

4 | 2021

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 119 / Založen 1895

4 | 2021

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 119 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

- ZOUZAL Tomáš
Hospodářské dvory SS ve výcvikovém prostoru Böhmen 775
(*Economic yards of the SS in the Böhmen training area*)
-

Materiály | *Materials*

- IVANYUK Oleh
Česko na počátku 20. století v pohledu kyjevských novin „Rada“ 812
(*Czechia at the beginning of the 20th century in the perspective
of the Kiev newspaper „Rada“*)
-

Diskuse | *Discussion*

- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ Dana
František Palacký, české dějiny a dvorský výzkum. 826
Přehled a metodologie bádání
(*František Palacký, Czech history and court research:
An overview and the methodology of the research*)
-

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní článek

- WERNISCH Martin
Nad výsledky mezinárodního bádání k 500. výročí reformace 848
(Dokončení z minulého čísla)

Recenze

- Miroslav BÁRTA
Sedm zákonů. Jak se civilizace rodí, rostou a upadají 906
(Jaroslav Pánek)
- Michal DRAGON – Jindřich MAREK – Kamil BOLDAN –
Milada STUDNIČKOVÁ
Knižní kultura českého středověku 912
(Bořek Neškudla)
- Nathalie KALNÓKY
The Szekler Nation and Medieval Hungary.
Politics, Law and Identity on the Frontier 916
(Peter Bučko)
- Stephen BENNETT
Elite Participation in the Third Crusade 919
(Mikuláš Netík)
- Jiří KUTHAN
Parléřovský mýtus. Rod Parléřů – dílo a jeho ohlas 923
(František Šmahel)
- Fanny MÜNNICH
Der sächsische Adel an den Universitäten Europas.
Universitätsbesuch, Studienalltag und Lebenswege
in Spätmittelalter und beginnender Frühneuzeit 928
(Ivan Hlaváček)
- Maria Antonietta VISCEGLIA
La Roma dei papi. La corte e la politica internazionale
(secoli XV–XVII), a cura di Elena Valeri e Paola Volpini 933
(Tomáš Černušák)
- Paolo SACHET
Publishing for the Popes. The Roman Curia
and the Use of Printing (1527–1555) 935
(Lenka Veselá)

- Pavel SLÁDEK
*Jehuda Leva ben Bešal'el– Maharal. Obrana uzavřeného světa
v židovském myšlení raného novověku* 938
(Jiřina Šedinová)
- Katharina ARNEGGER
Das Fürstentum Liechtenstein. Session und Votum im Reichsfürstenrat 945
(Jiří Hrbek)
- Martin KLEČACKÝ
*Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci
v Čechách v letech 1868–1938* 948
(Marie Macková)
- František BAUER
Život proti zkáze. Torzo paměti novináře 1925–1945 951
(Jaroslav Pánek)
- Tatiana V. VOLOKITINA – Anna R. LAGNO –
Albina F. NOSKOVA – Boris S. NOVOSELCEV (eds.)
1968 god. Pražskaja vesna: 50 let spustja. Očerki istorii 954
(Igor Zavorotchenko)
- Jiří KOCIAN – Jaroslav PAŽOUT – Tomáš VILÍMEK –
Stanislav BALÍK – Vít HLOUŠEK
Dějiny Komunistické strany Československa IV (1969–1993) 959
(Marek Skála)
- Jan RYCHLÍK
Československo v období socialismu 1945–1989 963
(Jiří Pešek)
- Vladimír ŠTEFKO a kol.
Dejiny slovenského divadla I. (do roku 1948) 969
(Lucie Felcan Rajlová)
- Vlasta VALEŠ
*Der Schulverein Komenský. 150 Jahre tschechisches Schulwesen in Wien /
Školský spolek Komenský. 150 let českého školství ve Vídni* 977
(Jaroslav Pánek)
- Zprávy o literatuře* 982

Nekrolog

<i>Vlastislav Lacina (27. července 1931 Blaženice – 30. prosince 2020 Praha)</i> (Jan Hájek)	1001
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	1009
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	1009

STUDIE

Hospodářské dvory SS ve výcvikovém prostoru Böhmen

TOMÁŠ ZOUZAL

TOMÁŠ ZOUZAL: Economic yards of the SS in the Böhmen training area

The study deals with the agricultural farms of the SS organisation located in the SS-military training areas Beneschau/Böhmen in 1942–1945. There were several dozens such farms in the territory of the training ground, so-called SS-Höfe, and they employed most of that part of the original population, which had remained in the region after the confiscation of the area. The text describes the genesis, activities, issues of administration, staffing and profitability of the SS-farms. The study's conclusion discusses the liquidation of the yards after the end of World War II.

Keywords: Second World War – economic history – SS-Truppenübungsplatz – Czech lands – agriculture – SS-Hof, SS-Gut

Organizace SS – přední a svébytná složka nacistické strany – dosáhla během let 1933–1945 mohutného vzestupu i teritoriálního rozmachu, během něž vstoupila do milionů lidských životů. Svým vlivem dalece překročila domovské Německo a stala se významným mocenským činitelem nejen zde, nýbrž i v jím obsazených

územích. Vytrvalé prorůstání státní správou, rozšiřování pravomocí a navyšování početních stavů z ní učinily nepřehlédnutelný subjekt činný při boji proti vnitřnímu i vnějšímu nepříteli, reprezentaci nacistické moci, rasovém výběru i německé kolonizaci a v neposlední řadě také v aktivitách hospodářských. Jednotlivé segmenty její činnosti se ovšem značně lišily svým rozsahem a významem, což odráží také příslušná historiografie – zatímco k tematice represí či Waffen-SS existuje rozsáhlá literatura, u jiných témat, mezi něž se řadí i hospodářské dějiny organizace, tomu tak není.

Průkopníkem výzkumu hospodářství SS se v šedesátých letech 20. století stal Enno Georg,¹ na jehož práci teprve na přelomu tisíciletí rozsáhleji navázali Walter Naasner², Jan Erik Schulte³ a Hermann Kaienburg.⁴ Jmenování autoři zpracovali značné množství pramenů, limitujícím faktorem výzkumu se však nutně stala torzovitost písemností Hlavního hospodářského a správního úřadu SS⁵, jakož i dalších článků hospodářské správy organizace. Ve výsledku se tak nepodařilo podchytit veškeré její podniky, přičemž mezi opomenutými zůstaly hospodářské dvory existující v letech 1942–1945 ve vojenském výcvikovém prostoru Beneschau/Böhmen⁶ (označované zprvu termínem *SS-Gut*, později *SS-Hof*).

Existenci těchto dvorů se dosud téměř nevěnovala ani domácí literatura. Základní povědomí o nich – včetně následně přejímaných konstruktů – vnesli do

1 Enno GEORG, *Die wirtschaftlichen Unternehmungen der SS*, Stuttgart 1963. V českém prostředí se hospodářským dějinám SS v několika studiích věnoval Miroslav Kárný. Viz např. Miroslav KÁRNÝ, *Strategie hospodářského koncernu SS*, Sborník historický 33, 1986, s. 135–197; Miroslav KÁRNÝ, *Síla a slabost hospodářského koncernu SS. Příklad závodu Bučovice*, Slezský sborník 84, 1986, č. 1, s. 32–50.

2 Walter NAASNER, *Neue Machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942–1945. Die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition / Reichsministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*, Boppard am Rhein 1994. Walter NAASNER (ed.), *SS-Wirtschaft und SS-Verwaltung. „Das SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt und die unter seiner Dienstaufsicht stehenden wirtschaftlichen Unternehmungen“ und weitere Dokumente*, Düsseldorf 1998.

3 Jan Erik SCHULTE, *Zwangarbeit und Vernichtung: Das Wirtschaftsimperium der SS. Oswald Pohl und das SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt 1933–1945*, Paderborn 2001.

4 Hermann KAIENBURG, *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003.

5 Fond SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt je uložen v Bundesarchivu v Berlíně, inventář zpracoval W. Naasner.

6 SS-Truppenübungsplatz Beneschau, od roku 1943 pod názvem SS-Truppenübungsplatz Böhmen – historicky největší vojenský výcvikový prostor na území českých zemí, zřízen mezi Benešovem a Sedlčany na ploše cca 440 km². Formálně založen 1941, oblast postupně zabrána v letech 1942–1944. Jedno z nejvýznamnějších a nejdéle existujících cvičišť Waffen-SS v Evropě, určeno pro různé druhy vojska (dělostřelectvo, pancéřová granátníci, ženisté, stíhači tanků, jezdeckto aj.).

české historiografie Jan Hertl a Stanislav Staněk svými pracemi z let 1957–1973 a poté (na základě kronikářských záznamů) Antonín Robek roku 1980.⁷ Dvory SS jsou zde představovány zejména jako místa vykořisťování a bezmála nevolnické práce domácího obyvatelstva,⁸ hospodářství v nich je nazíráno jako pochybné a ztrátové.⁹ Uvedená tvrzení se však opírají jen o prameny sekundární – obecní kroniky a výpovědi bývalých zaměstnanců – zatímco primární zdroje z doby okupace, ať již k otázkám správním, hospodářským či sociálním, autoři nevyužili.

Poněkud jiný pohled nabídla diplomová práce Jana Mášky z roku 1999, který podrobněji zpracoval dobové prameny vázající se k SS-Hofu Prosenická Lhota/Luhy a se snahou o větší objektivnost poukázal i na některá pozitiva práce u dvorů, zejména v otázce dostupnosti potravin.¹⁰ Po sepsání této práce zůstala tematika na poli historiografie opět bez většího povšimnutí, objevila se však v žádostech o odškodnění z nadace Připomínka, odpovědnost, budoucnost, které na přelomu milénia vyřizovala Kancelář pro oběti nacismu Česko-německého fondu budoucnosti. Při posuzování oprávněnosti nároků více než půl století po skončení války se nedostatek relevantní literatury ukázal jako aktuální problém.¹¹

Důvodů dosavadní nezpracovanosti historie dvorů SS lze najít více – od dlouhodobého soustředění historiků na jiná témata druhoválečné éry až po torzovitost pramenů. Spisový materiál nadřízených orgánů téměř neexistuje, neboť registry byly jak v Čechách, tak v Německu vesměs zničeny. Pro rekonstrukci chodu SS-Hofů zbývají v českém prostředí zlomky spisoven některých z nich, nepřiliš rozsáhlé poválečné záznamy o likvidaci dvorů a zmíněné prameny sekundární, memoárového charakteru. Původní dokumentace vzniklá za války je tvořena zejména evidenčními a účetními materiály, které dávají nahlédnout do

7 Jan HERTL, *Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále SVPP) 1, 1957, s. 17–38. Stanislav STANĚK, *Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace*, SVPP 14, 1973, s. 179–203. Antonín ROBEK, *Lidé bez domova*, Praha 1980.

8 Hertl v c. d. na s. 21: „[...] hrdinům z války mělo zabrané území poskytovat odměnu za jejich někdejší službu Führerovi a české obyvatelstvo, které tu bylo zadrženo při tvořených SS-Hofech, mělo se stát služebnictvem, pracujícím na tyto „heldy““ Robek v c. d. na s. 92: „Vojenský představený, správce SS dvora, mohl zacházet se zaměstnanci jako s bezprávními obyvateli, jako feudální pán se svými poddanými [...]“.

9 Srov. Hertlův text v kolektivní monografii: Jaroslav CHARVÁT a kol., *Podblanicko proti okupantům*, Benešov 1966, s. 100–101: „Výmlatky byly nepatrné a stejně si je roznesli čeští pracovníci ponechání na cvičišti. Obilí se všeobecně sklízelo v hrstích, již vzrostlé, házelo se na hromady, které se spalovaly, aby zmizely stopy takového hospodářství. Přitom dobytek ve dvorech SS hladověl.“

10 Jan MÁŠKA, *Cvičiště SS „Böhmen“ 1942–45. Příspěvek k životu obyvatel Podblanicka*, Diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1999, s. 68–100.

11 Rozhovor s Mgr. Petrem Kaňákem dne 7. 8. 2020.

personální skladby, inventáře i činnosti dvorů, jejich zlomkovitost ale znemožňuje statistické zpracování. Pouze ve výjimečných případech se z několika dvorů dochovaly také direktivní materiály (oběžníky nadřízených orgánů a související spisy), ukazující na cíle německé správy, postupy a částečně i na realizaci pokynů včetně problémů s tím spojených.

Nevyváženost pramenné základny má za následek, že na jedné straně lze o činnosti některých dvorů zjistit množství detailů, na druhé chybí řada informací obecného charakteru. Přes vědomí uvedené situace je cílem této studie vytěžení a zobecnění dochovaných pramenů tak, aby byl obraz SS-Hofů ve VVP Böhmen vykreslen co nejpřesněji, a to od jejich zakládání přes dobu činnosti až po likvidaci.

Zřizování dvorů

Zemědělské dvory tvořily jednu z mnoha větví hospodářského komplexu SS, který pokrýval širokou oblast od Německa až po Rusko a do nějž se kromě agrárních závodů řadily také rozmanité továrny, řemeslné dílny či kamenolomy. Mezi atributy společné většině těchto podniků se vedle politicko-ekonomických cílů (snahy o zvýšení soběstačnosti, příjmů a také významu SS) řadilo pevné připoutání zaměstnanců k podnikům, snahy o modernizaci výroby, experimentování, spojování funkčnosti s estetičností a ideologické využití produktů. Ačkoli se mezi charakteristické znaky řadí i napojení na koncentrační tábory a využívání nucené práce vězňů, nejedná se o znak všeobecně platný, neboť do koncernu SS patřila také řada závodů, jejichž personál vězni netvořili.¹² Dvory na cvičišti Böhmen se až na výjimky řadily právě do této druhé kategorie.

Agrární podniky SS vyrůstaly v Německem obsazených zemích za různých okolností, obecně však představovaly hmatatelný prvek ideologie krve a půdy (*Blut und Boden*) a ve slovanských zemích v nich lze spatřovat i dědictví artamanského hnutí.¹³ Nejvýznamnějším impulsem pro jejich zřizování byl útok na Sovětský svaz v polovině roku 1941, po němž následovalo rozvinutí hospodářské a zásobovací činnosti SS v nově získaných oblastech. Myšlenka vlastních zemědělských farem v sobě spojovala kolonizační, produkční a autarkně-zásobovací záměry a pojila se

12 Viz zmíněné práce E. Georga a H. Kaienburga.

13 Artamanské hnutí vzniklo ve dvacátých letech 20. století z kořenů rasově-nacionálních a agrárně-romantických. Tvořili jej mladí Němci, kteří usilovali o větší sepětí člověka s půdou a o germanizaci východních území. Mezi členy patřil též Heinrich Himmler.

s představou selských ozbrojenců (*Wehrbauern*), jakož i s budováním základen SS a policie (*SS- und Polizei Stützpunkte*). Třebaže řada záměrů zůstala neuskutečněných, je zřejmé, že dvory v režii SS měly na obsazených územích potenciál základen pro další kolonizaci v podobě usídlování německých statkářů¹⁴ a často též inovativní charakter (např. zavádění nových plodin a živočišných plemen či zemědělské experimentátorství blízke myšlení říšského vůdce SS Heinricha Himmlera).¹⁵ Představy o budování dvorů ale narážely na realitu války, kdy se různé vize z politických, ekonomických i kapacitních důvodů (muži na frontách) střetávaly s omezenými možnostmi realizace.

Uvedené zobecnění platí rovněž pro dvory SS v Protektorátu Čechy a Morava, kde byla jejich existence svázána s budováním vojenských cvičišť. Již před vypuknutím druhé světové války, v létě roku 1939, vznikly v IX. odboru ministerstva zemědělství (tj. bývalém pozemkovém úřadě, nacházejícím se od počátku okupace pod vlivem SS) plány na zábor vhodných oblastí, které sledovaly jak cíle vojenské, tak germanizační. Jednalo se o Milovicko, Vyškovsko, území u Nebušic a rozsáhlý prostor Benešovska, Sedlčanska a Tábořska s okolím.¹⁶ Příslušné návrhy si všímaly stavu hospodářství v dotčených oblastech, úrodnosti půdy i otázky, nebude-li narušena průmyslová výroba, avšak budoucí produkcí se nezabývaly.¹⁷ Lze usuzovat, že hospodářská činnost nebyla na cvičišťích zprvu předpokládána, ale napjatá vyživovací situace (omezení dovozu v důsledku války a potřeba soběstačnosti) rozsáhlé zábery zemědělské půdy limitovala, takže výsledkem bylo hledání kompromisních řešení.

Na říšském území se výměny názorů ohledně hospodářského využití cvičišť odehrávaly již před rokem 1939, a to mezi orgány vojenské správy a říšským ministerstvem pro výživu a zemědělství.¹⁸ Obdobně se pak dělo i v protektorátu, kde ústředí vyživovací politiky představovala skupina výživy a zemědělství Úřadu říšského protektora, dostávající se do sporů jak s vojenskými činiteli, tak s pozemkovým

14 J. E. SCHULTE, *Zwangsarbeit und Vernichtung*, s. 277–278, 293–295, 307, 316–320, 324–328. Isabel HEINEMANN, *Rasse, Siedlung, deutsches Blut. Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen 2013, s. 386–398.

15 Srov. E. GEORG, *Die wirtschaftlichen Unternehmungen*, s. 64. H. KAIENBURG, *Die Wirtschaft*, s. 592, 771–856.

16 Tomáš ZOUZAL, *Založení vojenského výcvikového prostoru SS Benešov (1939–1942)*, Český časopis historický 114, 2016, č. 2, s. 418–422.

17 Národní archiv (dále NA), Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (dále ÚŘP-ST), sign. 109–7/37, 109–7/39, 109–7/40, 109–7/42, 109–8/25, 109–8/26.

18 Sofie MITTAS, *Auswirkungen von Krieg und Besetzung auf die Ressourcennutzung auf dem Truppenübungsplatz Döllersheim/Allentsteig in den Jahren 1938–1957*, Wien 2016, s. 21–22.

úřadem.¹⁹ Vyživovací politika žádala navyšování produkce, zatímco zábor tisíců hektarů pro vojenská cvičiště tomuto požadavku odporoval, a jelikož pro vítězné vedení války bylo třeba obojího, následovaly diskuze mezi centrálními úřady. Problém zásobovací situace byl silným argumentem proti záborům a roku 1940 blokoval rozšíření prostorů Wehrmachtu (Milovice, Brdy, Vyškov), k němuž došlo teprve po dohodě, že část zabraných pozemků zůstane nadále obdělávána.²⁰ Stejného roku se o hospodářském využití cvičišť jednalo také v Generálním gouvernementu, kde diskuze ústily v rozhodnutí, že tamní produkce bude pokračovat pod správou Wehrmachtu.²¹

Uvedené kroky lze vnímat jako precedenční i pro vznik výcvikového prostoru SS na Benešovsku, který byl po déletrvajícím tlaku z Berlína oficiálně založen na podzim 1941 a reálně začal vznikat v březnu 1942. Jeho zřízení v sobě spojovalo několik funkcí, vedle místa výcviku frontových i záložních útvarů představoval rovněž vojenskou základnu nedaleko Prahy s potencionálně represivním charakterem a zároveň i germanizační zásah do rozsáhlého prostoru uprostřed Čech. Ačkoli hlavním důvodem realizace byly potřeby vojenské, z dlouhodobého hlediska zde vznikla také výspa pro další kolonizační záměry, jež se měly uskutečnit po vítězné válce. Výcvikový prostor se stal pilířem pro budoucí rozšiřování a spojování německých regionů v podobě národnostních mostů a zasítování protektorátu německými enklávami. Přestože část Čechů zde i po vytvoření cvičiště zůstala v podobě pracovních sil, z hlediska držby půdy se prostor stal německým, neboť došlo k vyvlastnění nemovitostí ve prospěch Velkoněmecké říše.²²

Celá oblast o rozloze téměř 450 km², po etapách vysídlovaná a zabíraná,²³ měla zemědělský ráz, spíše extenzivního charakteru. Orná půda, jen prostřední kvality, tvořila k šedesáti procentům plochy, zhruba třicet procent pokrývaly lesy

19 V případě pozemkového úřadu (do roku 1942 oficiálně IX. odbor ministerstva zemědělství, poté Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu) přinesla od konce roku 1939 do roku 1941 dočasně zklidnění personální unie, kdy v čele obou orgánů stál zemědělský odborník Ing. Theodor Gross. Barbora ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2014, s. 48–63, 74–79. Detlef BRANDES, *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Praha 2015, s. 139–164.

20 NA, ÚŘP–ST, sign. 109–7/2, záznam o poradě ve Zbrojní inspekci Praha dne 9. 9. 1940.

21 S. MITTAS, *Auswirkungen*, s. 55–56.

22 Srov. D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 186–227. T. ZOUZAL, *Založení vojenského*, s. 415–445.

23 Území bylo zabíráno postupně, většina míst v rámci pěti hlavních etap (zón) mezi roky 1942 a 1944. V každé etapě byly stanoveny termíny k nucenému odchodu zde žijících obyvatel. Některé lokality se tomuto členění vymykaly a měly speciální termíny vysídlení. Podrobně k historii záboru Tomáš ZOUZAL, *Zabráno pro SS. Zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války*, Praha 2016.

a na desetině se nacházely louky s pastvinami.²⁴ Již při založení cvičiště bylo v Berlíně dojednáno, že zemědělskou agendu na cvičišti převezme velitelství prostoru,²⁵ diskuze o dvorech SS se ale rozproudila teprve v době, kdy začínalo vysídlování obcí. Zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich si nechal v březnu 1942 od skupiny výživy a zemědělství i od pozemkového úřadu vypracovat zprávy o chystané evakuaci a jejích dopadech na sklizeň, aby následně o této otázce jednal s Himmlerem.²⁶ Když poté v dubnu, vycházejí z instrukcí od něj, nařídil rozpracovat další postup zřizování cvičiště, objevil se zde i požadavek, aby vhodná hospodářství v jižní, později zabírané části cvičiště byla slučována do větších celků pod německým vedením.²⁷

Přínosnost takového kroku posoudila skupina výživy a zemědělství i pozemkový úřad a obě místa se k návrhu vyjádřila zdrženlivě, neboť slučování hrozilo poklesem produkce. Jako nejvhodnější řešení se jevilo malé zemědělce, mající zkušenosti s obděláváním kamenitých polí v kopcovitém terénu, ponechat až do doby vysídlení v jejich bývalých hospodářstvích. Pro nové dvory chybělo vybavení i vedoucí německý personál a pod německou správou tak měly být urychleně převedeny jen ty stávající (tj. hospodářské dvory velkostatků či státní statky), aby v budoucnu poskytly základ dalšímu sjednocování a aby odtud vycházelo širší plánování zemědělské výroby.²⁸ Ve stejné době již probíhala I. etapa záboru území. Nemovitosti byly majitelům za náhradu vyvlastňovány, ale živý i mrtvý inventář si řadoví zemědělci tehdy ještě směli odvážet. Jiná situace nastala v případě sedmi větších zemědělských podniků (vesměs dvory velkostatků s rozlohou nad 50 ha), které posádková správa cvičiště v souladu s uvedenými doporučeními převzala v létě 1942, a to včetně vybavení i personálu.²⁹ Vznikly z nich první z místních dvorů SS, tehdy pod označením *SS-Gut*.

Zásadní zlom ve způsobu zřizování dvorů na benešovském cvičišti nastal při II. etapě záboru (počátkem roku 1943), když počet zdejších velkostatkářských

24 Národní archiv, Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu (dále NA, PÚČM), kt. 525; Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (dále NSM), sign. 110–7/53, zpráva K. Treuenfelda o výcvikovém prostoru z 28. 4. 1942.

25 NA, NSM, sign. 110–7/53, záznam o poradě na Kommandoamt der Waffen-SS dne 30. 10. 1941.

26 NA, PÚČM, inv. č. 274, kt. 389.

27 NA, NSM, sign. 110–7/53, dopis K. Treuenfelda K. H. Frankovi z 8. 4. 1942.

28 NA, PÚČM, inv. č. 274, kt. 389, dopis skupiny výživy a zemědělství ÚŘP K. Treuenfeldovi z 9. 4. 1942. NA, NSM, sign. 110–7/53, stanovisko pozemkového úřadu z 5. 5. 1942 a skupiny výživy a zemědělství ÚŘP z 11. 5. 1942.

29 Jednalo se o dvory v Hostěradicích, Hradištku, Jablonné, Lešanech, Louti, Nedvězí a Teletíně. NA, Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (dále MPSP-R), kt. 203; Českomoravská zemědělská společnost (dále ČMZS), kt. 19.

závodů neodpovídal představám ze strany SS a začalo vytváření SS-Hofů ze selských usedlostí.³⁰ Tomuto kroku, zřejmě poněkud nechtěně, nahrálo omezení práva vysídlenců odvážet ze cvičiště větší zemědělský inventář. (Nadále si směli ponechat jen drobnější zvířectvo – kozy, ovce, drůbež – a hospodářské nářadí, zatímco větší kusy jim byly zabaveny.)³¹ Třebaže iniciativa k příslušnému zákazu vzešla od Českomoravské zemědělské společnosti³² s cílem získat ze cvičiště hospodářské vybavení pro přistěhovalce z řad etnických Němců (*Volksdeutsche*)³³ na jiných místech protektorátu, velitelství výcvikového prostoru pružně zareagovalo a své požadavky na inventář navýšilo.³⁴ Do budoucna tak velká část hospodářského vybavení na cvičišti zůstávala a přebíraly ji SS-Hofy, což se ukázalo jako „štěstí v neštěstí“ po skončení války, kdy původní majitelé odebraný majetek dohledávali.

Vznikající dvory díky uvedeným opatřením od začátku disponovaly základním inventářem, vzhledem k původu se ale často jednalo o vybavení nedostačující. Zprvu chyběly i drobnější předměty hospodářského provozu, které si vystěhovalci ještě v II. etapě směli ponechat. Tento problém od června 1943 řešil výnos říšského protektora umožňující vyvlastňovat kromě nemovitostí i inventář a na něj navazující nařízení pozemkového úřadu paušálně zakazující odvoz hospodářského vybavení mimo věci osobní potřeby.³⁵ Následně tak docházelo i k zabavování málo hodnotných nebo nadbytečných věcí. Lepší části inventáře byly číslovány, značeny písmeny SS a převzaty posádkovou správou pro dvory,³⁶ přebytečné exportovány pro *Volksdeutsche*,³⁷ přebírány hospodářskými korporacemi, zvířata odvážena na jatka atd. Snahy poškozených vlastníků o zatajení majetku a jeho nedovolené odvozy

30 T. ZOUZAL, *Zabráno pro SS*, s. 173. NA, PÚČM, kt. 424.

31 Zákaz se z právního hlediska opíral o druhé nařízení říšského protektora (z 23. července 1942) k zákonu o vyvlastnění k účelům obrany státu č. 63/1935. Majitelům byl oznámen vyhláškou Přesídlovací kanceláře ministerstva vnitra v Benešově z 27. 10. 1942.

32 Českomoravská zemědělská společnost představovala protektorátní odnož Německé osídlovací společnosti (*Deutsche Ansiedlungsgesellschaft*) a zajišťovala německou kolonizaci v protektorátu.

33 *Volksdeutsche* – Němci žijící mimo území Německa. Za druhé světové války docházelo k osídlování některých míst v protektorátu zejména Němci z Dobružce, Bukoviny, Besarábie a Jižních Tyrol. Podrobně k tématu Miloš HOŘEJŠ, *Spolupráce Böhmisches-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945)*, Tereziánské listy 34, 2006, s. 98–117.

34 NA, ČMZS, kt. 19.

35 NA, MPSP-R, kt. 203, nařízení Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu z 12. 6. 1943.

36 Státní okresní archiv (dále SOkA) Benešov, Archiv obce (dále AO) Vlkonice, pamětní kniha 1925–1950, s. 87. Úřad městyse (dále ÚM) Maršovice, pamětní kniha obce Zderadice od r. 1923, s. 34. Soupisy odevzdaných kusů od jednotlivých hospodářů uloženy v NA, PÚČM, kt. 424.

37 Kromě Českomoravské zemědělské společnosti se zde angažovala *Deutsche Bodenwerkbruggesellschaft*.

vyšetřovaly policejní orgány (polní četnictvo SS, německé četnictvo, kriminální policie).³⁸

Hovořilo se o tzv. „zemědělských základnách“ (*landwirtschaftliche Stützpunkte*), které pozemkový úřad vyvlastňoval a převáděl do majetku SS, inventář nuceně dodávali hospodáři z obcí. Ve III. až V. etapě záboru pokračovalo zřizování SS-Hofů jak ze dvorů velkostatků či státních statků,³⁹ tak ze selských gruntů – zpravidla dvou až čtyř usedlostí ve vsi. Požadavky velitelství cvičiště se při tom vyznačovaly spěchem a rozsáhlostí na hranici realizovatelnosti, ať již se jednalo o termíny ke zřízení dvorů či materiální vybavení pro ně. Za odebraný nemovitý i movitý majetek měli vlastníci obdržet odškodnění, které jim ale bylo propláceno se zpožděním, a někdy k proplacení nedošlo do konce války.⁴⁰ Obdobně tomu bylo s nárokem na mzdu, když místní lidé na rozkaz svázeli do dvorů obilí nebo osívali vyvlastňovaná pole.⁴¹

Na území výcvikového prostoru vzniklo postupně několik desítek dvorů SS, označených názvy podle míst, kde se nacházely. První dva roky jejich existence (1942–1943) doprovázely časté reorganizace, z vojenských a hospodářských důvodů se přemísťovaly, rušily či slučovaly. Postupně došlo ke konsolidaci stavu a dvory zůstaly jen při okraji cvičiště, zatímco v jeho středu byla vytvořena dělostřelecká dopadová plocha. Na základě dostupných materiálů je jisté, že v druhé polovině roku 1944 a počátkem roku 1945 byl již počet stabilizovaný – existovalo celkem 42 SS-Hofů,⁴² z toho čtyřicet uvnitř výcvikového prostoru a dva za jeho hranicemi.⁴³ Při započtení dvorů dříve zrušených či přestěhovaných a také poboček se však celkový počet pohybuje kolem sta (příloha č. 1).

38 NA, ČMZS, kt. 18–19; PÚČM, kt. 425.

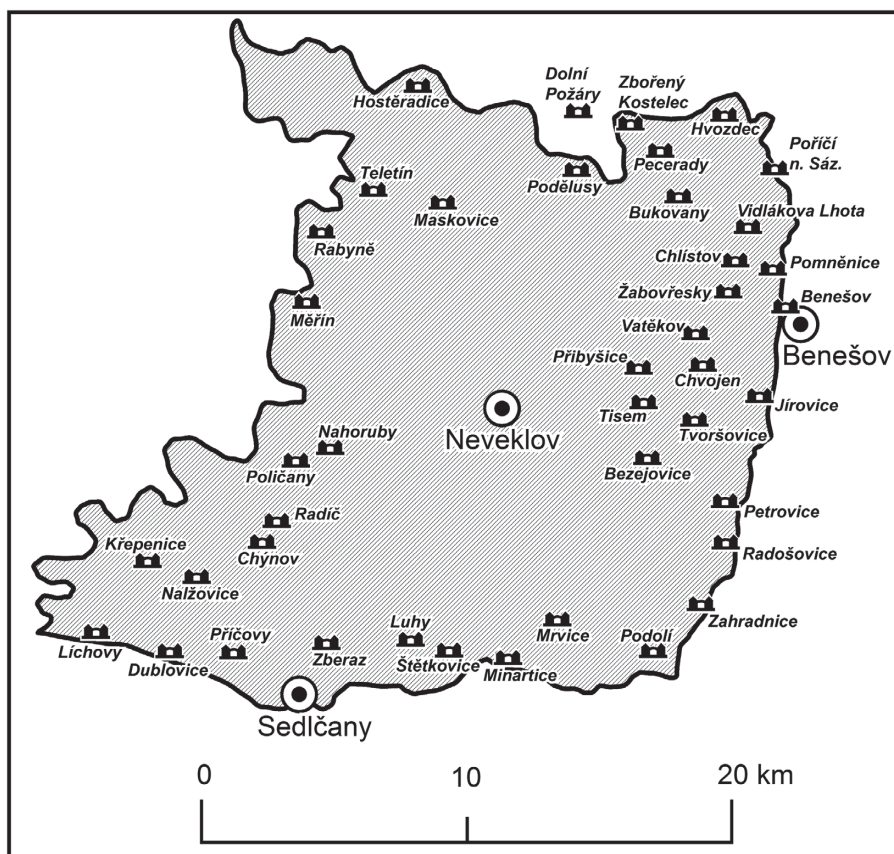
39 Z velkostatků se jednalo např. o Příčovy, Štětkovice, Křepenice, Vrchotovy Janovice či Radíč, ze státních statků o Chvojen či Pomněnice (k jejich převzetí NA, PÚČM, kt. 433.)

40 NA, ČMZS, kt. 18–19; PÚČM, kt. 425, 1530. ÚM Maršovice, pamětní kniha obce Zderadice od r. 1923, s. 34. Obecní úřad (dále OÚ) Křepenice, pamětní kniha obce Křepenice, s. 43–44. SOkA Příbram, Místní národní výbor (dále MNV) Osečany, pamětní kniha 1922–1976, s. 143. SOkA Benešov, AO Vlkonice, pamětní kniha 1925–1950, s. 87.

41 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), Jech Jaromír (dále JJ), terénní zápisy a pracovní materiály z Neveklovska (dále NEV), záznam vzpomínek Jana Peška z Blažimi z 5. 3. 1950.

42 Dochovány jsou dva soupisy SS-Hofů, zachycující stav k 1. 8. 1944 a 1. 1. 1945. Vojenský historický archiv (dále VHA), Sbírka SS-Truppenübungsplatz „Böhmen“ (neinventarizováno, dále SS-TÜP Böhmen), SS-Hof Prosenická Lhota/Luhý.

43 Mimo výcvikový prostor se nacházely dvory Benešov (vzniklý z Váňova statku v Hodějovského ulici č. 466) a Dolní Požáry.

SS-Hofy ve vycvikovém prostoru Böhmen, stav k 1. lednu 1945 (kreslil Martin Opekar)

Správa a správci

Roku 1942, kdy na benešovském cvičišti začaly vznikat první dvory, organizace SS již vlastnila či spravovala mnoho jiných zemědělských podniků (v létě 1939 například došlo k převzetí statků na severní Moravě, posléze v Rakousku, následovalo Polsko a území dobytá na Sovětském svazu). Himmler, který měl k zemědělství blízko,⁴⁴ usiloval o navyšování jejich počtu, přičemž některá místa

⁴⁴ Himmler byl diplomovaným zemědělcem, ve dvacátých letech se zemědělství věnoval, vstoupil do artamanského hnutí a rozvíjel myšlenky nacionálně socialistického agrarismu.

sloužila i pro tzv. zemědělské pokusnictví či vzdělávací účely. Ze správního hlediska řídil tyto podniky v nejvyšší instanci zpravidla Hlavní hospodářský a správní úřad SS a v něm Amt W 5 se zemědělskou, lesnickou a rybníkářskou agendou, jemuž příslušel dohled i nad hospodářskou činností ve vojenských prostorech.⁴⁵

Jelikož hospodářské záležitosti benešovského cvičiště vedla jeho posádková správa, spadaly dvory zprvu pod její oddělení zemědělství a lesnictví (*SS-Standortverwaltung, Abteilung Land- und Forstwirtschaft*)⁴⁶ a po jeho transformaci roku 1943 pod oddělení zemědělské (*Abteilung Landwirtschaft*),⁴⁷ které mělo pro jižní část cvičiště zřízenou pobočku v Sedlčanech (*Nebenstelle Seltschan*).⁴⁸ Prostřední článek mezi zemědělským oddělením a jednotlivými dvory tvořily okrsky vrchních správců (*Oberverwalterbezirk* či *Oberverwaltungsbezirk*, od konce roku 1944 též pod názvem *Oberleitung*), jichž na cvičišti v srpnu roku 1944 existovalo třináct, později dvanáct.⁴⁹ V jejich čele stáli vrchní správci (*Oberverwalter*), pod jejichž pravomoc spadaly nejčastěji tři SS-Hofy. Funkci zastávali většinou Němci, nejvíce z řad poddůstojníků SS, zřídka nižších důstojníků nebo mužstva. Zastoupení však byli i Češi – v letech 1944–1945 v šestině případů (dva lidé).⁵⁰ Vlastní dvory naopak řídili správci převážně české národnosti, do funkce dosazováni rovněž zemědělským oddělením.⁵¹

Správní členění i další styčné body ukazují při zřizování SS-Hofů na výraznější spolupráci orgánů SS a Německé osídlovací společnosti (*Deutsche Ansiedlungsgesellschaft*), která byla na SS navázána a realizovala nacistické kolonizační a hospodářské záměry v obsazených územích. Široký rozsah její činnosti zahrnoval mj. i podíl na přípravě vojenských cvičišť (v benešovském prostoru oceňování majetku) a stála za vznikem „zemědělských základen“ na mnoha místech, např. ve výcvikovém prostoru Allentsteig v Rakousku či na územích určených k německé kolonizaci ve Slovinsku (Dolní Štýrsko). Na protektorátním území tvořila její prodlouženou ruku Českomoravská zemědělská společnost – *Böhmisch-Mährische*

45 H. KAIENBURG, *Die Wirtschaft*, s. 62, 337–345, 462, 588–595, 771–856. J. E. SCHULTE, *Zwangsarbeit und Vernichtung*, s. 277.

46 V čele stál diplomovaný národohospodář Alexander von Asseburg (*1906).

47 Oddělení vedl jakožto „Platzlandwirt“ SS-Untersturmführer Weisner a poté od jara 1944 SS-Hauptsturmführer Möller.

48 Ve vedení zemědělského oddělení se zde postupně vystřídalo několik mužů. Sedlčanský kronikář Jan Pavelka uvádí jména Richter, Busse, Neumärker. Jan PAVELKA, *Lidé bez domova*, Sedlčany 1978, s. 37.

49 SS-Hof Pomměnice se tomuto členění vymykal a spadl bezprostředně pod zemědělské oddělení posádkové správy.

50 Dle obou výše uvedených soupisů (k 1. 8. 1944 a 1. 1. 1945) to byli Fr. Macháček a Boh. Sobota.

51 NA, Ministerstvo vnitra – nová registratura (dále MV-NR), kt. 5222, spis G-2825-29/7-43.

Landgesellschaft, která participovala také na odvozu „přebytečného“ inventáře z VVP Böhmen.⁵²

Dvory SS vznikaly na benešovském cvičišti během postupného záboru území, leckdy jen krátce po vydání vyhlášek nařizujících vysídlení.⁵³ Jelikož posádková správa potřebovala mít v jejich čele zkušené zemědělce, kdy znalost místních polí, kontinuita a zapracovanost v místě představovaly vklad do začátku nového hospodaření, dostávali správcovství nejprve nabízeno dosavadní majitelé či pachtýři podniků vyhlédnutých pro SS-Hof.⁵⁴ Část z nich nabídku přijala,⁵⁵ byť za různých okolností a částečně pod tlakem,⁵⁶ jiní odmítli a vystěhovali se.⁵⁷ Méně často nastupovali do vedení dvorů zemědělci z jiných oblastí protektorátu (někdy přidělení úřadem práce) anebo Němci.⁵⁸ Znalost němčiny představovala u českých správců výhodu, nikoli nutnost, neboť primární byly dovednosti zemědělské, zatímco nedostatečná znalost jazyka se dala řešit tlumočnickem.

Během času se etnická skladba v čele dvorů částečně proměnila, odrážejíc postupující germanizaci celého protektorátu. Na vedoucí místa přicházeli Němci,⁵⁹ vesměs příslušníci SS z řad poddůstojníků, někdy i mužstva. Jednalo se namnoze

52 M. HOŘEJŠ, *Spolupráce Böhmischem-Mährische Landgesellschaft*, s. 91, 94. T. ZOUZAL, *Zabráno pro SS*, s. 137. Robert HOLZBAUER, *Planung und Errichtung des TÜPl Döllersheim*, in: Willibald Rosner (ed.), *Der Truppenübungsplatz Allentsteig. Region, Entstehung, Nutzung und Auswirkungen*, Wien 1991, s. 154–155. Tone FERENC (ed.), *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945*, Maribor 1980.

53 Např. vysídlení III. a IV. etapy bylo nařizováno vyhláškami z 24. a 28. června 1943 s termíny k odchodu v říjnu až prosinci, ale vybrané budovy byly převzaty a vyvlastněny přednostně, takže SS-Hofy zde zahájily činnost již v červenci. Srov. NA, PÚČM, kt. 460, 562, 583. SOKa Benešov, AO Vlkonice, pamětní kniha 1925–1950, s. 91.

54 Částečné seznamy bývalých vlastníků v NA, PÚČM, kt. 425.

55 Správcem SS-Hofu Kňovice/Chýnov se stal Václav Bursík, který měl předtím pronajatý dvůr u zámku v Kňovicích, radičský SS-Hof vedl někdejší majitel velkostatku JUDr. František Oberthor, správcem SS-Hofu v Krchlebích byl Václav Hanzlíček, který dříve vedl zdejší dvůr tloskovského velkostatku. V Tismí byl správcem místní sedlák Jan Fulín z čp. 1, v Příbyšicích František Štěpánek z čp. 13 atd.

56 LA PNP, JJ, NEV, záznam vzpomínek Antonína Vašáka z Bukové Lhoty ze 4. 3. 1950. SOKa Benešov, AO Vlkonice, pamětní kniha 1925–1950, s. 92.

57 SOKa Benešov, AO Podělusy, pamětní kniha 1930–1980, s. 70. LA PNP, JJ, NEV, záznam vzpomínek Františka Kubáška z Tismí z 5. 2. 1950.

58 Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), Trestní nalézací komise Benešov u Prahy (dále TNK BN), TK 19/46. SOKa Benešov, AO Živohošť, pamětní kniha 1918–1965, s. 90. SOKa Příbram, MNV Osečany, pamětní kniha 1922–1976, s. 139. Farní úřad Křečovice, Bělce – farní kronika 1839–1948, rok 1943.

59 SOKa Benešov, AO Šebaňovice, pamětní kniha (1914) 1937–1949, s. 297. OÚ Křepeňice, pamětní kniha obce Křepeňice, s. 44.

o vojáky, kteří se vyznamenali v bojích, ale kvůli zranění byli vyřazeni z fronty a odesláni do zázemí. Tito veteráni, příslušníci SS i Wehrmachtu, měli v budoucnu získávat různé zabrané zemědělské usedlosti do vlastnictví,⁶⁰ hlavní část německé kolonizace se ovšem měla uskutečnit po válce, až se muži vrátí z fronty.⁶¹ Obsazování statků válečnými vysloužilci v sobě spojovalo myšlenku jejich odměny za služby říši s ideou vybudovat germánské základny v negermánských územích a dělo se tak i v jiných obsazených zemích.⁶² Výběr vhodných kandidátů prováděl Hlavní rasový a osídlovací úřad SS, jež v protektorátu v nejvyšší instanci reprezentoval *SS-Führer im Rasse- und Siedlungswesen* při vyšším vedoucím SS a policie.⁶³

Do čela SS-Hofů přicházeli na základě tohoto klíče nejen říšští Němci, nýbrž i jejich soukmenovci z Polska nebo českého pohraničí. Zranění těchto mužů ale v některých případech dosahovala takového rozsahu, že nebyli dostatečně schopni podnik řídit, takže figurovali v roli jakýchsi uživatelů dvora či pomocných správců a dohlížitelů, zatímco vlastní správcovství a zodpovědnost za dvůr měl i nadále Čech.⁶⁴ Místo si spíše užívali jako odměnu po frontovém nasazení a v budoucnosti očekávali jeho trvalé přidělení.⁶⁵ Ze statistického hlediska příslušníci SS sice postupně Čechy na vedoucích místech nahrazovali, ale ještě začátkem roku 1945 zaujímali pouze 12 ze 42 správcovských míst, tj. 29 % (příloha č. 2).

Mezi jednotlivými podniky i v kvalitách správců panovaly značné rozdíly. Ve vedení některých SS-Hofů lze spatřovat stabilitu, kdy stejná osoba stála v čele dvora až do konce války,⁶⁶ jinde se vystřídalो tři i více správců, z čehož lze usuzovat na problémy a nespokojenost nadřízených. Projevovala se neodbornost, zejména u dosazených

60 J. HERTL, *Dějiny vystěhovaného kraje*, s. 21, 27. Srov. jednání Wehrmachtu s pozemkovým úřadem roku 1941 o možnostech budoucího zisku zemědělských a živnostenských nemovitostí v blízkosti výcvikových prostorů pro veterány armády (NA, NSM, sign. 110–10/2).

61 Srov. D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 172.

62 I. HEINEMANN, *Rasse, Siedlung, deutsches Blut*, s. 391–396.

63 Služebna byla zřízena začátkem roku 1943 a vedoucím byl Hans Preuß. NA, ÚŘP-ST, sign. 109–7/87, 109–7/92.

64 Václav G. ČÍLEK, *Netvořice na přelomu války a míru. Příběh vyhnání a vzpomínky na dějiny všedního dne uprostřed Čech*, Praha 2018, s. 33. Pamětní kniha obce Krňany 1936–1970 (kopie v SOkA Praha-Západ), s. 228. LA PNP, JJ, NEV, záznamy vzpomínek Františka Lágnera z Jablonné z 2. 2. 1950 a Bedřicha Nováka ze Zvírotic ze 4. 2. 1950. Městské muzeum (dále MM) Sedlčany, D 260, vzpomínky Ing. Vlastimila Kundrlika; SP 206, vzpomínky Vladimíra Chocholeouška z Hradištká (*1927).

65 Je to zřejmé ze vzpomínek různých zaměstnanců.

66 Např. Antonín Slezák v Lichovech, Jan Chomout v Minartících, Jan Fulín v Tismi, Antonín Zoul v Božkovicích/Zahradnicích, František Jiráček ve Zbořeném Kostelci.

příslušníků SS (stejný problém je znám z Polska),⁶⁷ docházelo ke konfliktům a hospodářským ztrátám.⁶⁸ S vyšším postavením se nejednou pojila povýšenost, snaha přenést práci na jiné,⁶⁹ výjimkou nebyl ani alkoholismus a zřejmě také zpronevěry.⁷⁰ Ze srovnání dvou dochovaných seznamů datovaných k 1. srpnu 1944 a 1. lednu 1945 vyplývá, že v uvedené době čtyř měsíců bylo vyměněno, respektive přeloženo devět ze čtyřiceti dvou správců, tj. více než pětina (srov. příloha č. 2).

Rozdíly v povahách, schopnostech a vystupování vedoucích se odrážejí i ve vzpomínkách na ně – někteří zaměstnancům přáli, jiní je různým způsobem šikanovali.⁷¹ Svěbytnou kapitolu pak tvořil poválečný epilog, kdy došlo k prošetřování činnosti některých českých vedoucích. Několik správců a šafářů tehdy stálo před retribučními orgány, zejména trestními nalézacími komisemi.⁷² Na základě tzv. malého dekretu⁷³ a k němu vydaných směrnic ministerstva vnitra, jež upřesňovaly formy „provinění proti národní cti“,⁷⁴ jim byla vytýkána odborná spolupráce s Němci přesahující meze průměrného nařízeného výkonu, zneužívání vedoucího postavení k získání osobního prospěchu, týrání, urážení nebo terorizování zaměstnanců (např. výhrůžkami) a hospodářský či společenský styk s Němci nad míru nezbytné nutnosti.

Hlubší nahlédnutí do problematiky ukazuje zejména na malý manévrovací prostor dotčených. Ti se na jednu stranu leckdy snažili svým podřízeným i jiným Čechům pomáhat, byť se tím vystavovali riziku postihu (nezákonné povolení porážek, darování obilí), na druhou udržovali kázeň ve dvorech i pomocí síly, výhrůžek či udáním zaměstnance německým orgánům. Z retribučních spisů

67 J. E. SCHULTE, *Zwangsarbeit und Vernichtung*, s. 249.

68 LA PNP, JJ, NEV, záznamy vzpomínek Antonína Vašáka z Bukové Lhoty ze 4. 3. 1950 a Bedřicha Čandy z Příčov ze 4. 2. 1950.

69 NA, PÚČM, inv. č. 993, kt. 1956.

70 LA PNP, JJ, NEV, záznamy vzpomínek Bedřicha Nováka ze Zvírotic a Bedřicha Čandy z Příčov ze 4. 2. 1950. Archiv autora, vzpomínky Marie Perníčkové ze Stranného (*1932).

71 SOkA Benešov, AO Šebáňovice, pamětní kniha (1914) 1937–1949, s. 287, 297. LA PNP, JJ, NEV, záznam vzpomínek Kristiny Hauzarové z Chářovic z 15. 3. 1950.

72 Např. před benešovskou trestní nalézací komisí stáli správci Josef Klouček (Bezejovice), František Kovář (Hvozdec), František Kudrna (Podělusy), Antonín Marušák (Jírovice), Stanislav Horčic (Vatěkov), František Svoboda (Žabovřesky) a František Štěpánek (Příbyšice), šafáři Gustav Cílek (Maskovice), František Kubela (Krusičany), Josef Macek (Jírovice) a Jan Platil (Větrov). SOA Praha, TNK BN, TK 19/46, 39/46, 179/46, 274/46, 333/46, 334/46, 335/46, 355/46, 405/46, 407/46, 9/47.

73 Dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti ze dne 27. října 1945.

74 Směrnice ministra vnitra ze dne 26. listopadu 1945. Otištěny v: Pavel KMOCH, *Provinění proti národní cti. „Malá retribuce“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*, Praha 2015, s. 509–514.

vyplývá, že napětí vznikalo zejména tam, kde zaměstnanci neplnili zadané úkoly nebo z majetku dvora ukrádali. Je zřejmé, že bez autority by dvory nebylo možné řídit a k větší přísnosti nutila morálka některých zaměstnanců i okupační systém bohatý na příkazy a represe. Vedoucí dvorů se tak ocitali ve složitých situacích.

Charakteristická je v tomto směru výpověď podděluského správce Františka Kudrny před trestní nalézací komisí roku 1946: „[...] Proč Josef Hozman udání na mne učinil, není mi známo, snad proto, že jsem nemohl vyhovět všem jeho požadavkům za okupace. Pokud jde o Kramperu, jde o osobu povahy hrubé a násilné, který se nesnesl ani s ostatními spoludělníky, kteří se mu raději vyhýbali. Jako správce dvora bylo mojí povinností udržet aspoň zdání práce a vykázat určitý výkon. Krampera však nedbal ničeho a práci se soustavně vyhýbal. Nikdy jsem na Kramperu žádné písemné oznámení neučinil, protože bych musel si stěžovat stále a také proto, že jsem si byl vědom toho, jaké by to pro něho mělo následky. [...] Jako dodatek uvádím, že při zabírání obce Podělus chtěl jsem se vystěhovati úplně z obce, ale toliko na žádost všech obyvatel obce, kteří chtěli si zachránit svůj majetek, zůstal jsem v Podělusích a převzal správcovství na nově zřízeném SS-Hofu. Ale velmi brzo jsem litoval svého rozhodnutí, protože služba byla nesmírně těžká, neboť bylo těžko plniti příkazy Němců a současně pomáhati českému obyvatelstvu.“⁷⁵ Trestní nalézací komise po výsleších obviněných i svědků většinu z obviněných správců a šafářů osvobodily.⁷⁶

Pracovní síly

Provoz dvorů by nebyl myslitelný bez dostatečného počtu zaměstnanců, jimiž se v první řadě stávali lidé, kteří na území výcvikového prostoru i po jeho záboru zůstali a vstoupili do pracovního poměru u SS. Jejich počet včetně rodinných příslušníků činil cca dvanáct tisíc osob a jednalo se nejčastěji o rodiny zemědělců.⁷⁷ Důvody k setrvání na cvičišti byly různé – obtíže při hledání nového bydlení, nechuť odejít do cizího prostředí, naděje v brzký konec války, snaha mít svůj bývalý majetek na očích i po vyvlastnění atd. Ze sociálního hlediska se ovšem skutečnost, že část obyvatel odešla a část zůstala, promítla do mezilidských vztahů a již během války, jakož i po ní, do nich vnesla nevraživost. Stalo se tak zejména v severní části

⁷⁵ SOA Praha, TNK BN, TK 333/46.

⁷⁶ Podrobnosti jsou zjevné ze spisů uvedených v pozn. 72. K problematice obecně i konkrétně též P. KMOCH, *Provinění proti národní cti*.

⁷⁷ Stanislav STANĚK, *Osídlení na území mezi Vltavou a Sázavou*, SVPP 16, 1975, s. 205–206.

cvičiště, která byla vystěhovávána jako první a kde zůstalo méně než 40 % obyvatel, zatímco v později vyklížené jižní části se setrvání již stalo obvyklejším.⁷⁸

Jelikož dvory SS vznikaly již v době vyklízení území, tj. před vystěhováním většiny obyvatelstva a zabavením jeho majetku, začínaly s menším počtem pracovníků (v řádu desítek). Teprve postupně stavy narůstaly, stejně jako množství přebíraného inventáře a obdělávaných ploch.⁷⁹ Zřizování a později rušení a přesuny některých dvorů vedly k transferům uvnitř výcvikového prostoru a přesídlování zaměstnanců, mnoho rodin se stěhovalo i opakovaně a část opustila cvičiště dodatečně, vesměs nuceně z důvodu nedostatečných výkonů.⁸⁰ Po konsolidaci mívaly SS-Hofy 100 až 200 pracovníků, počty se měnily dle ročních období a špiček zemědělských prací.⁸¹

Personální skladba se v podstatě nelišila od jiných zemědělských podniků srovnatelné velikosti. U dvorů pracovali muži i ženy ve věku 15–60 let, někdy i starší,⁸² největší část zajišťovala práci pěstitelskou a chovatelskou, další síly činnost dopravní (kočí a traktoristé), údržbářsko-řemeslnou (kováři, koláři, strojníci) a úřední.⁸³ Správcové SS-Hofů si k ruce vybírali šafáře,⁸⁴ finanční administrativu vyřizovali účetní. Každý SS-Hof měl svoji kancelář, kde na zdech visívaly barevné plány ukazující pozemky spadající ke dvoru i na nich pěstované plodiny a také obraz říšského vůdce SS Heinricha Himmlera.⁸⁵ Úřadovale se německy a evidenční knihy podrobně odrážely dění ve dvoře – vedle účetní, inventární a mzdové dokumentace se například každodenně zaznamenávaly i prováděné činnosti.⁸⁶

Pracovní doba se měnila dle ročních období, na jaře a v létě řadoví zaměstnanci běžně pracovali kolem 10 hodin denně, krmíči i více. Šafáři a kočí měli po 13–15 hodinách, při žních některé dny až 16 hodin, obdobné byly hodiny

78 T. ZOUZAL, *Zabráno pro SS*, s. 229–237.

79 NA, PÚČM, kt. 470.

80 J. CHARVÁT a kol., *Podblanicko proti okupantům*, s. 100. S. STANĚK, *Evakuace*, s. 194.

81 NA, PÚČM, kt. 562, 607, 722, 803.

82 SOKA Benešov, AO Živohošť, pamětní kniha 1918–1965, s. 90.

83 Např. v Zahradnicích byli v srpnu 1944 ze 132 zaměstnanců tři šafáři, 18 kočích, 1 traktorista, kovář, kolář, strojník, dále krmíči a dělníci. NA, PÚČM, kt. 866.

84 LA PNP, JJ, NEV, záznam vzpomínek Josefa Červenky ze Žďáru z 13. 3. 1950. OÚ Křečovice, pamětní kniha obce Krchleby, s. 32.

85 NA, PÚČM, kt. 470, 595. Plány jsou zachovány např. ze dvorů Minartice (NA, PÚČM, kt. 460) a Příčovy (Městské muzeum Sedlčany).

86 Zlomky registratur jsou uloženy v NA, PÚČM, kt. 460 (Bezejovice), 470 (Božkovice), 502 (Dublovice), 525 (Hvozdec), 540 (Jablonná), 562 (Kňovice/Chýnov), 583 (Křepenice), 593 (Lichovy), 595 (Luhy), 607 (Minartice), 611 (Mrvice), 699 (Podolí), 722 (Prosenická Lhota), 728 (Příčovy), 730 (Rabyně), 734 (Radič), 735 (Radošovice), 802–806 (Štětkovice), 810 (Teletín), 825 (Tvoršovice), 865–868 (Zahradnice), 870 (Zberaz), 872 (Zbořený Kostelec).

traktoristů a také kovářů, nutných pro opravářské práce. Jelikož se jednalo o značné vytížení, mívali zaměstnanci střídavě některé dny zkrácené, kdy chodili jen na poloviční dobu. Pracovali se často nad 60 hodin týdně, v létě běžně 60–80 hodin a v šafářských knížkách se objevují i maxima přes 100 hodin. Ženy měly vesměs zkrácené úvazky, neboť zajišťovaly zároveň péči o domácnost, takže docházely jen některé dny či na kratší dobu. Menší počet hodin býval také v neděli, kdy do práce chodívala necelá polovina zaměstnanců a konaly se nejnnutnější činnosti.⁸⁷

Výplatu dostávali zaměstnanci měsíčně, po srážkách deputátu, nájemného apod.⁸⁸ Základní hodinová hrubá mzda činila 5 korun u mužů a 3,80 u žen, zaměstnanci do dvaceti let měli taxy nižší, odstupňovány dle věku. Naopak specializované profese získávaly ohodnocení lepší (šafář a traktorista 5,50 korun, kvalifikovaný řemeslník či zahradník 6,50). Propláceny byly přesčasy a za práci v neděli dostávali muži i ženy hodinový příplatek 4,50 K.⁸⁹ Uvedený příjem sice pokrýl jen základní živobytí (například zedníci na cvičišti dostávali více),⁹⁰ ale v kategorii zemědělského dělnictva, které v Čechách dlouhodobě patřilo k nejhudším vrstvám, jej lze považovat za nadprůměrný.⁹¹ Výmluvná je v tomto směru poválečná směrnice Okresního národního výboru v Benešově, který zaměstnancům SS-Hofů vzápětí po skončení války pokrátil příjmy o více než 40 %, takže hodinová mzda dospělého muže namísto pěti korun nyní činila jen 2,80. Její snížení doprovázelo vysvětlení, že zaměstnanci „kdysi za Němců byli placeni nespravedlivými říšskými sazbami, zatím co jiní zemědělní dělníci v Čechách a na Moravě po několik let marně se domáhali nápravy“.⁹²

Zemědělské oddělení posádkové správy se zaměstnance dvorů snažilo motivovat i prémie pro nejlepší pracovníky,⁹³ ovšem dva nejvýznamnější benefity tvořila možnost drobně samostatně hospodařit a deputát v podobě naturálií. Pracovníci SS-Hofů si tak, i přestože byli zasaženi vyvlastněním majetku a často též

87 NA, PÚČM, kt. 595, 607, 722, 802–803, 866. SOKA Benešov, AO Živohošť, pamětní kniha 1918–1965, s. 90.

88 OÚ Křečovice, pamětní kniha obce Krchleby, s. 34.

89 NA, PÚČM, kt. 460, 525. SOKA Benešov, SS-Truppenübungsplatz Böhmen, výplatní listina SS-Hofu Chýnov za duben 1945.

90 V letech 1944–1945 tu základní hodinová sazba zedníka činila 7,4 korun a reálné výdělky bývaly i vyšší. Stejnou mzdu jako zaměstnanci SS-Hofů, tj. 5 K/hod, dostávali dle účtů i vězni bystřického tábora pro židovské míšence a příbuzné Židů, pracující rovněž na stavbách. SOKA Benešov, SS-Truppenübungsplatz Böhmen, účty ke stavebním projektům.

91 Srov. Jaroslav ŠPRYSL, *Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace*, Praha 1971, s. 52–53.

92 NA, PÚČM, kt. 525.

93 NA, PÚČM, kt. 804.

přesídlením, alespoň částečně podrželi výhody zemědělského obyvatelstva, které v době války nabyly na významu (jistota zajištění potravinami v době nouze). Ohledně polí se jednalo o možnost drobného pachtu, když posádková správa umožnila rodinám propachtovat si po hektaru půdy v místech, která dvůr sám neobdělával. Byla to samozřejmě spíše vzdálená, méně úrodná pole a ne vždy bylo možné propachtovat celý hektar, přesto se jednalo o nabídku hojně využívanou. Pachtovné činilo ročně 400 korun za hektar v případě zemědělců a 500 K u jiných osob.⁹⁴

Z hospodářských zvířat si zaměstnanci směli chovat vlastní prase, které si mohli odkoupit od dvora, vykrmit a porazit. Dále stávala možnost držet si deputátní krávu, od dvora vypůjčenou. Nárok na ni příslušel rodinám, které dříve chovaly krávu vlastní, měly povinnost se o ni řádně starat, a pokud se jí narodilo tele, připadlo dvoru. Při nedostatečné péči nebo slabých pracovních výkonech hrozilo její odebrání. Lidé na cvičišti mohli rovněž chovat kozu, v omezeném počtu králíky, slepice a jinou drůbež. Na domácí produkci se v plném rozsahu vztahovala dodávková povinnost jako v jiných oblastech protektorátu, agendu řízeného hospodářství zde vedl vládní komisař pro vysídlené obce, jemuž také příslušelo právo v případě neplnění dodávek chov drobných zvířat či domácí porážky zakázat.⁹⁵

Zaměstnanci ve stálém pracovním poměru měli status deputátníků a tím i nárok na odkup některých komodit ze dvora do výše samozásobitelských dávek, pokud je nepokrývali vlastní produkcí. Deputát nabýval rozličných podob: mléko, máslo, sýr, obilí, brambory, hrách, mák či dřevo a cena komodit byla nižší, a tedy výhodnější než v případě nákupů s lístky v přidělovém systému.⁹⁶ Výdej deputátu však limitovala momentální produkce dvora. Chovat deputátní krávu bylo tudíž nesporně výhodnější, nemluvě o častém nedodržování dodávkové povinnosti a tajném stloukání másla. Takových možností nemohli využívat svobodní zaměstnanci, nemající rodiny a ubytovaní společně (např. v sále hostince), pro něž se vařilo v tzv. společných kuchyních jednotlivých dvorů.⁹⁷

Významný faktor ovlivňující poměry v SS-Hofech tvořila pracovní morálka. Jelikož se válečná doba vyznačovala všeobecným nedostatkem a zaměstnanci (vesměs přesídleni a zbaveni většiny majetku) nebyli se svým postavením spokojeni, vyhledávali

94 Např. u dvora Štětkovice měli zaměstnanci propachtováno jen po půlhektaru půdy. NA, PÚČM, kt. 460, 607, 804.

95 VHA, SS-TÚP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy. NA, PÚČM, kt. 460, 804–805.

96 Například mléko na mléčenky stálo 2,2 koruny/litr, zatímco deputátní mléko se prodávalo v ceně 2 koruny/litr. Kilogram másla stál deputátníky 32,6 K, pšenici mohli nakoupit za 2,11 K/kg, žito za 1,87 K/kg. NA, PÚČM, kt. 460, 722, 735, 803.

97 Archiv autora, vzpomínky Jana Zouzala ze Sestrouně (*1928). NA, PÚČM, kt. 470, 562, 865.

různé příležitosti, jak se u dvora obohatit. Vnímali svoji situaci tak, že „kradou na svém“ a berou si zpět to, co jim „vzali Němci“.⁹⁸ Čeští správci a šafáři, kteří vedli chod dvora důsledně a poctivě nebo kteří se snažili krádežím bránit, byli vnímáni kriticky jako ti, kdo dělají „poctivost pro Němce“.⁹⁹ Vyskytovaly se i různé jiné problémy: někteří zaměstnanci se pohybovali bez dovolení po cvičišti, nedodržovali pracovní dobu, odmítali přesčasů či práci v neděli, nerespektovali pokyny správců, snažili se práci vyhýbat apod.¹⁰⁰ Vykreslit všeobecně platný profil zaměstnance ovšem nelze, neboť SS-Hofy se staly pracovištěm několik tisíců lidí různých charakterů a smýšlení, čemuž odpovídala mnohotvárnost chování jednotlivců.

Postavení zaměstnanců u dvorů SS se v mnoha ohledech podobalo dvorům velkostatků, panoval však tuhý režim, zostřený sankcemi, jaké zde obyvatelé dříve neznali. Pokud zaměstnanec odmítl splnit daný příkaz, nedostavil se do práce nebo byl přistižen při krádeži, hrozilo mu kromě finančního postihu i vystěhování, věznění v pracovních-výchovném táboře nebo pracovní nasazení v Německu.¹⁰¹ Několik problémů bylo předáno k vyšetřování Gestapu a ve výjimečných případech záležitost skončila odesláním provinilého do koncentračního tábora.¹⁰²

Jak bylo zmíněno výše, SS-Hofy se lišily místo od místa a poměry v nich se z velké části odvíjely od osob správce a šafářů, takže míru represí a náročnosti života u SS-Hofů lze také zobecnit jen částečně. Na druhou stranu se nabízí srovnání s jinými zeměmi v německém područí, například s Haličí, Ukrajinou či Běloruskem. Tamní dvory sloužily jako základny nejen v potravinovém ohledu, ale také při protipartyzánském boji, čemuž odpovídalo drsné až brutální jednání vedoucích. Pracovali zde jak místní obyvatelé, tak nuceně sem přikázané síly, ve značném počtu Židé, a to za podmínek o poznání tvrdších než v protektorátu.¹⁰³ Do českých SS-Hofů chodili sice také (byť

98 Farní úřad Křečovice, Bělce – farní kronika 1839–1948, rok 1943. LA PNP, JJ, NEV, záznam vzpomínek Františky Červenkové ze Žďáru z 13. 3. 1950.

99 LA PNP, JJ, NEV, záznamy vzpomínek Bedřicha Nováka ze Zvírotic ze 4. 2. 1950 a Anny Zoubkové z Hrazan z 13. 3. 1950.

100 SOA Praha, TNK BN, TK 19/46, 274/46, 407/46. Archiv autora, vzpomínky Václava Cílka z Netvořic (*1929). NA, PÚČM, kt. 607, 611.

101 Antonín ROBEK, *Lidé bez domova*, s. 84 (autor cituje zápisky Františka Senfta z Křepevic). LA PNP, JJ, NEV, záznamy vzpomínek Amálie Novotné z Křečovic z 6. 2. 1950 a Františka Kruchňy z Hořetic z 6. 2. 1949. MM Sedlčany, SP 206, vzpomínky Vladimíra Chocholouška z Hradištky (*1927).

102 VHA, SS-TÜP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhý. NA, PÚČM, kt. 804.

103 Dieter POHL, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*, München 1997, s. 126, 200. I. HEINEMANN, *Rasse, Siedlung, deutsches Blut*, s. 392–397.

v minimálním množství) pracovat dělníci přesunutí na cvičiště v rámci trestu, oproti dvorům na Východě zde ale panovaly snesitelnější poměry.¹⁰⁴

Hospodářská činnost

Mezi představy doprovázející vznik zemědělských statků SS patřila vidina moderních prosperujících podniků. Nově zakládané německé hospodářské dvory měly být příkladné, stát se průkopníky nových metod a šířitelem agrotechnického pokroku.¹⁰⁵ Protektorát byl coby země blízka Německu a s poměrně rozvinutým zemědělstvím sice vhodnou oblastí k uvádění těchto vizí do praxe, realizace však narážela na řadu problémů (podrobněji dále v části o rentabilitě). Také představy o výstavbě SS-Hofů v prostoru Böhmen byly zřejmě rozsáhlé, z důvodu malé zachovalosti pramenů je ale možné pouze odhadovat, kam jejich výstavba směřovala.

Preferován byl model uzavřených dvorců, kombinujících výhody větší zemědělské jednotky s představou tzv. rytířských venkovských sídel (lze v nich spatřovat pruský kulturní import – junkerské statky). Za tímto účelem vznikaly plány na spojování sousedících usedlostí,¹⁰⁶ případně i na vybudování nových dvorů ve stylu nacistické agrární architektury.¹⁰⁷ Snaha o vyšší efektivitu a produktivnost vedla k řadě opatření, typickými znaky bylo rozorávání mezí, scelování polí a sjednocování chovů,¹⁰⁸ dále použití chemizace (průmyslová hnojiva, mořidla, dezinfekční a veterinární

104 Využití byli takto např. vězni ve Vrchotových Janovicích (pobočka koncentračního tábora Flossenbürg), kteří chodili do SS-Hofu Mrvice. Archiv bezpečnostních složek, Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325-16-3, s. 55–56. Srov. SOkA Benešov, pamětní kniha obce Vrchotovy Janovice 1937–1975, s. 52: „V sobotu a v neděli chodili do dvora pracovat vězňové z janovického koncentračního tábora. Byli to Francouzi, Poláci a Jihoslované. Jen jednou přišli vězňové Češi, ale ti byli brzy odesláni pryč. Vězňové chodili do Mrvice rádi, protože se tam dobře najedli a často si ještě něco odnesli.“

105 H. KAIENBURG, *Die Wirtschaft*, s. 265–267. J. E. SCHULTE, *Zwangsarbeit und Vernichtung*, s. 239–308. Srov. též dobový tisk, např. *Zeitschrift für Politik* 32, 1942, č. 4, s. 273: „Deutschland errichtet in den besetzten Ostgebieten landwirtschaftliche Stützpunkte, die als Lehrbetriebe wirken und Ausgangspunkte zur Hebung des agrartechnischen Niveaus werden sollen.“

106 J. HERTL, *Dějiny vystěhovaného kraje*, s. 21. SOkA Benešov, AO Podělsy, pamětní kniha 1930–1980, s. 71.

107 Dokladem je výkresový návrh nového dvora Teletín, k jehož výstavbě již nedošlo. VHA, SS-TÜP Böhmen, SS-Gutshof Teletin. K tématu výstavby v protektorátu podrobněji Miloš HOŘEJŠ, *Aplikace nacionálněsocialistické architektury v českých zemích v l. 1938–1945*, Rozpravy Národního technického muzea. Dějiny vědy a techniky 15, 2007, s. 45–71.

108 SOkA Benešov, MNV Neveklov, pamětní kniha (1938) 1949–1951, s. 55. NA, PÚČM, kt. 422, 804.

látky)¹⁰⁹ a mechanizace v čele s traktory.¹¹⁰ Tyto prvky moderního intenzivního zemědělství dříve a jen v omezené míře využívaly velkostatky, v menších hospodářstvích se často jednalo o novinky. Při srovnání se situací ve zbytku protektorátu je patrné, že opatření souzněla s obecným intenzifikačním trendem, jenž měl vést k navýšení produkce a umožnit exploataci ve prospěch říše.¹¹¹ Scelování a sjednocování se z průměru vymykalo, bylo však logicky dáno přechodem k větší zemědělské jednotce.

Plánování výroby vycházelo jednak z nařízení vyšších instancí, neboť i SS-Hofy tvořily součást protektorátního řízeného válečného hospodářství s povinností plnit dodávky, jednak z místní iniciativy, kdy dvory ve srozumění se zemědělským oddělením vytvářely hospodářské plány.¹¹² Věnovaly se rostlinné i živočišné výrobě, a to (alespoň teoreticky) dle následujícího klíče: u dvorů, do jejichž obvodů výrazněji zasahovaly plochy využívané k výcviku, se mělo preferovat chovatelství, zatímco v místech s volnými plochami pěstitelství. Realita byla ale odlišná a z vyživovacích důvodů se osívaly i plochy užívané vojskem.¹¹³ Jednotlivé SS-Hofy nepředstavovaly svébytné jednotky, nýbrž spíše uzlové body v síti hospodářských podniků na cvičišti, kam dále patřila polesí, rybníkářství, mlýny, lihovary atd. Jejich činnost koordinovala posádková správa a byly různým způsobem propojeny. Mezi dvory například docházelo k přesunům zaměstnanců na výpomoc, stejně jako k převozům zvířat a strojů, a to nejen mezi blízkými místy, nýbrž i přes celé cvičiště.¹¹⁴ Systém nebyl vůči okolnímu světu uzavřen, byť jisté snahy o soběstačnost a nezávislost lze pozorovat, např. ve snaze o zajištění vlastního osiva¹¹⁵ či ve zřízení skladů zemědělských potřeb.¹¹⁶

109 Ze strojních hnojiv se u SS-Hofů nejvíce používala Thomasova moučka a 40% draselná sůl, dále ledek, síran amonný, zemědělské vápno a dusíkaté vápno.

110 Do SS-Hofů byl dovážen traktor firmy Heinrich Lanz, typ D 9006, o výkonu 40 koňských sil (29,3 kW), rok výroby 1944. NA, PÚČM, kt. 595, 825.

111 B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou*, s. 214–228.

112 NA, PÚČM, kt. 607, 804–805.

113 VHA, SS-TŮP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy, oběžník zemědělského oddělení posádkové správy z 16. 2. 1944.

114 NA, PÚČM, kt. 470, 562, 595.

115 Osiva, hnojiva a částečně též krmiva ale dvory běžně kupovaly od družstev a firem v okolí cvičiště. NA, PÚČM, kt. 607, 803–805.

116 Jednalo se o sklad zemědělského oddělení v Benešově a pobočný sklad v Sedlčanech. Ke dvorům se odtud vozily např. stavební, pohonné a mazací hmoty, nářadí, stroje, kovářské potřeby, barvy, očkovací látky atd. NA, PÚČM, kt. 607, 699, 722. MM Sedlčany, D 260, vzpomínky Ing. Vlastimila Kundrlíka.

Dvory obhospodařovaly půdu v řádu stovek hektarů.¹¹⁷ Rostlinná výroba se oproti dřívější době rozšiřovala o různé druhy plodin, v řadě případů se však jednalo spíše o experimenty, neboť příslušné druhy nejenže v kraji neměly tradici, ale někdy ani vhodné podmínky. Kromě čtyř základních obilnin a brambor, běžných v této oblasti, se na polích kolem SS-Hofů objevovala kukuřice, pohanka, proso, mák, slunečnice, řepka, různé druhy řep od krmné až po cukrovou, jílek, jetel, vojtěška, peluška, hrách, vikev, hořčice, len, cibule, zelí, mrkev, špenát, hadí mord (černý kořen) i mangold, přičemž uvedenou zeleninu měla částečně na starost zahradnictví při dvorech.¹¹⁸ Tento stav odráží všeobecné trendy v protektorátním zemědělství – povinné a smluvní dodávky, snahy o soběstačnost a zavádění alternativních plodin. Výnosy čtyř hlavních obilnin činily při sklizni roku 1944 cca 14–18 q/ha, což byl protektorátní průměr.¹¹⁹

Základ živočišné výroby tvořil chov hovězího dobytka a prasat, dále koní, méně byla zastoupena drůbež a zřídka se chovaly ovce.¹²⁰ Sjednocování chovů naráželo na problémy s nedostatkem vhodných budov,¹²¹ což bylo zřejmě také jedním z důvodů, proč si zaměstnanci směli i nadále samostatně chovat deputátní krávy. Jen zčásti došlo k nové výstavbě, jako v případě drůbeží farmy u Bukové Lhoty, kde se kromě slepic chovaly i husy, kachny a nutrie.¹²² Podobně specializované byly také další dvory, např. na chov telat a jalovic, takže zvířata se přeháněla z dvora do dvora.¹²³ Ojedinělý chov karakulských ovcí se nacházel v Tloskově.¹²⁴

Odbyt produktů byl dán příslušností včívíkového prostoru k hospodářskému systému protektorátu. Obdobně jako měly SS-Hofy povinnost řídit se centrálními pokyny ohledně povinného osevu některých plodin, prodávaly také své výrobky v rámci aktuálních směrnic, a sice buď směrem dovnitř (deputátníkům), nebo vně cvičiště do řízené distribuce (hospodářským družstvům, soukromým obchodníkům, jatcům,

117 Např. dle údajů ze srpna 1944 obdělával SS-Hof Minartice 350 ha, z toho 52 ha luk. Zaměstnáno bylo 103 lidí, kteří se zároveň starali o 28 koní, 65 kusů hovězího dobytka a 1 kus vepřového. SS-Hof Luhy obdělával 560 hektarů orné půdy a 31 hektarů luk, měl 111 zaměstnanců, 58 koní, 91 kusů hovězího dobytka a 25 ks vepřového. NA, PÚČM, kt. 804.

118 MM Sedlčany, D 260, vzpomínky Ing. Vlastimila Kundrlíka. NA, PÚČM, kt. 583, 595, 607, 870.

119 B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou*, s. 185–204, 247–251, 259–260. NA, PÚČM, kt. 804.

120 NA, PÚČM, kt. 562.

121 OÚ Křečovice, pamětní kniha obce Krchleby, s. 34.

122 LA PNP, JJ, NEV, záznam vzpomínek Antonína Vašáka z Bukové Lhoty ze 4. 3. 1950.

123 LA PNP, JJ, NEV, záznamy vzpomínek Bedřicha Novotného z Křečovic z 6. 2. 1950 a Josefa Jirce z Mrvice z 20. 2. 1950.

124 NA, PÚČM, kt. 595.

mlékárnám apod.).¹²⁵ Uvnitř cvičiště se činnost dvorů propojovala mimo jiné s lihovary a mlýny, které dvorům šrotovaly obilí, potažmo přejímaly brambory nízké kvality k vypálení a lihovarské výpalky či otruby vydávaly zpět dvorům jako krmivo.¹²⁶ Útvary SS měly na cvičišti vlastní zásobovací systém a produkty dvorů k nim zpravidla přímou cestou neputovaly; teprve od druhé poloviny roku 1944 v důsledku poklesu zásobování vzrůstala potřeba autarkie cvičiště. Poté docházelo k zásobování škol a jednotek SS přímo ze dvorů (zejména bramborami),¹²⁷ stejně jako k nárůstu zeleninových ploch pro vojenské kuchyně (hektary zelí, kedluben, kapusty atd.)¹²⁸ a využití obilí přednostně na chléb pro vojáky.¹²⁹

Efektivita a rentabilita

Nacistická zemědělská politika směřovala v protektorátu zejména k soběstačnosti a následně možnosti vývozu do Německa. Jelikož tyto cíle vyžadovaly značné investice a strukturální změny, dovážely se do Čech a na Moravu tisíce traktorů a stovky tisíc zvířat, aby se zvýšila produkční schopnost zdejších podniků, a teprve od roku 1943 protektorátní vývoz živočišné výroby převážil nad dovozem.¹³⁰ Také provoz SS-Hofů měl logicky vést k soběstačnému a výnosnému hospodaření, rozsáhlé a ambiciózní plány na rozvoj dvorů do podoby vzorových podniků ale uprostřed války představovaly jen obtížně uskutečnitelné vize. Otázku, nakolik bylo podnikání SS-Hofů rentabilní, nelze sice pro nedostatek pramenů zodpovědět kvantitativně,¹³¹ následná kvalitativní analýza však celkem zřetelně ukazuje na jejich možnosti, limity a problémy.

125 NA, PÚČM, kt. 460, 525, 735.

126 NA, PÚČM, kt. 607, 699, 722, 806.

127 Jednotky na cvičišti si vyzvedávaly odběrné poukazy k odběru brambor od vojenského hospodářského skladu (TWW), ty předkládaly zemědělskému oddělení a nejbližší dvory následně jednotky zásobovaly. NA, PÚČM, kt. 562, 595, 802, 804–805. K hospodářským skladům podrobněji Petr KAŇÁK – Jan VAJSKEBR, *Hospodářské sklady SS v Praze a v Protektorátu Čechy a Morava*, Historica Pragensia 5, 2011, s. 179–189.

128 NA, PÚČM, kt. 611.

129 NA, PÚČM, kt. 562, 595, 802.

130 B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou*, s. 15, 20, 35, 220, 231–235, 271–272.

131 Příjmy a výdaje byly účtovány přes posádkovou správu, jejíž spisovna se nedochovala. Pro transakce s SS-Hofy sloužily její účty č. 98651 u Poštovní spořitelny v Praze a č. 82 u spořitelny v Benešově.

Základní rámec a z něj vyplývající možnosti hospodářské činnosti byly ve VVP Böhmen vedle přírodních podmínek, materiálních zdrojů, techniky a lidských sil dány především vojenským charakterem území. Dvory vznikaly ve výcvikovém prostoru, tj. oblasti, kde se za normálních okolností zemědělská produkce nepředpokládá. Hospodářské a vojenské zájmy nebyly plně slučitelné, takže budování cvičiště a výcvik útvarů činnost SS-Hofů limitovaly. Výmluvným dokladem o špatné slučitelnosti primární/vojenské a sekundární/hospodářské funkce výcvikového prostoru jsou instrukce dvorům, obsahující požadavky posádkové správy na obdělání rozsáhlých ploch včetně bojových a dopadových oblastí, a naproti nim rozkazy velitelství celoročně oznamující uzávěry různých částí cvičiště a opakovaně upozorňující na nedovolený výskyt zaměstnanců v nich.¹³² Zemědělci měli k některým plochám jen omezený přístup a práci jim komplikovala také cvičení vedená přes obdělanou půdu, někdy doprovázená požáry stohů i budov.¹³³

Charakteristickým znakem hospodářského využití cvičiště byla improvizace, začátky s minimem plánování a časový tlak. (Stejně problémy se vyskytovaly i v jiných obsazených územích, zejména na Východě po útoku na Sovětský svaz.)¹³⁴ Ve výcvikovém prostoru Böhmen došlo k rychlému zřízení dvorů, ale v mnoha případech pak k jejich následnému rušení či přesunům, bez problémů se neobešlo obsazování vedoucích pozic ani shromažďování inventáře. Zemědělskému oddělení posádkové správy ovšem i přes uvedené obtíže nelze upřít snahu o překonání problémů a vytvoření vzorových hospodářství. Jeho oběžníky, jakož i oběžníky vrchních správců, směřované k jednotlivým dvorům, zřetelně ukazují zájem na pozvednutí úrovně SS-Hofů, zvýšení efektivity práce a navyšování produkce.

Správcí odtud dostávali celou řadu instrukcí, ať již zásadního charakteru (scelení lánů, proměna vlhkých polí v louky, nařízená péče o ovocné stromy na cvičišti, soustředování ovcí do stád o 250 a více kusech) nebo věnovaných různým způsobům zvyšování produkce (povinné moření osiva, nařízená hnojiva a krmiva, hubení škůdců, správné klíčení brambor, silážování apod.). Důraz byl kladen na čistotu a pořádek ve dvorech, provozuschopnost a vhodné uskladnění strojů i přesnost evidence – za níž lze vidět také snahu eliminovat krádeže a zpronevěry (číslování sýpek, umístování popisných tabulek ke skladovaným komoditám či ve stájích ke kravám atd.). Na dvorech měly o zvířata a stroje pečovat kvalifikované

132 VHA, SS-TÜP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy. NA, PÚČM, kt. 804–805.

133 SOKa Příbram, MNV Osečany, pamětní kniha 1922–1976, s. 152. SOKa Benešov, AO Šebáňovice, pamětní kniha (1914) 1937–1949, s. 287, 294.

134 Srov. J. E. SCHULTE, *Zwangsarbeit und Vernichtung*, s. 293–296.

síly, proto byly realizovány bezplatné kurzy dojičů a chovatelů dobytka, ovčáků i traktoristů, směřované především k mladým, perspektivním zaměstnancům.¹³⁵

Značné hospodářské ambice posádkové správy se ale brzy ukázaly jako nereálné. Kromě válečného nedostatku a nutnosti šetřit představovalo velký a neřešitelný problém zejména množství polí, která zůstala obdělána po odešlých majitelích. Benešovské cvičiště nebylo prvním, kde tato situace nastala, ke stejnému problému došlo např. již roku 1938 v Rakousku při zřizování prostoru Allentsteig, kde se po odchodu obyvatel narychlo sháněly pracovní síly ke žnám.¹³⁶ Na cvičišti Böhmen se nedostatek pracovníků poprvé výrazně projevil v létě a na podzim 1943, kdy zaměstnanci nestíhali po opožděných žních orat, sít, mlátit a současně již vybírat brambory.¹³⁷ Posádková správa přesto nařídila obdělávat pole i odcházejícím zemědělcům z III., IV. a V. etapy záboru (tj. z více než poloviny cvičiště)¹³⁸ a situace se tak o rok později v mnohem větším měřítku opakovala. Další část polí (zejména na severu VVP) zůstala ležet ladem a nedostatečně obdělávané polnosti zarůstaly plevelem.¹³⁹

Sklizeň na cvičišti v roce 1944 se stala ukázkovým příkladem nezvládnuté situace. Nepoměr rozsahu obdělávané půdy a počtu pracovních sil vedl k několik měsíců trvajícím žnám, po nichž se brambory vybíraly až do prvních mrazů v listopadu. Na výpomoc ke dvorům byli vysláni nejen pracovníci jiných hospodářských úseků cvičiště (lesní a rybníční dělníci), ale dokonce i vojáci z přítomných útvarů SS – tzv. sklizňové oddíly (*Erntekommandos*) o síle zpravidla 10–30 mužů v čele poddůstojníkem z rolnické rodiny. Velké množství obilí přesto zůstalo nesklizeno a propadlo zkáze, další část sice byla posekána, ale v podstatě jen na rozkaz. Dle jedné z místních kronik projížděl koncem října 1944 cvičištěm státní ministr Karl Hermann Frank (současně vyšší velitel SS a policie v protektorátu), který když viděl obilí stojící ještě na polích, nařídil, že úroda musí být sklizena, jinak budou správci postříleni.¹⁴⁰

Pod vlivem rozkazů a výhrůžek se sekalo za každého počasí, i mokré obilí ležící na zemi, které se již ani nebralo, nýbrž rovnou vyhazovalo do struh a do lesů. Pokud to bylo možné, mlátilo se rovnou na polích mlátičkami, avšak co přítomní lidé nestačili hned vymlátit, svázeli nejen do stodol, ale také přímo na polích do stohů. Když se nedařilo udržet dostatečné tempo práce, stohy zůstávající na dešti

135 VHA, SS-TÜP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy. NA, PÚČM, kt. 804–805.

136 S. MITTAS, *Auswirkungen*, s. 59.

137 NA, PÚČM, kt. 802.

138 VHA, SS-TÜP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy, vyhláška vládního komisaře č. 721/1 Dr.W/Tr. patrně ze září 1943.

139 SOkA Benešov, AO Chábovice, pamětní kniha (1914) 1922–1976, s. 42.

140 OÚ Křečovice, pamětní kniha obce Krchleby, s. 36.

prohánaly, a zaměstnanci pak na přelomu roku pracovali v denních i nočních směnách, rozlamovali zmrzlé kusy a snažili se vymlátit z nich obilí.¹⁴¹ Je nasnadě, že při takových poměrech bylo zrno vlhké a špatně čištěné, odběratelé měli proti němu výhrady a zčásti skončilo v lihovarech na výpal.¹⁴²

Očekáváním posádkové správy nedostála ani živočišná výroba. Oběžníky zemědělského oddělení jsou charakteristické kombinací progresivních a úsporných opatření, kdy instrukce vycházely nejen z moderních agronomických poznatků, nýbrž stále více odrážely také nouzi o krmiva.¹⁴³ Ze statisticky využitelného (neúplného) materiálu vyplývá, že stavy zvířat u jednotlivých SS-Hofů činily zhruba 50–200 ks hovězího dobytka, 0–100 ks vepřového a přibližně 30–70 koní. Chovy byly postupně navyšovány jak vlastní reprodukcí, tak příkupy a převáděním kusů z rušených dvorů,¹⁴⁴ ve výjimečných případech také importem ze zahraničí (zejména roku 1944 ze cvičiště Heidelager¹⁴⁵ či stádem karakulských ovcí ze SSSR).¹⁴⁶ Naopak poklesy stavů byly způsobeny nejen prodeji, ale také převody mezi dvory, hynutím zvířat a v kritických případech i vybijením chovu.¹⁴⁷ Cvičiště mělo také čtyři obvody pohodných, kteří uhynulé kusy likvidovali.¹⁴⁸

Značná pozornost byla v živočišné produkci věnována dojivosti krav, intenzivně sledované v celém protektorátu.¹⁴⁹ Na SS-Hofech činila od června do října, tj. v době pastvy, v průměru denně mezi 3–5 kg mléka na dojnici, poté klesala, minimum se na přelomu roku pohybovalo okolo 1–2 kg a kolem této hodnoty se držela až do jarních měsíců. Nadojené mléko se dělilo na deputátní část, drobný prodej a podíl odvážený

141 LA PNP, JJ, NEV, záznam vzpomínek Františka Kruchňy z Hořetic z 6. 2. 1949. ÚM Maršovice, pamětní kniha obce Zderadice od r. 1923, s. 40. OÚ Křečovice, pamětní kniha obce Krchleby, s. 36–37. SOkA Benešov, AO Šebáňovice, pamětní kniha (1914) 1937–1949, s. 287. SOkA Benešov, AO Chářovice, pamětní kniha (1914) 1922–1976, s. 42. VHA, SS-TŮP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy. NA, PÚČM, kt. 595, 607, 804–805, 865.

142 NA, PÚČM, kt. 806.

143 NA, PÚČM, kt. 804–805.

144 NA, PÚČM, kt. 562, 583, 595. Např. v prosinci 1943 převzal SS-Hof Lichovy z SS-Hofu Velběhy 19 koní, 101 ks hovězího dobytka, 47 prasat a zásoby plodin, takže jejich stavy se zde zdvojnásobily. NA, PÚČM, kt. 593.

145 SS-Truppenübungsplatz Heidelager byl nejstarším VVP Waffen-SS, roku 1944 došlo v důsledku pohybu front k jeho evakuaci. Do VVP Böhmen byli přivezeni koně, krávy, prasata, ovce i angorští králíci a zvířata byla rozdělena do dvorů po celém cvičišti. NA, PÚČM, kt. 470, 865, 804–805.

146 S. STANĚK, *Evakuace*, s. 190.

147 Např. v Křepevicích bylo během září 1943 poraženo 71 ks vepřového dobytka, čímž byl chov dočasně zlikvidován, k obnovení došlo v listopadu. NA, PÚČM, kt. 583.

148 SOkA Benešov, SS-Truppenübungsplatz Böhmen, plánec cvičiště s vyznačením obvodů pohodných.

149 B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou*, s. 110.

do mlékáren. Po různých výchylkách, kdy mléčný deputát někdy nebyl vůbec vydáván, se situace ustálila v létě 1944 a zůstala takovou až do konce války. Do mlékáren se pak odevzdávalo při plné dojitosti 70–90 % produkce a v zimě cca 40–50 %, takže deputátní část zůstávala množstvím v litrech zhruba na stejné výši.¹⁵⁰ Zemědělskému oddělení posádkové správy se dojitost nejevila jako dostatečná a poněkud nereálně žádalo navýšení produkce na 8–10 kg mléka na krávu.¹⁵¹

Problémy v produktivitě SS-Hofů nutno hledat nejen v nedostatku pracovních sil, hnojiv či krmiv, ale také ve výkonech zaměstnanců, jejich pracovní morálce a existenci černého trhu. Nejednali-li příkladně ani správci (jak dokazují oběžníky zemědělského oddělení),¹⁵² tím méně bylo možné očekávat vynikající výkony od jejich podřízených. Demotivačně působila nechuť „dělat pro Němce“, místy špatné vztahy s vedoucími, neodbornost některých z nich a v neposlední řadě i vědomí nevladatelnosti příliš velkého hospodářství, náročnost práce na něm a zmíněné problémy s tím spojené.¹⁵³ Práce byla přetěžující, vedoucí k onemocněním a někdy i nebezpečná, když se vyjíždělo do oblastí, v nichž probíhaly střelby.¹⁵⁴ Nelze také opomenout, že se u dvorů vyskytovali i zaměstnanci s obecně nízkou pracovní morálkou, snažící se práci odbýt. Byli to nejednou oni, kdo po válce svědčili před retribučními orgány proti správcům a šafářům a vinili je ze spolupráce s Němci.¹⁵⁵

Efektivitu a rentabilitu práce u SS-Hofů lze podobně jako profil zaměstnanců těžko shrnout paušálně. Zjevné jsou velké rozdíly mezi dvory, odrážející se ve střídání správců a v rušení či slučování dvorů nejen z vojenských, ale také hospodářských

150 NA, PÚČM, kt. 595, 611, 802, 867.

151 NA, PÚČM, kt. 804.

152 Kritizován byl laxní přístup správců i příslušníků SS ve vedení dvorů ke služebním povinnostem, nerespektování pokynů, slabý pracovní výkon, soukromé cesty atd. VHA, SS-TÜP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy. NA, PÚČM, kt. 804.

153 Situace je zachycena v řadě vzpomínek, např.: „Ještě v měsíci říjnu [1944] bylo u Řehovic a k Neveklovu mnoho neposekaného obilí a to propadlo zkáze docela. Když se pracovalo stále na sklizni a výmlatu obilí, zas bylo zpožděno vybírání brambor a setí ozimů. Lidé pracovali s nechutí a i ta hodně pomalá práce byla jim protivná a kdo jak mohl tak ‚zahnul‘“ SOKA Benešov, AO Šebáňovice, pamětní kniha (1914) 1937–1949, s. 287. „Práce se všeobecně sabotovala. Bylo v rozkazech hrozeno různými tresty i koncentrákem, ale to každého ještě více zatvrdilo, neboť nejdříve nás o všechno okradli a pak z nás udělali otroky.“ OÚ Křečovice, pamětní kniha obce Krchleby, s. 35.

154 LA PNP, JJ, NEV, záznamy vzpomínek Václava Marvana z Krchleb z 3. 2. 1950 a Františka Kruchňy z Hořetic z 6. 2. 1949. NA, PÚČM, kt. 595, 802. Archiv autora, vzpomínky Boženy Miláčkové ze Štětčovic (*1929).

155 Viz spisy uvedené v pozn. 72.

důvodů,¹⁵⁶ kdy se v pozadí mohly skrývat i defraudace.¹⁵⁷ Úroveň produktivity se lišila místo od místa a odvíjela se od mnoha výše uvedených faktorů. Představa vybudovat vzorné podniky moderního zemědělství nutně ztroskotávala již na samotném čase války a řízeného hospodářství, kdy se nedostávalo dostatečných prostředků k rychlejší modernizaci, základem tažné práce stále zůstávali koně s voly atd.¹⁵⁸ Do dvorů se sice značně investovalo, ale výnosy z nich nebyly tak vysoké, jak si nadřízení přáli.

Je zřejmé, že SS-Hofy ve VVP Böhmen se minimálně během války vzorovými statky stát nemohly. Existovaly v prostředí, které kladlo překážky i lidem v zemědělství zkušeným, a vázané hospodářství, válečný nedostatek i realita narychlo budovaného vojenského cvičiště jejich efektivnímu rozvoji bránily. Pro modernizaci dvorů by bývaly byly třeba kvalifikovanější vedoucí síly, větší příliv financí i materiálu a také motivovanější personál. Namísto toho vládla na jedné straně atmosféra strachu a obav, na druhé demotivace až odpor k práci. Zaměstnanci pracovali často jen, aby přežili válku, ale neměli chuť angažovat se více. Správci a šafáři podléhali direktivnímu řízení s malou možností diskuze, a ačkoli zodpovídali za chod dvorů, nemohli je ani po ekonomické, ani po personální stránce řídit svobodně. Nehledě k prostředkům chyběl čas i zájem na vytvoření vzorných podniků, takže sny o SS-Hofech zůstaly nenaplněny.

Likvidace

Závěrečné měsíce války se do činnosti SS-Hofů nepromítly tak výrazně, jak by se dalo očekávat. Nedošlo k nijak zásadnímu odčerpání zásob ani k likvidaci chovů a dřívější systém běžel v setrvačnosti až do květnové revoluce. Teprve v dubnu a vesměs až v květnu 1945 odebraly německé jednotky ze dvorů část koní,¹⁵⁹ odjeli či byli zajati němečtí správci i další příslušníci SS¹⁶⁰ a do prostoru vstoupila Rudá

156 SS-Hof Chářovice údajně ukončil činnost na podzim 1943 poté, když zaměstnanci nestihli ani posekat otavy. Srov. SOKa Benešov, AO Chářovice, pamětní kniha (1914) 1922–1976, s. 40; OÚ Chleby, pamětní kniha obce Chleby, s. 106. Počátkem roku 1945 došlo ke sloučení menších dvorů Minartice a Mrvice. NA, PÚČM, kt. 607.

157 J. MÁŠKA, *Cvičiště*, s. 79.

158 Např. u SS-Hofu Prosenická Lhota pracovalo na konci dubna 1944 82 mužů, 79 žen, zapřaženo bylo 43 koní a 14 volů. NA, PÚČM, kt. 722.

159 NA, PÚČM, kt. 562, 593, 699, 870.

160 SOKa Benešov, AO Šebáňovice, pamětní kniha (1914) 1937–1949, s. 297. LA PNP, JJ, NEV, záznam vzpomínek Františka Lágnera z Jablonné z 2. 2. 1950.

armáda. S koncem války se okamžitě začaly navracet vysídlené rodiny a život na nyní již bývalém cvičišti se pozvolna vracel do původních kolejí. Aby se tak mohlo stát, bylo nutné provést restituci majetku, z velké části sloučeného u likvidovaných dvorů SS, které přecházely do národní správy.¹⁶¹

Na místech, kde u dvora pracovali domácí lidé, se postupovalo poměrně jednoduše. Bývalí vlastníci si záhy po skončení války v lepším případě rozebrali svůj původní majetek pod dohledem místních národních výborů, které též přebíraly peníze za prodané kusy.¹⁶² V horším případě nastalo rozkrádání „kořisti po Němcích“.¹⁶³ Tam, kde za války došlo k převezení inventáře do jiné obce, jej majitelé dohledávali, často přitom ovšem docházelo ke sporům o vlastnictví.¹⁶⁴ Jelikož kusy byly (či měly být) majitelům za války proplaceny a převedeny do majetku SS, staly se po válce majetkem Československé republiky. Zájemci je dostávali zprvu pouze zapůjčeny na revers, obdobně se půjčoval inventář s nejasným původem, mláďata narozená ve dvorech a podobně.¹⁶⁵ Později bylo možné půjčené vybavení odkoupit, nehlásili-li se o něj původní majitelé.¹⁶⁶ Značnou část strojů tehdy zakoupila nově vzniklá traktorová stanice v Tloskově (německé traktory, pluhy, kultivátory, mlátičky, lisy atd.).¹⁶⁷

Poválečnou správu dvorů vedli na některých místech zprvu dosavadní správci, nově nastupovali na základě prezidentského dekretu č. 5/1945 správci národní; do jejich činnosti hovořily také závodní rady a rolnické komise při místních národních výborech.¹⁶⁸ Dohled nad likvidací vykonávaly okresní národní výbory, nezřídka se střetávající se správci i výbory místními, které se navíc rychle obměňovaly. Práce obnášela mnoho pátrání i vyšetřování, vše vyúčtovat a poté

161 Dělo se tak na základě dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů.

162 NA, PÚČM, kt. 562, 611, 870.

163 ÚM Netvořice, II. *Pamětní kniha městečka Netvořic od r. 1929*, s. 204.

164 NA, PÚČM, kt. 583.

165 NA, PÚČM, kt. 460, 607.

166 Dle výnosu ministerstva zemědělství z 12. 12. 1945.

167 Je to zřejmé ze spisů k likvidaci bývalých dvorů SS, uložených ve fondu Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu.

168 Závodní rady i rolnické komise byly inovacemi tzv. lidové demokracie. O radách coby zastupitelském orgánu zaměstnanců v podnicích pod národní správou hovořil již dekret č. 5/1945, právně byly potvrzeny dekretem prezidenta republiky č. 104/1945 ze dne 24. října 1945 o závodních a podnikových radách. Místní rolnické komise byly zřizovány při místních národních výborech, v jejichž obvodu se nacházel konfiskovaný majetek, a to na základě dekretu č. 12/1945 ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.

likvidovat rozkradené podniky se ukázalo jako nesnadný úkol. Poměry byly rozvolněné až chaotické, účetní difference velké. Projevovaly se snahy místních obyvatel i národních výborů nepřiznávat, respektive nezaplátit rozebraný majetek v plné výši, nadužívat odpisů a připisovat ztráty Němcům či Rudé armádě (která ovšem nejen brala, ale běžně zboží proplácela, nebo nechávala protihodnotu). V případě kusů, které zůstaly od vojenských útvarů nezaplaceny, se věcí zabývalo ministerstvo národní obrany.

Dvory byly v poválečných měsících buď zcela rušeny, nebo postupně vráceny původním vlastníkům. Statek Štětkovice si jeho majitel Emanuel Pollák mohl převzít již 15. června, dvůr Jablonná likvidoval v červenci 1945, v témž měsíci si bezejovický dvůr převzal Ing. Vilém Hromádko, Vrchotovy Janovice s Podolím získala Sidonie Nádherná od národní správy v září, křepenický dvůr byl původním vlastníkům předán v říjnu atd. Pomaleji se postupovalo při navrácení inventáře, někteří zemědělci čekali na vrácení svého dobytka či strojů více než rok. To již byly do likvidace zapojeny nejen okresní národní výbory, ale také Fond národní obnovy¹⁶⁹ a ministerstvo zemědělství včetně svého IX. odboru – pozemkového úřadu, který stál kdysi u zrodu cvičiště¹⁷⁰ a nyní (pod názvem Státní pozemkový úřad), také přebíral spisy někdejších dvorů.¹⁷¹ Kruh se uzavíral, ale majetkoprávní narovnání pokračovalo. Trvalo ještě po celý rok 1947 a otázky náhrady škod dalece přesáhly i rok 1948.¹⁷²

Závěr

Zemědělské dvory SS lze charakterizovat jako specifické německé hospodářské jednotky svázané s érou nacismu. Ve výcvikovém prostoru Böhmen byly vytvořeny především z vyživovacích důvodů, když cvičiště plánované primárně jako vojenské území z důvodu tíživé zásobovací situace získalo i zemědělsko-produkční funkci. V rámci vojenského cvičiště nebyly samozřejmostí, nýbrž naopak zde vznikaly jako

169 Fond národní obnovy byl zřízen prezidentským dekretem č. 108/1945 ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. Příslušelo mu činit v dohodě s příslušnými národními výbory a ministerstvy potřebná opatření na zajištění, převzetí, úschovu, udržování a správu konfiskovaného majetku, dozírat na hospodaření národních správců, vypořádat související závazky a provést odevzdání majetku.

170 K likvidaci dvorů a souvisejícím problémům NA, PÚČM, kt. 460, 502, 525, 540, 583, 607, 699, 1956.

171 Dokumentace je uložena ve fondu Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu, viz pozn. 86.

172 NA, PÚČM, kt. 525. Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Poválečná obnova území bývalého cvičiště zbraní SS Benešov, SVPP 28, 1987, s. 261–281.*

nevojenský, cizorodý prvek, vynucený válečnou nouzí o potraviny, když se potřeba udržet zásobování na snesitelné úrovni střetávala s vojenskými potřebami a „zemědělské základny“ ve výcvikovém prostoru představovaly kompromisní řešení situace.

SS-Hofy se staly zároveň podniky zemědělské výroby v režii SS, středisky civilního života na cvičišti a výhledově i opěrnými body v nacistické pozemkové politice. Podléhaly posádkové správě vojenského prostoru a na území VVP Böhmen jich celkem vyrostlo kolem sta, byť existence mnohých nebyla dlouhá. Časté změny v organizaci odrážely rychlé vytváření celého systému, kdy se nedostávalo času na dlouhodobější plánování. Na pozici správců stáli nejčastěji Češi z řad místních sedláků či pachtýřů velkostatkových dvorů. Postupně přibývalo vedoucích z řad SS, kteří vesměs jakožto váleční veteráni dostávali správcovství coby odměnu za své válečné služby.

Vzhledem a fungováním se SS-Hofy podobaly dvorům velkostatků, jednalo se o zemědělskou práci za mzdu na vyvlastněných polích, zaměstnanci měli možnost drobného pachtu a nárok na deputát. Jednotlivé dvory hospodařily na půdě v řádu stovek hektarů a zaměstnávaly zpravidla mezi stem a dvěma sty zaměstnanců. Věnovaly se rostlinné i živočišné výrobě na scelené půdě a často též ve sjednocených chovech. Mzda zemědělského dělnictva se v rámci protektorátu pohybovala na nadprůměrné úrovni, práci ovšem doprovázel zvýšený důraz na kázeň a projevovala se demotivace zaměstnanců. Hospodářskou činnost dvorů, stejně jako celého cvičiště, řídila posádková správa, nemohla však postupovat suverénně a byla vázána hospodářskými nařízeními platnými pro celý protektorát.

Posádková správa cvičiště usilovala o přebudování dvorů do podoby vzorných hospodářství, což se ovšem nepodařilo, neboť klíčové faktory byly pro rozvoj víceméně nepřiznivě. Válečné řízené hospodářství podvazovalo možnosti a záměry SS, cvičiště nezískalo nezávislost na protektorátním zásobovacím systému, dvory plnily povinné dodávky a možnosti jejich financování a modernizace byly omezené. Nedostatek prostředků, času i kvalifikovaných sil ve vedoucích pozicích, které by překračovaly regionální průměr, se ukázal jako silnější než ambice SS. Docházelo ke značným hospodářským ztrátám, zejména z nedostatku pracovníků při množství obdělávané půdy, dále z křížení vojenských a hospodářských zájmů a někdy též pro neodborné vedení a nízkou pracovní morálku zaměstnanců. Chod dvorů se tak stal výslednicí snah o vzorové, rentabilní zemědělské podnikání, vojenských potřeb na cvičišti, výkonů personálu a hospodářských možností v druhé polovině války.¹⁷³

173 Za laskavé přečtení a připomínky k textu autor děkuje kolegům Petru Kaňákoví, Janu Vajskebrovi, Eduardu Kubů, Miloši Hořejšovi, Barboře Stolleové a Jakubu Rákosníkovi.

Příloha č. 1

Seznam zjištěných dvorů SS ve výcvikovém prostoru Böhmen, tučně vyznačeny SS-Hofy existující k 1. 1. 1945 (Zdroj: VHA, SS-TÜP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy; NA, PŮČM, kt. 424–425, 1530; kroniky a svědectví pamětníků.)

1. Benešov
2. Benice
3. Bezejovice
4. Blažim
5. Božkovice (od března 1944 Zahradnice)
6. Braštica
7. Bukovany
8. Častobor (pobočka dvora Nalžovice)
9. Černíkovice
10. Dolní Požáry
11. Drachkov
12. Dubliny (pobočka dvora Radíč)
13. Dubovice
14. Hamry
15. Hodětice
16. Hostěradice
17. Hradištko (pravděpodobně od února 1943 Teletín)
18. Hůrka (u Maršovic)
19. Hvozdec
20. Chářovice
21. Chlistov
22. Chvojen
23. Chýnov (dříve Kňovice)

24. Kňovice (od února 1944 Chýnov)
25. Kňovičky
26. Krchleby (později Nahoruby)
27. Křepence
28. Křešice (?)
29. Jablonná
30. Jírovce
31. Lešany
32. Libohošť
33. Líchovy
34. Loutí
35. Luhy (dříve Prosenická Lhota)
36. Manělovice
37. Maršovice
38. Maskovice
39. Měřín
40. Minartice
41. Mlékovice
42. Mrvice
43. Nahoruby
44. Nalžovice
45. Nedvězí
46. Nesvačily
47. Neštětice
48. Netluky
49. Netvořice

50. Nové Dvory (pobočka dvora Radíč)
51. Osečany
52. Pecerady
53. Petrovice
54. Podčlussy
55. Podolí
56. Poličany
57. Pomněnice
58. Poříčí nad Sázavou
59. Prosenická Lhota (od června 1944 Luhy)
60. Příbyšice
61. Příčovy
62. Rabyně
63. Radíč
64. Radošovice
65. Rudoltice
66. Sedlčany (pobočka dvora Dublovice)
67. Sedlečko
68. Sestrouň (od dubna 1944 Zberaz)
69. Slavkov
70. Stražovice
71. Strnadice
72. Suchdol
73. Šebáňovice
74. Štětkovice
75. Táborec (pobočka dvora Radíč)
76. Teletín (dříve Hradištko)

77. Tisem
78. Tloskov
79. Tožice (pobočka dvora Zahradnice)
80. Tvoršovice
81. Úročnice
82. Vatěkov
83. Velběhy
84. Vidláková Lhota
85. Vrchotovy Janovice (od léta 1944 Podolí)
86. Všetice
87. Zahořany (pobočka dvora Bezejovice)
88. Zahradnice (dříve Božkovice)
89. Zberaz (dříve Sestrouň)
90. Zbořený Kostelec
91. Zhorný
92. Zvírotice (pobočka dvora Líchovy)
93. Žabovřesky
94. Živohošť

Příloha č. 2

Seznam správců SS-Hofů (Zdroj: VHA, SS-TÜP Böhmen, SS-Hof Prosenická Lhota/Luhy.)
Kurzívou vyznačena změna správce ve sledovaném období, tučně vyznačení příslušníci SS. Sestaveno na základě německých seznamů, pravopis některých jmen je nejistý. Zkratky uvedených hodností SS: Strm. = Sturmman; Rttf. = Rottenführer; Uschaf. = Unterscharführer; Oschaf. = Oberscharführer; Hschaf. = Hauptscharführer.

SS-Hof	Správce k 1. 8. 1944	Správce k 1. 1. 1945
Benešov	Müller, Josef (Hschaf.)	Müller, Josef (Hschaf.)
Bezejovice	Klouček, Josef	Klouček, Josef
Bukovany	Kalab, František	Kalab, František
Dolní Požáry	Zabloudil, Josef	Zabloudil, Josef
Dubovice	<i>Zoc, Paul (Ing.)</i>	<i>Mezera, František</i>
Hostěradice	Samek, Jaroslav	Samek, Jaroslav
Hvozdec	Stephan, Herbert (Rttf.)	Stephan, Herbert (Rttf.)
Chlístov	Kadeřábek, František	Kadeřábek, František
Chojen	Howind, Friedrich (Rttf.)	Howind, Friedrich (Rttf.)
Chýnov	<i>Bursík, Václav</i>	<i>Tinkl (Uschaf.)</i>
Jírovice	Marušák, Antonín	Marušák, Antonín
Křepeňice	Pillmayer (Strm.)	Pillmayer (Strm.)
Líchovy	Slezák, Antonín	Slezák, Antonín
Luhy	Kovář, Josef	Kovář, Josef
Maskovice	Lichtenberg	Lichtenberg
Měřín	Burkert, Josef (Uschaf.)	Burkert, Josef (Uschaf.)
Minartice	Chomout, Jan	Chomout, Jan
Mrvice	<i>Tachecí, Josef</i>	<i>Stotter (Oschaf.)</i>
Nahoruby	Hanzlíček, Václav	Hanzlíček, Václav
Nalžovice	Rathouský, František	Rathouský, František
Pecerady	Kanský, Ladislav	Kanský, Ladislav

Petrovice	Kučera, Ludvík	Kučera, Ludvík
Podělusy	Kudrna, František	Kudrna, František
Podolí	<i>Macháček, František</i>	<i>Březina</i>
Poličany	<i>Peřina, Vojtěch</i>	<i>Rambousek</i>
Pomněnice	Kaiser (Rttf.)	Kaiser (Rttf.)
Poříčí nad Sázavou	Rosmanith, Karl	Rosmanith, Karl
Příbyšice	Štěpánek, František	Štěpánek, František
Příčovy	Embach, Josef (Rttf.)	Embach, Josef (Rttf.)
Rabyně	<i>Woitsche (Strm.)</i>	<i>Meyer (Uschaf.)</i>
Radič	<i>JUDr. Oberthor, František</i>	Römer (Uschaf.)
Radošovice	<i>Mezera, František</i>	<i>Bursík</i>
Štětkovice	Zítek, Jaroslav	Zítek, Jaroslav
Teletín	Sobota	Sobota
Tisem	Fulín, Jan	Fulín, Jan
Tvoršovice	Ježek, Antonín	Ježek, Antonín
Vatěkov	Horčic, Stanislav	Horčic, Stanislav
Vidláková Lhota	<i>Schwalenberg (Uschaf.)</i>	<i>Vorlíček</i>
Zahradnice	Zoul, Antonín	Zoul, Antonín
Zberaz	Hein (Rttf.)	Hein (Rttf.)
Zbořený Kostelec	Jirák, František	Jirák, František
Žabovřesky	Svoboda, František	Svoboda, František

Economic yards of the SS in the Böhmen training area

TOMÁŠ ZOUZAL

The topic of the SS's economic activities is now one of the more or less well elaborated chapters in the history of this organization. Nevertheless, the SS-farms (*SS-Güter*, *SS-Höfe*), which formed one of the many branches of its economic empire, have so far remained almost entirely outside the attention of historians. They existed at the „Böhmen training area“ south of Prague in 1942–1945. Comprised of the farms of large estates or peasant farmsteads, they were created at the training ground to maintain food supplies at least in part after the confiscation of land comprising an area of about 450 km² for military purposes. Hence, from a material point of view, their basis was the expropriated real estate and inventory of the former residents. They were directed by administrators, who were subordinate to the chief administrators of the districts, over which stood the garrison administration of the training area, which managed the economic activities at the training ground. At first, Czechs held positions of administrators, but members of the SS gradually replaced them.

The individual farms worked plots in the order of hundreds of hectares and had 100–200 employees from the ranks of the Czech population. The intention was to create prosperous model estates, which would gradually pass into the administration, or even the ownership of SS veterans. However, the actual results fell short of the expectations. SS administrators or overseers did not always understand agriculture; economic interests at the training ground clashed with military intentions, and civilian employees did not work with the utmost diligence. These were mostly local people affected by the expropriation and relocated from their homes. Apart from the financial reward, which was above average for the category of agricultural workers, they had no motivation to excel at their work.

Work on the farms was often demotivating, and labour shortages proved to be a key issue, with staff being unable to harvest grain and potatoes in large areas around the farms. On balance the economic result was therefore based on efforts to create an exemplary, profitable agricultural business, the military needs at the training ground, staff performance and the economic realities prevailing in the second half of the war. The regulated war-time economy hampered the capabilities and intentions of the SS; the training ground did not achieve independence from the Protectorate's supply

system; the farms only met the mandated minimum supply requirements, while options for the financing and modernization of the farms remained limited. Therefore, it was not possible to consider the farms model companies and the harvests of 1943 and 1944 became examples of an unmanageable situation.

After the war, the SS-farms were liquidated. In the restitution proceedings, real estate was returned to the former owners who also reacquired their farm equipment. The liquidation was accompanied by a number of problems and disputes, which in some cases extended even into the communist era after 1948.

MATERIÁLY

Česko na počátku 20. století
v pohledu kyjevských novin „Rada“

OLEH IVANYUK

OLEH IVANYUK: Czechia at the beginning of the 20th century in the perspective of the Kiev newspaper “Rada”

The article presents an analysis of texts that were published in the Kiev periodical “Rada” (1906–1914) and which are devoted to current issues of Czech social life at the beginning of the 20th century. The analysis tries to find out what was known about the Czech lands at the time and how they were seen by Ukrainian journalists from leading Kiev newspapers. The main issues that attracted the attention of the editors were the international meetings held in Prague with the participation of the Ukrainian intelligentsia, especially the “All-Sokol Festival”. The editorial board of “Rada” also explained in detail the problems of the spreading national education in the Germanised areas in northern Bohemia. The Ukrainian intelligentsia promoted the idea that the Czechs could be a successful example of the struggle of an oppressed nation against the ruling centre of the empire. Several journalists discussed the Czech issue: Ippolyt (Hyppolit Olgerd) Bochkovsky, Leonid Zhebunov, Volodymyr Pisyachevsky and Sofia Rusova.

Keywords: Czech Lands (Czechia) – Prague – Ukrainians – the Kyiv Newspaper „Rada“ – International Meetings – „Sokol“ (Falcon) Movement – All-Falcon Congress – National Education

Noviny „Rada“ byly založeny v Kyjevě v době revolučních událostí let 1905–1907 a v období od září 1906 do srpna 1914 se staly jedním z hlavních ukrajinskojazyčných periodik podněperské Ukrajiny, která byla v té době součástí Ruského impéria. Jejich předchůdcem byly noviny „*Hromads'ka dumka*“ (Veřejné mínění, 1905–1906), které byly zakázány vládou z důvodu radikálního pojetí publikovaných materiálů a kritiky vládnoucího režimu. Poté význačný ukrajinský národní buditel a veřejný činitel Borys Hrinčenko dokázal získat povolení na vydávání dalšího periodika. Takto vznikly noviny „Rada“, které kolem sebe sdružily národně uvědomělou ukrajinskou inteligenci. Témata, aktuálnost a vyhraněnost publikovaných textů měly zaujmout nejen Ukrajince pod vládou Ruského impéria, ale i zahraniční čtenáře, kteří se zajímali o veřejný a politický život podněperské Ukrajiny. Úkolem přítomné analýzy je zjistit, co bylo o českých zemích známo na Ukrajině počátkem 20. století a jak je viděli čtenáři předních kyjevských novin „Rada“.

Česko na začátku 20. století jako následování hodný příklad pro Ukrajince

Pozornost přispěvatelů „Rady“ přitahovaly důležité události a procesy v Čechách na začátku 20. století. Touto problematikou se zabývalo několik zpravodajů novin, zejména Ippolit (Hyppolit Olgerd) Bočkovskij¹ (pod pseudonymy H.B., L.g., V.),² Leonid Žebuňov, Volodymyr Pišnačevskij a Sofia Rusova.

Zvláštní zájem o Česko ze strany ukrajinské inteligence byl odůvodněn tím, že na konci 19. a na začátku 20. století byla velmi populární myšlenka, že národy český a ukrajinský měly hodně podobného. Zkušenosti Čechů byly považovány za úspěšný příklad boje utlačovaného národu proti centrální moci vládnoucího

1 Hyppolit Olgerd Bočkovskij, ukrajinský sociolog a politolog. V roce 1905 v souvislosti s revolučními událostmi emigroval do Prahy; v letech 1906–1909 navštěvoval přednášky profesorů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Lubora Niederle a Jaroslava Bidla. V Praze se seznámil s T. G. Masarykem. Později, po porážce Ukrajinské lidové republiky, se stal profesorem Ukrajinské hospodářské akademie v Poděbradech, přednášel sociologii a ukrajinská studia na Ukrajinské svobodné univerzitě v Praze.

2 Oleksij I. DEJ, *Slovník ukrajinských pseudonimů a kryptonimů (XVI–XX st.)*, Kyiv 1969.

impéria, vhodný k následování. Veřejný činitel, publicista a zpravodaj novin „Rada“ V. Pišňačevskij³ napsal: „V Česku jsem neviděl ani jedinou veřejnou instituci, jakou bych v zárodku nenašel i na Haličské Ukrajině“.⁴ Zdůraznil, že Češi vybudovali v 19. století rozvětvený systém vzdělávání a díky tomu už na začátku 20. století mohli prohlásit: „My nemáme analfabety“. Stejně i Ukrajinci na Haličské Ukrajině, která rovněž byla součástí Rakousko-Uherska, založili spolek „Prosvita“, který realizoval myšlenky národního vzdělávání širokých vrstev obyvatel a do budoucna měl docílit výsledků podobných českým.

Jako aktuální se jevila opatření českých veřejných činitelů, zaměřených nejen na „vzdělávání“, ale i na „nasyčení národa“. Myšlenka, že je nutno všemi způsoby podporovat ekonomický vývoj venkova, se realizovala prostřednictvím národních čtenářských spolků, poskytujících obyvatelům venkova odborné vzdělání a organizujících zimní zemědělské večerní kurzy pro dospělé. Následujícím krokem se stalo vytvoření úvěrových spolků. Při porovnání s Ukrajinou V. Pišňačevskij tvrdil, že podobná opatření byla aktuální i pro Haličskou Ukrajinu, ale rozdíl mezi Českem a Haličí byl v tom, že Češi k tomu dospěli dříve a vytvořené spolky už proměnili v mohutné banky.

Další porovnání Ukrajiny a Česka se provádělo v oblasti boje za národní vzdělávání. Češi aktivně prosazovali právo na vlastní národní univerzitu v Praze. Obdobná situace vznikla ve Lvově. Pišňačevskij poznamenal: „Porovnejte s českým bojem ten houževnatý zápas, který teď vedou haličští Ukrajinci za vlastní univerzitu, a pak i vy pochopíte, proč Češi s námi neuvěřitelně soucítí: sami vědí, jaký to je med, být pod německou střechou“.⁵ Dokonce boj za ukrajinizaci Lvova a právo používat ukrajinský jazyk na úřadech, u soudu či na železnici připomínala ukrajinské inteligenci opatření použitá Čechy, aby změnili Prahu na české kulturní centrum, což se nakonec podařilo a vedlo ke kardinálním změnám, jež proměnily Prahu v české město. Podobné změny, dle názoru Pišňačevského, za určitých podmínek byly možné i na Ukrajině. Zdůrazňoval, že ještě v polovině 19. století Praha nebyla českou ani vzhledem, ani duchem. Na ulicích česky „mluvili jen chůvy a drožkáři“.⁶ Národní styl byl zachován jen na předměstích a na venkově; nábřeží Vltavy tvořily rokle s malými chaloupkami.

3 Volodymyr Pišňačevskij, ukrajinský politik, poslanec do První státní dumy Ruského impéria, publicista, kritik, vojenský lékař, činitel ukrajinské emigrace v Rakousku.

4 В. Піснячевський, *З подорожі*, Рада, 1908, № 163.

5 В. Піснячевський, *З подорожі*, Рада, 1908, № 163.

6 В. Піснячевський, *З подорожі*, Рада, 1908, № 157.

Avšak počátkem 20. století na ulicích města skoro nebylo slyšet němčinu, Češi vytvořili podmínky pro výstavbu nových budov, dokonce, dle názoru Pisňačevského, nábřeží Vltavy co do krásy budov bylo možné porovnávat jen s Anglickým nábřežím v Petrohradě. Ulice s českými obchody byly vyzdobené národními symboly a patriotickými obrazy. Praha se stala odrazem české národní hrdosti. Při zdůraznění tohoto faktu Pisňačevskij konstatoval: „Neznám jiný národ, který by více miloval a byl více hrdý na své kulturní, ekonomické a politické centrum, kolébku svého národního života, než Češi. Když chcete Čechovi říci něco příjemného, pochvalte Prahu“.⁷

Příkladem pro Ukrajince měla být i úroveň muzeologie v Česku. Jako příklad se uvádělo zejména Museum Království českého s bohatými sbírkami – archeologickou, botanickou, zoologickou a mineralogickou. Podle názoru „Rady“ žádná instituce na Ukrajině nebyla na tak vysoké úrovni. Pisňačevskij poznamenal: „Mimoděk jsem si vzpomněl, jak v kyjevském univerzitním muzeu ve sbírkách ryby shnily, protože nádoby na ně vyschly, a univerzitní administrace, pohlčená bojem proti pobuřování, si ani nevšimla, že rybí ocasy už dávno ztrouchnivěly a trčí z vysušených misek; nevšimla si ani toho, že cenné sbírky jsou natolik zaprášené, že ani nejsou vidět.“ Připomenul také, že jiná ukrajinská centra, jako Oděsa či Charkov, „nemají ani takový majetek, ale i když se někde něco najde, je to natolik ubohé a chudé, že je trapné to porovnávat s českými muzei“.⁸ Následoval jednoznačný závěr: „Kdybych byl tázán, ze kterého slovanského národa by si měli vzít Ukrajinci příklad pro další rozvoj, směle bych odpověděl – z Čechů“.⁹

Mezinárodní setkání v Praze

Pozornost redakce „Rady“ nepřitahovala jen aktuální podobnost veřejného dění u Čechů a Ukrajinců, ale i právě probíhající mezinárodní setkání. Na začátku 20. století se Praha stala dějištěm rozmanitých vědeckých, veřejných a kulturních událostí, jichž se často zúčastňovali i Ukrajinci, zastupující jak Halič, tak podněperskou Ukrajinu.

Ve dnech 9.–13. září 1907 se v Praze konal XIV. mezinárodní kongres Volné myšlenky. Na tomto fóru se sešli zástupci antiklerikálního hnutí z různých evropských zemí. Kongres jednomyslně schválil rezoluci o oddělení církve od státu a vyslovil se

7 В. Піснячевський, *З подорожі*, Рада, 1908, № 163.

8 В. Піснячевський, *З подорожі*, Рада, 1908, № 157.

9 В. Піснячевський, *З подорожі*, Рада, 1908, № 157.

pro uzavření církevních škol. Účastníci rozebírali otázku nacionalismu a patriotismu, což dráždilo rakouskou vládu. Proto 11. září státní komisař zakázal veřejnou diskusi mezi volnými mysliteli a katolickými teology. Kongres se také vyznamenal rezolucí ohledně takzvané „ženské otázky“, v níž byl vyhlášen požadavek na plnou emancipaci žen a jejich připuštění k veřejné a ekonomické činnosti. O tom všem „Rada“ podrobně informovala své čtenáře.¹⁰

V roce 1908 byla Praha na stránkách novin „Rada“ označena za „město sjezdů“. V průběhu roku se tady uskutečnilo 105 různých setkání.¹¹ Zvláštní pozornost redakce zaujaly všeslovanský sjezd studentský a učitelský, všesokolský slet a konference slovanských činitelů.

Komentáře „Rady“ začaly u Vseslovanského studentského sjezdu, který se konal 24.–30. června 1908. Redakce zveřejnila provolání přípravného výboru ukrajinské sekce s výzvou k ukrajinské mládeži, aby se zúčastnila setkání. Ukrajínští studenti v Praze prohlašovali, že základem pro jednání slovanských národů by měla být idea „kulturního slavismu“. Tento pojem naplňovaly následující teze: 1) uznání práva všech slovanských národů na svobodný rozvoj všech oblastí kulturního a národního života, bez ohledu na politickou a ekonomickou situaci i na existenci nebo absenci vlastního státu; 2) rozvoj vlastní kultury a současně poznání kultur jiných národů v jejich těsné interakci; 3) odmítnutí hegemonie a vnučování některého slovanského jazyka jiným slovanským národům.

Teze referátů měly by být poslány zavčas do Prahy a přeloženy do jiných slovanských jazyků. Jejich obsah měl podávat „plný a pravdivý obraz kulturního a národního života a potřeb Ukrajiny“.¹² Ukrajinský veřejný činitel Leonid Žebuňov zdůrazňoval nutnost účasti Ukrajinců na tomto setkání: „Musíme se od nich [účastníků sjezdu] učit těm postupům a opatřením, která používali a používají v záležitostech, jež stojí před námi, zejména ve věci národní školy... Velký význam sjezdu pro Ukrajince, kteří se ho zúčastní, bude v tom, že se tam seznámí s evropskými veřejnými, literárními a vědeckými činiteli, a s těmi, kdož se studiem připravují na tuto činnost, naváží s nimi kontakty, vstoupí do jejich zájmového prostředí a poznají jejich instituce.“¹³

V témž roce 1908 Praha uvítala třetí Vseslovanský sjezd učitelů. První takové setkání se konalo v Záhřebu roku 1871, druhé ve Vídni roku 1873. Sjezd poprvé

10 Конгрес «вільної думки», Рада, 1907, № 204.

11 До зїзду поступового слов'янського студентства у Празі, Рада, 1908, № 116.

12 До зїзду поступового слов'янського студентства у Празі, Рада, 1908, № 116.

13 Л. Жебуньов, До уваги українській молоді, Рада, 1908, № 94.

shromáždil široké zastoupení téměř všech slovanských národů. Nebyli přítomni jen Slováci, Poláci z Poznańska a Lužičtí Srbové. Na sjezdu se sešlo více než 2000 osob. Ukrajinu zastupovali haličtí pedagogové. Jednou z hlavních otázek, která se stala předmětem diskuse, byl problém národního vzdělávání a výchovy. Zvláštní pozornost byla věnována výuce v rodném jazyce a učení národního jazyka a literatury. Výsledkem sjezdu se stalo schválení rezoluce: „Organizace slovanských učitelů má za účel pomáhat individuálnímu rozvoji každého slovanského národa, přispívat k jeho svobodnému kulturnímu sebeurčení a sebeuvědomění“.¹⁴ Byla uznána nutnost vytvořit nové učebnice, které by odpovídaly požadavkům soudobé vědy a pedagogiky, zdůrazňovala se nutnost eliminace vlivu církve na školu. Důraz byl položen na myšlenku, že nastal čas na založení národní školy. Za tímto účelem měly být vytvořeny „vychovatelské výbory“, které měly šířit národní výchovu. Byl založen rovněž Spolek slovanských učitelů Cislajtánie. Příští sjezd měl být uspořádán roku 1910 v Krakově.¹⁵

Konference slovanských činitelů se konala 9.–14. srpna 1908. Pozornost „Rady“ upoutala ideologická orientace organizátorů setkání a reakce ukrajinské veřejnosti na činnost organizačního výboru. Na Ukrajinský klub ve Vídni se obrátil stoupenec novoslovanství Karel Kramář s nabídkou účasti šesti delegátů „reprezentantů Rusínů–Ukrajinců“ na konferenci. Organizační výbor plánoval rovnocenné zastoupení haličských Ukrajinců a „moskvofilů“. Z tohoto důvodu Ukrajinský parlamentní klub rozhodl nepřijmout pozvání k účasti. Jiným ukrajinským národním institucím na území obou impérií doporučil, aby se rozhodly podle vlastního uvážení. Výzva vyvolala bouřlivou reakci „Národního výboru“ Národní demokratické strany, která působila v Haliči. Odpověď organizátorům podepsali Kost (Kostjantyn) Levyckyj, Vladimír Ochrymovyč, Lonhyn Cehelskyj a z pověření činitelů „ruské“ Ukrajiny Mychajlo Hruševskyj. Text byl zveřejněn v čísle 154 novin „Dilo“ a přetištěn v „Radě“.

Prohlášení mělo název: „K slavné Slovanské konferenci v Praze, do rukou předsedy organizačního výboru, doktora Karla Kramáře!“. Jeho obsah byl následující: „Základní myšlenku svolat sjezd pro sblížení slovanských národů, pro vzájemné seznámení s jejich kulturními cíli i pro zmenšení antagonismů a konfliktů, které zpomalují svobodný rozvoj těchto národů, jmenovaní zástupci považují za sympatickou... Organizace sjezdu však nepočítala s cíli a potřebami ukrajinského národa. Organizátory sjezdu jsou pozváni na jedné straně... takoví lidé, kteří

14 V., *Листу з Прагу*, Рада, 1908, № 185.

15 V., *Листу з Прагу*, Рада, 1908, № 185.

popírají ukrajinskou národnost, a na straně druhé nebyla garantována účast odpovídajícího počtu uznávaných zástupců ani rakouské, ani ruské Ukrajiny... Oficiálně vyhlášená formulace záměrů sjezdu nás také nemůže uspokojit... V diskusích na setkání organizátorů a ve veřejných prohlášeních účastníků [přípravných] petrohradských porad byla označena za faktické hlavní cíle sjezdu na jedné straně manifestace slovanské solidarity vůči germánskému světu a na straně druhé smír Poláků s oficiálním Ruskem. Jiné konflikty a anomálie mezislovanských vztahů, mezi nimi otázka ukrajinského národa, otázka jeho svobodného rozvoje a jeho uvolnění od útlaku panujících oficiálních kruhů ruské a polské společnosti, byly zcela vyloučeny z programu sjezdu. K účasti nebyli pozváni ukrajinští zástupci z Ruska v odpovídajícím množství, a z haličské Rusi byli pozváni jen tři delegáti – Ukrajinci, a vedle nich tři takoví lidé, kteří jsou popírači ukrajinského národa. Navíc nebyli vůbec přizváni zástupci blízkého nám národa běloruského. Všechna tato opatření a chyby organizátorů vytvořily situaci, která zástupcům ukrajinského národa nedovoluje zúčastnit se zmíněné slovanské konference...“¹⁶

Zvláštní pozornost upoutal rovněž první sjezd českých úředníků. Na něm se sešlo 250 delegátů, kteří zastupovali sociální, ekonomickou a organizační oblast úřednické činnosti. Diskutovali o postavení českých úředníků a jejich znevýhodnění. Během jednání bylo opakovaně poukazováno na skutečnost, že se často nejedná na základě zákona, nýbrž podle vůle nebo požadavků jednotlivých osob. Delegáti podpořili zavedení povinných a pro všechny spravedlivých norem pro udělení hodností a funkcí. Jednání se soustředilo na otázku rovnoprávnosti úředníků a možnosti jejich podílu na společenském životě. Výsledkem sjezdu se stalo založení Českého svazu úřednických organizací a zvolení 22 členů jejího ústředního výboru, dále založení Úřednického tiskového a nakladatelského svazu a vznik periodika „Všeúřednický časopis“.¹⁷

Největší zájem redakce novin „Rada“ vyvolal šestý Vsesokolský slet, který se konal v Praze v červnu 1912. Na něm se sešlo kolem 3000 zástupců organizace „Sokol“ z různých zemí. Zejména byli přítomni početní delegáti Rusů, čeští sokolové z Ameriky a slovenští sokolové z Uher. Setkání se zúčastnili rovněž ukrajinští sokolové z Haliče; v čele delegace byli Ivan Boberskyj¹⁸ a Lonhyn

16 *Заява українців в справі слов'янської конференції у Празі*, Рада, 1908, № 152.

17 I.Б., *Листи з Праги*, Рада, 1908, № 190.

18 Ivan Boberskyj, ukrajinský pedagog. Studoval ve Vídni a Štýrském Hradci; vyučoval na Lvovském akademickém gymnáziu. Předseda spolku „Sokol-Otec“. V období první světové války byl hlavním pokladníkem legie Ukrajinských sičových střelců. Zaujímal pozici zplnomocněného

Cehelskyj.¹⁹ Praha je srdečně přivítala, ale ještě těsně předtím mohlo dojít k nedorozumění. Problém byl v tom, že Ukrajinci byli oblečeni do modrých košil, které místním obyvatelům připomínaly klerikální sportovní spolek „Orel“. Aby se předešlo případným konfliktům, český tisk tuto otázku závčas vysvětlil veřejnosti. Byli přítomni též haličští „Rusové“ („moskvofilové“), které vyslal Ruský sokolský svaz. Na sletu vystupovali jako „rakouští Malorusové“. Sletu se zúčastnili také zastupitelé pařížské municipální rady, spojená delegace francouzských gymnastických spolků a mnozí jiní.

Na začátku sletu (28. června) zazněly projevy zástupců sokolských spolků. Za ukrajinský „Sokol“ promluvil Ivan Boberskyj, který nazval Čechy „slovanskou pevností“ a Prahu srdcem slovanského světa. Slet pokračoval přehlídkou za účasti zhruba dvaceti tisíc osob. Na konci setkání se konala rekonstrukce Bitvy u Marathónu s 1800 účastníky, kteří měli antické oblečení a výzbroj. Na pozadí sokolského sletu se v Národním muzeu konalo vědecké zasedání k počtě památky Františka Palackého. Ukrajinský Vědecký spolek Tarase Ševčenka měl zastupovat profesor Ivan Horbačevskyj,²⁰ ale z vážných důvodů nebyl přítomen. O významu činnosti Františka Palackého promluvil prezident České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění profesor Antonín Randa. 30. června se konalo slavnostní odhalení pomníku Františku Palackému.

Ševčenkovské slavnosti v Praze

Značnou pozornost věnovaly noviny „Rada“ připomínkám Tarase Ševčenka (1814–1861), zakladatelské osobnosti moderní ukrajinské literatury a kultury. Informovaly o tom, že 26. února 1910, na výročí Ševčenkova úmrtí, se v budově spolku Slavia konal koncert Vasilia Barvinského. Zazněly skladby Mykoly Lysenka,

představitele vlády Západoukrajinské lidové republiky v USA a Kanadě. Redigoval časopisy „Visty ze Zaporoža“, „Sičove visty“. Autor učebnic „Zábavy a hry pohybové“, „Kopací míč“.

19 Lonhyn Cehelskyj, ukrajinský veřejný a politický činitel, diplomat, novinář a vydavatel. Byl jedním z aktivních účastníků ukrajinského studentského hnutí, organizátor sjezdu ukrajinských studentů ve Lvově (1899), jeden z iniciátorů studentských protestů na Lvovské univerzitě (1901). Člen hlavní správy spolku „Sokol“. V roce 1909 poslanec rakouského parlamentu. Zaujímal pozici ministra vnitra Západoukrajinské lidové republiky a náměstka ministra zahraničních věcí Ukrajinské lidové republiky. V 1920–1921 představitel vlády Západoukrajinské lidové republiky ve Spojených státech. Redigoval časopisy „Ukrajinskyj vistnyk“, „Cesta“, „Amerika“.

20 Ivan Horbačevskyj, ukrajinský biochemik, epidemiolog, veřejně-politický a pedagogický činitel, člen Vědeckého spolku Tarase Ševčenka, kandidát na Nobelovou cenu za fyziologii a lékařství v roce 1911.

Vasilija Barvinského, Felixe Blumenfelda a Vítězslava Nováka. Před koncertem měl proslov o Ševčenkově životní cestě a tvorbě V. Struk.²¹

Dne 12. prosince 1911 Ruský spolek zorganizoval „Ukrajinský večírek“. Je zajímavé, že na začátku to byl český spolek ctitelů ruského jazyka a historie, ale později se zásadně změnil. V roce 1911 spolek reagoval na všechny aktuální problémy, které se týkaly Ruského impéria. Jeho členové pravidelně diskutovali o problémech kulturního a politického života. Zorganizovali dvě přednášky o Ukrajině. Posluchači byli seznámeni s historií ukrajinského národa a také s antropologicko-etnografickými, statistickými a sociálně kulturními aspekty jeho obrození.²² Na „Ukrajinském večírku“ byly předneseny ukázky z tvorby Tarase Ševčenko (mj. Testament), Oleksandra Olese a Hryhira Čupryny. Silně zapůsobily na přítomné, většina z nich poprvé slyšela ukrajinský jazyk a viděla Ukrajince z podněperské Ukrajiny. Obzvláštní dojem vyvolala deklamace Ševčenkova Testamentu.²³

Roku 1913 Ukrajinský spolek v Praze zorganizoval veřejné oslavy při výročí úmrtí Tarase Ševčenko. Konaly se 28. (9.) února v budově České školy technické (Českého polytechnického ústavu) za přítomnosti velkého množství místních posluchačů a hostů. Přednášku na téma „O charakteru básnické tvorby Tarase Ševčenko“ připravil slavista profesor Jan Máchal. Uvedl, že autor „Kobzara“ pomohl posunu ukrajinské literatury na evropskou úroveň. Návštěvníci byli nadšeni citací výtvorů Tarase Ševčenko v českém a ukrajinském jazyce. Obzvláštním dojmem zapůsobila deklamace částí z poemy „Kateryna“ a básně „Perebendya“. Proslov měl i člen Ukrajinského spolku Čiž. Následovala přednáška Hyppolita Bočkovského o zobrazení žen v díle Tarase Ševčenko. „Ukrajinský večírek“ skončil deklamací v ukrajinském jazyce „Dumy moje, dumy“. Během akce bylo jako příspěvek do veřejné sbírky na výbudování pomníku Tarase Ševčenko v Kyjevě vybráno 30 korun.²⁴

V roce 1913 se konal ještě jeden „večírek“ na počest Tarase Ševčenko. Jeho organizátorem byla Ruská skupina. Už několik let propagovala ukrajinskou kulturu a slavnostně připomínala výročí básníka. Program byl podobný jako u minulých akcí. Byly naplánovány přednášky o životě a literární tvorbě Tarase Ševčenko v českém a ruském jazyce, deklamace a zpěv jeho básní, zejména „Hučí a sténá Dněpr širý“.²⁵

21 Руслан, *Шевченківський концерт в Празі*, Рада, 1910, № 47.

22 А.П., *Українська вечірка у Празі*, Рада, 1911, № 275.

23 А.П., *Українська вечірка у Празі*, Рада, 1911, № 275.

24 Н.В., *Шевченківське свято у Празі*, Рада, 1913, № 40.

25 Н.В., *Шевченківське свято у Празі*, Рада, 1913, № 40.

Popularizace ukrajinské kultury se zúčastnila také Ukrajinská sekce – skupina, která působila při ruském spolku Čítárna Lva Nikolajeviče Tolstého. K němu patřilo kolem 20 ukrajinských studentů. Tak malé množství účastníků bylo výsledkem poklesu počtu Ukrajinců, kteří v Praze studovali. V „Čítárně“ tato skupina uspořádala večer „ukrajinského slova“ a prezentovala referát o postavení žáků v ruské oficiální škole. Skupina plánovala přednášky o Ivanu Frankovi, Mychajlovi Kocjubynském, Volodymyru Vynnyčenkovi a Lesje Ukrajince. Studenti dokonce zorganizovali Ševčenkovské slavnosti,²⁶ které se konaly 16. března 1914 v Intimním divadle.

Akce vyvolala nečekaný zájem u obyvatel Prahy a českých politických a veřejných organizací. Pražská Ruská skupina informovala, že také chystá podobnou akci. Na akci byli přítomni delegáti z autonomistického křídla sociálně demokratické strany Antonín Němec, z Volné myšlenky spisovatelka Lily Boubelová-Nováková, z České strany pokrokové a klubu Slavia profesor Prokop Maxa. Tradičně byla slavnost zahájena proslovem Jana Máchala. Jako hlavní teze zaznělo přesvědčení, že ukrajinský národ, stejně jako český, bojuje za svou samostatnost a jedním ze symbolů tohoto boje je Taras Ševčenko a jeho „Kacíř“, poema, v níž pojednává o Janu Husovi a která je dílem drahým srdci každého Čecha. Na závěr setkání se konalo představení o dvou dějstvích „Nazar Stodola“. Bylo to první ukrajinské představení v Praze.²⁷

Vzdělávací činnost a účast na mezinárodních setkáních vedla k výraznému zvýšení zájmu Čechů o Ukrajince a ukrajinskou kulturu, zatímco dříve měli čeští slavjanofilové spíše rusofilské názory. Hyppolit Bočkovskij v roce 1910 napsal: „Stále více lidí hledí na Rusko bez předsudků i romantického nadšení. Mění se také postoj k ukrajinskému národu“. Ukrajinská problematika skutečně pronikla do českého tisku. V publikovaných textech termín „Ukrajinci“ postupně vytlačil označení „Malorusové“ a „Rusíni“.²⁸

Zápas o národní vzdělávání v Čechách

Význam rozvoje národního vzdělávání podněcoval růst zájmu ukrajinské veřejnosti o tento problém u jiných slovanských národů, které žily v mnohonárodnostních impériích. Zejména vývoj v Čechách se stal předmětem velkého zájmu ze strany

26 Н.В., *Українська секція в Празі*, Рада, 1914, № 42.

27 Н.В., *Шевченківське свято у Празі*, Рада, 1914, № 59.

28 Н.В., *Чехи та українці*, Рада, 1910, № 293.

redakce „Rady“ a tím i jejich čtenářů. Zvláštní pozornost přitahoval boj za české národní vzdělávání v severní části českých zemí, obzvláště v regionu Krušných hor, kde měla pevné pozice německá kultura. Prvé školy tam byly otevřeny z iniciativy Ústřední matice školské. I přes velkou snahu jejich činitelů o rozvoj českého národního vzdělávání to nestačilo. Prvořadým úkolem se stala legalizace vzdělávacích institucí. Přestože Češi dokázali prosadit nutné zákony ve Vídni, proces trval příliš dlouho, někdy celá desetiletí. Tak dlouhá doba byla způsobena odporem ze strany německého obyvatelstva regionu. Zejména škola v Litoměřicích, která byla založena v roce 1880, ještě v době publikace článku v „Radě“ nebyla legalizována. Ale i tam, kde se podařilo školy legalizovat, boj pokračoval dál, neboť vyučovací místnosti se většinou nacházely v hospodářských budovách, neodpovídajícím hygienickým podmínkám a efektivní výuce.

Kromě dílčích zpráv přinesly noviny „Rada“ i statistiku: počet českých dětí v regionu byl kolem 30–35 tisíc, ale škol bylo jen 36. Měly 120 tříd a 60 paralelek, což nedostačovalo, navíc jen 18 škol (50 %) fungovalo legálně. V důsledku toho více než 20 tisíc dětí muselo chodit do německých škol. To vše se dělo na pozadí mohutné německé vzdělávací agitace, která byla zaměřená na chudé rodiny. Každé české dítě, které docházelo na německou školu, dostalo právo na bezplatné vzdělávání, jeho rodina získala i některá privilegia. Tato opatření neměla skoro žádný výsledek v dělnickém prostředí, což donutilo Němce změnit taktiku a vrátit se k předchozím akcím zaměřeným na uzavření „škol Komenského“ z hygienických důvodů. Vzbouření vedlo ke školské stávce 1908, která zasáhla celé Česko. Iniciátorem byla Národní jednota severočeská. Předpokládalo se, že všechny národní politické strany vystoupí sjednoceně, ale to se nestalo, což demonstrovalo absenci jednoty a nepřipravenost k politickým kompromisům. Byly zorganizovány čtyři manifestace a několik shromáždění. Novinař „Rady“ o tom psal: „Obrovským davem se táhli manifestanti s vlajkami od Královského muzea na Střelecký ostrov, kde se konalo shromáždění. Sociální demokraté měli červené vlajky s nápisy „České děti do české školy“, „Ať každý se učí v mateřském jazyce“, „Nechceme školy v stodolách“.²⁹ Manifestanti se dohodli počkat do konce podzimu, a pokud oficiální Vídeň situaci nevyřeší, chtěli zahájit celoškolskou stávku v severních Čechách.³⁰

Koneckonců taková stávka se uskutečnila. Slavný pedagog Jan Amos Komenský dlouho předtím zformuloval hlavní požadavek, který Češi hájili na ulicích: „ten, kdo své dítě učí v jiném než v mateřském jazyce, činí stejně špatně jako

29 V., *Листки з Прагу*, Рада, 1908, № 182.

30 V., *Листки з Прагу*, Рада, 1908, № 182.

ten, kdo učí dítě dříve jezdit na koni a pak teprve chodit“. 22. listopadu se v Duchcově na severu Čech konalo shromáždění rodičů z 31 farností. Jednali o tom, že předchozí opatření, zaměřená na založení národní školy, byla neúspěšná, a proto, když jiná cesta nebyla, shromáždění jednohlasně schválilo celoškolskou stávku v severních Čechách od 1. prosince. Symbolicky měla stávka začít den před výročím zahájení vlády rakouského císaře Františka Josefa I. Na úřady byl odeslán telegram s odůvodněním příčin a sdělením času, kdy stávka začne. Bylo také upozorněno na to, že rodiče nepustí děti do škol, dokud situace kolem národního vzdělávání nebude vyřešena.³¹

Problém vývoje národního vzdělávání a šíření českého jazyka byl důkladně popsán Sofií Rusovou. Vysvětlila ukrajinským čtenářům, jak je zapotřebí následovat pozitivní českou zkušenost.³² Jednu z efektivních cest k vyřešení problému rozvoje vzdělávání viděla v široce založeném veřejném finančním dobrovolnictví. Sofia Rusova poukazovala na to, že privátní iniciativa do značné míry napomáhala stanovení národních vzdělávacích institucí. Na podporu těchto tvrzení uváděla následující příklady: „Kde se Češi sejdou na pivo či kávu, tam k nim okamžitě přichází hezounká maličká holčička a hluboce nahlížejíc do očí prodává sirky nebo karty nebo hračky a říká: „ve prospěch naší školské matice“. A do malých rukou nikdo neodmítne vložit 1 či 2 haléře. Často i sami návštěvníci obcházejí přítomné a sbírají na českou školu. V Praze je stará pivnice, která existuje bezmála od 16. století; tam se každý večer schází stovky lidí popít černé pivečko. Od každé sklenice piva haléř jde ve prospěch škol a za měsíc se tam nenápadně nasbírá 1000 karbovanců [malých ukrajinských mincí]. Zřídka kdy nějaký veřejný podnik nedává procento na národní vzdělávání. Průmyslové výstaviště roku 1908 věnovalo 8000 korun v prospěch školy. Kolem divadel, večírků, koncertů vás „oberou“ o 1 haléř či o 1 groš, vždy na to všemi milované drahé národní vzdělávání. Těmito haléři vybudovali Češi svoji českou univerzitu a své školské paláce.“³³

Objevily se i některé zprávy, které byly odlišné od redakční politiky novin „Rada“. Občas přitahovala pozornost cenzura publikací, což bylo aktuální i pro Ruské impérium. Hyppolit Bočkovskij poukazoval na to, že častěji lze vidět české noviny s bílými skvrnami a kratičkým nápisem nad nimi: „zkonfiskováno“. Oběťmi cenzury nejčastěji byly socialistické noviny. Například v čísle 231. sociálně demokratického Práva lidu bylo roku 1908 odstraněno několik míst z fejetonu „Procházka drážďanským výstavištěm“ a také z operety Oscara Strause „Ein Walzertraum“ byla zkonfiskována

31 V., *Листи з Праги*, Рада, 1908, № 268.

32 С. Русова, *Національна освіта у Чехії*, Рада, 1909, № 270.

33 С. Русова, *Національна освіта у Чехії*, Рада, 1909, № 270.

slova „bylo to velmi hezké, jsem velmi potěšen“ (jedna z mála frází, které František Josef I. uměl česky a které rád říkal, když pobýval v Praze).³⁴

Závěr

Během existence novin „Rada“ v letech 1906–1914 byl pozorován stálý zájem redakce o ukrajinský život v Praze a o ty kulturní jevy, které vyznačovaly vývoj v Čechách na začátku 20. století. Stálými novináři, kteří tyto otázky vysvětlovali, byli Hyppolit Olgerd Bočkovskij, Leonid Žebuňov a Volodymyr Pisňačevskij. Častými tématy, která byla čtenářům přibližována, se staly mezinárodní konference v Praze, architektonické změny českého hlavního města, problémy života a činnosti ukrajinské komunity, zejména oslavy Tarase Ševčenko. Otázky národního vzdělávání a šíření českého jazyka byly důkladně popsány Sofií Rusovou. Na stránkách novin se objevovaly rozsáhlé úvahy o podobnosti českého a ukrajinského národa v jejich boji za národní práva. Články novinářů měly emocionální a mnohdy subjektivní charakter. Jejich účelem nebyl detailní popis a analýza událostí, nýbrž spíše vytvoření v očích ukrajinských čtenářů takového obrazu národa, který v boji s mocným impériem pozvolna získává vlastní budoucnost. Noviny důsledně formovaly veřejné mínění o tom, že je nezbytné následovat tyto české zkušenosti a aplikovat je na ukrajinském území.

34 I.Б., *Листи з Праги, Рада*, 1908, № 190.

Czechia at the beginning of the 20th century in the perspective of the Kiev newspaper “Rada”

OLEH IVANYUK

By analysing the materials of the Kiev newspaper “Rada”, the author attempts to characterise the current issues of social and cultural life of Czechia at the beginning of the 20th century, which were of interest to the Ukrainian public. Through the research, it was found that the attention of the editorial staff and readers was attracted by international meetings held in Prague, especially by the All-Slavic Congresses of Teachers and Students, conferences of Slavic representatives and the like. The first congress of Bohemian officials was explained particularly thoroughly in “Rada”. It was a very interesting event for the readers, because nothing like it happened in the Russian Empire; the question of the struggle of civil servants for their own rights was extraordinary and unprecedented. The editors were interested in the All-Sokol Festival in Prague, which was also attended by a Ukrainian delegation. These events gave the Ukrainians a sense of unification of their nation in both empires (Russian and Habsburg) and also belonging to the Slavic world.

Special attention was paid to the life of Ukrainian society in Prague. Ukrainian society had a relatively strong background, as Ukrainian students from Lvov were forced to move to Prague under the pressure of political circumstances. For example, the events in honour of Taras Shevchenko were thoroughly described, which in Dnieper Ukraine (in the Russian Empire), especially in the period after the revolution of 1905–1907, were almost impossible to organize. While reading “Rada”, the reader should have realized that Ukrainian history and culture are interesting for other nations as well. It was a sign of the need to take care of the mother tongue and respect one’s own past.

The editors of the newspaper also described thoroughly the problem of the spread of national education and the Czech language in the northern Germanised areas of Bohemia. Sofia Rusova explained this issue meticulously. The Ukrainian intelligentsia, through “Rada”, spread the idea that the Czechs could be an example of a successful struggle of an oppressed nation with the power centre of the empire. Several journalists of “Rada” discussed this: Hyppolit Olgerd Bochkovsky, Leonid Zhebuniov, Volodymyr Pisyachevsky and Sofia Rusova. The mentioned publicists knew Prague well, visited Czechia repeatedly and took part in various cultural events.

DISKUSE

František Palacký, české dějiny
a dvorský výzkum.
Přehled a metodologie bádání*

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ: František Palacký, Czech history and court research: An overview and the methodology of the research

The study deals with the birth of court research in Czech historical science and on that basis draws attention to the key trends, which are favoured by the traditional linear interpretation of Czech history. It points out the discourses and paradigms through the lens of methodological concepts and narratives, which had a direct impact on the development or background of various research topics.

Keywords: Sovereign court – Estatism – methodology – Czech history – Middle Ages – historiography – František Palacký – Goll School – Ferdinand Seibt – František Kavka – Josef Macek.

Dvorské bádání dosáhlo v domácí historiografii za posledních třicet let, resp. od roku 1989, značných výsledků. Tato skutečnost nabízí možnost bilancovat nejen

* Tento přehled bádání navazuje na původní habilitační spis (knižně: D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr jako téma. Výzkum panovnické společnosti v českém středověku – historiografie, koncepty, úvahy*, Praha 2020) a je příspěvkem k diskuzi nad paradigmaty ve výkladu českých dějin.

stav poznání, ale především sumarizovat koncepty či trendy, jež k daným výstupům přispěly.¹ V názvu studie stojí však jméno Františka Palackého, v mnoha ohledech zakladatele výzkumu k českým dějinám, kterého obvykle se zájmem o vladařské dvory nespojujeme.²

Úvodem ke stavu bádání

Pro dvorský výzkum jsou považována za klíčová až devadesátá léta 20. století, kdy došlo k výrazné inspiraci mezinárodním výzkumem. Konkrétně se jednalo o projekt německých historiků, dodnes známý pod zastřešujícím názvem *Residenzenforschung*.³ Ohlasy, polemiky a domácí reakce najdeme ostatně v četných

- 1 Srov. studie, které se zabývaly názory na dvorské bádání: Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 29–70; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura přemyslovského období. Nástin problematiky a možnosti výzkumu*, Mediaevalia Historica Bohemica (dále MHB) 12/1, 2009, s. 9–43; TÁŽ, *K možností výzkumu panovníckého dvora v pozdním středověku v českých zemích*, MHB 17/2, 2014, s. 7–14; naposledy souhrnně TÁŽ, *Dvůr jako téma. Výzkum panovnícké společnosti v českém středověku – historiografie, koncepty, úvahy*, Praha 2020; Petr KOZÁK, *Za obzorem národního paradigmatu. Dvory jagellonských monarchů přelomu 15. a 16. století ve vzájemných vztazích (prolegomena výzkumu)*, MHB 21/2, 2018, s. 91–108.
- 2 Srov. souhrnně: *Dílo Františka Palackého I*, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941 a k pojetí Palackého např.: Jiří ŠTAIF, *Konceptualizace českých dějin Františka Palackého*, ČČH 89/2, 1991, s. 161–184, TÝŽ, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009; TÝŽ, *Historici, dějiny a společnost*; nebo Jiří KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998. Pro středověk zejména pak k milníkům dějin podle F. Palackého srov. Petr ČORNEJ, *Historici, historiografie a dějepis, studie, črty, eseje*, Praha 2016; též publikace Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Praha 2006 a k pojetí středověkých dějin nedílně též *Náš živá a mrtvá minulost*, kolektiv autorů, Praha 1968.
- 3 Pro jednotlivé svazky od roku 1990 srov. webové stránky: <http://resikom.adw-goettingen.gwdg.de>; v kontextu evropského bádání srovnání výzkumů provedla autorka v: Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Das Forschungszentrum Höfe und Residenzen im Mittelalter: ein ‚böhmisches‘ Thema im europäischen Kontext*, in: Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge. Stadt und Hof 6, 2017, s. 17–25 a nejnověji souhrnně TÁŽ, *Dvůr*, s. 65–76. Ke genezi problému srov. Hans PATZE, *Die Bildung der landesherrlichen Residenzen im Reich während des 14. Jahrhunderts*, in: Stadt und Stadther im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktionen, Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2, Wilhelm Rausch (ed.), Linz 1972, s. 1–54; Hans PATZE – Gerhard STREICH, *Die landesherrlichen Residenzen im spätmittelalterlichen Deutschen Reich*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 118, 1982, s. 205–220; Carl Richard BRÜHL, *Zum Hauptstadtproblem im Frühmittelalter*, in: Aus Mittelalter und Diplomatie. Gesammelte Aufsätze, Bd. 1, Hildesheim 1989, s. 89–114; Wilhelm

publikacích Lenky Bobkové⁴, Ivana Hlaváčka⁵, Tomáše Baletky⁶, Richarda Němce⁷ a dalších. Za druhou linii, která se v devadesátých letech zrodila, platí snahy po poznání dvorské společnosti, jinak řečeno identifikaci osob, pro níž se jako premisa využívala v různé míře prosopografie.⁸ Pilotní práce v tomto smyslu sepsali Miloslav Sovadina, Tomáš Baletka a Zdeňka Hledíková.⁹ Poslední zmiňovaná autorka načrtla i později cizelované metodické směry dvorského výzkumu. Při úvahách nad (arci)biskupským dvorem rozloženým v jednom z pražských středověkých měst poukázala zejména na nutnost hledat dvůr v prostoru stejně, jako se soustředit na vazby dané jeho chodem, personálním pokrytím či strukturou.¹⁰

BERGES, *Das Reich ohne Hauptstadt*, in: *Das Hauptstadtproblem in der Geschichte*, Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes (Tübingen, 1952), Goldbach 1993, s. 1–29.

- 4 Lenka Bobková rozvinula směr bádání v řadě konferencí, srov. následné publikace: *Korunní země v dějinách českého státu*. I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, Lenka Bobková – Jana Fantysová–Matějková – Jan Zdichynec (edd.), Ústí nad Labem 2003; *Korunní země v dějinách českého státu*. II. Společné a rozdílné – Česká Koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14. – 16. století, Lenka Bobková – Jana Konvičná – Luděk Březina – Jana Wojtucka (edd.), Ústí nad Labem 2005; *Korunní země v dějinách českého státu*. III. Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007; *Korunní země v dějinách českého státu*. IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2009.
- 5 Srov. I. HLAVÁČEK, *Dvůr*, s. 29–70 a srov. následující text včetně pozn. 90, 91, 92.
- 6 Tomáš BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*, SAP 46/2, 1996, s. 286–307; TÝŽ, Olomoucké biskupství a proměny jeho správního organismu mezi středověkem a novověkem, in: *Korunní země v dějinách českého státu*. III. Rezidence a správní centra v zemích České koruny, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 161–170.
- 7 Richard NĚMEC, K pojmu rezidence: Formální atributy jako kritérium definice sídel Karla IV. Lauf – Milín – Ojvín, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, Dana Dvořáčková–Malá (ed.), Praha 2006, s. 191–228; TÝŽ, *Žitavská cesta a založení celestinského kláštera na Ojvíně v intencích územní politiky Karla IV.*, Historická geografie 31, 2001, s. 211–226; TÝŽ, *Thann – Wien – Prag: Kulturraum und architektonischer Stil*, in: *Prag und die grossen Kulturzentren Europas in der Zeit der Luxemburger (1310–1437)*, Praha 2008, s. 229–255; TÝŽ, *Architektur – Herrschaft – Land: die Residenzen Karls IV. in Prag und den Ländern der Böhmischen Krone*, Petersberg 2015.
- 8 Prosopografie byla pro „dvory“ využívána v zásadě „jen“ jako prostředek pro identifikování osob kolem trůnu. Odkazujeme pro širší rozbor na D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 95, pozn. 1., kde lze nalézt i klíčové starší studie pro využití této metody, a to jak domácí, tak zahraniční.
- 9 Miloslav SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, SAP 45/1, 1995, s. 3–40; T. BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*, SAP 46/2, 1996, s. 286–307; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *(Arci)biskupský dvůr v Praze do doby husítké*, in: *Documenta Pragensia IX/2*, 1991, s. 341–360. Význam těchto tří studií analyzovala již D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 87–91.
- 10 Jako první upozornil na metodický rozhled Zdeňky Hledíkové Robert ŠIMŮNEK, *Rezidenční dvory české šlechty v pozdním středověku*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*. II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková–Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 285–325; opakovaně vyzdvíženo též zde: D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 98, pozn. 18.

Významnější zájem o výzkum dvorského prostředí v medievisťice narostl ale až v první dekádě 21. století. Motivační roli sehrála koncentrace badatelů na konferencích.¹¹ Přesněji řečeno, systematicky vedené bádání bylo zahájeno v roce 2005, po uspořádání prvního kolokvia pod názvem *Dvory a rezidence ve středověku* v Historickém ústavu AV ČR.¹² První zasedání následovala jednání z let 2007 a 2008, včetně knižních výstupů.¹³ Z hlediska obsahu těchto publikací, zůstává patrné, že úvodní svazek *Dvory a rezidence ve středověku* dal prostor řadě témat od rezidencí, přes úřady, dílčí kariéry apod. Druhý sborník si vytkl dva metodické směry – skladbu a kulturu dvorské společnosti. První přitom rozvíjel téma struktury dvora/dvorů¹⁴ a druhý reagoval na projev v chování.¹⁵ Třetí

11 Srov. konferenční činnost nad tématy některých šlechtických dvorů v raném novověku a následné svazky v řadě *Opera historica* iniciované Václavem Bůžkem a jeho spolupracovníky, podrobně analyzováno in: D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 90–91.

12 K činnosti od roku 2005 srov. jednotlivé konference a vědecká zasedání: <http://www.hiu.cas.cz/cs/organizacni-struktura/vyzkumne-centrum-dvory-a-rezidence-ve-stredoveku.ep/> a srov. následující výčet poznámek 13, 14, 16 citovaný podle D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 91–93, pozn. 25, 26, 27.

13 *Dvory a rezidence ve středověku*, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006; *Dvory a rezidence ve středověku*. II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008; *Dvory a rezidence ve středověku*. III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009.

14 Rozvíjela se zejména prosopografická snaha po identifikování osob a struktury, srov. např. Jan ZELEŇKA, *Vývoj přemyslovského dvora do 12. století*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*. II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 39–52; Martin WIHODA, *Dvory prvních moravských markrabat*, in: Tamtéž, s. 53–80; Karel MARÁZ, *K hodnostářů a úředníků uberského (1301–1304), českého a polského (1305–1304) krále Václava III.*, in: Tamtéž, s. 103–114; Zdeněk ŽALUD, *Tzv. užší dvůr Jana Lucemburského a markrabího Karla*, in: Tamtéž, s. 127–146; Petr ELBEL, *Úvaha o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z českých zemí*, in: Tamtéž, s. 231–244. Ke dvoru Jana Zhořeleckého: Lenka BOBKOVÁ, *Zhořelecký dvůr a rezidence vévody Jana*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*. II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 197–214; TÁŽ, *Jan Zhořelecký*, in: Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy, František Šmahel – Lenka Bobková (eds.), Praha 2012, s. 753–757; Lenka BOBKOVÁ – Tomáš VELÍČKA – Mlada HOLÁ – Jan ZDICHYNEC, *Třetí syn Karla IV. Jan Zhořelecký*, Praha 2016.

15 Zvláště: Jana FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ, *Lucemburkové a turnaje*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*. II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 419–452; Lenka MRÁČKOVÁ, *Hudební kultura významných evropských dvorů a její recepce v českých pramenech 2. poloviny 15. století*, in: Tamtéž, s. 453–458.

ze svazků se orientoval na výzkumu tzv. všedních nebo slavnostních dní.¹⁶ Za zmínku nepochybně stojí, že ač slavnostních chvil bývalo ve dvorském životě méně, ve studiích badatelů zcela převládly postřehy k ceremoniálům či slavnostní komunikaci v mantinelech dvorské hierarchie. Na vysvětlenou můžeme doplnit, že tento paradox umožňuje historikům starších dějin zejména diskurz narativních pramenů, neboť ty vždy více vyzdvihovaly a zaznamenávaly výjimečné situace.¹⁷ Pro dohledávání všední každodennosti se ale na druhou stranu právě díky této neadekvátní míře při rozkrývání dvorského tématu otevřely nové cesty. Konkrétně snahy o maximální využívání všech nabízených typů písemných pramenů, včetně třeba tehdy jen pozvolna zapojovaných účtů a literárních děl.¹⁸

Opomíjené paradigma – odkaz Františka Palackého

Na základě úvodního přehledu vysvítá otázka, proč se dvorské bádání dostávalo k meritu problému – sledování každodennosti či jinak řečeno převažujících

16 Srov. Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, výběrově srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorský ceremoniál, rituály a komunikace v dobovém kontextu*, in: Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, s. 33–55; Lenka BLECHOVÁ, *Ceremoniál v díle Hinkmara z Remeše*, in: Tamtéž, s. 73–92; Václav ŽŮREK, *Dvůr a dvorská hierarchie v korunovačním obřadu pozdně středověkých Čech*, in: Tamtéž, s. 93–103.

17 K tématu srov. výběrově Marie BLÁHOVÁ, *Petr Žitavský, historik a diplomat*, in: Duchem, ne mečem. Fakta, úvahy, souvislosti, Praha 2003, s. 29–38; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Angažované vyprávění. Narativní strategie literárně-historických děl na přelomu 13. a 14. století*, MHB 20/1, 2017, s. 23–38; Vojtěch BAŽANT, *Kronikář ve svém díle. Problematika autora a vypravěče*, MHB 20/1, 2017, s. 141–157.

18 Jakub RAZIM, *Život všední a sváteční na dvoře korutanských vévodů na přelomu 13. a 14. století ve světle tyrolských knih počtů*, in: Dvory a rezidence ve středověku. III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, s. 167–178; Pavel TRNKA, *Výdaje dvora Vladislava Jagellonského v letech 1471–1490*, in: Tamtéž, s. 271–292; Petr KOZÁK, *„Citharedo cum cane saltante ad mandata domini principis dedi...“ Všední den na dvoře hlohovského a opavského vévody Zikmunda Jagellonského*, in: Tamtéž, s. 223–239; Martin ČAPSKÝ, *Lov a jeho role na dvorech slezských knížat*, in: Tamtéž, s. 207–222; David KIRT, *Zwischen Luxemburg und Habsburg: Peter von Aspelt an den fürstlichen Höfen vor seiner böhmischen Zeit*, in: Tamtéž, s. 445–459; Zdeněk ŽALUD, *Královští komorníci, dveřníci a vrátní v lucemburských Čechách (s výhledem do 15. století)*, in: Tamtéž, s. 461–473; z hlediska literárních pramenů: Pavlína CERMANOVÁ, *Eschatologie a apokalyptika jako módní téma na lucemburském dvoře*, in: Tamtéž, s. 515–531; Otakar SLANAŘ, *Zábavná funkce v rytířské epice českého středověku. Na příkladu eposu Tandariáš a Floribella*, in: Tamtéž, s. 533–544.

všedních dní až téměř s druhou dekadou 21. století. Stejně tak se nabízí otázka, proč se nestala základní premisou výzkumu mezi prvními panovnická rodina a její život ve dvorské domácnosti? Skutečně zájem o téma přišel až s rokem 1989, kdy bylo možné snáze přijímat zahraniční podněty? Vždyť např. téma rodiny nepředstavovalo v domácí historiografii něco neznámého. Lze poukázat na poměrně značný zájem o výzkum demografie zvláště pro raný novověk.¹⁹ Konečně archeolog Zdeněk Měřínský pracoval s termínem domácnost pro medievistiku, byť z hlediska vybavy sledovaných objektů, už v roce 1990.²⁰ V případě dvorského výzkumu středověku je tedy relevantní se ptát, proč nastalo vytyčování témat jako každodennost, rodina, gender a konečně i akceptování literárních děl coby relevantních pramenů ve vlastním dvorském bádání až s 21. stoletím?²¹

Odpovědi, jak už naznačují samy otázky, se dotýkají staršího období, sahají před rok 1989 a v některých aspektech až k odkazu monumentálního díla Františka Palackého. Byly to totiž Palackého *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, které nastavily klíčové diskursy v mnoha směrech domácí historické vědy.²² Toto

-
- 19 Výběrově např. výzkum podněcovaný E. Maurem: Eduard MAUR, *Přehled vývoje české historické demografie*, in: Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje, Český statistický úřad 50/4, 2008, s. 268–275; TÝŽ, *Dějiny rodiny v české historiografii*, in: Rodina a domácnost v 16.–20. století, Praha 2010, s. 9–22; TÝŽ, *Annales de démographie historique 2008–2010*, Historická demografie 35/1, 2011, s. 133–136; TÝŽ, *Demografický přechod (demografická revoluce)*, in: Základní problémy studia moderních a soudobých dějin, Praha 2014, s. 713–731.
- 20 Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Provoz a vybavení domácnosti ve vyšším sociálním prostředí (měšťanstvo a šlechta) na základě pramenů archeologických*. Zdeněk Měřínský, in: Archaeologia historica. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 15, 1990, s. 19–42.
- 21 Srov. publikace Výzkumného centra Dvory a rezidence ve středověku: Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA a kol., *Ženy's děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ a kol., *Dvůr a církev v českých zemích středověku*, Praha 2017; *Über den Hof und am Hofe: Literatur und Gechichtsschreibung im Mittelalter*, Dana Dvořáčková-Malá – Kristýna Solomon – Michel Margue (Hgg.), Thelem 2021; a srov. také tematická čísla: MHB 17/2, 2014 – tematické číslo k workshopu Dvůr krále Jiřího z Poděbrad (edd. Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka); MHB 19/2, 2016 – tematické číslo z konference Životní úroveň dvorské společnosti (edd. Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka); MHB 21/2, 2018 – tematické číslo ze Sjezdu historiků v Olomouci roku 2017 (edd. Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka).
- 22 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, díl I. částka 1. Od prwověkosti až do roku 1125, Praha 1848; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a w Morawě*, díl I. částka 2. Od roku 1125 do 1253, Praha 1854; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a w Morawě*, díl II. částka 1. Od roku 1253 do 1333, Praha 1875; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a w Morawě*, díl II. částka 2. Od roku 1333 do 1403, Praha 1876; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a w Morawě*, díl III. částka 1. Od roku 1403 do 1424, Praha 1850; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a w Morawě*, díl III. částka 2. Od roku 1424 do 1439, Praha 1851; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a w Morawě*, díl IV. částka 1. Od roku 1439 do 1457, Praha 1857; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a w Morawě*, díl IV. částka 2. Od roku 1457 do 1471, Praha 1860; TÝŽ,

nijak překvapivé konstatování je však nutné rozšířit o rozměr panovnického dvora, kterým se František Palacký do značné míry nepřímou zabýval. Podstatné proto zůstává jakým způsobem. Palacký nehodnotil dvůr vládce jako celek, neřešil jeho projevy v rovině svébytnosti systému, ani jako klíčového hybatele monarchie. Ideolog moderních českých dějin vysunul do popředí naopak hodnostáře zemské správy, které nejprve vtělil do samostatného přehledu, a to od nejstarších zmínek ze středověku až po novověké období.²³ V lineárním výkladu českých dějin Františka Palackého tak zachytíme panovnické dvory jako místa pro rokování, střety či prosazování šlechty.²⁴ Uvedené je podáváno s vědomím strukturálního členění, jež podléhalo vývoji stejně, jako přebíralo zahraniční vzory.²⁵ Klíčové se autorovi zdály zejména vlivy z německých zemí, proti kterým rozvíjel známou koncepci autochtonního vývoje národních a českých dějin. V pojetí dvorského výzkumu ovšem neslo hlavní díl právě úřednictvo, přesněji řečeno v rámci úřadů nobilita čili domácí šlechta.²⁶ Tento postoj vedl Františka Palackého rovněž k vymezení úřadů na zemské a dvorské, trvale přejímaný mladší historiografií. Za zemské považoval úřady s přívlaskem *summus* – nejvyšší.²⁷ Byl to tedy František Palacký, kdo nám nabídl dodnes užívanou terminologii – zemské/dvorské, a to i přesto, že není podle vlastní dikce pramenů. Jednoduše jen vyjadřuje charakteristiku systému tehdejší správy dle Palackého.²⁸ Muže v čele takových úřadů vnímal autor jako stěžejní představitele celkové správy země. A právě v tomto bodě leží výklad pro

Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, díl V. částka 1., Kralování Wladislawa II od r. 1471 do 1500, Praha 1865; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, díl V. částka 2. Kralování Wladislawa II a Ludwika I od r. 1500 do 1526, Praha 1867.

23 Před vydáním *Dějin národa* se jednalo o František PALACKÝ, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a auředníků zemských i dvorských ve královstij českém od negstaršich časů donyněška*, Praha 1832; k tomu srov. *Dílo Františka Palackého I*, František Charvát (ed.), Praha 1941. Následně sepsané znalosti/tabulky používal při psaní *Dějin národa*, srov. např. ve třetím vydání František PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, díl I. (1876³), s. 440–452 je Příloha E – Úředníci dvoru královského až do polovice XIII. století; srov. podrobně analyzováno D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 17–44.

24 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 17–44, kde jsou uvedeny jednotlivé charakteristiky svazků Palackého *Dějin národa*.

25 Passim.

26 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 18.

27 František PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, díl II., Částka 1., Kniha VI. (1875), s. 64–66 a D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 17–44.

28 Pro užívání *summus* a *regis, reginae* srov. již Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011, s. 31–34; následně Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011, s. 114–116.

posuzování okolí panovníků, jinak řečeno v pohledu na panovnický dvůr, který jsme díky Palackému na dlouho zdělili.

Jeho *Dějnamí* se totiž doslova vine předivo dokladů o hierarchii a význačném postavení úřednického, zejména zemského aparátu, který byl odpovědný za správu vlastní země.²⁹ To souběžně ukazuje, kdo měl nést stěžejní postavení v očích autora, tzn., že to nebyl ani tak panovník se svým dvorem, ale především úřednický aparát. Uvědomíme-li si ovšem, v jaké době autor žil, kde tehdy sídlil panovnický dvůr, a jaká byla role zemských hodnostářů, zůstává zjevné, odkud měl pro vyzdvihování úřednictva motivaci.³⁰ Vyzdvižení role vídeňského dvora versus význam zemských hodnostářů ukazují na základě Palackého výkladu nejen na oporu jeho argumentace, ale klíč ke vzniku dalšího paradigmatu českých dějin.³¹ Jinými slovy řečeno, k již známým schémátům, které se díky odkazu Františka Palackého v pojetí českých dějin zrodily, tj. 1) otázka sebeurčení českého národa, a 2) vrchol českého středověku v husitství³², je třeba přidat akcent na úřednictvo a domácí šlechtu v těchto funkcích. Přičemž pro medievalistiku se jedná o podíl zvláště zásadní. Zde se totiž rodilo mimo jiné hledání kořenů a role domácí šlechty, přičemž spory o různé aspekty jejího vlastnictví versus vlastnictví panovníka neutichají ani v současnosti.³³ Díky tomuto směřování se ocitali panovníci, byť vrcholní představitelé dvora a monarchie, až do druhé linie zájmu, resp. mimo snahy po komplexním hodnocení dvorského prostředí.³⁴

29 Nejobsažněji se sám autor přitom vyjádřil k rolím hodnostářů za doby Václava IV., viz D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, zejména s. 17–18.

30 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, zejména s. 18–19.

31 Srov. např. přílohy už v nejranějších svazcích Dějin národa, kde lze sledovat řazení: příloha A – právo staroslověnské, příloha B – rodopis Přemyslovců, příloha C – vyšší duchovenstvo v Čechách a na Moravě, příloha D – rozdíly krajů a úřednictva jejich v Čechách, příloha E – úředníci dvora královského až do polovice XIII. století, příloha F – počátky rodopisu a místopisu českého a moravského, srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 17–19 a František PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, díl I, (1876³), přílohy ke Knihám III, IV, V, s. 296–498; doboře rovněž viditelné ve vydání z roku 1907, kde *Dějiny* vyšly souborně až do roku 1526, srov. s. 172–249.

32 Podstatné kroky k vyrovnání se s odkazy Františka Palackého Františka Palackého nabídla až kniha z roku 1968: *Naše živá a mrtvá minulost*, kolektiv autorů, Praha 1968, podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 17–44 (kapitola Ve stínu českých dějin), k husitství také nedávno ve vztahu k Palackého výkladu Petr ČORNEJ, *Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje*, Praha 2016, s. 34.

33 Rozprava stavu bádání a výstupů ke středověké šlechtě: Jan ZELENKA, *Beneficium et feudum. Podoba a proměny lenního institutu*, Praha 2016, s. 107–17.

34 Srov. k Palackému rovněž D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 17–18.

Nejvíce zřejmý zůstává tento jev v mladších kompendiích českých dějin, které na Palackého několikasvazkové dílo navazovaly. Kupříkladu hodnostáře sumarizoval i Palackého současník Václav Vladivoj Tomek v *Dějínách města Prahy*.³⁵ Vděčíme mu mimo jiné za upozornění na různé služebné pozice nižší hierarchie, a to nejen v okolí panovníka, ale rovněž v prostorách hradského zřízení.³⁶ S Palackého ne-centralistickým diskurzem, stejně jako s dvorskými a zemskými úřady se ale ztotožňoval.³⁷ Na druhou stranu nutno připomenout, že Tomek také poukázal na situace, kdy se na panovnickém dvoře scházela širší nobilita („nějaké dočasné doplnění dvoru knížecího“³⁸), což se vymykalo běžnému dění úřednictva.³⁹ Tomek tímto způsobem upozornil na situace, které se v rozvitém dvorském bádání vykládají pomocí soudobé (a soudobé teoretické) středověké terminologie – menší a větší dvůr.⁴⁰ K podnětným rovněž patří jeho sumarizace nejen náplní a povinností úřadů a postů, ale i poukázání na důchody za tyto služby. Konečně nelze vynechat jeho vlastní charakteristiky některých panovníků, neboť ty se mu staly určující i pro chování jejich dvorů.⁴¹ A rovněž se v případě Tomka nabízí ještě jedno srovnání. Na základě topografického zaměření *Dějin města Prahy* se dotýkal

35 Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy* I–XII, Praha 1855–1894.

36 V. V. TOMEK, *Dějepis* I, s. 41–48.

37 Vyhodnocoval zemské a dvorské členění správy dvora i země od Přemysla Otakara II. do počátku 15. století, více D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 17–19.

38 V. V. TOMEK, *Dějepis* I, s. 49.

39 „[...] byliť to sborové úřednictva i ostatního panstva i časem celého národu, tj. všechněch svobodníků, jimž se to právě hodilo,“ V. V. TOMEK, *Dějepis* I, s. 49 a D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 17–19.

40 V těchto pojmech se přitom neskrývá plané teoretizování, jež se může zdát na první pohled, ale vědomá reakce na chování dvorské společnosti v podání učenců a kronikářů, kteří postrehli proměny za slavnostního dění, stejně jako cizelování pravidel chování, oproti všední každodennosti, kdy se na dvoře nacházel ponejvíce jen panovník, jeho rodina, služebnictvo, kancelář a nejbližší hodnostáři, srov. naposledy D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 20–22. Podrobně k výkladu a chápání pojmů *curia minor*, *curia maior* od raného středověku v kontextu říšských a domácích pramenů: Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora jako sociálního systému*, ČČH 107/2, 2009, s. 309–335; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011, s. 17–34.

41 Nejlépe hodnotil Karla IV., za jehož vlády královský dvůr opět „našel stabilní a honosnou podobu“, jakou dosáhl v době Přemysla Otakara II. a Václava II. Naproti tomu vláda Jana Lucemburského, jež byla podle Tomka „těkavá“, nedávala příhodné podmínky pro „vznesení“ dvůr, V. V. TOMEK, *Dějepis* I, s. 345; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 20–22.

popisu Pražského hradu.⁴² Nejednalo se ovšem o nastínění hradu jako vlastnické rezidence tak, jak ji zná současné dvorské bádání. To naopak naznačil v práci jiný badatel, archivář a (právní) historik Jaromír Čelakovský.⁴³ Autor pracoval s premisou, že Pražský hrad byl vlastnictví panovníka a tvořil centrum společné knížecí i zemské správy. Nestavěl do popředí úředníky, jak to činil Palacký.⁴⁴ Jeho díkce s akcentem na centrální význam panovnického prostředí na vrcholu s vládcem zůstala však na dlouhá desetiletí výjimečná. S koncem 19. století se sice objevila kritika zejména v nazírání na kmenovou nobilitu, její majetek a původ, ale ta měla už ze své podstaty v *obci českých dějin* konfliktní potenciál, neboť se jednalo o názor německého historika Julia Lipperta.⁴⁵ V konečném důsledku se tím nadto otevřela diskuze nikoliv směrem ke dvoru, ale, jak už jsme uvedli, k dlouhodobé snaze o identifikaci původu domácí – české šlechty.⁴⁶

Pojetí nastavené Františkem Palackým v případě panovnického dvora následně přešlo do prací generace tzv. prvorepublikových historiků, jinak také známých jako žáků Jaroslava Golla.⁴⁷ Nikoliv náhodou je proto nacházíme v dalších kompendiích k českým dějinám, které se s Palackým různou měrou vyrovnávaly. Pro dvorské bádání se jedná přitom o publikace, jež nelze vynechat, neboť autoři snesli řadu nových informací i pro středověký panovnický dvůr. Dominují zde zejména dva, kteří vydávali svá díla v rámci edice k českým dějinám u nakladatele Jana

42 V. V. TOMEK, *Dějepis I*, s. 227–235; TÝŽ, *Dějepis II*, s. 72–95, dále srov. Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy VIII*, Praha 1891, s. 1–12, místopis Pražského hradu.

43 Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Hrad pražský a majetková práva k němu do roku 1526*, Praha 1907.

44 J. ČELAKOVSKÝ, *Hrad*, s. 7 a D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 20–21, kde i odkazy na studie o historiografii 19. století.

45 Srov. již D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 29.

46 Srov. k Lippertovu výkladu (Julius LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens I a II*, Prag 1896, 1898) Martin NODL, *Německá medievistika v českých zemích*, in: *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, s. 68–71 a J. ZELENKA, *Beneficium*, s. 108–110, poznámky 297, 298.

47 Nástin některých prací: Zdeněk BENEŠ, *Pojmy jako předmět historiografického studia. (Příklad: Gollova historická škola a její zakladatel)*, ČČH 93/3, 1995, s. 359–397; Josef HANZAL, *Palacký v pojetí Gollovy školy*, in: František Palacký: dějiny a dnešek 1798–1998, Praha 1999, s. 211–218; *Jaroslav Goll a jeho žáci*, Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (edd.), České Budějovice – Pelhřimov 2005; Bohumil JIROUŠEK, *Jaroslav Goll: role historika v české společnosti*, České Budějovice – Pelhřimov 2006; a také srov. šířeji pojatá práce k myšlení o dějinách: *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví Gollovy školy*, Jan Horský (ed.), Ústí nad Labem 1999.

Laichtera.⁴⁸ Konkrétně se jednalo o Václava Novotného⁴⁹ a Josefa Šustu.⁵⁰ Způsob podání směrem k panovnickým dvorům zůstal (až na výjimky) v zásadě shodný s výše nastíněnou ústřední tezí – klíčová role úřednictva a jím zaštitěná správa země. Každý z nich však připojil širší postřehy. Václav Novotný vedle detailních popisů držitelů různých úřadů⁵¹ vyzdvihl zejména dvůr Přemysla Otakara II.⁵² K tomu přidal i podstatné informace k roli duchovních na jeho dvoře, zejména kaplanů a členů kanceláře, což vyhodnotil jako *kuriální orientaci politiky*.⁵³ Josef Šusta zase upozornil na rozměr dvorských slavností, a to na příkladu korunovace Václava II. roku 1297. V knize se dokonce objevila celá jedna kapitola věnovaná druhotně i dění na panovnickém dvoře.⁵⁴ Oddíl nadto nezačínal popisem zemské správy, ale pokusem o portrét krále, včetně výčtu řady reforem.⁵⁵ Přestože tedy lze říci, že Novotný prohluboval Palackého diskurz více než Šusta, oba autoři se shodovali ve vyzdvihování zemské šlechty. Výslednicí zůstávalo vědomí, že šlechta

48 Výběrově: Magdaléna POKORNÁ, *Jan Laichter – nakladatel českých vědců, nakladatel Naší doby*, in: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918, Praha 2003. s. 429–440; Jiří LACH, *Nakladatelství Jana Laichtera a jeho působení na českou nakladatelskou kulturu*, in: ČČH 107/4, 2009, s. 823–853.

49 Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/1–4*, Praha 1912, 1913, 1928, 1937.

50 Ještě než ale vydal svazky v řadě českých dějin, publikoval dvě monografie k závěru přemyslovské epochy, Josef ŠUSTA, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*, Praha 1917 a TÝŽ, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Počátky lucemburské 1308–1320*, Praha 1919.

51 Ve shodě s Palackým a Tomkem členil úřednictvo zemské a dvorské, navíc ale přiřadil hradské. V oddíle o vnitřním stavu země začal územně správním postavením hradů a hradských území, následovalo úřednictvo každého hradu (purkrabí, comes, sudí, komorníci, lovčí, hajní). Majetek knížete chápal jako postupně narůstající velkostatek, kde rodící se šlechta sloužila ve dvorské službě za platy a požitky z určitých statků, srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/1*, s. 515–526 a *České dějiny I/3*, s. 16–26, s. 855–871; podrobně srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 21–22.

52 I zde ovšem vydělal zemské úřednictvo při správě země a soudnictví. Zmiňoval je jako první v pořadí, respektive opět nejprve v kontextu správy země (role popravců, nejvyššího purkrabí, sudího, komorníka a podkomořího, přičemž u dvou posledních se věnoval i podrobnějším zmínkám o kolísavosti jejich terminologie náplně v pramenech). Zemské úředníky tedy důsledně ze dvora oddělil a věnoval se jim samostatně. Naopak dvůr krále měl jinak skvělou pověst, nepozbyl lesku zejména pro panovníkův rytířský zjev, srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/4*, s. 305–356; a více D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 21–22.

53 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/4*, s. 358–359. Duchovní ovšem jak pro Novotného, tak Palackého a Tomka tvořili strukturu církevní správy a ve vztahu k prostředí kolem panovníka uváděli pouze jména kaplanů, k tomu srov. F. PALACKÝ, *Dějiny*, díl I., *Knih V (1876³)*, s. 290–526. V. V. TOMEK, *Dějepis V. (1905²)*, s. 60–61; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 881–953.

54 J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 482–554.

55 Podrobně a s poukázáním na vyzdvihování následně i dvora Karla IV. srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 22–23.

měla nárok na správu země, což ovšem nebylo vnímáno jako společná participace na moci v kooperaci s vládcem, ale coby stupňující se konflikt na cestě k silicím stavovství.⁵⁶

V rámci syntéz *Českých dějin* Jana Laichtera zůstaly ovšem postřehy Novotného a Šusty k panovnickým dvorům nadlouho poslední. Autoři o dějinách 15. století jednoduše řečeno sledovali jiné cíle a v nich dominovalo husitství.⁵⁷ Nutně k tomu přispěla i doba po roce 1948.⁵⁸ Syntézy českých dějin nakladatele Jana Laichtera navíc ustaly. Z druhé poloviny 20. století, resp. před rokem 1989, můžeme poukázat jen na několik prací, jež si kladly za cíl rozvíjet koncepční témata v rámci českých dějin, a i tak se jednalo spíše o výběrové úseky. V popředí stojí zvláště práce Zdeňka Fialy pro přemyslovské a lucemburské období, které ale panovnický dvůr pomíjely.⁵⁹ Evolucionalistický trend ve výkladu českých dějin –

56 Připomeňme v tomto kontextu slova J. Šusty, který v závěru chronologicky následujícího svazku, vydaného ve 30. letech první republiky, pro dobu 1306–1307 uvedl: „České panstvo bylo z nejdůležitějších složek, jimiž rostla do výše a účinné síly moc českého státu i jeho národní dynastie; soutěžilo však zároveň s dynastií tou žárlivě při rozdělu bohatých plodů rychlého hospodářského vývoje země českých a stávalo se chvillemi hrozivých závažím [...]“, J. ŠUSTA, *České dějiny* II/1, s. 753. Šustovi konečně potvrdzovala tato smyšlení i situace kolem neschválení *Maiestas Carolina*, srov. J. ŠUSTA, *České dějiny* II/4, s. 402–403; úryvek J. Šusty citován již také zde: D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 22–23.

57 Srov. zejména P. ČORNEJ, *Historici*, s. 371 a také M. NODL, *Dějepisectví*, s. 110–112.

58 Srov. k tomuto období a výsledkům historické vědy srov. M. NODL, *Dějepisectví*, s. 105–122; P. ČORNEJ, *Historici*, zvláště s. 203–331 a s. 333–369.

59 K tomu Zdeněk FIALA, *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*, Praha 1965 a TÝŽ, *Předhusitské Čechy 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků 1310–1419*, Praha 1968. V první jmenované se autor soustředil na hospodářské dění a společenské poměry, včetně vztahu přemyslovského státu ke Svaté říši římské. V úvodu přiznal pro středověk klíčovou roli husitství, k němuž vedly právě jeho dějiny 13. století. Panovnický dvůr zde neměl místo a autor je posuzoval co do způsobu vlády nad státem. V tomto duchu působí ostatně podtitul druhé knihy k předhusitským Čechám – *Český stát pod vládou Lucemburků*. Vyzdvihl hospodářský vzestup a zejména u Karla IV. se rozepsal o kulturním přínosu doby, včetně portrétu jeho osobnosti. Dvě z mála úvah autora směrem k panovnickému dvoru byly proneseny v souladu s vládní koncepcí Karla IV. V první z nich nelze přehlédnout opět onu přejímanou evoluční konstantu stavovství – oscilování na pomezí tu většího, tu menšího popisu konfliktních jevů mezi panovníky, šlechtici a společností. Ve druhém případě zazněl odsudek Karlova syna Václava IV., protože dvůr tohoto krále neměl pro kulturu ani zdaleka tak podněcující význam jako za dob jeho otce. Srov. *Předhusitské Čechy 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků 1310–1419*, s. 278–288. Dále: „Dvorský a správní aparát s kanceláří pro obojí trůn, který si Karel vybudoval, nebyl výtvozem nějakého nového pojetí státu a státnosti, jak se potom vytvořilo v 15. a 16. století, nýbrž dílem nutnosti, chtěl-li se panovník distancovat od určujícího vlivu pánů a knížat,“ srov. *Předhusitské Čechy 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků 1310–1419*, s. 285–286 a s. 322–323; podrobněji k publikacím z této doby D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 24–25.

v dikci Laichterova odkazu – nicméně nezanikl. Na sklonku devadesátých let 20. století na ni navázalo podobnou ediční řadou nakladatelství Paseka.⁶⁰ Z hlediska zájmu o panovnický dvůr se ale ani zde mnoho neměnilo. Jako imanentní součást středověké společnosti a vrchol hierarchie každé monarchie, zařadila dvůr do jednoho ze svazků až historička Lenka Bobková. Stalo se tak v roce 2004, kdy vydala rozsáhlé dvousvazkové vydání k dějinám 14. století a lucemburské vlády.⁶¹ V případě panovnického dvora mimo jiné podala dosud nejucelenější pojednání o jeho podobě v lucemburské epoše, zejména za Karla IV. Nutno dodat, že autorka vydala tuto publikaci na počátku 21. století již jako jedna z hlavních badatelek, která se několik let zabývala rezidenčně dvorskou problematikou a podněcovala ji rovněž u svých žáků.⁶² Současně sama navazovala na práci školitele, historika Františka Kavky.

Na úsvitu dvorského výzkumu

František Kavka kromě toho představuje autora, který vydal první publikaci, tematicky se vymezující na panovnický dvůr v českém středověku. Stalo se tak roku 1986 a jednalo se o monografii *Am Hofe Karls IV.*⁶³ Kniha o dvoře Karla IV. se tehdy měla stát úvodní publikací z řady populárně naučných prací lipského nakladatelství, jež by se věnovaly vladařským dvorům. Česká verze Kavkovy práce vyšla až po roce 1989, přesněji roku 1993, v mírně zkrácené verzi pod názvem *Život na dvoře Karla IV.*⁶⁴ Zde je však nutné upřesnit, že kniha nevznikala jako autorova snaha s cílem provést systematický výzkum panovnického dvora.⁶⁵

60 Do dnešní doby vyšly svazky: *Velké dějiny země Koruny české* I– XV, Praha 1999–2007, které obsáhly české dějiny od pravěku po rok 1945 (k tomu přehledně databáze <https://biblio.hiu.cas.cz>) a následně vznikla i tematická řada s díly: Zločinnost a bezprávi, Právo, Stát, Lidová kultura z let 2011, 2015, 2017, srov. Jindřich FRANCEK, *Velké dějiny země Koruny české – Zločinnost a bezprávi*, Praha 2011; Týllner LUBOMÍR a kol, *Velké dějiny země Koruny české – Lidová kultura*, Praha 2015, Karel SCHELLE a kol., *Velké dějiny země Koruny české – Stát*, Praha 2015; TÍŽ, *Velké dějiny země Koruny české – Právo*, Praha 2017.

61 Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české* IVa (1310–1402), Praha 2003, s. 467–551; svazek IVb vydala společně s Milenou Bartlovou, Lenka BOBKOVÁ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české* IVb (1310–1402), Praha 2003.

62 Viz. pozn. 4.

63 František KAVKA, *Am Hofe Karls IV.*, Leipzig 1989; k publikování srov. vzpomínky František KAVKA, *Oblédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepiscetví*, Praha 2005, s. s. 69–70 a 74–75.

64 František KAVKA, *Na dvoře Karla IV.*, Praha 1993.

65 Viz Lenka BOBKOVÁ, *František Kavka, historik a učitel*, in: Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, Praha –

Sám Kavka později vzpomínal, že badatelským cílem bylo pro něj sepsání dějin doby Karla IV. Do jisté míry se tak jednalo o výsledek, jenž pouze reagoval na poptávku zahraničního nakladatelství v době, kdy v Československu publikovat nemohl.⁶⁶ Stěžejní politické dějiny Karlovy doby v jeho podání vyšly až po roce 1989.⁶⁷ Přestože se ale v případě dvora Karla IV. jednalo o populárně naučnou práci a vlastně i vedlejší produkt badatelské činnosti, kniha se nerodila na zelené louce. Zcela zásadní vliv, který upozornil na téma panovnického dvora a dvorský výzkumu obecně, patří totiž v našem prostoru roku 1978, resp. dění kolem norimberské výstavy k výročí 600 let úmrtí Karla IV.⁶⁸ Tato událost dala totiž za vznik výstavnímu katalogu *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*.⁶⁹ Iniciátor a editor publikace, německý historik a bohemista Ferdinand Seibt, zde umožnil zapojení českých historiků a podnítil mezi nimi zájem o hodnocení Karlova dvora.⁷⁰ Jejich příspěvky vyšly převážně v oddíle „*Der Herrscher und sein Hof*“, přičemž se jednalo o stati citovaného Františka Kavky, dále Josefa Macka,

Litomyšl 2005, s. 9–12. Pro informace k životě a díle Františka Kavky srov. zejména Michal SVATOŠ, *Profesor František Kavka zemřel*, in: Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy 45/1–2, 2005 [vyd. 2006], s. 11–16.

66 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 26–28.

67 František KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*, *Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika*, Díl 1. (1355–1364) a Díl 2. (1364–1378), Praha 1993.

68 Výstava se konala na přelomu let 1978–1979. Pro úplnost je potřeba dodat, že v Československu se také konala výstava k výročí Karla IV. V podobě účasti/návštěvnosti zaznamenala nebývalý zájem veřejnosti, k tomu srov. zejména Jaroslav ŠEBEK, *Interpretace života a doby Karla IV. v době komunismu*, in: Jaroslav Šebek – Blanka Jedličková a kol., *Karel IV. stále živý*, Praha 2017, s. 125–147. Akci následoval katalog v podání autorů Jiří Burian, Josef Kočí, Jiří Krempa a Bedřich Tykva pod názvem *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR*, Praha 1978. Po obsahové stránce se v souladu s pojetím doby soustředil na výklad od příchodu Slovanů po tehdejší současnost, srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 46–47.

69 Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978. Kapitoly byly rozčleněny: 1. Kaiser und Kunst: Zum politischen System, s. 17–152; 2. Grunzüge Europapolitik, s. 152–187; 3. Karl als Landesherr, s. 189–236; 4. Der Herrscher und sein Hof, s. 237–323; 5. Der Kaeiser und die Kunst, s. 324–398; 6. Pfaffenkönig oder Friedenkaiser – Der Nachruhm, s. 399–433. V tehdejší komunistickém Československu vznikla ke zmiňovanému katalogu paralela, neboť i zde se konala výstava k výročí Karla IV. Proběhla na Pražském hradě jako velkolepá akce pro veřejnost a vydán byl rovněž katalog. V porovnání s německým svazkem však více než cokoliv jiného sumarizoval režimní ideologii ve výkladu českých dějin, která v této chvíli už nemohla takto proslulého panovníka opomenout, srov. *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR*, Praha 1978.

70 Seibtovy stati v katalogu: Ferdinand SEIBT, *Karl IV. in seiner Welt*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 9–14; TÝŽ, *Karl IV. Politischer Lebensweg*, in: Tamtéž, s. 15 a TÝŽ, *Probleme eines Profiles*, in: Tamtéž, s. 17–30.

Zdeňka Kalisty nebo Aleše Zelenky.⁷¹ Kavku zaujali ze dvorského světa nejprve intelektuálové v Karlově okolí, s nimiž uskutečňoval vlastní vládu a záměry.⁷² Josef Macek se soustředil na dvorské niveau jako na prostor, který dodával panovníkovi mocenský aparát či autoritu.⁷³ Zdeněk Kalista naproti tomu posuzoval duchovně literární přínos samotného Karla IV.⁷⁴

V kontextu dosavadního vnímání českých středověkých dějin, resp. při vyzdvížení panovnického dvora, je vidět zcela odlišný přístup. A přidat musíme, že podněty z roku 1978 a výročí smrti Karla IV. zajímaly i německé historiky. Jednalo se zvláště o Hanse Patzeho a Petera Morawa. Patze se soustředil na personální okolí Karla IV., Václava IV. a jejich manželky.⁷⁵ Práce zůstává mimo jiné význačná z hlediska snahy o prakticky nejstarší identifikaci osob v českém dvorském

71 V případě Kavky a Macka se jednalo se o bývalé prominentní komunistické historiky, kteří po událostech z let 1968–1969 měli omezené publikační možnosti, srov. Petr ČORNEJ, *Historici, historiografie a dějepis*, s. 360–361; podrobněji srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 46–47. Ze statí v katalogu: Josef MACEK, *Die Hofkultur Karls IV.*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 237–241; František KAVKA, *Die Hofgelehrten*, in: Tamtéž, s. 249–253.; Zdeněk KALISTA, *Der Hof Karls IV. und das tschechische Geistesleben*, in: Tamtéž, s. 282–285; Aleš ZELENKA, *Heraldische Bemerkungen*, in: Tamtéž, s. 312–317.

72 F. KAVKA, *Die Hofgelehrten*, s. 249–253; nutné je přidat, že Kavka v katalogu publikoval hned dvě studie: František KAVKA, *Böhmen, Mähren, Schlesien*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 189–195, přičemž v této se soustředil na výklad Karlovy doby v kontextu Evropy, nebo naznačoval potřebu výzkumu vztahu panovníka a šlechty či klíčovou roli Prahy v koncepci Karlovy vlády, což lze ostatně chápat i kontextu jeho výkladu k dějinám Československa v 60. letech, k tomu srov. více L. BOBKOVÁ, *František Kavka*, s. 10–11.

73 Mimo jiné uvedl, že „ve středověké říši národa německého neexistoval žádný takový dvůr“ a zhodnotil panovnické prostředí jako jakési pohyblivé se těleso, vyzdvihl sídlo v Praze, což odůvodnil v českých podmínkách jako dopad velkolepé éry posledních Přemyslovců. Současně popsal řadu skupin a postav, které se kolem vládce pohybovaly, včetně intelektuálního niveau, upozornil na latinské písemnictví i český jazyk, srov. J. MACEK, *Die Hofkultur Karls IV.*, s. 237n. a podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 49–50.

74 Zdeněk Kalista vycházel pro norimberský sborník již ze starší práce z roku 1971: Zdeněk KALISTA, *Karel IV.: jeho duchovní tvář*, Praha 1971. Z dalších prací v katalogu, které nabývaly nová témata dvorského bádání, srov. Heinrich KOLLER, *Die Familie der Luxemburger*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 317–323. Winfried EBERHARD, *Herrschaft und Raum. Zum Itinerar Karls IV.*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 101–108; Peter HILSCH, *Die Krönungen Karls IV.*, in: Tamtéž, s. 108–111; také srov. vně dvora hodnoceno: Walter SCHAMSCHULA, *Tschechische Dichtung um Karl IV.*, in: Tamtéž, s. 407–410.

75 Hans PATZE, *Kaiser Karls IV. und König Wenzel in Prag*, *Blätter für deutsches Landesgeschichte* 114, Hans Patze (ed.), Göttingen 1978, s. 733–773.

prostoru, tzn. nejen zemských a dvorských úředníků. Patze např. určil i část služebního personálu (*Hofpersonal*) panovníků a panovnic. V případě Morawa se autorův příspěvek objevil v již zmiňovaném katalogu, později se badatel soustředil opakovaně např. na okolí Jana Lucemburského.⁷⁶

Děni kolem 600. výročí úmrtí Karla IV. mělo tak pro rodící se dvorské bádání zásadní přínos. Ostatně jak už jsme uvedli, František Kavka se k pojednání o dvoře vrátil v roce 1986 a ne jinak tomu bylo také u Josefa Macka. Každý ale přirozeně pokračoval vlastní cestou. Kavka v monografii z roku 1986 upozornil na rezidenční sídla od Prahy, přes Karlštejn po Tangermünde, skladbu úřadů, kanceláře a postavení dvořanů, včetně jádra kolem vládce, kam situoval užší kruh osob. Samostatnou kapitolu věnoval služebníkům v paláci, kde se jedni starali o materiální zázemí, druzí o zábavu. Následně přešel ke skupině vzdělaných služebníků, jako byli lékaři, lékárníci či astrologové. Součástí kapitoly se stali rovněž vychovatelé a popis způsobů dvorské výchovy. Další celek naplnil výčet umělců a samostatně Kavka představil rádce. Poté přišla na řadu kapitola *Dvůr na cestách*, dále slavnosti, vjezdy či ceremoniál.⁷⁷ Kniha tehdy znamenala jednoznačně tematický a koncepční průlom, neboť autor se pokusil o maximální vykreslení dvorského prostředí za vlády jednoho panovníka. Lineární výklad českých dějin nahradila tematizace, jinak řečeno téma o panovnickém dvoře.⁷⁸

Odlišně postupoval Josef Macek. Dva roky po příspěvku k norimberské výstavě připravil text k lexému *dvůr*, a to s využitím historicko-sémantické

76 Peter MORAW, *Räte und Kanzlei*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 285–292; dále srov. TÝŽ, *Über den Hof Johannis von Luxemburg und Böhmen* (dále jen Moraw), in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen, Michel Pauly (ed.), Luxemburg 1997, s. 93–120; k tomu kriticky Zdeněk ŽALUD, *Česká šlechta na dvoře Jana Lucemburského*, s. 16–18. Z mladších prací např. Peter MORAW, *König Wenzels (1378–1419) Hof, eine Günstlingswirtschaft?*, in: Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (edd.), Ostfildern 2004 s. 163–175.

77 F. KAVKA, *Am Hofe Karls IV.*, s. 106–148.

78 Za průkopnickou práci ji označila v roce 2005 už historička Lenka Bobková, srov. L. BOBKOVÁ, *František Kavka*, s. 9–12. Autorka nicméně také uvedla, že Kavka sám za stěžejní přístup ke Karlovi považoval práce na monografiích o jeho vládě, a nutno dodat, že při čtení Kavkových pamětí je tento fakt více než patrný a Kavkou nijak neskrývaný. Ostatně podílu na katalogu v roce 1978 se vyjádřil tak, že větší hodnotu pro něj osobně měly příspěvky, které již považoval za zpracované (rozuměj – nic nového nesdělával, jak uvedl) a více si cenil tehdy v zahraničí vydané studie o Horní Lužici, srov. F. KAVKA, *Oblédnutí*, s. 69–70; také srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 47–49, včetně příslušných poznámek.

analýzy.⁷⁹ Konkrétně posuzoval obsah, výskyt či vztah pojmů latinského a staročeského výrazu *curia* a *dwór* pro 11. až 15. století.⁸⁰ Panovnický dvůr pak zahrnul do prvního svazku k Jagellonským dějinám, které vyšly až po autorově úmrtí († 10. prosince 1991).⁸¹ Důraz položil na popis vztahu mezi držiteli úřadů a králem. Primární pro něj ale nebylo soupeření mezi těmito stranami na cestě ke stavovství. Při čtení Mackovy kapitoly k panovnickému dvoru je zřetelné, že si jako jeden z prvních domácích badatelů uvědomoval, jak významnou roli ve dvorském dění hrála přízeň a faktická míra moci, jíž vládce vůči šlechtě i duchovním na dvoře podle okolností disponoval. Současně záslužně poukázal na hospodaření dvora a načrtl problematiku financí, která měla ovlivňovat život krále, zde Vladislava Jagellonského. Stejně tedy jako Kavka⁸² i Macek tematizoval a při výkladu jagellonských dějin se nedržel tradičního lineárního výkladu.⁸³

Závěrem aneb panovnický dvůr ve stínu českých dějin

Na úvod položená otázka, zda vývoj dvorského tématu v domácí medievistice závisel pouze na dění a možnostech po roce 1989, nemá na základě snesených souvislostí tak jednoznačnou odpověď. Medievistické cesty ovlivňovala řada faktorů. Diskursy nastavené již od vydání *Dějin Františka Palackého*, stejně jako politické zvraty v samotném 20. století, které do svobody bádání zásadní měrou

79 Josef MACEK, *Dvůr. Historicko-sémantická analýza*, rukopis nepublikované studie uložené v Archeologickém ústavu AV ČR, pod č. j. 8262/79, s. 1–26, [1980]. Následně až v roce 1991 vydal Josef Macek v ČČH studii k této metodě: Josef MACEK, *Historická sémantika*, ČČH 89/1, 1991, s. 1–30, srov. k tématu sémantiky Petr ČORNEJ, *Směrování Josefa Macka k historické sémantice*, in: *Historici, historiografie a dějepis*, s. 354–368. Tak srov. Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, s komentářem Petra Čorneje k vydání připravil Martin Nodl, Praha 1997; více k témuž D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 49–50.

80 Josef MACEK, *Dvůr. Historicko-sémantická analýza*, rukopis nepublikované studie uložené v Archeologickém ústavu AV ČR, pod č. j. 8262/79, s. 1–26, [1980].

81 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. 1 Hospodářská základna a královská moc, Praha 1992; TÝŽ, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. 2 Šlechta, Praha 1994; TÝŽ, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. 3 Města, Praha 1998; TÝŽ, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. 4 Venkovský lid a národnostní otázka, Praha 1999.

82 Ke srov. Kavkovy a Mackovy práce navazují na úsudek Petr ČORNEJ, *Historici*, s. 373; srov. také D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 47–52.

83 J. MACEK, *Jagellonský věk* 1, zvláště s. 226–262.

vstupovaly, tvoří řetězec provázaných souvislostí.⁸⁴ Na druhou stranu ovšem Palackého *Dějiny* „pro případ dvorského výzkumu“ podnítily klíčový diskurs – nepreferování panovnického dvora jako středobodu monarchie. Stežejní v české historické obci zůstávali úředníci, jimi vedená zemská správa a její struktura. Toto dědictví vyrostlo z potřeby vypořádat se s hledáním národa a jeho sebeurčením, stežejním jevem v pojetím dějin Františka Palackého v 19. století.⁸⁵

Na druhou stranu zůstává nesporné, že zemští hodnostáři nesli díl na správě země a jistě právě i proto si šlechta a následně její genealogie osobovaly přední místa na výsluní středověkého bádání. V případě výzkumu panovnického dvora to ale neobstojí. Světská nobilita tvořila pouze jednu ze složek struktury jak dvora, tak správy země.⁸⁶ Doplňme konečně, že tento trend mimo jiné podněcoval rovněž už výše zmiňovaný diskurs domácí historiografie, a to permanentně predikovaný konflikt nobility a panovníka. V citovaných syntézách ho pak nelze nevidět jako konstantu evolucionistického pojetí výkladu českých dějin. Lze říci dokonce, že se prakticky na takto viděném „přetahování“ se coby paradigma tento jev etabloval.⁸⁷ Nicméně panovnický dvůr zůstával za každých okolností v českých dějinách centrem monarchie a díky panovníkovi v jeho středu své posty nabývala nobilita, ať už světská či duchovní. Přízeň panovníka, výsluhy, úřady či statky, které díky němu získávala, tento systém stále utvrzovaly v existenci. Zřízení monarchie v čele s panovnickým dvorem se mohlo změnit vždy jen tehdy, pokud došlo ke

84 Z mediivistických témat bylo kromě husitství u Palackého hledáno nemnoho, poukázat můžeme pouze na sborník věnovaný Františku Palackému, kde je středověk zastoupen dvěma studii: Josef ŽEMLIČKA, *Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu*, in: František Palacký 1798–1998. Dějiny a dnešek, František Šmahel – Eva Doležalová (edd.), Praha 1999, s. 101–109 a Petr ČORNEJ, *Ke genezi Palackého pojetí husitství*, in: Tamtéž, s. 123–138; viz též D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 47–52.

85 Výběrově: Josef FISCHER. *Myšlenka a dílo Františka Palackého* I. Praha, 1926, s. 105–106; J. ŠTAIF, *František Palacký*; a také Josef VÁLKA, *František Palacký – historik*, in: Památník Palackého 1798–1968, Milan Myška (ed.), Ostrava 1968, s. 31–59; Roman PAZDERSKÝ, *Jaromír Čelakovský jako žák a pokračovatel W. W. Tomka. Drobná črta na okraj diskuze o vývojových kontinuitách v české historiografii 19. století*, Právně historické studie 2015, s. 184–195.

86 Konečně již jsme vzpomněli, že už v době na počátku 20. století zněla diskuze právě o roli šlechty, resp. její roli, původu, když se proti Palackého pojetí šlechty vyhranil citovaný Julius Lippert, srov. J. ZELENKA, *Beneficium*, zvláště s. 108n., a poznámky 297, 298 a s odkazem na Julius LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens* I, s. 170–190.

87 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 8, 19 a 24.

změně na jiné státní zřízení, například republiku.⁸⁸ Míra moci – respektive její přelévání (ze slabšího vládce na nobilitu či opačně, ani posilování stavovských privilegií) ještě proměnu monarchie v jiný státní útvar neznamenal. Panovníci i šlechta se vzájemně potřebovali a jednostranné nazírání na vývoj šlechty coby hegemonu proti panovnické moci či sledování vývoje středověkého státu bez panovnického dvora – je třeba označit pouze za jeden z pohledů staršího medievistického bádání.⁸⁹

Z cest, které na základě sneseného tak zcela jednoznačně započaly již před rokem 1989, bylo vedle Palackého vyzdvíženo dění okolo výročí úmrtí Karla IV. z roku 1778. Právě zde se totiž poprvé upřel pohled na téměř celý dvorský svět na příkladu jednoho z vládců, a právě zde se zrodil odkaz budoucím generacím. Aktivita německého bohemisty Ferdinanda Seibta zůstává záslužná. Konečně ve fázi shrnutí o hledání metod pak nelze neuvést, že vedle ústředního nabíhání k tématu – tak říkajíc k celostnímu zájmu o poznání panovnického dvora ze strany Seibta, Kavky či Macka, vznikaly studie, jež se v závěru 20. století staly součástí celku otázek, které se k výzkumům panovnického dvora postupně zařadily. Od 60. let totiž vydával práce ke kanceláři a itineráři panovníka Václava IV. Ivan Hlaváček. Stežejní roli viděl v práci s listinným materiálem, resp. diplomatickými prameny.⁹⁰ Mladší studie počal postupně orientovat více na projevy k dění na panovnickém dvoře⁹¹ a texty souborně vydal roku 1991 ve známé publikaci *K organizaci správního systému Václava IV.*⁹² Samostatný zájem o kanceláře měl ostatně v české medievistice dlouhodobou genezi. Jednalo se o záslužnou práci badatelů úzce spojených s řadou editorů listinných edic.⁹³ Ivan

88 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu*, s. 309–335.

89 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 29.

90 Ivan HLAVÁČEK, *Studie k diplomacie Václava IV.* 1. Písemnosti královské kanceláře a jejich dělení, ZKČDAS 4, 1960, s. 43–52; TÝŽ, *Studie k diplomacie Václava IV. Český jazyk v kanceláři Václava IV.*, Listy filologické 84, 1961, s. 238–252; TÝŽ, *Studie k diplomacie Václava IV.* 4. Itinerář krále Václava IV. (1361–1419), ČSČH 10/1, 1962, s. 64–94.

91 Ivan HLAVÁČEK, *Studie k dvoru Václava IV.* (I. část), FHB 3, 1981, s. 135–193.

92 Ivan HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991.

93 Výběrově: Josef EMLER, *Die Kanzlei Přemysl Ottokars II. und Wenzels II. und die aus derselben hervorgegangenen Formelbücher*, Prag 1879; následně Gustav FRIEDRICH, *O kanceláři a listinách markrabí Moravských Vladislava a Přemysla (1198–1239). Příspěvek k české diplomacie*, Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filozoficko-historicko-jazykozpytná, č. 9, Praha 1896 (1897); Ferdinand TADRA, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu Lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420). Příspěvek k diplomacie české*, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze, roč. 1, třída

Hlaváček však zájem o kancelář začal využívat jako výchozí k představování dění na panovnickém dvoře.⁹⁴

Na závěr rozboru geneze a metodologie dvorského výzkumu nelze vynechat konečně ještě jeden pozoruhodný rys. V našem prostoru existoval panovníkův dvůr jako centrum moci a vlády od nejstaršího knížecího období. Strukturální členění a úřady se rozvíjely postupně a nic na této skutečnosti neměnil fakt, zda a do jaké míry šlo o vládu mobilní, kterou např. německá medievistika definovala jako „vládu v sedle“.⁹⁵ Nadto musíme připodotknout, že mobilita panovníka zužívaná pouze na starší středověk je zavádějící stejně jako permanentní konflikt se stavy, nebo upřednostňování zemského úřednictva proti vládci. Mobilita totiž nebyla pro dvůr sama o sobě konstitutivní.⁹⁶ Dvůr se vždy odvíjel od panovníka, a tudíž byl i tam, kde se vládce nacházel a v míře, kterou určil nebo třeba zdědil.⁹⁷ Objížďení a posléze ceremoniální návštěvy – panovnické vjezdy – do zděděných či získaných zemí trvaly a nabývaly na významu i v pozdním středověku. Pochopení pro německou historiografii o vládě v sedle definované v tomto smyslu je ale nasnadě. Vycházelo ze specifického uspořádání Svaté říše římské, kde neexistovalo

1, č. 21, Praha 1892; Antonín HAAS, *Česká královská kancelář za Jindřicha Korutanského*, Zprávy českého zemského archivu 9, Praha 1947, s. 65–101; Josef MACEK, *O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského (1471–1490)*, SAP 2/1, 1952, s. 45–122.

94 Rovněž ve smyslu identifikace dvora srov. přínos ve dvorském bádání nedoceněných prací V. Růžka: Vladimír RŮŽEK, *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361*, SAP 38/1, 1988, 37–310; nověji k témuž srov. TÝŽ, *Erbovní výzdoba na hradě Laufu u Norimberka*, in: Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy, František Šmahel – Lenka Bobková (eds.), Praha 2012, s. 442–446. Více k přínosu V. Růžka D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr*, s. 51–52.

95 Vyběrově: Hans C. PEYER, *Das Reisekönigtum des Mittelalters*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 51, 1964, s. 1–21; Martina REINKE, *Die Reisegeschwindigkeit des deutschen Königshofes im 11. und 12. Jahrhundert nördlich der Alpen*, in: Blätter für deutsche Landesgeschichte 128, 1987, s. 225–251; *Orte der Herrschaft. Mittelalterliche Königspfalzen*, Caspar Ehlers (ed.), Göttingen 2002; Andrea STIELDORF, *Reiseherrschaft und Residenz im frühen und hohem Mittelalter*, in: Historisches Jahrbuch 129, 2009, s. 147–178; Caspar EHLERS, *Ort, Region, Reich. Mobilität als Herrschaftsfaktor*, in: Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich des Hochmittelalters, Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Band 34, Gerhard Lubich (ed.), Wien 2013, s. 81–102.

96 Konečně ani destruktivní; nezanikl ani dvůr krále Jana Lucemburského, ač nesl jiné rysy a projevy v reprezentativnosti než např. dvůr posledních Přemyslovců a či Karla IV. Janův dvůr se jednoduše vyjádřeno prezentoval jinak, opakovaně zdůrazňovanou mobilitou krále nezanikal.

97 Srov. v komparaci se zahraničním bádáním vyhodnocení domácích pramenů: D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – J. ZELENKA, *Curia*, s. 178–190.

hlavní město – sídlo.⁹⁸ Lze tedy hovořit také o jakési německé cestě ke dvorskému bádání. Česká historická věda, jak jsme ukázali, měla diskursy a milníky jinde. Jinak řečeno, lokalizovat např. hlavní sídlo vládce a jeho dvůr nemusela, přesto se podobnému bádání v českých dějinách optikou zemských úředníků, šlechty a stavů dlouho vyhýbala.

98 Např. Hans C. PEYER, *Das Reisekönigtum des Mittelalters*, in: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 51, 1964, s. 1–21; Martina REINKE, *Die Reisegeschwindigkeit des deutschen Königshofes im 11. und 12. Jahrhundert nördlich der Alpen*, in: Blätter für deutsche Landesgeschichte 128, 1987, s. 225–251; Brigitte STREICH, *Zwischen Reiseherrschaft und Residenzbildung. Der Wettinische Hof im späten Mittelalter*, Mitteldeutsche Forschungen 101, Köln–Wien 1989; Klaus NEITMANN, *Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung*, in: Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage, Residenzenforschung 1, Peter Johanek (ed.), Sigmaringen 1990, s. 11–43; Peter MORAW, *Was war eine Residenz im deutschen Spätmittelalter*, Zeitschrift für historische Forschung 18, 1991, s. 461–468; *Orte der Herrschaft. Mittelalterliche Königspfalzen*, Caspar Ehlers (ed.), Göttingen 2002; Andrea STIELDORF, *Reiseherrschaft und Residenz im frühen und hohem Mittelalter*, in: Historisches Jahrbuch 129, 2009, s. 147–178; Caspar EHLERS, *Ort, Region, Reich. Mobilität als Herrschaftsfaktor*, in: Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich des Hochmittelalters, Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Band 34, Gerhard Lubich (ed.), Wien 2013, s. 81–102.

František Palacký, Czech history and court research: An overview and the methodology of the research

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

The discussion text deals with the analysis of the genesis of research of court research in the so-called Bohemian Middle Ages, points out the crucial factors that contributed to its development or, on the contrary, limited it. On the one hand, it draws attention to the earliest works of domestic researchers (František Kavka, Josef Macek, Ivan Hlaváček), and at the same time highlights the key events that stimulated interest in the royal court, namely a Nuremberg exhibition in 1978 on the occasion of the 600th anniversary of the death of Emperor Charles IV. On the other hand, the paper takes into account the undeniably significant influence of foreign research and the free exchange of knowledge after 1989. It particularly takes into account the editorial series called *Residenzenforschung*, published by German researchers on court and residence topics. In addition to an overview of research, however, the paper also brings attention to the fact that the interest in the royal court, despite the key works and influences mentioned, has always been a secondary phenomenon in domestic historiography. The primary issue in the Bohemian Middle Ages was the Hussite period, which since the work of František Palacký in the 19th century was understood as the peak of the Middle Ages in our country. This paradigm survives to this day. However, the key factor for the delay in the interest in the royal court is documented by the way in which Bohemian medieval history is interpreted, as set by František Palacký, because instead of the monarch, who stood at the head of the court as its mover and at the same time a representative of the monarchy, the author preferred Czech court officials of the land administration in that role. He used them to define the independence of the Bohemian state precisely against the monarch. Undoubtedly, the author evaluated this fact in the spirit of thought, not of the history of the Middle Ages, but of the 19th century. After all, the royal court at this time was based in Vienna and the Bohemian Kingdom was only one of the lands of the Austro-Hungarian monarchy.

Translation by Sean Miller

OBZORY LITERATURY

Nad výsledky mezinárodního bádání
k 500. výročí reformace
(Dokončení z minulého čísla)

MARTIN WERNISCH

Reformace a knihtisk

Thomas KAUFMANN

Die Mitte der Reformation. Eine Studie zu Buchdruck und Publizistik im deutschen Sprachgebiet, zu ihren Akteuren und deren Strategien, Inszenierungs- und Ausdrucksformen

(= Beiträge zur historischen Theologie, Bd. 187)

Tübingen, Mohr Siebeck 2019, xx + 846 s., ISBN 978-3-16-156605-9.

Andrew PETTEGREE

Brand Luther: 1517, Printing and the Making of the Reformation. How an Unheralded Monk Turned His Small Town into a Center of Publishing, Made Himself the Most Famous Man in Europe – and Started the Protestant Reformation

New York, Penguin Press 2015, xvi + 384 s., ISBN 978-0-39-956323-2.

Andrew PETTEGREE

Die Marke Luther. Wie ein unbekannter Mönch eine deutsche Kleinstadt zum Zentrum der Druckindustrie und sich selbst zum berühmtesten Mann Europas machte – und die protestantische Reformation lostrat

(Z angličtiny přeložila Ulrike Bischoff.)

Berlin, Insel 2016, 407 s., ISBN 978-3-458-17691-6.

K pokusu vystihnout reformaci jako kontinentální, ba i rozměry jednoho kontinentu přesahující jev nezlákalo velké jubileum pouze Volkera Leppina a Thomase Kaufmanna, a některé další příklady také stojí za zmínku. V tuto chvíli se však přece ještě pozastavme u Kaufmanna, jehož podíl na vzepětí reformační dekadý by doposud představenými příspěvky nebyl ilustrován netoliko snad úplně (o což zde neusilujeme), ale ani dostatečně. Jestliže totiž významná část Leppinova *oeuvre* spadá do církevních dějin středověku, resp. historie křesťanské mystiky mezi starověkem a současností, Kaufmann se na dějiny reformace soustředí téměř výhradně, byť ve velmi širokém záběru, a jeho práce jsou tudíž směrodatné i v některých dalších dílčích tematických oblastech.

Jestliže jsme opakovaně zmínili, jak významný je pro něho mediální aspekt těchto dějin – důraz na nějž zůstává i jedním z poznávacích znamení Moellerova žáka – nelze přejít beze zmínky jmenovitě ještě jeho knihu o „Středu reformace“: ostatně i proto, že chce být, jak už titul napovídá, pokračováním předešle představeného souboru studií k jejímu „Počátku“. Jako taková završuje dokonce celou trilogii. Ta paradoxně a pro nezasvěcené překvapivě začala od konce a původně ještě ve svém celku neplánována, když její autor v prvních letech století pojednal jako „Konec reformace“ vposled vítěznou publicistickou kampaň magdeburské „Páně Boží kanceláře“, která rozhodujícím způsobem napomohla udržet protestantský vzdor po porážce Šmalkaldského spolku ve válce s Karlem V. a jeho spojenci.¹

Zřetel k reformaci komunikující a komunikované, k její publikační strategii (a infrastruktuře) vskutku všechny tři články řetězce propojuje, přičemž za jejich významový střed byl i titulem nejnovější části označen knihtisk; respektive, jak autor upřesňuje uvnitř svazku, jeho souhra s reformací (srovnej s. 7). Nepřekvapivě, vždyt (přeskočíme-li všechny předchozí úvahy, jež ukazovaly tímto směrem, a jež mají své kořeny v reformační době samotné) už Moellerovi se podařilo takřka všeobecně rozšířit údernou zkratku: „bez knihtisku by reformace nebylo“ (v Pohlígově čítance viz s. 61). Mezitím již naopak bylo nutno čelit hrozbě zúžení pozornosti právě jen na knihtisk a vyzvednout proti ní „multimedialitu“ reformace, tj. obrátit pozornost znovu také k dalším formám šíření a sdílení reformačního poselství, jejichž potence se vzájemně umocňovaly. Ale přesto ani thema knihtisku v rámci této „multimediality“ nepozbývá na významu a není vyčerpáné.

1 Thomas KAUFMANN, *Das Ende der Reformation. Magdeburgs „Herrgotts Kanzlei“ (1548–1551/2)*, Tübingen 2003.

Pro upřesnění je ovšem třeba říci, že Kaufmann přednostně dokončil „Vykoupené a zatracené“, takže v době výročí na své monografii teprve pracoval. Dělo se tak za pomoci velkého grantu nadace Volkswagenu (*Volkswagenstiftung*) v programu „Opus Magnum“, z jehož peněz je po dva roky vyplácen zástupce perspektivního autora, který na sebe převezme jeho univerzitní povinnosti. Tato situace ostatně Kaufmannovi umožnila projít rozptylujícím a rozčilujícím ruchem vrcholící reformační dekadý s „báječně jednostranným“ soustředěním a přestat jej „do značné míry bez úhony“ (s. IX). Výsledné dílo se tedy na knižním trhu objevilo až roku 2019. Prostor na obráběném poli mezitím zůstal volný pro jiné badatele, z nichž na tematiku, dobře včlenitelném i do programu „nových kulturních dějin“ (takže se zřetelně uplatnilo mj. i v Lutherově biografii Lyndal Roperové), pracuje leckdo.

Právě ve chvíli zvýšené pozornosti se podařilo kvalifikovaně i oslovujícím způsobem vyjádřit britskému historiku Andrewovi Pettegreeovi, profesoru novověkých dějin ve skotském St. Andrews (který ostatně byl Kaufmannovým „koreferentem“ o reformaci jakožto „mediální událostí“ i na stránkách jubilejního ročníku „Archivu pro reformační dějiny“²). Šíře uznání, jež si svým počinem vydobyl, se obráží v neposlední řadě i v rychlém převodu jeho knihy o „Značce Luther“ do němčiny; podobně jako originál, vydaný roku 2015, stačil vyjít ještě před vyvrcholením vzpomínkových slavností (a ne o mnoho pomaleji následoval i překlad polský). A ani v tomto případě nešlo o úspěch hvězdy, která by teprve vystupovala nad obzor, ale spíše o ocenění jednoho z plodů víceméně již životního díla, záručujícího práci více než jednoho desetiletí. V něm se pozornost mezitím již zralého badatele (a tehdy i vicepresidenta Britské historické společnosti) soustředila přednostně jednak na reformační „publikum“ a „kulturu přesvědčování“, jednak na rozsáhlý projekt katalogisace raně novověkých, resp. „renesančních“ tisků, včetně letákových („*Universal Short Title Catalogue*“), koordinovaný jím z domácího institutu reformačních studií v evropském měřítku – a na jeho pozadí na kulturně-hospodářské aspekty dobového knihtisku obecněji.

Pokus shrnout vlastní i cizí zjištění o Lutherově uznaně mistrovském nakládání s možnostmi nového média, jehož vzestup šel s úspěchy reformace ruku v ruce, působí jako logický průsečík a speciální ohnisko tohoto dvojího zájmu. A rozhodnutí učinit tak ve chvíli jubilejně zvýšeného zájmu a v podobě čtivé knižní monografie výrazně přispělo ke zdaru, s jakým úhel pohledu, zdomácněly mezi

2 Thomas KAUFMANN, *Der Buchdruck der Reformation und seine Weltwirkungen*, Archiv für Reformationsgeschichte 108, 2017, s. 115–125; Andrew PETTEGREE, *The Reformation as Media Event*, tamtéž, s. 126–133.

odborníky, oslovil širší vzdělanou veřejnost, již se dosud naskýtal spíše jen při periferním vidění.

Pettegree jí pomohl ve větší míře odkrýt, že Lutherova genialita se neprojevila pouze v theologickém myšlení či jazykové tvorbě, ale právě i v komunikačních strategiích. Samo zjištění, že pro sebe zrovna na poli knihtisku objevil, v již poměrně pokročilém věku a bez větší předběžné zkušenosti, skvělé možnosti, není o sobě nijak zvlášť převratné. Teprve novější badatelé si ovšem uvědomili, o kolik méně byly tyto možnosti nasnadě, než se mohou jevit zpětně, a jak silně je reformátor sám pomohl rozvinout. Odkryli tak paradox vzájemného posílení a možná i závislosti.

Obraz, který Pettegree vykresluje na pozadí současných znalostí, lze ve zkratce shrnout následovně: Knihtiskařské řemeslo v daném momentě existovalo již několik desítek let, avšak v soběstačný „průmysl“ se doposud nedokázalo proměnit. Kapitálově až příliš náročné podnikání stagnovalo. Luther mu nabídl transformaci, vedoucí z patové situace ven – a to ne snad jen jako pasivní objekt aféry, jež vzbudila pozornost publika, ale jako velmi aktivně, cílevědomě a schopně vystupující subjekt, který skutečně měl co nabídnout. Uměl oslovit elitu i širokou veřejnost, myšlenkami hlubokými, ale také přístupně podanými, a nechyběla mu ani nápaditost, ani energie, aby dodával tiskařským lisům neustále nové texty, poutavě úderné svou aktualitou a zároveň přiměřeně krátké, aby je šlo zhotovit i uveřejnit takřka obratem. Tím jednak učinil provinční Wittenberg, kde původně působila jediná officína, jedním z knihtiskařských center, ale zároveň napomohl k obživě i dílnám v jiných oblastech, které jeho texty mohly přejímat. Konečně se tak v dostatečné míře rozeběhla souhra poptávky i nabídky (a Německo v celém odvětví opět převzalo vůdčí roli, které je nedlouho po Gutenbergově prvenství zbavili Italové).

Náboženská potřeba a ideje se tak protnuly s ekonomickým zájmem a podnikavostí. A to i přesto, že Lutherovo poselství se zprvu zdálo tiskařskou živnost naopak podkopávat, nakolik se obrátilo proti odpustkovým listům, jež patřily k prvním masovějším, a tudíž i výnosnějším produktům mladého odvětví (s. 67nn.). Nešlo tedy o spojenectví tak přirozené, aby nepotřebovalo být neseno jasnozřivou nápaditostí a odvahou riskovat. Ani ty ale Lutherovi nechyběly, a ve spojení s ostatními kvalitami poskytl nakladatelům náhradu nejen důstojnější, ale neméně dobře prosperující.

A reformátor sám, ze kterého se stal nejpublikovanější autor Evropy – a to „všech dob“ (s. 9) – tak získal prostředek, jak být slyšen stále a „všude“. Jistěže v uvozovkách, a samozřejmě z více důvodů. Výslovně zmíněna by měla být nutnost volby jazyka, před kterou byl postaven. Upřednostnění němčiny mělo pochopitelně

i omezující efekt, nakolik oslabilo bezprostřednost spojení s přívrženci v jiných jazykových oblastech – jak znázorní jmenovitě srovnání s knihami Erasma Rotterdamského (s. 354).

A přesto šlo i v tomto případě o volbu prozíravou, jež Lutherovi pomohla včas prorazit, zachránit si kůži i prosadit věc, pro niž se nasadil, neboť se mu podařilo vyhrát zápas o veřejné mínění s mocnostmi, proti jakým by jinak nemohl obstát. Mohli bychom tedy formulovat: jestliže nemohl mít obojí, raději relativně omezil světový dosah reformace, aby jí vůbec pomohl přežít a etablovat se. Což se i z vnitřního hlediska stalo v rozhodující míře tím způsobem, že zbudovala a rozšířila charakteristickou zbožnost čtenářů. Od chvíle, kdy si Luther význam tištěné knihy zřetelně uvědomil, věnoval se procesu její tvorby s vyslovenou zálibou víceméně ve všech jeho fázích a aspektech, takže jí pomohl vtisknout ráz, oslovující po vnitřní i vnější stránce.

Může být předmětem další debaty, zda Pettegree moment Lutherovy schopnosti uvědomit si, co po tiskařích chce, říci si o to a na jejich dílo dohlédnout, už přece jen poněkud nenadsadil. V každém případě je jisté, ale v knize nezaniká, že záleželo i na těch, kteří reformátorovi uměli vyhovět. Také oni museli osvědčit nemalé schopnosti i značnou odvahu. V těchto ohledech zaujímá podstatné místo, v historické skutečnosti i Pettegreeho knize, malíř a knihtiskař Lukas Cranach st., který se významným způsobem podílel na utváření přitažlivého a rozpoznatelného vzhledu wittenberských tisků. V ústřední kapitole, pojmenované stejně jako celá monografie, vystupuje Cranach jako druhá hlavní postava (s. 158–178; v thesi o jeho významu také již na s. 11).

Že též Pettegree sám projevil nevšední schopnost přetavit znalosti do značné míry zakleté do speciální literatury ve srozumitelný, poutavý příběh a získat jím uznání vůči možnostem historického bádání otevírat nové obzory, ocenili celkem shodně i vědečtí recensenti. Nikoli však jednohlasně, neboť při bližším přihlédnutí může přece jen vyvolávat i otázky netoliko koncept „značky“, docela směle anachronický, ale sama forma podání, jež ze čtenářského hlediska zjevně trefila do černého.

Znalí posuzovatelé nepotřebovali příliš zdůrazňovat, že kniha předkládá výsledky kolektivního úsilí, jehož vlastní a mezitím již ne úplně krátký příběh zůstává v narativním líčení předmětu a poměrně sporém aparátu dost skryt – ačkoli i tato skutečnost byla příležitostně naznačena. Leckteré jméno, které by se v této souvislosti hodilo připomenout, v textu skutečně vůbec nepadne. Totéž ovšem platí i o nejedné přípravné práci samotného autora, a skutečnost, že chce čtenáři představit hotovou budovu bez stavebního lešení, lze pochopit.

Hlasitější námitky zazněly proti zanoření nevšední historie obratníkového bodu v dějinách knižního média vůbec do konvenční struktury Lutherova životopisu. Ta skutečně ve výstavbě díla nabývá relativně vrchu; v nadpisech kapitol pohlcuje biografie příběh wittenberského knihtisku dokonce tak dokonale, že jej na stránce s obsahem svazku naznačuje jediný řádek, nápadně shodný, jak již bylo pověděno, s titulem celého spisu. Málo přiměřeným se tento fakt zdá i proto, že jakkoliv dobře je tento životopis napsán, i obsahově vcelku vyrovnaný a zdravě uměřený v soudech, o sobě by zůstal jedním z mnoha, vytvořeným bez větších speciálních kompetencí a opřeným o poměrně úzký výběr literatury staré někdy celou řadu desetiletí. Ze čtyř titulů, jež Pettegree na s. 365 uvádí jako hlavní zdroje svého líčení Lutherových mladých let, je nejnovější, ale i věcně na posledním místě stojící monografie Schillingova; za takových okolností působí takřka samozřejmě, že i okolnosti římské cesty líčí „Značka“ zcela nedotčeně zjištěními Hanse Schneidera (s. 47n.).

Kritici tedy s lítostí poznamenávají, že kdyby autor tuto linii vynechal nebo pojal úsporněji, mohl by nabídnout víc o vlastním předmětu knihy. Takto je na vyšetřeném místě sice načrtnut hutně a ve výrazných konturách, ale do značné míry jde o opakované připomínání these, dosti zřetelně předestřené hned v předmluvě, a to opakování v nejednom ohledu i překvapivě lakonické. Opět platí, že tento dojem vzbuzuje i vzhledem k rozsahu předchozího autorova zkoumání. Jmenovitě by kritici ocenili více komparace se situací mimo Německo, pro jejíž poskytnutí má Pettegree nepochybně předpoklady a na jiných místech k ní určité příspěvky skutečně podal.

Naproti tomu však jiní naznačují, že podvojnost knihy plní svůj účel, nakolik vyvažujícím způsobem poukazuje na obdobnou závažnost dvojí, ba vícenásobné složky, hrající v reformačním průlomu svou roli. Zabraňuje tak pouhé výměně tradičnějších forem jednoho příliš monokausálního výkladu jiným, neméně nedostatečným – jako by se nyní mělo zdát, že v reformaci jde výlučně anebo i jen v podstatě o masové hnutí na základě schopně ovlivněných „*public relations*“ (ne-li dokonce obchodní zdatnosti). Takováto funkce ucelenějšího biografického rámce je nesporně pozitivní a směřuje s reálnou podobou knihy; i když nemusí úplně dostačit k odstranění pochybnosti, zda Pettegree opravdu zvolil optimální cestu k zamýšlenému cíli, anebo by dílu více slušel (pohříchu hypotetický) specifitější způsob, jak obě linie zkombinovat, aniž by budilo dojem něčeho, čím je autor výslovně mít nechtěl. Hned na začátku totiž pověděl, že kniha další biografii vedle mnoha jiných již existujících být nemá, že v ní míní sledovat jasně vyřčenou

otázku: jak se vlastně theologický spor mohl stát, bez dopředu zřejmých předpokladů, veřejnou událostí kontinentálního rozměru (s. 8) – a jak Luther takový konflikt mohl přežít (s. 9).

Tím je udáno hlavní thema, jež autor nicméně vůčihledně nechtěl učinit výhradním, aby tak nevzbudil jiné falešné dojmy. Na závěr pověděl neméně explicitně, že Lutherovo přežití zajistilo spojení početných faktorů, a knihtisk byl jen jedním z nich, ovšem nepochybně působivým (357n.). Mezi tímto střízlivým odstupem vůči nejvlastnějšímu odbornému poli a silným zaujetím předmětem, který autora strhává, ovšem text přece jen poněkud osciluje. Na jedné straně Pettegree výslovně uznal, že „účinnou moc této mimořádné literární kariéry, tohoto pozdně rozvinutého talentu popoháněného [člověka], lze poměřovat mnohými způsoby“. Nicméně z pohledu své disciplíny se i tak a na témž místě odvážil tvrzení: „Nikde jinde neměl tento vliv pronikavější následky než v knižní branži“ (s. 354).

Superlativním tvrzením se pustil na tenký led; kandidátů „nejpronikavějšího“ nadále zůstane více. Ale je zřejmé, že i do dějin tištěné knihy reformátor vstoupil jako do něčeho, co se zrodilo již před ním – a proměnil je se silou nového počátku, ve velkém stylu i s dlouhým dosahem, částečně až do současnosti, kdy se rýsují nové zvraty, jež mohou být podobně dalekosáhlé (přebal německého vydání knihy cituje rovnou plakativní přirovnání „*The Wall Street Journal*“ k Stevu Jobsovi, které nejspíš napadlo mnohého čtenáře, ale k obecnějšímu srovnání rozměru reformace jakožto „mediální události“ s fenomény rýsujícího se digitálního věku sahá i Pettegree sám). Odborník na zrod novověkých novin se mj. odvažuje tvrzení, že Lutherův senační příběh a zájem, který vzbudil u čtenářstva, spoluformovaly charakteristickou „chuť na zprávy“ (s. 357), jíž i v budoucnu vycházela vstříc nakladatelská nabídka.

Celou knihu tedy vlastně opravdu dosti přesně shrnuje hned její podtitul, oproti dnešním zvyklostem (a ve vědomé nápodobě dřívějších časů) nápadně dlouhý a „narativní“: „Kterak neznámý mnich proměnil maloměsto v nakladatelské centrum, sám sebe učinil nejslavnějším mužem Evropy – a spustil protestantskou reformaci“.

Podtitul Kaufmannova „Středu reformace“ je podobně obsírný a přiléhavě výmluvný. Třebaže se nese v jiném, „vědecktějším“ stylu, ohlašuje „Studii ke knihtisku a publicistice v německé jazykové oblasti, k jejich aktérům a jejich strategiím, inscenačním i vyjadřovacím formám“. Slovo „studie“ ovšem autor hned v předmluvě zasadil do uvozovek (s. IX). Dostatečně totiž neevokuje skutečné rozměry knihy, nakolik může až příliš asociovat dílčí a relativně drobnější práci – o jakou tu doopravdy nejde. Zejména po vnější stránce nikoli; po ní naopak působí dojmem,

jako by se autor, zavázán grantovou podporou, pokoušel posunout již dosažené mety ještě dál a vytvořit rovnou „opus magnissimum operum magnorum suorum“. Měřena svým rozsahem a těžkotonážním aparátem (ve stejném stylu, jaký jsme zaznamenali již u „Počátku reformace“), ale také „mikrologickým“ ponorem, jeví se až jako protiklad Pettegreeho odlehčeného, uplývavého a přehledného příběhu.

Ve skutečnosti je k němu však spíše užitečným doplňkem a rozšířením, vítaně se nabízejícím každému, kdo se chce dozvědět ještě víc a nebojí se opravdu detailní důkladnosti. Kaufmann na „Značku Luther“ odkazuje na řadě míst, a dokládá tak i daleko jdoucí kompatibilitu obou děl. Nikoli ovšem závislost na Pettegreeho bádání, ani plný souhlas s jeho závěry; nejednou zdvořile upozorňuje na další okolnosti i jiná data a nabízí poněkud jiný výklad či „doplnění a částečnou korekturu“ (jak výslovně říká na s. 482; jinak srov. asi hlavně obezřetné komentáře k „vyhnání“ lotterovské tiskárny z Wittenbergu na s. 395n.).

Zároveň však Kaufmann zdůraznil, že u označení svého příspěvku za „studii“ přece jen zůstal s rozmyslem, neboť nechtěl sugerovat, že by možnosti „širokého tematického pole „knihtisku a reformace““ vyčerpal, ano že by je i jen „pojednal jakoby finálně a encyklopedický“ (s. IX), jak by se mohlo zdařit leda interdisciplinárnímu týmu. Potřebami pracovní ekonomie jednotlivého autora je dáno i geografické omezení, podtitulem výslovně ohlášené, a navíc doprovobené položením časového těžiště (opět jednou) do „třetího desetiletí 16. století“ (s. 11). Ve skutečnosti ovšem kniha i tyto hranice příležitostně přesahuje. Samo prostředí německého knihtisku ostatně dostačilo, aby se na nejednom místě znovu objevily husitské motivy (v textu i v hojném materiálu obrazovém, typografických ilustracích, nejčastěji pochopitelně reprodukcijících titulní strany starých tisků). Dodatkem však kniha nabízí i samostatných „Několik pozorování k raně reformačním interakcím mezi německými a anglickými „knižními aktéry““ (s. 701–718).

I když tedy ani „Střed reformace“ nenabízí vše, co lze postrádat ve „Značce Luther“, tak mnohé rozhodně ano. A věru ne snad pouze z dějin bádání. Na citovaném místě Kaufmannova předmluva pokračuje: „Nárok uplatnit na předmět nové perspektivy, jež v dosavadním církevně i obecně historickém bádání nedošly žádné či jen malé pozornosti, však veskrze vznáším“ (s. IX). Aniž by se přitom autor zříkal i umění provokace; vyváženost nejlepších pasáží svých „Dějin reformace v Německu“ v tomto díle nepřekonává. Jmenovitě se ovšem pokusil, jak vysvětluje v metodologickém úvodu, který nechybí ani této části trilogie, napravit stav, kdy se stále znovu citovala výše zmíněná Moellerova formule o knihtisku, bez něhož by reformace nenastala, aniž by se jí však „dostalo obsáhlejší kulturně-historické

verifikace, jež by přesáhla elementární thesi, že určité obsahy reformační teologie díky jejím „masovým“ typografickým reprodukcím způsobily proměnu církve i společnosti, tedy reformaci“ (s. 7).

Za účelem přispění k takové verifikaci proto Kaufmann formuloval řadu bližších otázek, jež se v knize pokouší analyticky zodpovídat a stanovit tak, „zda a nakolik odpovídající tisk ze své strany zpětně působil na obsahy“. Přičemž zásadně přitakává myšlence, že skutečně a nutně působil. V tom zůstává věren svému již dříve vyjadřovanému poznání, že náboženství a teologie dosahují účinku „ve specifických sociálních, politických, kulturních a ekonomických situacích a zjevech doby, s nimi, vedle nich a pod nimi“ (s. 8). V Lutherově době k nim patřily mj. i „raně kapitalistické hospodářské struktury“. Nicméně na nich nespočívá důraz: Kaufmann konstatuje, že „sociokulturní mobilisační síla raně reformačního hnutí“ se stěží může zakládat výhradně na „obsahové plausibilitě reformační zvěsti“, jež musela být také prostředkována, uváděna v oběh, „být nesena literárně inscenovaným a kulturně praktikovaným prolnutím a společenstvím (*In- und Miteinander*) učených i neučených, duchovních i laiků resp. laiků různého sociálního stavu“ (s. 5).

V této souvislosti si autor ovšem neodpustil ani poněkud podrážděné štouchnutí do vlastních řad, totiž historiků-theologů (s nejedním z nichž se při své bojovnosti rozhádal), nabádaje je, že by ani církevní dějiny, ba dokonce dějiny teologie, neměly být „docketické“ a ignorovat „materialitu“ svého předmětu pro samo soustředění na věroučné obsahy (s. 9). To je myšlenka hodná diskuse, ovšem s řadou obtížně zvladatelných implikátů, takže by si vyžadovala hodně obsáhlého a diferencovaného rozpracování. Zatím zde zůstává jen lehce nadhozena.

Jinak ovšem masivní svazek vřichledně dokazuje, že operativní hypothesis posloužila plodně. Nedá se pochybovat, že při vlastním vyrovnávání se zvolenou látkou se Kaufmann vynasnažil být konkrétnosti dějin práv. V neposlední řadě i tím, že se při své analýze výrazně soustředil na jednotlivé aktéry – a sice četné. Jeho kniha je příkladně zalidněna, ne pouze ústředními figurami. I v tomto ohledu Pettegreeho protějšek neduplikuje, neboť Lutherovo ústřední a „výjimečné postavení“ (s. 3) smí mezitím – i Kaufmanovým předchozím přičiněním – platit za bohatě a průkazně doložené a teď jde o nové zplastičtění krajiny, z níž se wittenberský profesor tyčí, ale zároveň je do ní historicky zasazen.

I reformátoři tedy vystupují na scénu, v kolektivu, ale se zachytitelnými tvářemi, jako titulní hrdinové první ze tří hlavních částí spisu. Zde jsou představeni jako „lidé knih“ (*Büchermenschen*), víceméně připravení k roztočení tiskařských lisů na plné obrátky. Potažmo jsou zde pojmenováni i jako první „*printing natives*“,

v analogii k „domorodcům“ digitálním, vyrůstajícím v našem věku (srovnej s. 15; již na s. 7n. srovnává Kaufmann raně novověkou „typografickou revoluci“ se současnými převratnými proměnami komunikačních prostředků), kteří nemusejíce tolik opisovat jako jejich předchůdci, měli více prostoru k sepisování vlastních textů.

Programový důraz na souhru reformačních autorů s onou částí recipientů, kteří se na tvorbě textů aktivně podíleli i jako šifitelé, ovšem ve druhé části knihy vede k přenesení ústřední pozornosti také k nakladatelům, typografům i dalším podílníkům na chodu přeměny myšlenky v materialisované, masově obíhající, ale stále ještě v původním znění ověřitelné sdělení. Že při tom na sebe brali i rizika a nebezpečí netoliko čistě podnikatelská, ukazuje v neposlední řadě příklad pocestných knihkupců. Přední pozornost je tu ale přece jen věnována tiskařům a kreativním způsobům, jimiž na transformaci knižního trhu pracovali; též v kontextu působení rodinných firem i jejich místa v městských obcích.

A konečně třetí část doplňuje zřetel k aktérům také bližším přihlédnutím k ostatním veličinám ohlášeným podtitulem spisu, při průzkumu jednotlivých tiskových žánrů a „forem akademického diskursu“, oproti předreformační době změněných či vůbec teprve nově nastoupivších. Nejsou tu pochopitelně představeny všechny, které by mohly přicházet do úvahy, ale vybrané a exemplární – nicméně i tak šíře záběru naplňuje záměr překonat fixaci nezanedbatelné části bádání na letáky, resp. jejich privilegování, jež po nějakou dobu bylo možné pozorovat. Úhrnem autor osobně prozkoumal zhruba tisícovku tisků (samotné rejstříky naplnily téměř sedmdesát stran knihy), a tomu odpovídá i hustota čerstvých zjištění. Zkrátka, i „Střed reformace“ se řadí k masivním důkazům vůdčí role Thomase Kaufmanna v současné historiografii reformace.

Luther a židé

Thomas KAUFMANN

Luthers Juden

Stuttgart, Philipp Reclam jun. ³2014, 208 s., ISBN 978-3-15-010998-4.

Poslední z Kaufmannových textů, u něhož se zastavíme, má pro změnu výrazně menší rozměry a do značné míry nese ráz popularisujícího shrnutí – ovšem i v tomto případě nejen cizího, ale takého vlastního usilovného bádání, dokumentovaného předcházejícími pracemi, a navíc vztaženého k thematickému poli, jež v souvislosti

s jubilejní dekadou nemůže být opomenuto. Z dílčích otázek, spojených s reformační minulostí a specificky opět s Lutherem jako její hlavní postavou, vzbuzovalo zájem publika jako málokteré jiné. Tato intenzita byla specifická právě pro počátek 21. století, neboť dříve ono thema stávalo stranou.

Přecházeno bývalo nejen jako podružné, ale také pro svou ožehavost. Jde totiž o jedno z reformátorových slabých, ba rovnou nejproblematičtějších míst: jeho vztah k židům. Byl to vztah proměnlivý, ale postupně stále více napjatý a vyústivší do vyslovené averse, naneštěstí veřejně vyjádřené silnými výrazy. Ty ani ve své době nevyznívaly docela „všedně“ – a tím pohoršlivěji ovšem působí v době, jež se na postojе vůči menšinám obecně stala nejen citlivou, ale namnoze dokonce přecitlivělou. Speciálně na vycházení se židy není možno hledět, jako by nebylo otrásající zkušenosti s průmyslovou genocidou, jež se proti nadání mohla uskutečnit uprostřed 20. století v jádru Evropy (a právě v jejím německém jádru).

Toto poučení z katastrofy a stín viny předznamenávaly retrospektivní uvažování o pohledech na židovství pochopitelně po celou dobu po druhé světové válce a byly přítomny i v lutherovském bádání, nicméně převážně jen na jeho okraji. Církevní historici i jiní specialisté nevraživost starého Luthera vůči židům nezamlčovali, ale také ji po pravidle nerozebírali do šíře. Pojednávali ji většinou krátce, stydlivě. Byli rádi, že ji lze poměrně snadno oddělit od stále validního jádra poselství, ze kterého lze vyvodit i docela jiné postoje. Ba střežili se na problém příliš upozorňovat ty, kteří by si rádi vzali reformátora za svědka svého vlastního, moderního antisemitismu – jak to již před nimi učinili nacisté.

Mezitím „tabu“ padlo a naši současníci se o thema začali zajímat do té míry, že v souvislosti s jubileem po dlouhé době vyšla dokonce i souborná vydání Lutherových protižidovských textů, včetně „překladů“ do současného jazyka. Ty přesunem do jiného kulturního kontextu činí Lutherovo drsné výrazivo ještě odpudivější, než bylo původně. A okamžitě se prokázalo, že hrozba nahánění vody na mlýn extremistů je reálná, přičemž se navzájem posilují i extrémní v některých ohledech protikladné. Nesoriosní, k laciné difamacii reformátora (a „důkazu, že není co slavit“) určená série z nakladatelství *Alibri* v Aschaffenburgu (pod titulem „*Judenfeindliche Schriften*“) vzešla z kruhů organisovaných atheistů, kteří se jako „sekulární humanisté“ řadí spíše na politickou levici, antisemitsky zaměřeným přívržencům ultrapravice však stačí pouze obrátit hodnotící znaménka.

Historikům lze vedle standardní kritické edice Lutherova díla doporučit jedině protiváhu jmenovaného počínu, taktéž trojdílnou řadu, připravenou Matthiasem

Morgensternem pro wiesbadenskou *Berlin University Press*.³ Což je sice poněkud klamavý název, texty do svazků pojaté byly též, byť mírněji, jazykově upraveny pro čtenáře neškolené v raně novověké němčině, a editor v sobě také netají nikterak chladně pozorujícího, nýbrž osobně iritovaného a angažovaného kritika. Přesto se však vynasnažil zpřístupňované spisy komentovat i s odbornou věcností, která je tím přínosnější, že Morgenstern, který působí jako profesor religionistiky na universitě v Tübingen, je svou kvalifikací vlastně judaista (mj. překladatel Talmudu) – a je proto nad jiné schopen identifikovat, s jakými židovskými prameny a tradicemi se Luther přímo či zprostředkovaně zaobíral a vyrovnával.

Morgensternova specialisace ovšem naznačuje jak jeho zvláštní možnosti, tak zároveň i jejich meze. Úplný a vyvážený obraz Lutherova vztahování k židům je třeba hledat ještě u jiných rádců. Poznání, že čas k jeho vykreslení, bez zastavování před nepříjemnými otázkami a apologetických kliček, nicméně i bez podbízivých anachronismů, skutečně dozrál, se vystavil ne jeden z církevních historiků, takže dnes již je k dispozici několik kompetentních a solidních pokusů je podat (a ještě více dílčích příspěvků).

Za resumé současného stavu vědomostí, jež na přehledné ploše nabízí relativně nejvíc, smí platit knížka o „Lutherových židech“, již předchází badatelské úsilí shrnul v roce 2014 pro širší publikum právě Kaufmann. Její hodnotu potvrdila nejen opakovaná vydání německého originálu, ale též překlady do italštiny, francouzštiny (ve švýcarské Ženevě) a v neposlední řadě do angličtiny (v Oxfordu) – třebaže zejména v tomto jazyce (ačkoli do jisté míry i v ostatních jmenovaných) existují také jiné, příbuzné publikace hodné pozornosti.

Kaufmannův sumář se mezi nimi prosazuje souběhem dvojího nevšedního zdaru. V ohledu více formálním jej dosáhl při skloubení protichůdných snah o kompletnost i přehlednost. Výsledkem je text koncisní, a přesto čtivý a plastický. Nezasvětí čtenáře do všech jednotlivostí a veškerého existujícího materiálu, avšak opírá se o něj v maximálním rozsahu, nikoli jen o dílčí sondy. Není ani jen zkráceným opakováním toho, co již autor napsal jinde, ale představuje novou syntesu. Zdařilou přitom i ze zřetele již vysloveně kvalitativního: jako dosud stěží kdo či při přinejmenším málokdo jiný se Kaufmann přiblížil naplnění ideálu nahlédnout

3 Martin LUTHER (upravil a okomentoval Matthias MORGENSTERN), *Von den Juden und ihren Lügen*, 2016, ⁴2017; *Martin Luther und die Kabbala. Vom Schem Hamephorasch und vom Geschlecht Christi*, Wiesbaden 2017; *Dass Jesus Christus ein geborener Jude sei und andere Judenschriften*, Wiesbaden 2019.

zvolený předmět v jeho komplexnosti, jež znemožňuje jednoduché soudy, a to jak v Lutherův prospěch, tak i naopak.

Přikrašlování se tu nekoná žádné, autor je spíše přísný, než aby slevoval. Ale stejně tak se staví proti zjednodušování (v neposlední řadě pojmovému) a rozsudkům nad minulostí z pohodlně neporozumivého odstupu. Chtěje se vyhnout anachronismům, volí cestu důsledné historisace, a proto usiluje o co nejpřesnější zasazení doložených i hypotetických setkání i střetů a jednotlivých Lutherových projevů do kontextu – dobové situace, osobního vývoje, zaměření písemných projevů na určité adresáty atd. Zároveň však drží na paměti, že reformátorova sláva a trvajícím význam umožňovaly jeho postoje a projevy vždy novu aktualizovat i v dlouhých dějinách působení a recepce (jimž je věnována samostatná kapitola) a že problém, co svou autoritou vlastně zaštiťuje, do jisté míry zůstává akutní i dnes. V té souvislosti Kaufmann palčivě vnímá rizika používání Lutherovy postavy jako personifikujícího emblému, který byl i při nejnovějších oslavách nasazen v míře, jež se mu nejeví právě prozřetelná.

Ambivalentnost reformátorova dědictví nutí rozlišovat, avšak řešením nemůže být vybírat si v něm libovolně, co se komu hodí (jak tomu až příliš často bývalo v uplynulých staletích). Ať již jde o pozitivní nebo negativní vyjádření, ve vztahu k židům na svou dobu mimořádně intenzivní v obou směrech (takže byl později brán za rozhodčího svědka postojů fatálně rozpjatých od velkorysé tolerance po nelítostné zavrhování), z nichž ovšem druhá postupem času převládla (a v tomto smyslu poskytovala „silnější argument“).

S ohlédnutím k počátkům Kaufmann formuluje, že Lutherova zvláštnost „spočívala v tom, že svá dobová předznamenání (*Vorprägungen*) jednu dobu v rámci zápasu proti papeženství odložil stranou, problematisoval je, ba zkusmo i relativisoval. Avšak mentalita nakonec projevila větší sílu, poznenáhlu o sobě dávala vědět stále nepokrytěji a ovládla ho“ (139). Z perspektivy vyústění osobního příběhu „však zvláštnost Lutherova postoje oproti jeho současníkům spočívala v nesmírné ostrosti jeho polemiky a v tom, že v politice vůči židům prodělal dramatickou změnu posice“ (s. 171).

Propletenec motivů, který s sebou tento intenzivní, svou základní povahou vnitřní, ale před očima veřejnosti se odehrávající zápas nese, nedovoluje ani tak čisté pojmové oddělení antijudaismu od antisemitismu, jak by si obvykle přáli evangeličtí vykladači (ale i ne jeden z židovských, jak Kaufmann připomíná). Jakkoliv je jisté, že u Luthera nemůže být řeči o moderním antisemitismu (také se u něho vůbec nevyskytuje představa fyzického „vyhlazování“, na rozdíl od některých jiných forem persekuce), naopak ho zmíněný regres v osobním vývoji silně navrácí

ke středověkým východiskům, Kaufmann považuje za přiměřené formulovat: „Luther vycházel z předmoderního antisemitismu, přijal jej za svůj a přispěl k jeho šíření“ (s. 10).

A tento postoj nelze jednoduše odříznout jako bezvýznamný přílepek ani od Lutherovy teologie. Nezůstal pouhou reformátorovou emocií, jakkoliv je tato dimenze důležitá a do značné míry základní. Jakožto takovou ji lze pojmenovat jako xenofobii v původním slova smyslu, tedy obavu a strach z cizího, kdy na sebe právě židé obrátili pozornost jako poblíž se vyskytující příklad tohoto cizího. Přitom ovšem jen relativně poblíž, neboť nelze přehlédnout, že reálných setkání reformátora se židy se mnoho neodehrálo; v podstatě ani literárních, natož pak osobních, i když mohla mít, jsouce úhrnem nepříliš šťastné, ba rovnou neblahé povahy, o to větší vliv.

Kaufmann pro svou knihu zcela vědomě zvolil právě dvojnásobný titul „Lutherových židů“, neboť je nutné vzít do úvahy, že jejím hlavním předmětem je opravdu obraz židů v reformátorově mysli. Do značné míry se s nimi vyrovnával v podobě představy, pomyslu, ba fantasmatu; Kaufmann výslovně mluví o „fantomu“ (s. 16). Právě jako takové „symbolické typy“ však byli židovští oponenti integrováni i do soustavy Lutherovy bohoslovné reflexe, jako jedna z negativních folií jeho vlastních afirmací a jedna z podob ohrožení evangelické zvěsti v narůstající apokalyptické tísní krátícího se času, v němž reformátor mohl naplňovat své poslání (k dalším patří i nebezpečí osmanské, jež zmiňme alespoň v této závorce, protože také Lutherovu vztahu k Turkům a muslimům je dnes věnována narůstající pozornost a Kaufmann se jím též obírá, i v nyní pojednávané knize alespoň na pozadí). Rovina úvah o nosném či scestném výkladu Bible pro Luthera byla podstatnější než snahy o obracení nebo stíhání konkrétních židů, i když v obojích se částečně obrazily u jeho přívrženců.

Právě z reflexí o reformátorově teologii tedy nemohou být jeho invektivy proti judaismu bez dalšího vynechány. Přesto však naštěstí mohou být překonány jejími vůdčími principy. Jak připomíná „Závěr“ knihy, nadepsaný „Omylný člověk“ (s. 171–179), Luther nebyl schopen pouze zničující polemiky vůči druhým, ale také odstoupení od sebe samotného, a dovedl se měřítky, jež vytyčil, posuzovat kriticky. Proti židům bylo obráceno ještě jeho takřkajíc předposlední vyjádření, ale v posledních slovech již nefigurují; ta naopak vyjadřují vědomí, že i reformátorovo vlastní porozumění Bible, o které se s nimi svářel, „musí napořád zůstat fragmentární a nedokonalé“ (s. 178).

Stejně je třeba vzít vážně jakožto jeho odkaz i doporučení (byť si opět jednou formulované hyperbolicky), aby většina spisů, jež po sobě zanechal, nadále byla

čtena „*pro historia*“, nikoli jako nadčasově platné poselství, z něhož by neměla pominout „žádná literka“ (tamtéž). Iluze, že vše, co reformátor kdy řekl či napsal, by mělo být aplikovatelné do téměř libovolné současné situace, vytrženo z kontextů situace původní i celkového poselství, v průběhu dějin opakovaně prokazovala svou nebezpečnost, ale není možné považovat ji za opravdovou věrnost vůči jeho odkazu budoucím dobám. Ovšem podobně málo je možné to, co se z jeho odkazu pro dnešek nehodí, prostě škrtnout, bez dalšího poučení, stejně jako vymazat z paměti celou ústřední postavu své doby, jakou Luther byl.

Tento poctivý přístup, spojený s Kaufmannovou schopností představit složitou látku diferencovaně a přece srozumitelně, přináší vyproštění z falešných alternativ a účinek, který recensenti vesměs chválí jako skutečně napomáhající novému porozumění, ne-li vysloveně terapeutický. Specialisovanější posuzovatelé ovšem příležitostně vyslovují jisté politování, že ho při mimořádné vyváženosti celkového obrazu přece jen bylo dosaženo za cenu jistého krácení v jednotlivostech, o nichž by se jistě dalo říci i víc – at již jde o detailnější data či vysvětlivky nebo některé další perspektivy, z nichž lze na ten či onen předmět pohlédnout.

Koncisnost výkladu zkrátka není výhodou v každém ohledu. Historik bude postrádat jmenovitě poznámkový aparát, třebaže je alespoň částečně nahrazen soupisem citovaných pramenů a v zásadě i dostatečně vydatným seznamem literatury. Ale odpomoc se v tomto případě nehledá obtížně. Jako doplněk k „Lutherovým židům“ poslouží především „Lutherovy „židovské spisy“: Příspěvek k jejich historické kontextualisaci“, což je starší dílo téhož autora, s obdobnou strukturou, avšak zřetelně analytičtějšího rázu a odbornějšího vnějšího ustrojení.⁴ Nicméně jakkoliv jeho studium může poznatky, prostředkované pozdějším synthetickým přehledem, v některých ohledech prohloubit, *Lutherovy židovské spisy* se nabízejí stejně tak užitečně jako uvedení do problematiky i jako její shrnutí.

4 T. KAUFMANN, *Luthers Judenschriften. Ein Beitrag zu ihrer historischen Kontextualisierung*, Tübingen 2011.

Reformace a právo

Martin HECKEL

Martin Luthers Reformation und das Recht. Die Entwicklung der Theologie Luthers und ihre Auswirkung auf das Recht unter den Rahmenbedingungen der Reichsreform und der Territorialstaatsbildung im Kampf mit Rom und den „Schwärmern“

(= Jus Ecclesiasticum: Beiträge zum evangelischen Kirchenrecht und zum Staatskirchenrecht, Bd. 114)

Tübingen, Mohr Siebeck 2016, XIV + 988 s., ISBN 978-3-16-154468-2.

Kaufmannovo rozsáhlé dílo zde již opustíme, byť rozhodně spíše jen jako „ochutnané“ než „vyčerpané“ – avšak z dílčích (a přitom podstatných) thematických okruhů, spadajících do rámce dějin luterské reformace, zahrneme ještě jeden, jemuž byla v souvislosti s jubileem věnována patřičně významná monografie. Právě v čas výročí totiž dozrál plod celoživotního badatelského úsilí Martina Heckela, emeritního profesora tradičního „obojího“, tj. veřejného (státního) i církevního práva na juristické fakultě university v Tübingen (kde byl Heckel zároveň kooptován i učitelským sborem theologické fakulty). Ba v případě tohoto na slovo vzatého odborníka lze hovořit bezmála o znalostech „dynasticky akumulovaných“, neboť ve svých speciálních zájmech do velké míry následoval svého otce Johannese Heckela, svého času ordináře právnických fakult v Bonnu a Mnichově (čestného doktora theologické fakulty v Berlíně).

Monumentální svazek, vydaný rok před vyvrcholením reformační dekády, má náročně obsáhlý titul „Reformace Martina Luthera a právo“, ale dostojí mu bez velkých omezení – ačkoli nezvykle dlouhý, rozvádějící podtitul nabízí ohraničení pro přesnost (a je dobré vzít jej vážně v každém slově), když ohlašuje „Vývoj theologie Martina Luthera a její účinek na právo v rámci podmínek říšské reformy a utváření teritoriálního státu v zápasu s Římem a „blouznivci““.

S podobnou akurátností probírá kniha svou látku paragraf po paragrafu, od prologu až po epilog, z nichž oba zahrnují několik samostatných kapitol, stejně jako pět dílů mezi nimi. A všechny tyto kapitoly jsou dále členěny, podrobně, ale poměrně přehledně, za pomoci číslování i různé velikosti písmen, odlišující „these“ (s nimiž pracuje věcný rejstřík) od rozvádějících vysvětlení či příkladů (jak tomu bývá v učebnicích). Ve spojení s rozsahem díla sama tato struktura vcelku neklamně napovídá, že tentokrát lze bez přílišné nadsázky mluvit nikoli jen o shrnutí stavu

bádání, ale rovnou o čemsi na způsob vědomostní „sumy“ – jakkoliv autor sám hned na první straně předmluvy ohlašuje, že „příručkovitá úplnost“ nebyla jeho cílem, takže si dovolil střídat detailní analýsy s úsečnějšími přehledy (s. V).

Čím nešetřil, jsou citáty z Lutherova díla jako hlavní pramenné základny. Ona sama ve své bohaté vrstevnatosti dostačí, aby komplex principiálních i konkrétních otázek vzájemného vztahování a propojení teologie a práva mohl být představen víceméně úplně, protože reformátor se jím opakovaně a vydatně obíral (vnímaje i jeho ambivalenci) z vlastního zájmu i vnějších popudů (dotazován o radu z různých stran, včetně aktivních politiků, takříkajíc vládních i opozičních).

I při ústředním významu rozboru Lutherova díla je však nutné zdůraznit, že Heckelova monografie se jím nevyčerpává. Stejně tak se opírá o rozsáhlé probádání dobových právních reálií – třebaže explicitní přítomnost této složky má v textu již úspornější ráz: k sekundární literatuře se tu odkazuje povšechně, prostřednictvím podrobného, podle kapitol členěného seznamu. Nicméně právě souběžným pohledem na reformátorův theologický vývoj i proměny v právním ustrojení společnosti míní autor podat důkaz, jak klíčového významu pro chod dějin reformace skutečně nabyla jakožto primárně náboženské úsilí s hluboce niternou dimensí. A to při plném uznání, že ve hře od počátku bylo ovlivňování vzájemné.

Reformace neměla pouze mohutné právní následky, ale také významné právní předpoklady: říšská reforma, o jedno pokolení předcházející Lutherovu odpustkovému sporu, zásadně přispěla k jeho výsledku, nakolik zabránila císaři nepohodlného „buřiče“ jednoduše zneškodnit, postavivši mu do cesty právní překážky, s nimiž se musel obtížně vyrovnávat – aby se nakonec dožil rozpadu tradičního právního rámce, přenášejícího se i přes hranice jeho říše. Za základní osu Heckelova výkladu lze tedy označit právě tuto interakci obou dimensí, jejich vzájemné prostupování a oboustranný vliv, který nově formoval život v církvi i ve „státě“.

V autorově přístupu můžeme sledovat i další příklad, kdy výrazný badatel nachází právě v oblasti své vlastní specialisace nebo obzvláštního zájmu dokonce „nosný střed“ reformačních dějin, s podobnou tendencí, jako jsme viděli u historiků komunikace. Takové vzájemně si konkurující důrazy bude dobré spíše vzájemně konfrontovat, relativisovat a korigovat; těžko však popřít, že i spojovací vlákno, na které ukazuje Heckel, patří k těm nejzávažnějším, jež by v zájmu pochopení reformace jako živoucího systémového celku opravdu neměla zůstat stranou pozornosti. V právní oblasti byla reformace koneckonců průkazně – kodifikována.

Pro tvrzení, že právo posloužilo jako převodová „páka dění“ (3) společenské změny, uvedené do pohybu náboženským impulsem, podává kniha imponující množství dokladů. Jak autor na témž místě uvádí: „Osud evangelické i katolické konfese v 16. a 17. století nezávisel pouze na jejich náboženské energii a přesvědčovací moci, nýbrž také na síle a solidaritě církevních instancí a politických mocností, které je svými právními akty přejímaly anebo zavrhovaly, ochraňovaly anebo potíraly. Tak bylo duchovní dění vevázáno do juristických struktur a podléhalo mezím práva i hranicím jeho tvárné moci. Vývoj církevního i světského práva v 16. století sice byl – mnohem silněji, než dnes zhusta zůstává ve vědomí – výsledkem theologického zápolení ve vzepětí a zápasu víry, neboť právo vyvodilo závěr z nového zformování vyznání a bohoslužby i z přetvoření církve a světa, jež se v něm normativně zobjektivovaly a stabilisovaly. Ale tím také byl celkový duchovní i světský vývoj podstatně určen specifickým rázem a osobitou dynamikou práva“.

V následujících výkladech, řazených dílem chronologicky, dílem podle systematických hledisek, věnuje Heckel pozornost oběma směrům vzájemného ovlivňování – v reformační epoše samotné, ale i s výhledem přes následující věk až k současnosti, neboť je přesvědčen, že i do debaty o aktualitě reformačních impulsů mohou dějiny právního myšlení dodat velmi zřetelné argumenty, a to v její prospěch. Tyto podněty totiž neovlivnily pouze jednotlivosti, dnes jistě z velké části již obsoletní, ale i způsob, jak se uvažuje o právu jako takovém; jmenovitě pak o církevním. Proto se autor hned v předmluvě přiznal jako k jednomu ze záměrů svého díla, že chce „posílit vědomí kontinuity, která náš pluralistický duševní svět a právní řád spojuje s jejich historickými kořeny a do dneška je ovlivňuje i podmiňuje“ (s. V). V ní také, jak vyjádřil pro změnu v závěru spisu, vidí dobré odůvodnění, že v jubileích reformace je co slavit (srovnej s. 825). I pro tuto přítomnostní dimenzi se dovolává vlastní odborné kompetence, dobře doložené, neboť vedle historicky-právní erudice disponuje i bohatou zkušeností s právem platným dnes jakožto živým fenoménem.

I tato perspektiva je tedy v knize přítomná, jmenovitě v „Epilogu“ o „Důsledcích a odkazu“. Navíc však je celý svazek koncipován jako první část zamýšlené trilogie, která by dějiny o vztazích církevního a státního práva měla dovést k současnosti i přes další období, v rozměrech odpovídajících již předloženému textu. Což je opravdu smělý záměr, u autora ve chvíli vydání úvodního svazku bezmála devadesátiletého. Ovšem jeho úžasný výkon svědčí o vskutku mimořádně dobré pracovní kondici – a nadto byl dostatečně obezřetný, aby stávající dílo obstálo i jako samostatné a dovršené samo v sobě.

Na tom se shodli i jiní posuzovatelé, kteří obratem uznali, že ve své oblasti bude smět platit za titul standardní. Jednotlivé diskusní výhrady, jež se pochopitelně také směly ozvat, při tomto tónu celkového uznání vyzněly mírně, až okrajově. Od Heckelovy knihy si smí slibovat užitek víceméně každý, kdo se při vlastním vyrovnávání s dějinami reformace dotýká některých aspektů právního uspořádání – a výjimek, jež tak činit nepotřebují, mnoho nebude. Znalými pohledy z užitečně nevšedních úhlů smí posloužit dokonce i vůdčím odborníkům, kteří přednostně užívají jiných přístupů. A ty, kteří se necítí být příliš pokročilými, může povzbudit zjištění, že obšírný text je při náročnosti látky a snaze o přesný výraz vlastně také docela čtivý; v recensích zaznívá, že až překvapivě.

Další celkové přehledy od individuálních autorů

Irene DINGEL

Reformation. Zentren – Akteure – Ereignisse

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2016, 308 s., ISBN 978-3-7887-3032-1.

Geschichte der Reformation

(= Theologische Bibliothek, Bd. 5)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2018, 306 s., ISBN 978-3-7887-3203-5.

Carlos M. N. EIRE

Reformations. The Early Modern World, 1450–1650

New Haven – London, Yale University Press 2016, xx + 893 s.,

ISBN 978-0-3002-4003-0.

Od jednotlivých složek reformačních dějin, byť tak obsáhlých a významných, že s nimi lze pracovat jako s páteřními, se však ještě vrátme (jak ohlášeno výše) k pokusům uvést jedinou knihou do jejich celkového komplexu. K výše představeným dílům Volkera Leppina a Thomase Kaufmanna má poměrně blízko, avšak vlastní kvality vykazuje a vlastní místo si zachová práce Irene Dingelové, profesorky církevních dějin a dějin dogmatu na Gutenbergově universitě v Mohuči a zároveň již dlouholeté, agilní ředitelky oddělení pro náboženské dějiny Západu v mohučském Leibnizově Institutu evropských dějin (IEG). V prvním vydání kniha čtenáře dostihla ještě před blížícím se vyvrcholením reformační dekády pod prostým a všeobímavým názvem „Reformace“, i když podtitul nabídl alespoň

o něco bližší orientaci, slibuje provést jejími „centry, aktéry a událostmi“. V přepracované podobě autorka spis znovu vydala již krátce po završení jubilejního desetiletí, spokojujíc se nyní s jediným nadpisem „Dějiny reformace“.

Kniha stojí svými rozměry mezi příbuznými díly zmíněných autorů; blíže kompaktní knížce Leppinové, ale přece jen je méně redukována na elementární výpovědi. Prostřední posici v jistém smyslu zaujímá také ve stylu podání. Zároveň by se ovšem dalo mluvit též o udržení odstupu: Dingelová se od počátku až do konce vyjadřuje v klidném, nepolemickém, vyvažujícím tónu. Vyhýbá se výpádům, šlehům i provokacím, jak leppinovským, tak kaufmannovským. Argumentaci obou soků zná a vystavuje se jí, avšak do jejich sporů se zatahovat nenechává. Kontinuita s diskontinuitou se pro ni vzájemně vylučují stejně málo jako koncepty transformace a epochy, jež integruje hned v úvodu (v 1. vyd. na s. 10n, ve 2. na s. 13n, přičemž je příznačné, že napodruhé vypouští i výslovnou zmínku o konfliktu interpretací, spokojujíc se s vlastními pozitivními formulacemi).

V tomto bodě však, jak už víme, není nijak zásadně vzdálená právě od Kaufmanna (kterého také v řečené zmínce o rozporech jako jejich protagonistu na rozdíl od Leppina nejmenovala); což lze ostatně pozorovat i v jiných ohledech. Rozdíly jsou nicméně též nápadné. Text Dingelové je ve srovnání s Kaufmannovými vskutku méně kořeněný – i fulminantní. Chce-li kdo, může její styl shledat konvenčnější. Nicméně zdrženlivost, jež se v něm zračí, umí působit i blahodárně a rozhodně nepostrádá svou funkčnost. Zvláště pak, je-li spojena s dalšími kvalitami: kniha Dingelové je přehledně vystavěna, její výklad je plynulý a bohatý na informace.

Čtenáři, který by se o dějinách reformace rád nechal spolehlivě informovat na výši současného bádání a šlo by mu při tom spíše o přehledný a kladně podaný celkový obraz než o katalog sporných a otevřených otázek, příp. by nechtěl upadnout do pastí stanovisek možná i plodných, avšak skrytě kontroverzních, může spis znamenitě posloužit opět jednou jako úvod i shrnutí. Nejspíše by se tedy osvědčil i jako učebnice, ačkoli tak není primárně zamýšlen. V německém prostředí se nabízí na výběr dost jiných, kterým nemínil konkurovat; poprávka, jíž autorka chtěla vyhovět, cílila spíše ke „knize pro čtení“ („*Lese-Buch*“, nikoli „*Lehrbuch*“), „přístupné všem zájemcům, nikterak pouze akademickému publiku“ (tak v 1. vyd. na s. 9).

Splní-li ovšem kniha očekávání, záleží pochopitelně také na těžiscích čtenářského zájmu. Autorka se svědomitě vynasnažila uvést na scénu epochu, „jež se vyznačuje mnohvrstevnatou interakcí theologických, politických, společenských i kulturních faktorů“ (s. 14; s. 11), nicméně nemohla je všechny zahrnout stejně

intenzivně. Svou nejvlastnější kompetencí je přece jen historičkou církevní, a aby ji využila v plné síle, vědomě a přiznaně uplatnila jednotnou perspektivu, a to „theologicky či ideově dějinnou“ (s. 15; s. 12). V oblasti, jež se takto dostává do popředí, kniha může i při omezenějším prostoru nabídnout přidané hodnoty někdy dokonce i ve srovnání s Kaufmannovými mohutnými „Dějiny reformace v Německu“, jež se snažila perspektivy místy střídát a zevrubněji sledovala množství dalších cílů, takže v nich theologický obsah příležitostně ustupuje mediálně-dějinnému kontextu.

U Dingelové došlo oprávněného uznání, jak diferencovaně i při úspornosti prostředků seznamuje s vnitřní členitostí a pluralitou reformace – rozvinuvší se v prostředích vzájemně provázaných, ale zdaleka ne vždy pouze souladných, vedoucích mezi sebou kladně motivované rozhovory i naplňovaných ostrými vzájemnými konflikty, jak společné zásady správně uchopit a naplnit, a dělících se tak na skupiny vyvíjející se do různých směrů. Tohoto efektu autorka dosáhla právě pomocí vyzdvižení center a aktérů vedle událostí, ohlášeným podtitulem prvního vydání.

Její „Dějiny reformace“ nemůže nikdo vytknout, že by v nich, jak se v některých případech stává, vedle Luthera, náležitě oceněného ve své iniciační roli a obrovité autoritě, nepatričně zanikl Philipp Melancthon – který jakožto „pobočník“ doktora Martina ani nebývá řazen do trojice „velkých reformátorů“, a přitom v některých ohledech vyvinul ještě pronikavější vliv na formování protestantismu než slavní Švýcaři. Avšak chvála rovnovážnosti platí právě i ve vztahu k dalším reformačním střediskům vedle Wittenbergu, tj. Curychu i Ženevě – ale také Štrasburku. Jeho nepřehlédnutelné vyzdvižení na rovnorodou úroveň bylo naopak i v německé jazykové oblasti oceněno jako přínosné, a tím spíše by to asi mohlo platit pro oblast českou (i zde sice byl mezinárodní význam alsaského ohniska reformace, kde působila družina Martina Bucera, vnímán přinejmenším historiky Jednoty bratrské; uvědomění jeho svébytnosti však začasťe bránilo zjednodušené přiřazování k „helvétské větvi“ protestantismu).

A ve stejném duchu lze do třetice zmínit, že až překvapivě obsáhlé presentaci se dostalo též „disidentům“, kteří se nedokázali zařadit do evangelických zemských církví, ať již zastupují spíše křtěnecký, spritualistický či antitrinitářský typ (zde se pravděpodobně projevil i vliv autorčina heidelberského učitele Gottfrieda Seebaše, jehož zájem zahrnoval oblasti konfesijními sympatiemi zhusta spíše rozdělované – ačkoli stejně jako jeho žačka sám nepostrádal konfesijní stanovisko, ze kterého je možné některé podstatné skutečnosti nahlížet zevnitř).

Vraťme se však ještě ke jmenovaným centrům, a povšimněme si, že všechna ležela v tomtěž říšském, německo-švýcarském prostoru, jakým se Kaufmann zabýval

právě v onom ze svých děl, jež pojal geograficky úžeji. V této souvislosti se vrátíme i k omezením spisu Dingelové – a sice v poměrně překvapivém momentu: začal-li Kaufmann dějinami reformace německé a posléze svůj záběr rozšířil na kontinentální, Dingelová se vydala opačným směrem, působícím na první pohled méně logicky.

Zde totiž dospíváme k nejvýraznější změně mezi oběma versemi její knihy. Ta původně sestávala ze tří částí: nejdelsí a ústřední, z jejíhož názvu byl převzat podtitul celku, uvozené vylíčením dobového „Zázemí (*Hintergründe*)“ v situaci na přelomu 15. a 16. století – a uzavřené „Vyzářováním (*Ausstrahlung*)“, jež mělo znázornit evropské rozměry, jichž reformace dosáhla, oblast po oblasti. Při vši stručnosti kapitol tak jeden svazek skutečně obsáhl vše potřebné. Ze tří křídel obrazu však ve druhém vydání zbyla už jen dvě první.

Důvodů této změny celkem jistě bude víc, a některé z nich budou technické povahy. V jistém smyslu autorka přece jen pokročila dále směrem k původnímu cíli: nakladatelství si od počátku představovalo svazek polovičního rozsahu, čemuž byla schopna vyhovět teprve dodatečným krácením. Omezila-li se tudíž od počátku „na velká centra reformace v centrální Evropě, na rozhodující aktéry a směrodatné události“ (s. 9; s. 5), uložila si napodruhé ještě větší „soustředění na podstatné“ (s. 5). A ve skutečnosti je přece jen logické, že podržela právě ty pasáže, jež se jí i v zrcadle ohlasů vydařily nejvíce.

Upřednostnění tohoto jádra padly za obět vedle třetí části původního díla též oddíly z části prostřední – a nejen ty, jež odpovídajícím způsobem překračovaly říšské hranice (jmenovitě pasáž o hugenotských válkách), ale také jiné, věnované cestám a médiím šíření reformace i reformačnímu vzdělávání. V souladu s těmito úpravami byl zkrácen též seznam literatury, a úplně odpadly žel i rejstříky. Kniha tedy byla v jistém smyslu vylepšena – ale v jiném zároveň i ochuzena. A v zrcadle změn se maně ukázala svíravá obtíž (nejen) reformačního dějepisectví: napětí mezi nutnostmi a možnostmi.

Základní dilema je ve své podstatě celkem prosté: synthesisa v plném smyslu nadále může být mnohem spíše individuálním než kolektivním výtvozem; zároveň však nikdo nemůže být specialistou na vše a pod tíhou stále narůstající masy dat i požadavků interdisciplinarit každý ve své míře nevyhnutelně klesá. U fenoménu tak bytostně mezinárodního, jakým reformace byla, je jejím historikům stále jasnější, že ji vlastně vůbec nejde adekvátně uchopit jinak než v konturách dalece přesahujících národní hranice; jenže v dějepisné praxi se tento nárok ukazuje jako meta opravdu náročná. Dingelová, jež si ho je při své funkci v Institutu evropských dějin dokonale vědoma, se pokusila výzvě dostát – ale jeví se velmi pravděpodobné,

že vlastně tatáž odpovědnost, která ji k tomu pudila, ji posléze přiměla i opatrně couvnout.

Kontinentální, ba ještě širší rozměr reformace není ani v novější podobě knihy zamlčen, pojmenován je však spíše povšechně, a obdobným způsobem je naznačeno i další šíření reformačních impulsů – jak na jiných územích, tak i přes hranice časové, vymezené opět jednou přibližně augsburským náboženským smírem, ale také smrtí Jana Calvina.

Z autorů v tomto ohledu smělejších, a přesto úspěšných uvedme ještě jednoho. I proto, že od kolegů již představených a stojících si navzájem relativně blízko, nakolik koneckonců všichni zastupují společné prostředí německé evangelické theologie, se nápadně odlišuje v řadě ohledů (v některých z nich by mohl platit rovnou za protichůdce Dingelové, ať již jde o překračování mezí, jež si určila, nebo i o přístupy). A navíc: jako bylo již u Lutherových biografii nezbytné alespoň na jednom příkladu znázornit silný podíl anglosaské jazykové oblasti na současném bádání o reformaci, bude tomu stejně i v tomto případě.

Se zřejmě nejúspěšnějším jednosvazkovým vylíčením reformace jako celku (ovšem ve svazku vsutku mohutném) se z řečeného prostoru přihlásil na prahu jubilea Carlos M. N. Eire, profesor dějin a religionistiky na elitní Yaleově universitě. Tedy americký historik; nikoli však příslovečný „bílý protestant“ a „etnický“ Anglosas či obecněji Germán, jací v této části světa i mezi reformačními dějepisci dlouho dominovali. Eire je „latinský“ římský katolík, který byl do Spojených států převezzen v dětském věku na přání svých rodičů, persekovaných Castrovým režimem, z rodné Kuby – a je tak do jisté míry i osobním zázemím ustrojen, aby zastával pohled na předmět svého zájmu, jaký je dnes pro americkou vědu charakteristický: nezastavuje se před hranicemi konfesí, zemí, kontinentů a leccčeho dalšího.

Tímto směrem se v současnosti zachází někdy i tak daleko, že nad výhodami srovnávací perspektivy již začínají převažovat nevýhody rozostřených kontur. I Eireho dílo je třeba vystavit této kontrolní otázce. Leč sluší se rychle dodat, že uvedenou výhradu by šlo rozhodně snáze ilustrovat na řadě menších a povážlivějších zjevů, oproti nimž je tento autor, dnes již ostatně také badatel seniorního věku, zralým odborníkem schopným uměřeného a vyváženého podání. Jehož potřebě ho naučila v neposlední řadě i konfrontace zkušeností, na jedné straně s životem v odkryté komunistické diktatuře, na druhé s nepřiznaně diktátorským sklonem módních názorových trendů, který se na amerických vysokých školách často pojí se světonázorově nesnášenlivým „levicovým progresivismem“.

Ani Eireho odvaha pojmout reformaci v rozměrech doslova globálních nevychází z přehnané smělosti, ale zúročuje letitou průpravu – na thematickém poli, na něž utekl právě pro ožehavost moderních dějin latinské Ameriky, kde by pro něho bylo obtížnější vyslovovat se svobodně (jak přiznal např. v interview pro internetový magazín „*The Beacon*“),⁵ jako do oblasti bezpečně vzdálené, a přitom ve skutečnosti stále ještě s naší současností živě související.

Netuctové, subtilní vědomí vzdálených souvislostí je jistě jednou z hlavních příčin, jež knize zajistily úspěch, dosahující podobného přesahu domácího prostředí (v němž ovšem měl své epicentrum, vyjádřené udělením soutěžních cen) do různých stran, o jaký se spis pokusil na svých stránkách. Spolu s tímto důvodem ovšem zapůsobily také další, i jiného druhu, ale též padající na váhu. Vedle odborných kvalit je třeba výslovně zmínit ještě jednu význačnou vlohu: autor je totiž spisovatelem osvědčeným zároveň i na poli už víceméně beletristickém. Do češtiny byla ostatně přeložena právě jen první část jeho vzpomínek, autentických, ale zároveň i výsostně literárních.⁶ Ve svých dějinách reformace musel Eire pochopitelně použít poněkud jiný styl, čtou se ale dobře, ba výtečně. Navíc pak podobně jako Kaufmannovy knihy promlouvají také bohatým a komentovaným doprovodem kvalitně reprodukováných výtvarných ilustrací (poměrně hojně užívají též map, místy však schematických až k chybám).

Nicméně od předností přidaných a doprovodných se přece jen vraťme k obsahovému jádru díla, a to právě v bodech, v nichž se otevírá rozhovoru se zámořím, v daném případě s tradicemi evropského reformačního dějepisceví. Ty v něm jistě rezonují – jakkoliv je pravda, že i Eire je natolik americký, aby ve srovnání s Roperovou o poznání méně odkazoval k textům, nevydaným v jazyce spisu. Z rozsáhlého, strukturovaného seznamu literatury je dokonce úplně vyloučil a zařadil do něho pouze ta díla zahraničních autorů (okrajově i českých), jež jsou k dispozici i v angličtině. Jinojazyčným textům dopřál jistého místa jen v poznámkách (střídmějších a svým umístěním koncových); zejména pokud šlo o edice primárních pramenů.

Přesto Eire vzal do úvahy i evropské bádání, starší i novější, při vlastní reflexi látky více než leckterý jeho krajan a současník – nestrháván do extrémů snahou především uplatnit sám sebe revisí názorů dethronisovaných předchůdců a držet krok s módou (jaká zajisté nepoškozuje poznání pouze na západním břehu Atlantiku). Byl veden vůlí k synthese, jež sice chce dostát nárokům, spojeným s aktuálními posuny

5 14. února 2020; <https://buckleybeacon.com/2020/02/14/interview-with-professor-carlos-eire/> (29. 11. 2021).

6 Carlos M. N. EIRE, *Čekání na sníh v Havaně* (přeložila Daniela Feltová), Praha 2005.

historického bádání i ptání, avšak vpsled dosáhnout rovnováhy mezi výdobytky získanými za pomoci „nových i starých předpokladů“ (s. xii).

Rozhovor s odborníky v knize probíhá nepřímým způsobem, nakolik ji autor přednostně neurčil učenému publiku, nýbrž „začátečnickům a nespecialistům“ (jak říká vzápětí po předchozím citátu) – ale zároveň (a na stejném místě) nesmlčel, že i takovou kolegiální rozpravu skutečně a vědomě konal, souhlasně i kriticky. Anonymně potud, že na místech, kde referuje o dějinách bádání a stavu diskuse, představuje alternativy většinou povšechně. A činí tak i zde poměrně lehkým stylem; nikoli přetíženým theoretickou terminologií, spíše téměř esejistickým, který mu pomáhá udržovat celé obšírné dílo přehledné. Pochopitelně, že se s ním opakovaně pohybuje i na hranicích mezi stručnou výstižností a zjednodušením a bude předmětem diskuse, kdy ji už překročil – kde skutečně pronikl do jádra věci anebo zůstal jen na jejím povrchu. Určitě však odolal jednostrannosti onoho typu kulturně-historických přístupů, jimž se velké souvislosti ztrácejí z dohledu a reformace pro ně fakticky přestává být nosným výkladovým rámcem a stává se spíše konvenční etiketou, protože jsou příliš zaujaty jednotlivými fenomény – třeba i četnými a nahlíženými v perspektivě povlovné společenské změny, ale navzájem přiřazovanými dosti kaleidoskopicky.

V jejich kontextu je však Eireho dílo netypické i tím, co bylo uvedeno výše, totiž že se vůbec zajímá o genetické spojnice vedoucí až do přítomnosti (a tím nejen o cizost minulosti, ale i o to, v čem nám zůstává vlastní). Autor se však tento přístup nebál deklarovat zcela otevřeně a obhájit si jej: třebaže hlavní důraz ve svém spisu klade na analysu historických událostí z jistého období minulosti, má za obdobně důležitý i význam, jež mají pro lidi žijící o pět století později – pro jejich vlastní sebeporozumění anebo porozumění jejich západním současníkům. Potřebují si jej uvědomit tím více, že žijí ve „stále zapomnětlivější globální vesnici. Protože ti, kdo jsou neznalí minulosti, mohou být v přítomnosti mnohem snadněji ošálení a ovládání mocichtivými ideology anebo svými vlastními nejhoršími hnutími, byla tato kniha psána s pocitem naléhavosti“ (s. viii). Co však je zapotřebí nejen připomínat, ale také vysvětlovat, protože dnes už to většinou není chápáno intuitivně, je v první řadě fakt, že reflektovanou epochální změnu způsobilo náboženství – v době, kdy „redefinovat náboženství znamenalo redefinovat svět“ (tamtéž).

Zde vyjádřená vnímavost pro aktuální rozměr minulého a nesnadno pochopitelného podepírá autorovo porozumění pro výtežky badatelů, kteří pracovali s koncepcí konfesionalisace (ve Spojených státech nikdy příliš pevně neusazenou, ani v dobách její největší slávy). Nechtěl však zůstat práv pouze jim,

ale spojit jejich poznatky s přínosy pocházejícími ze školy těch, kteří se obraceli naopak hlavně k novověkému dědictví věku středního. Takový syntetický tah, uznalý vůči zásluhám protilehlých táborů, smí částečně připomenout obdobné snahy Kaufmannovy. Však se i u Eireho projevuje nástinem kompromisu, který se nechce nadbytečně rozčilovat ohledně otázky po epochálnosti reformace.

Na jedné straně má za pošetilé ji popírat, přistupuje (mlčky) na Kaufmannův závěr, že jinak by koncept reformace vlastně již pozbýval smyslu. Jakkoliv Lutherovo vystoupení nemohlo být „absolutním“ předělem, nestačí pouze připustit, že po něm už nic nebylo stejné jako předtím (s. viii.); platí právě: „Co uvedl roku 1517 do pohybu, nejen že změnilo tehdejší svět; nadále to formuje i náš svět dnes a vymezuje, kdo jsme my na Západě“ (s. viii; srov. také vyznání ze s. xvii, jak se toto autorovo přesvědčení upevnilo při práci na knize). Nicméně na druhé straně Eire i s novými kulturními historiky, které událostní přelomy příliš nezajímají, přece jen sdílí silně vyvinutý smysl pro postupné změny milieum – jež se s takovými zlomy vůbec nemusejí vylučovat, ale mohou se s nimi vzájemně doprovázet. A sdílí jej tak dalece, že se v tomto ohledu proudu momentálně silícímu nejen nevymyká, ale dokáže vykročit i o nový kus dále směrem, který jiní teprve naznačili, a který přece jen hluboce zasahuje i sám pojem reformace.

Přede vším ostatním: V titulu spisu, kde se tento termín tak lakonicky a zdánlivě i prostě a jednoduše vyjímá, nestojí v původním, uvyklém a v Evropě nadále převažujícím singuláru, ale v plurálu – na místě, kam dosud pronikl jen příležitostně, ač stále častěji používán a zastáván uvnitř anglofonních textů. Je to slovo do prance, neboť, jak už bylo předesláno, ve své stále všeobsáhlejší inkusivité ztrácí analytické funkce, podporované naopak vymezováním předmětu. Právě touto cestou se z pojmu „reformace“ postupně stává obecná etiketa, s volnou přibližností odkazující k jistému historickému období a věcnému komplexu. Takové hrozby se však Eire neobává, naopak si od rozšíření konceptu, kráčejícího ruku v ruce s rozvolněním, slibuje hlavně jeho prohloubení, a ve své knize se k „představě vícečetných (*multiple*) reformací“ od počátku hlásí „v plném rozsahu (*wholeheartedly*)“ (s. xi; odtud i citáty v následujícím odstavci).

Risiko výše vzpomenutého „kusejrovství“ mu při tom ovšem neuniká úplně, takže považuje za nezbytné zároveň klást vyvažující důraz na „*interrelatedness*“ těchto reformací (tj. na fakt, že nejde o jevy pouze obdobné, ale že všechny tvoří vzájemně propojený řetězec) – což ale také zjevně považuje za dostatečný protilek. Jednotlivé reformace pro něho spojuje především onen moment, že na sebe navzájem reagují a profilují se jedna každá s polemickým ohledem k jiným.

V 16. a 17. století „byly všechny změny v náboženství formovány stejně tak v reakci či opozici ke druhým jako vnitřní logikou“; proto „žádné jednotlivé reformní hnutí této éry nemůže být plně pochopeno v izolaci ode všech ostatních“.

Na stejném místě Eire dodává, že „nazírání všech těch disparátních hnutí jako propletených reforemací“ představuje jednu ze dvou „ústředních definičních charakteristik této knihy“, spolu s „nahlížením náboženství jako klíčového rysu celého věku“ (příčemž i v tomto případě akcent spočívá na vzájemných relacích, neboť „náboženství je zde chápáno jako způsob výkladu světa a součinnosti se světem“ a právě jeho vzájemné podmiňování s prostředím, ve kterém působilo, je hlavním předmětem zájmu).

Pro plastičtější představu a plnější pochopení této koncepce je však zapotřebí výslovně dopovědět, že Eire nemá na mysli pouze protestantské variety reformace. Má-li jít o veškerá „reformní hnutí“, pak ovšem i o římsko-katolická, a právě tím se od počátků vytváří základní polarita příběhu: protestanté se ve svém úsilí o křesťanskou obnovu stále víc vymezují a vyhraňují „protipapežensky“ – ale na druhé straně se děje totéž v obráceném gardu. Moment opozice a odporu Eire svým způsobem až nadsazuje; byl by mohl více povědět také o neméně reálných a zajímavých vzájemných inspiracích pozitivnějšího rázu, neboť oba bloky neměly společná zdaleka jen předreformační východiska.

Avšak je pravda, že zrovna v tomto ohledu je jeho postup mnohem spíše typický než výjimečný, a navíc podložený skutečnostmi, které přehlédnout nelze a podceňovány by jistě být neměly: at již zamýšlela cokoli, ba at již čehokoli jiného i dosáhla, fakticky reformace přinesla v neposlední řadě schisma a konflikt. Ani Eire ostatně nejde tak daleko, že by reforemacím, o nichž mluví, přiřítal pouze negativní efekty a neúspěch. Mnohem spíše chce říci, že protestanté a římscí katolíci stavěli moderní svět v ostré konkurenci reformačních projektů, přesto však za účasti obou stran.

Dodáme-li, že v tomto přístupu a akcentu se pochopitelně výrazně projevuje i konfesní příslušnost autora, není tím ještě podán žádný protiargument, jde jen o konstatování situace. Své noetické a hodnotové stanovisko má každý historik, i bez náboženské konfese. Potud by šlo dokonce o holý truismus. Zde však stojí za zmínku jmenovitě proto, že zjednat v rámci konceptu reformace místo pro předmět vlastního zaujetí je obecně jedním z hlavních, ba dost možná vůbec nejhlavnějším motivem riskantních snah o jeho redefinici. Tuzemcům je tato potřeba dobře známá a pochopitelná; vždyť českou reformaci někteří datují již od předchůdců předchůdců ve druhé polovině 14. století, aniž by se nechávali vyvést z míry

nesouladem tohoto výměru s usem většiny reformačních badatelů světa, naopak pro ně hledají dodatečné zdůvodnění.

Týž zájem však také snadno vysvětluje, proč tendence k zmnožení reformací zapustila kořeny právě v odedávna konfesijně plurálním prostředí Spojených států amerických (kde jsou mj. silně zastoupeni také dědicové tzv. „radikální reformace“, jejíž postavení v tradičním konceptuálním rámci též vždy bývalo poněkud překérní). Svou roli tu ovšem hraje také jazykové předznamenání: angličtina přece dala přednost plurálům dokonce i v názvech celé řady vědních disciplín, nakolik se k jejich empiricky orientované praxi, zkoumající mnohost jevů, vztahuje dříve než ktheoretické „filosofii“, pátrající po pojmové jednotě (nehledě na sílu nominalistických tradic i na filosofické úrovni) – takže v současném klimatu, které dosti nahlodává i představu jednoty dějin, jsou její mluvčí snadněji nakloněni týž model postupně aplikovat právě též na „*Histories*“.

Ale i když rozmanité předpoklady a stanoviska mohou podporovat společnou tendenci, nemělo by udivovat, že se při její artikulaci přece jen promítají do různých přístupů a podání. Pro římsko-katolické verze pluralisace reformací je příznačné, že jimi zároveň silně prosvítá základní dualita mezi reformacemi protestantskými na jedné straně a římskou na druhé. Dosti zřetelně, byť jen na pozadí, tomu tak ostatně bylo i v práci „sekulárního“ historika Thomase A. Bradyho Jr. o „Německých historiích ve věku reformací“, vlivného činitele obratu ke konceptu vícečetných reformací.⁷ Nápadným příznakem je u Bradyho např. vyhrazení *C* ve slově *Church* pro universální Církev – římskou. Reformaci uvozoval velkým písmenem, kde měl na mysli celý komplex všech, po jednotlivu psaných s r (uprostřed textu, zatímco nadpis dodržel běžný usus angličtiny, vztažený k veškerým substantivům); ovšem právě až poté, co katolická do tohoto komplexu byla zahrnuta.

Eire zašel ještě o další kus dál, když s tímto odlišením nepracuje, ale důsledně užívá velké litery, a koncept reformace tak činí plurálním definitivně. Otevřeně také pojmenovává důvody, proč jeho souvěrci na tradiční, protestantsky profilované pojetí nikdy tak docela nepřistoupili a vždy měli potřebu je revidovat: připomínalo program, ke kterému se hlásila konkurence, jež z něho sice vycházela, ale v jejich pohledu jej nenaplnila (už jen tím, že církev rozdrobila), či přinejmenším ne tak dobře jako posléze církev římská (srovnej s. ixn.). Ne že by se ovšem Eire sám jednoduše ztotožňoval se staršími formami tohoto antagonismu. Přes pozdější diskuse se k nim nevrací a patřičně se hlásí nikoli do řad „držitelů Pravdy“ (srov. x), ale těch, kteří se nedávají vést pouze konfesijními zájmy, při nedostatku vyvažujících

7 Thomas A. BRADY Jr., *German Histories in the Age of Reformations, 1400–1650*, Cambridge 2009.

(sebe)kritických zřetelů snadno zaslepujícími. Přesto však pochopitelně vítá, pokud i hlasy těch, kteří k problematice přistoupili z jiných než církevně-theologických hledisek, jeho vlastní konfesijní stanovisko mohou spíše posilovat než naopak.

Pomáhají mu odlehčit břemeno pojmu protireformace, který sice ani podle jeho názoru není úplně neopodstatněný, ale vyjadřuje pouze jednu dimenzi věci a je obtížen konotacemi akce opožděné a reagující na cizí podněty. Může se tak od nich oprostit ještě silněji, než docílili ti, kteří se spokojili s jedinovým doplněním termínu protireformace jeho spojením s doprovodným souslovím katolická reforma. Mluví-li se rovnou o reformaci, je přece zřejmé, že jakkoliv po svém, je tímtež, čím chtěla být reformace protestantská, a tím snadněji může být vyvolena jako lepší stránka. Ačkoli – neznamená i toto stále ještě ohlížet se po jiných až příliš a ucházet se o metu, kterou vytyčili oni, zatímco výraz protireformace jasněji vypovídá, že cíl byl stanoven jinak?

Tato debata nutně bude pokračovat, zde se však spokojme s podaným nástinem a povšimněme si také jednoho z prvních důsledků, jež z konceptuálního zmnožení reformací pro jeho zastánce vyplývají celkem jednotně, bez ohledu na bližší názorové zařazení – totiž nová elasticita a šíře též v časové dimenzi. I ta o sobě dala vědět již v titulu Bradyho knihy, třebaže jím zvolené časové mezníky byly podmíněny také politickou (a ústavní) složkou dějin říše, jíž se zabýval neméně než církevně-náboženskou. Ale i když u Eireho tato druhá stojí relativně jednoznačněji v popředí, v periodisaci se téměř neodlišil.

Je u něho ovšem hodné pozoru, jak časové rozvolnění umí uvést do souladu s podržením značně přesné datace začátku reformace Lutherovy, jehož jsme si mezitím již mohli povšimnout – zatímco jinými zastánci plurality reformací bývá tento milník v plynoucím toku dění rozpouštěn ještě silněji. Eire jeho význam uznává, ale dovolává se skutečnosti, že jej nelze pochopit bez znalosti předcházejícího stejně jako následujícího (s. xiv). Což je pochopitelně pravda, a jsoucí dost nasnadě, ale v dané souvislosti také pozakrývá „kouzelnický trik“, ke kterému se snadno nabízí námitka: je-li dobrým odůvodněním, proč vyprávění začít před Lutherovým odpustkovým sporem, není stejně reálným důvodem pro posouvání počátku reformační epochy jako takové. I při psaní dějin dejme tomu světových válek by bylo těžké pominout v úvodu konstelace, ze kterých se zrodily, přesto však víme, kdy začaly.

V tomto smyslu lze autorovi, který výslovně přiznává, že před rokem 1517 lze mluvit pouze o předchůdcích reformací, vskutku předhodit nedůslednost. Vystavil se jí však, protože chtěl zřetelně vyjádřit, že jakkoliv luterská reformace přišla jako první a sehrála roli velkého katalysátoru, přesto posléze zůstala jen

jednou z mnoha, které vesměs měly již starší kořeny – a měla je právě ona římská, jež se nemá jevit pouze a především jako protireformace.

Reformace tedy i pro Eireho nabyla touž vlastnost, jaká již pro starší historiografii v obdobné intenzitě vyznačovala renesanci: stala se z ní „éra bez pevného počátečního data i bez jasného ukončení“ (s. xiv). S tím nutně souvisí přibližnost použitých mezníků. Autor ji zdůrazňuje a využívá ji uvnitř textu k příležitostnému překračování udaných dat o znatelný kus – nicméně vyznačil je hned v podtitulu, a jak již bylo řečeno, stanovil je velmi podobně jako Brady. Pouze posunul začátek o půlstoletí dále, k roku 1450; z vícerých nakumulovaných důvodů, z nichž však na popředním místě stojí epochální Gutenbergův vynález tisku pohyblivými literami jako základ „informační revoluce“ (s. xiii). V závěru epochy už Eire nevidí momenty obratu podobně nahromaděny, jeví se mu tedy „poněkud rozostřeněji“; přidržuje se však zřetelného zářezu daného koncem třicetileté války, byť s číselným zaokrouhlením (tamtéž). V jiném ohledu však oběma věnuje obdobnou pozornost a přičítá jim obdobný význam: je hodné pozoru, že autor v souvislosti se svým synthetickým přístupem výslovně odůvodňuje právě onu takto vyznačenou „delší časovou linii“ jako kombinaci poučení jak u ekumenicky laděných a mediévisticky zaujatých přímluvců procesuální kontinuity, tak i u proponentů konfesionalizační teorie, tážících se po kořenech moderny (s. xv).

V odůvodnění tedy u Eireho najdeme specifické prvky, leč výsledek je charakteristický pro širší proud. Na ještě celkem neutrální a obecněji adaptovatelné rovině se mu říkává „dlouhá reformace (*long reformation*)“. I Eire k tomuto usu odkazuje, ale nestaví jej do popředí. Silněji pracuje s jiným termínem, který také pojal do podtitulu, kde mluví o „raně novověkém (resp. moderním) světě“. Vysvětlující přiřazení celé této éry k titulu „Reformace“ představuje náročnou rovnici, logiku ovšem jistě nepostrádá. V souladu s nastíněnou koncepcí se dílo skutečně muselo rozrůst spíše už v dějiny doličného věku, třebaže nikoli „totální“, ale výchozím zřetelem k reformačnímu impulsu (a výkladovému klíči) vedené, a tím do jisté míry přece jen nadále i vymezené.

Především se tak profilyovaly jako dějiny mnohostranného, přímého i nepřímého společenského působení snah o obnovu křesťanského náboženství v příslušných staletích. Méně přesné už by bylo mluvit i o obecných církevních dějinách doby, neboť spis nejen že se nezabývá všemi oblastmi církevního života (zatímco u vybraných si pro změnu všímá jejich širších kontextů, dalece přesahujících do dalších životních sfér), ale také pomíjí celé větve křesťanstva, které nebyly protestantským ani římsko-katolickým reformováním a jejich vzájemnou konkurencí dostatečně intenzivně

dotčeny – ačkoli o příslušných vlivech na pravoslavné prostředí by se přece jen něco říci dalo, takže zde může být shledáno jedno z prázdných míst spisu, který jinak v některých ohledech budí dojem „sumy“.

V každém případě v sobě sjednocuje, jak Eire sám podotýká, hned čtyři knihy, které by jinými autory s ohledem ke starším konvencím byly v té či oné míře koncipovány jako samostatné (s. xv), zatímco jako části jednotného celku, uvedeného jedinou předmluvou a uzavřeného jediným epilogem, na sebe vůčihradně odkazují a činí názornější nemožnost některou z nich plně pochopit bez ostatních.

První část, nadepsaná „Na pokraji (*On the Edge*)“, zahrnuje, co se mezitím již stalo pevnou součástí standardních přehledů reformačních dějin, pravidelně nazýváno „předpoklady“ reformace či podobně. Ani Eire se z tohoto vzorce úplně nevymyká, nakolik, jak již víme, do 15. století také situuje „předchůdce“ – i když zdůrazňuje, že též „katolické reformace“. Především se zde však líčí onen „sud prachu, který pak stačilo zapálit“ – jakkoliv jeho komponentami nebyly pouze „zlořády“, což už je mezitím také obecným konsensem badatelů (srovnej s. vii).

Rozhodující výbuch ovšem volky nevolky způsobil Luther. Vystavuje se tedy otázce, zda římská církev začala se svou reformací ještě před touto explozí, Eire soudí, že kladně by zněla odpověď z posic starého konfesionalismu, zatímco výdobytkům historiografie přes konfesijní hranice spolupracující je práva odpověď zamítavá. Již před Lutherem zde byly reformní snahy, ale k tomu, aby „přistoupil k reformě úplně novým způsobem a znovu se našel (*to reinvent itself*)“ byl římský katolicismus přiměn až výzvou, již před něj postavil výbušný nástup reálných alternativ (s. 129).

Proto na druhém místě následuje a začátek vlastních reformačních dějin představuje část nadepsaná „Protestanté“ – obsahující zhruba totéž, čemu se dějiny reformace říká obvykle. I v Eireho knize tento díl ostatně zůstává relativně nejrozsáhlejší; nicméně autor se zjevně vynasnažil i proporcemi všechny čtyři části alespoň přiblížit a zhruba vyvážit.

Třetí již na druhou časově nenavazuje, tvoří k ní paralelu ze strany „Katolíků“. A stěží koho překvapí, že právě v ní se autor projevuje nejvirtuosněji a právě ji lze považovat za nejpřínosnější. A nejen kvůli její obsáhlosti – třebaže již ona koná své, neboť bohatstvím dat se jí pochopitelně těžko mohou rovnat přehledy reformačních dějin, jako jsou Kaufmannovy či Leppinovy, jež „transformaci římského katolicismu“ věnovaly po kapitole, resp. oddílu, natož ony od Dingelové, která ji jako jiný příběh nechala stranou a spokojila se s pojednáním protestantsko-katolických interakcí. Naopak Eire, který své kapitoly o protestantských reformacích celkem konvenčně

končí vesměs již v 16. století, ve třetím díle s ambicí „prozkoumat raně novověký katolicismus v celé jeho složitosti“ (s. xvi) bez rozpaků postupuje někdy až do 18. století.

Činí tak jmenovitě tam, kde líčí katolické misie v zámoří. Tím ovšem vzniká další rozpor, či přinejmenším nerovnováha, jak ve své recenzi v britském internetovém magazínu „*Reviews in History*“ zaznamenal Sam Kennerley, vědecký pracovník historické fakulty v Cambridgi: takovým přesahem do období, kdy již rozvinuly svou působnost i misie protestantské, Eire oslabil jinak validní argument, proč tyto pominul jako fenomén až poreformační.⁸ I s touto výhradou jsou ovšem právě misie prvkem, který v knize zvláště jasně a široce otevírá světovou dimenzi. A to ne bez pozoruhodného zpětného efektu ve vztahu k „srdci“ Evropy: jestliže literatura soustředěná na reformaci protestantskou českým zemím obvykle věnuje pozornost hlavně v souvislosti s husitstvím, u Eireho tento moment sice nechybí, ale ve třetí části vystupují ve spojení s nimi podobně výrazně pro změnu jesuitští misionáři. I obrazem je zastoupen vedle Jenského kodexu František Xaverský na Karlově mostě jakožto symbol propojení misie mezi pohany i kacíři (srovnej včetně souvisejícího textu s. 519n.).

S bělohorským zlomem v průběhu tuzemských dějin se ovšem do zorného úhlu pohledu dostává již i čtvrtá část spisu, o „Následcích“ na obou či všech stranách, uvnitř rámce, který jinde už bývá pojednáván jako „konfesionální svět“ (z velké části časově přesahující do 17. století) – v charakteristickém souhledu paralel i diferencí, jaký se Eire svým způsobem snaží uplatňovat od počátku. Přičemž je pro něho podstatným thematem právě i ambivalence těchto následků, zahrnující rozmanité druhy násilí a rozličné druhy ztrácení víry: „Nejintenzivnější perioda christianisace v dějinách Západu paradoxně vedla k nástupu sekulárního dechristianisujícího naladění“ (s. 686). Přesto však tyto pustošivé potence nedosáhly platnosti posledního slova, neboť zároveň „udatné duše na všech stranách čas od času nejneočekávanějšími způsoby dosahovaly nových výšin duchovní a morální velikosti. I ne jeden ze sekularistů a materialistů dosud nacházel a stále nachází potěšení ve zjištění, že reformátory a disidenty raného novověku může považovat za vlastní předchůdce“ (s. 756n.).

Celá tato výstavba je důmyslná, a přitom zřetelná, snadno srozumitelná, napomáhá již zmíněné přehlednosti obsáhlého díla. Důvtipnou povahu má též osobitý moment, jež všechny části spíná: každá je uvedena krátkým „preludiem“, jež se v odpovídajícím časovém bodu a souvislosti dotýká procesu přestavby basiliky

8 <https://reviews.history.ac.uk/review/2109> (29. 11. 2021).

sv. Petra ve Vatikánu, od jejího plánování až po posvěcení novostavby. Nebude ve vzájemném odporu, přiznáme-li, že jde o vhodně volený prvek narativu – a zároveň v něm zaregistrujeme další příznak autorovy v základě římské perspektivy. Ostatně zaznamenejme, že Lutherovu návštěvu „věčného města“, jež otevírá druhý díl, i Eire nadále situuje do roku 1510. Nejnovější bádání v příslušné oblasti je jím tedy recipováno omezeně; což také přirozeně koresponduje se zřejmým úsilím nerozepisovat se o úvodním protagonistovi reformace příliš do široka a ušetřit místo pro jiné (třebaž jako jedinci se mu i tak z logiky věci dostává více prostoru než komu jinému).

Tento moment by mohl symbolicky uvodit závěrečné shrnutí: Eireho spis patří k velmi zajímavým příspěvkům k soudobému vykreslování reformační doby a určitě je hoden doporučení k četbě. Mohutný záběr a vzájemné provázání všech čtyř částí, které zahrnul, jistě patří k jeho přednostem. Daří se mu tak se zásluhou názorností ukázat, jak významné místo reformace v dějinách raného novověku jako takového zaujala a s jakou hybnou silou, na kolika stranách a na jak četných úrovních je reformační impulsy přímo i nepřímou prostupují, především v první polovině epochy. Nicméně reformace sama se v této šíří s paradoxní logikou poněkud rozpouští, „o sobě“ zde není představena tak docela zřetelně a pronikavě. Zvýraznění interdependence mezi protestantskou reformací, protireformací a katolickou reformou se prokázalo být dobrým nástrojem pro proniknutí náboženských dějin raného novověku, ne však ve stejné míře pro práci se samotným konceptem reformace. V tomto ohledu navržené důsledky dostatečně nepřesvědčují.

Vlastně by se asi spíše hodilo titul a podtitul díla vyměnit a konstatovat, že před sebou máme dějiny raně novověkého světa mezi polovinami 15. a 17. století, ve kterých je toto období představeno jako „věk reformy“, o které psal (s poněkud jinou, hlouběji do minulosti posunutou periodisací) již před čtyřmi desítkami let Eireho učitel Steven E. Ozment: o času reformování, mnohostranných obnovných snah, jež se v něm otáčely kolem náboženského středu.⁹ Eire na rozdíl od Ozmenta rovnou v nadpisu mluví místo o reformě o reformacích, ne nepromyšleně – ale možná přece nedomyšleně.

Některé námitky již byly naznačeny výše. Otázky se vznášejí také nad epilodem, kde autor ze svých pozorování vyvozuje určité theoretické závěry (741–757) a pro paralelnost reformací při tom adaptuje dokonce i these Maxe Webera, které německý sociolog sám původně uplatnil, a to způsobem jistě jednostranným a v tomto ohledu mezitím překonaným, ve prospěch protestantismu (ba jeho

9 Steven E. OZMENT, *The Age of Reform, 1250–1550. An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*, New Haven 1980.

určitého směru). Protestantská reformace je podle Eireho původcem novověké fragmentace západního křesťanství, logicky podporující také sekularisaci. Nicméně na smysluplném naplnění chaosu, který z ní vznikl, pracovaly oba konkurenční směry, a sice v dynamické polaritě protilehlých tendencí: kde protestantismus vsadil na desakralizační (a laicizační) tendence, tam katolicismus oponoval hypersakralizační materiálnímu světu. Úvahy jsou to podnětné, do jisté míry je lze akceptovat a zužitkovat, leč – což vposled právě ony nedefinují to, co Eire jmenuje katolickou reformací, *par excellence* jako protireformaci, již se tak usilovně snažil relativisovat a posunout do pozadí?

Pro tuto chvíli rozhodně hrozí stupňování terminologického zmatku. A pokud by se specifický rozdíl termínů, nakonec i mezi reformací a reformou, prostě setřel, šlo by oproti Eireho úmyslu spíše o návrat několik staletí nazpět než o pokročení vpřed. Zůstává dost důvodů pro to, nevydávat se kvapně navrženou cestou a vyčkat, nebude-li tento pojmový experiment shledán výpravou do slepé uličky – třebaže momentálně působí přitažlivou silou, i mimo Ameriku. Není divu, že právě Yaleská universita povolala do svých řad z nitra evropského kontinentu zrovna Leppina, který s pohledem na anglosaské kolegy také vítá přinejmenším tendenci rozšířit „pojmem „reformace“, a tím jej učinit měkčím a přizpůsobivějším“ (*Transformationen*, s. 24).

Celkové přehledy od autorských kolektivů

Ulinka RUBBLACK (Ed.)

The Oxford Handbook of Protestant Reformations

Oxford – New York, Oxford University Press 2017, xix + 823 s.,

ISBN 978-0-19-964692-0.

Helga SCHNABEL-SCHÜLE (Hg.)

Reformation. Historisch-kulturwissenschaftliches Handbuch

Stuttgart, J. B. Metzler 2017, X + 378 s., ISBN 978-3-476-02593-7.

O reformacích v plurálu mluví i titul podobně široce založeného i objemného (a poněkud méně rozsáhle, ale také zajímavě ilustrovaného) svazku, vydaného v roce 500. výročí v řadě „Oxfordských příruček“ (ve své vlastní intenci „autoritativních“); třebaže zároveň vymezuje, že tentokrát půjde opět výslovně

o reformace „protestantské“. Po řádce přehledů reformačních dějin z pera individuálních autorů nám zde poskytne pro změnu příklad monografie kolektivní, jaké jsou pro dobu fragmentarizovaných specialisací stále příznačnější – a mají po pravidle poněkud jiné přednosti i nevýhody. A půjde o příklad prominentní, nikoli jeden z mnoha. Jeho editorka hned na začátku přiznává ambici vytvořit „nejobsažnější interpretativní“ příručku svého druhu (s. ix).

Záměru odpovídá i autorský tým. Ten kolem sebe shromáždila Ulinka Rublacková – sama v jistém smyslu kompetentně „objímající světy“, nakolik je jako dcera tübinkského dějepisce reformace Hanse-Christopha Rublacka zakořeněna v německé historiografii, nicméně po dlouhá léta působící jako profesorka evropských dějin raného novověku na universitě v Cambridgi, zdomácněla v britském prostředí s jeho částečně odchylnými perspektivami a akcenty (v obou jazykových oblastech si ostatně ještě před reformační dekadou zjedнала pozornost i vlastními přehlednými dějinami evropské reformace, podanými s nezvyklým, ale pro kulturně-historicky orientovaného dějepisce charakteristickým důrazem na církevní a zbožnostní všednodennost).¹⁰

K sepsání jednotlivých kapitol získala třicet sedm dalších uznávaných expertů na rozmanitá vyhlédnutá temata. Poměrně nejrepresentativněji jsou zastoupeni ti, kteří působí na Britských ostrovech (v jejichž řadě se znovu objevuje Pettegree), nejpočetněji ovšem severní Američané, na něž připadá více než polovina veškerých příspěvků. Sestavu pak doplňuje několik Němců (mezi nimiž nechybí tentokrát zase Kaufmann) a po jednom Nizozemci, Belgičanu a Izraelci.

Vlastně již z těchto vnějších ukazatelů lze vyčíst jak snahu o šíři a pestrost, tak ovšem i jisté její meze, spojené s určitými preferencemi. Takové spojení protichůdných tendencí lze ovšem snadno předpokládat, potřebuje tedy netoliko obecně potvrdit, ale především alespoň poněkud specifikovat též bližším přihlédnutím ke konceptu a obsahu díla.

Hned v prvé kapitole, kde do nich souhrnně uvádí editorka, se činí nejeden příslib, ale zároveň je v ní vůči hledné, jak nesehnadné je představit následující oddíly jako plně koherentní celek – takže se text místy mění spíše v poněkud tčkovou přehlídku zajímavých (až pikantních) „ochutnávek“ z možností, jak komplex reformačních dějin nahlížet z méně uvyklých úhlů. Jejich silné uplatnění je také přiznaným účelem. Příručka chce „zkoumat spletitosti raně novověkého protestantismu inovativními způsoby, aby stejně tak poskytla orientaci čtenářům jako inspirovala nové bádání“ (s. 7).

10 Ulinka RUBLACK, *Die Reformation in Europa*, Frankfurt am Main 2006; TÁŽ, *Reformation Europe*, Cambridge 2017.

Má-li však kniha skutečně splnit tento podvojný cíl, měla by poskytnout obraz aspirující ve svých obrysech na úplnost, takže nemohla resignovat ani na výklad o tradičních polích reformační historiografie, ze své povahy vyžadující pokud možno vyváženost. Této potřebě vyšla vstříc snaha nechat promluvit „historiky teologie, politického myšlení a idejí stejně tak jako historiky společností a kultur“ (s. 8). Nicméně akcent přece jen leží na tom, co se jeví nově (byť ve skutečnosti mezitím již může být někdy také docela masově módní, alespoň mezi akademiky).

Kniha má představit především proměny, v minulosti i v přítomnosti. „Sdružením pohledu na vrstevnaté temporální změny v rozličných prostředích skrze rozmanité aktéry tato příručka obráží, nakolik se psaní o náboženských dějinách v posledních desetiletích rozrůznilo“ (s. 5). Editorka tedy zdůrazňuje vůli rozšířit spektrum pozorovaných idejí i praktik, za hojného užití metod anthropologie náboženství, materiality a emocí (s. 6). A kde v tomto ohledu bije její srdce, se neobráží pouze v úvodu, kde říká významně víc o genderových otázkách než o vůdčích zásadách reformačního bohosloví (ba s živějším zájmem se rozhovoří i o luxusních předmětech v domácnosti Benjamina Franklina); podobné posuny porporcí se jeví i ve výstavbě celé knihy.

První část, připsanou „Nové teologii“, následují studie k jednotlivým reformacím, tříděným přednostně, ale ne výlučně zeměpisně, a potom k formování konfesijních kultur zhruba (s mnoha volnými vzájemnými přechody) v oblastech komunikačních nástrojů, vybraných společenských institucí a identitotvorných kulturních praktik, načež přehlídku v šesté části uzavírají příspěvky k hodnocení z perspektivy následujících dob (srovnej obsah, ale také s. 8). Na vstupní část však ve skutečnosti nepřipadá šestý, ale jen zhruba desátý díl celkového prostoru. Nezahrnuje víc než čtyři kapitoly, a při tom se ještě jedna z nich věnuje spirituální zkušenosti, přechází tedy již sama od myšlenek ke zbožnostní praxi (poučeným i poučným způsobem, svěřena povolanému průvodci v osobě Aleca Ryrieho, profesora bohosloví na londýnské *Gresham College*), další pak proměnám vnímání času a závěrečná problematice politické poslušnosti – jež sice jistě nejsou bez souvislosti s reformační věroukou, ale jde o souvislosti dílem ještě hraničnější.

Takové vychýlení se však skutečně jeví více jako úmysl než pouhé nedopatření. Text na záložce vysvětluje, že vitalita reformačních idejí má být knihou prokázána hlavně v každodenním životě. Přičemž programovou diferenciací přístupů k předmětu bádání nezbytně následuje programové rozvolnění jeho vymezení. „Historický projekt tohoto druhu tak sleduje procesy raději než upevněné identity a poukazuje spíše na eklektičtější intelektuální trajektorie“ (s. 5). Pověděno krátce:

kolektivní dílo zaujímá „decentralisovanou perspektivu“ (s. 16). Zaujímá ji směle, nikoli však neproblematicky. Těžko pochybovat, že se v ní leccos může ukázat zřetelněji, ale také, že není přínosná všude a pokaždé, může-li vést ke ztrátě středu a trvalému zaběhnutí v periferiích. Vždy tudíž jde o otázku míry, již nebývá snadné zodpovědět. A jednotliví přispěvatelé na ni také zjevně odpovídají různě a s centrováním pojednávaných temat uprostřed decentralisovaného rámce si radí po svém.

Ohlášené rozvolnění se projevuje v řadě parametrů, a nade všemi se v nějaké podobě vznáší onen otazník. Rublacková je ovšem prezentuje především jako rozšíření. V první řadě jde opět o rozšíření chronologické. „Tato příručka zahrnuje „dlouze reformační“ údobí přibližně mezi lety 1400 a 1750“ (s. 7; odtud i další bezprostředně následující citáty).

Důvody pro ohlášené vymezení se jeví zřejměji na počátku periody: „Několik příspěvků zdůrazňuje význam dřívějších českých reforemací a rovněž tak hluboce zakořeněné aspirace na universální reformaci ve Svaté říši římské spolu s vlivem zděděných prorockých praktik“. Ani tentokrát však nešlo docela obejít rozdíl mezi přípravnými fázemi a tím, co následovalo po císaři, vyznačující tradiční počátek: „šestnácté a sedmnácté století přesto představují zvláštní těžiště jakožto ústřední čas výchozího rozvíjení věr, jež začaly být nazývány „protestantskými““.

Proč se však sled pojednávaných reforemací zastavuje, při vší přibližnosti této hranice, právě uprostřed 18. věku, už zdaleka tak jasné není. Jestliže byl do přehledu zařazen „starý“ pietismus, proč vlastně ne „nový“, totiž probuzenecké hnutí 19. století – a ještě novější formy dalších vln „probuzení“, „renesancí“, obnov? Proto, že již nespádají do periody raného novověku? To by bylo vysvětlení badatelsko-praktické, stěží však spjaté s konceptuálním uchopením reformace – a to i v plurální podobě. Případné úvahy o osvícenství jako přehradě, jež reálné pokračování řetězce znemožňují, jaké by si v této souvislosti bylo relativně nejsnadnější představit (nakolik by byly přesvědčivé, je jiná věc), v „Oxfordské příručce“ zatím nenajdeme.

Možná však postrádaná odpověď alespoň částečně souvisí s vysvětlením jiného editorského rozhodnutí, jež v textu nechybí a je zřetelné, byť svou povahou také přednostně pragmatické. Jde o zodpovězení otázky, proč není jako titulní spolupředmět zahrnuta katolická reforma – ať již je nazývána takto nebo jinými možnými výrazy, z nichž jeden vzápětí zazní. „Většina příspěvků zkoumá protestantské reformace ve vztahu ke katolické obnově před Tridentem i po něm“ (s. 7), tento fenomén tedy není ignorován. Disponuje však vlastními kvalitními zpracováními v příslušném žánru, ve kterém původci knihy chtěli teprve napravovat

existující nerovnováhu: zatímco již dříve vznikly příručky, zpracovávající „globální katolickou zkušenost“, „globální protestantismus“ měl být do té doby zanedbáván a jeho příběh podáván příliš jen jako evropský (s. 15). Autoři svazku tak vlastně chybějící dimensí šíření protestantismu po světě doplňují i „Reformace“ Eireho, jež chtěly být souhledné, ale právě v této složce nebyly. Nicméně v intenci svého doplnění „Oxfordská příručka“ s Eireho pohledem v zásadě souzní: „Tyto nové perspektivy ukazují závažnost a dynamiku bohatého pole reformačního bádání pro naše porozumění netoliko evropské minulosti, ale i dějinám světa“ (s. 16).

Právě na zeměpisné rozšíření editorka poukazuje se zvláštní hrdostí: „Svým záběrem je příručka nejambicióznějším pokusem zachytit složité geografie raně novověkého protestantismu, začleněním jeho globálních rozměrů a sledováním tras putování této víry od Massachusettského zálivu po arktické misie“ (s. 5). Bezprostředně po tomto prohlášení ovšem následuje odvolání ke kapitole Graeme Murdocka, docenta moderních dějin v Dublinu, speciálně věnované „Geografiím protestantské reformace“, jako zevrubnému odůvodnění, proč celý svazek neobsahuje žádné mapy. Murdock odkazuje k jistě reálným problémům, které „mapování protestantismu“ ztěžují, přesto však radikální ediční krok má svou, ne právě příznivou, výmluvnost jako ilustrace, kterým směrem vede znejistění a rozpadání zkoumaného předmětu pod decentralisovaným pohledem. Jeho zastánci prostě přestali být schopni representovat reformaci kartograficky. Že se nechtějí odvážit oné míry schematisace, jež by jim to dovolila, lze chápat jako pozitivní záměr, jenže faktický efekt, k němuž vede, je celkem jednoznačně negativní. Zůstává otázkou, nakolik tedy decentralisace, zastávaná Rublackovou, stále ještě přináší prohloubení přístupu, a nakolik už se odkrývá jako extrém.

I terminologie „reformací“, která je s tímto problémem bezprostředně spojená, působí *in concreto* očividné problémy – jak mohly napovědět již některé citáty v předchozích odstavcích. Sama Rublacková si počíná poměrně konsekventně, když vesměs mluví také o svěbytných „protestantismech“, které z jednotlivých reformací vzešly. Ale již z uvedených výroků, v nichž se vyskytl jak úhrnný, „globální protestantismus“, tak „tato víra“ v jednotném čísle, vysvítá, že také ona přece jen naráží na hranice zvoleného, avšak zdaleka ne až do posledních důsledků reflektovaného usu.

Pozoruhodný je v té souvislosti též slovní útvar, který se vynořil na záložce: „Protestantské reformace ve vsí své různosti... musejí být chápány jako jedna [!] z trvajících dlouhodobých historických transformací, jež změnily Evropu a následně i významné části světa.“ Tím méně ovšem může překvapit skutečnost, že autoři

jednotlivých příspěvků v této věci netoliko postupují rozrůzněně, aniž by se redakce snažila o dodatečné sjednocení – ale že dokonce i v názvech kapitol převažují singuláry (u protestantismu drtivě, neboť bez výjimky, u reformace zhusta).

Příručka tak „představuje Luthera jako jednoho z více vlivných reformátorů, v rozsahu od Husa a Zwingliho... po Komenského, Williama Penna či Rebeccu Prottenovou, bývalou otrokyni, z níž se stala neobyčejně úspěšná ochranovská (*Moravian*) kazatelka v Karibiku i za jeho hranicemi“ (s. 5) – ale tím není nijak vyloučeno, aby Kaufmann ve své kapitole o „Lutherovi a luterství“ netrval na témž pojetí „Luthera jakožto výchozího bodu reformace“ (s. 148), jak je zastává i jinde. Je-li v tom však i vnitřní napětí (viděli jsme, že Eire obé uměl harmonisovat), je pravda, že pro současný stav rozrůzněného světového bádání o reformaci je charakteristické, takže v tomto ohledu netřeba svazku vytýkat nerepresentativnost.

Otázek nad skladbou svazku, jejími nerovnováhami a mezerami, už by se uplatnilo víc, nicméně takové obvykle zaznívají i u velmi zdařilých děl, a jako v jiných případech, i zde rozhodlo právo editorky. Obtíže tohoto druhu s sebou v podstatě nese sám žánr a v zásadě je nutné počítat dopředu nejen s různým pojetím, ale i s nestejnou zdařilostí jednotlivých částí. Tentokrát kupř. pro čtenáře nevyzněl příliš přesvědčivě pokus dosáhnout „globální perspektivy“ obecným srovnáním (či spíše přirovnáním) Lutherovy reformace a díla jeho asijských vrstevníků, především Guru Nánaka, zakladatele sikhismu, do jakého se pustila Merry Wiesner-Hanksová v třicáté šesté kapitole. Ale byť kniha není stejně užitečná po všech svých stránkách a není jisté, zda se jí podařilo naplnit vznesené superlativní nároky, užitek se z ní nepochybně načerpat dá rozmanitý; nejen přemítáním nad křížovatkami, na kterých současné bádání stojí a kde je možná lákají také slepé uličky.

Pro zahraničního zájemce, zvláště pak nevybaveného znalostí češtiny, může být užitečná i kapitola o „Českých reformacích“ (už vůbec nezavedených, přesto však stejně možných jako zplurálnění vposled kteréhokoli segmentu reformačního komplexu). Jak také již mohly dát tušit některé z předchozích citací, tuzemské děje jsou v knize vnímány vlastně poměrně výrazně. Vedle obvyklejšího Husa skutečně opakovaně vstupuje na scénu i Komenský – především, ne však výhradně zásluhou českým komeniologům známého oxfordského profesora raně novověké intelektuální historie Howarda Hotsona, pověřeného, aby v patnácté kapitole představil „Stranou stojící, disidenty a konkurenční vise reformy“. Souvislý výklad českých reformačních dějin od „dlouhého 15. století“ (s. 128) po pobělohorský exil v kapitole sedmé byl však svěřen Howardu Louthanovi, profesorovi historie na

Minnesotské universitě v Minneapolis-St. Paul a řediteli tamního Střediska pro rakouská studia, v tuzemsku známému především jako autor spisu o „Obracení Čech na víru aneb Rekatolizace po dobrém a po zlém“.¹¹

Ten se na vyměřených stránkách vynasnažil podat kloudný přehled význačných kamenů značně nepřehledné mosaiky, na jejíž roztržitost zároveň kladl důraz, korespondující s přístupem avisovaným editorialem: i Louthan je přesvědčen, že cesta do šíře může být přímo úměrná cestě do hloubky, byť by za ni bylo zapotřebí zaplatit ztrátou soudržnosti (s. 125). I on se ostatně obdobně jako jiní spoluautoři potýká se základní nomenklaturou: navzdory hlavnímu nadpisu potkávají i podle jednoho z mezititulků Čechy reformaci (s určitým členem) až s Lutherem (s. 136) – a uvnitř textu se v závěru píše o „dědictví české reformace“ v singuláru (s. 141). To vše nemusí být nezajímavé ani pro českého čtenáře, nicméně pro něho bude výtěžek kapitoly nejspíš řídký, neboť málo platno, prostor, do kterého se musela vejít, je příliš těsný (třebaže nikoli skoupější než u jiných, včetně bezprostředně následujícího Kaufmannova výkladu o luterství), než aby se v něm nedalo poskytnout o mnoho víc než první představu nezasevěným.

Obdobně, a to v jednom ohledu, situace vyhlíží také v německé „Historicko-kulturněvědní příručce“ k „Reformaci“, sestavené Helgou Schnabel-Schüleovou, profesorkou novějších dějin v Trevíru – z textů vlastních i osmnácti dalších autorů, z nichž někteří se ujali jedné, jiní vícero kapitol. Jádru kolektivu utvořili editorčini kolegové ze stejné university, doplnění však i zástupci jiných ústavů, včetně švýcarských – a v jednom případě i polského (v osobě prof. Jacka Wijazcky z Toruně). V užším smyslu než u příručky oxfordské jde tedy i zde o dílo mezinárodní – a i jinak je jí příbuznější, než by se v německém prostředí muselo očekávat. Podobně jako ona chce také spojit klasická témata reformačního bádání s důrazy na kulturologické trendy.

V obsahovém schématu se ovšem trevírská příručka zdá nabízet o něco systematičtější výstavbu, postupující od „Předpokladů“ přes „Theologické diskursy“ (s důrazem na jejich komunikativní povahu, moment utváření difference a zacílení ke kulturní praxi), „aktéry a sítě“ v pěti různých (a souvisejících) prostředích (k nimž se přidružuje pojednání o „Vlastních i cizích konfesijních označeních“ jednajících skupin), „Reformační prostory“ (teritoriálně vymezené) v říši, Evropě i v mimoevropském světě (zastoupeném oběma americkými kontinenty), medialitu

11 Howard LOUTHAN, *Converting Bohemia. Force and Persuasion in the Catholic Reformation*, Cambridge 2009; TÝŽ, *Obracení Čech na víru, aneb, Rekatolizace po dobrém a po zlém* (do češtiny přeložil Zdeněk Rucki), Praha 2011.

reformace (v pěti okruzích od otázek „Ústnosti a písemnosti“ po „Umění“ – jež se zde ovšem musí obejít bez obrazové složky) po „Následky“ (mezi nimiž nechybí obnovení institutu církevních visitací, a také – jubilea). Bližší přihlédnutí ovšem i tady ukáže značné nerovnosti a prázdná místa, zvýrazněné nestejností způsobů, jakým jednotliví autoři své kapitoly zvládají.

Tu může nechat tušit hned velmi stručný úvod – a sice ještě víc tím, co v něm chybí, než jeho slovy. Úsečná věcnost stylu tu svým způsobem vyniká nad rozptýleným způsobem, budícím dojem, že se uchyluje částečně až k dodatečným konstrukcím, jakým otevřela oxfordskou příručku Rublacková – ale nedá se s přesvědčením tvrdit, že by vytyčil určitější rámec. Poskytuje sice jistou definici reformace, a to dvojí, theologickou a právní, a spolu s důrazem na mezinárodnost tohoto fenoménu se zřetelně hlásí i k rozvolnění jeho časových souřadnic. Svými kořeny tkví reformace jednoznačně v pozdním středověku, Lutherovi dokáže autorka (které je jeho učení dosti cizí a osobně je jí nesympatický, jak dala zřetelně najevo již ve svém starším, autorském představení reformace tehdy ještě víceméně německé)¹², přiznat pouze „obrovské urychlení reformačního procesu“ (s. IX) – a počáteční i koncové chronologické body se liší na různých územích, takže se pro celek nestanovují ani přibližně.

Tím se jistě uniká pastem, do nichž padají ti, kteří se o vymezení pokoušejí, a také ohled k evropské variabilitě, jíž se nevnučuje „německá mřížka“, je zásadně sympatickým rysem – avšak nakolik se zde pouze ponechává volná ruka každému zúčastněnému, podílí se na utvoření predisposice, z níž celkem logicky plyne někdy až nesouměřitelnost jednotlivých textů. To pochopitelně musí oslabovat zdar programu, i zde nemálo ambiciósního: příručka měla odpomoci nedostatku pomůcek, které by umožňovaly „zjednat si rychlý a zároveň analytický přístup“ k tematiku, a posloužit tak „jako pracovní kniha pro bádání, výuku i studium“ (s. X).

Fakticky asi poslouží v různých částech více jednomu či druhému účelu než všem dohromady, někdy lépe, jindy hůře – ale přece jen, bez užitku by zůstat neměla. Dat je v ní komprimováno hodně, a takových, jež se skutečně nenacházejí snadno mezi jedněmi deskami, a přitom ne snad jen v zevšednělých souvislostech, což vskutku může napomáhat i vzhledu do možností a problematiky současného bádání – zvláště tam, kde přicházejí ke slovu opravdoví specialisté.

Ani tato podmínka však není naplněna vždy. Abychom skončili, kde jsme tento oddíl načili: kapitola o „Zemích svatováclavské koruny“ (o nichž je ovšem roztroušena řada zmínek i v jiných částech knihy) připadla spolu s představením

12 Helga SCHNABEL-SCHÜLE, *Die Reformation 1495–1555. Politik mit Theologie und Religion*, Stuttgart 2013.

reformace v dalších částech světa (až po zmíněnou Ameriku) tehdejšímu pomocnému vědeckému spolupracovníku profesorky Schnabel-Schüleové, mezitím již habilitovanému Simonu Karstensovi, který tak podle všeho měl spíše vyplnit místa, jež by jinak zůstala prázdná. Svého úkolu se zhostil snažně a smí být řečeno, že i schopně, zvláště uváží-li se rozsah stran, které směl zaplnit – ten však i v tomto případě byl notně omezený.

Reformace v regionech evropského středovýchodu i středozápadu

Howard LOUTHAN & Graeme MURDOCK (Eds.)

A Companion to the Reformation in Central Europe

(= Brill's Companions to the Christian Tradition, vol. 61)

Leiden – Boston, Brill 2015, XX + 484 s., ISBN 978-90-04-25527-2.

Joachim BAHLCKE – Beate STÖRTKUHL – Matthias WEBER (Hg.)

Der Luthereffekt im östlichen Europa. Geschichte – Kultur – Erinnerung

(= Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 64)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2017, 379 s., ISBN 978-3-11-050159-9.

Joachim BAHLCKE – Beate STÖRTKUHL – Matthias WEBER (Hg.)

The Luther Effect in Eastern Europe. History – Culture – Memory

(= Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 69)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2017, 379 s., ISBN 978-3-11-053767-3.

Amy Nelson BURNETT & Emidio CAMPI (Eds.)

A Companion to the Swiss Reformation

(= Brill's Companions to the Christian Tradition, vol. 72)

Leiden – Boston, Brill 2016, xix + 662 s., ISBN 978-90-04-30102-3.

Amy Nelson BURNETT – Emidio CAMPI – Martin Ernst HIRZEL – Frank MATHWIG (Hg.)

Die schweizerische Reformation. Ein Handbuch

Zürich, Theologischer Verlag 2017, 740 s., ISBN 978-3-290-17887-1.

Málo uspokojivě letmé náčrty periferních (a někdy ne pouze takových) temat jsou pochopitelnou daní za snahu obejmout v jediném svazku všechny „globální protestantismus“, při všem jejím dobrém smyslu. Počiny koncipované Rublackovou i Schnabel-Schüleovou se tedy vzájemně nijak nevyklučovaly s paralelním úsilím připravit v souvislosti s jubilejní dekadou obdobné příručky, získávající prostor užším výměrem předmětu, i pro dílčí oblasti, včetně středoevropské. O jednu z nich, „Průvodce reformací ve střední Evropě“ z řady „Brillových průvodců křesťanskou tradicí“, se dokonce již o něco dříve (vlastně k výročí husovskému) stejně jako o kapitulu v oxfordské příručce postaral Louthan, společně s před ním zmíněným Murdockem, jehož přednostním badatelským polem jsou dějiny mezinárodního „kalvinismu“, včetně maďarského.

Jak již toto souručenství napovídá, do středoevropského regionu tu jako obvykle spadají země pod někdejší habsburskou vládou – ale je nutno dodat, že tentokrát jde zároveň i o země jagellonské. Což je upřesněním v několikerém ohledu (s. 2n.), především však pro zahrnutí polsko-litevské konfederace. A region je vcelku vzato nejjasněji definovanou veličinou, zatímco k reformaci (zde opět v tradičním singuláru) se přistupuje pragmatičtěji: její pestrobarevný obraz má vyvstat z líčení látky, bez velkého úsilí o předběžné definice. Proto se také jeví podružně, kdy by vlastně měla naplno začít či být předběžně dokonána, a editoři se v této otázce nepotřebují rozhodnout. Vymezení data *ad quem* se výslovně nereflktuje, ale své vypovídá chronologická tabulka, sahající dokonce až po rok 1837. A k datu *a quo* hned na počátku zazní: „At již se procesy reformy datují od Saska raného 16. století či od Čech 15. století, jako zřejmé se jeví, že střední Evropa byla pro reformaci klíčovým prostředím“ (s. 2).

Měla by tedy „zaujmout ústřední místo v každé analýze evropské reformace“ (s. 8). Což se zatím v dostatečné míře neděje, i proto, že nápadně a přesvědčivě se tato skutečnost jeví právě až při bližším nahlédnutí, zatímco nadhledu z přílišné výše snadno uniká – a zahrnutí zámořských misijních polí do perspektivy reformačního bádání s sebou v tomto ohledu nese vyslovená nová risika: „Jakkoliv širší záběr zajisté představuje prospěšný vývoj, tento obrat ke globálním dějinám paradoxně znovu posílil dominantně západní a středomořský pohled na Evropu“ (s. 2). Proto také středoevropský prostor zasluhuje důraz a smí se stát koncepčním východiskem. „Je tu nepopiratelná potřeba průvodce po bádání o tomto regionu, zejména pro anglofonní publikum“ (tamtéž).

Jeho nedostatečná známost ovšem pramení i z těžké uchopitelnosti, dané nepřehledností. „Jako celek je svazek určen k poskytnutí poučení o velmi složitě

náboženské topografii střední Evropy“ (s. 7). A snaží se tuto složitost, složitost plurality, přiblížit jako moment, který je na ní obzvláště zajímavý a cenný. „Tato příručka nabízí zhuštěný popis mnohotvárných křesťanských kultur tohoto regionu a uvažuje o střední Evropě jakožto o aréně různorodosti a vzájemné výměny“ (s. 3); „pokoušíme se umožnit plnější a bohatší porozumění raně novověkého křesťanství analysou rozmanitosti odpovědí na volání po reformě církve.“ (s. 6).

Přímý a přednostní zřetel k pluralitě a interakci v prostředí, kde protestanté nikdy nebyli sami mezi sebou, ovšem vede i k zahrnutí veškerých křesťanských konfesí. I bez většího hloubání o pojmu „katolické reformace“; v tomto ohledu se naopak výslovně proklamuje terminologická inklusivita a volnost (s. 195). Zato jsou ale tentokrát bráni do úvahy i pravoslavní. „Reformace je v tomto svazku analysována různými způsoby jako řada vzájemně souvisejících duchovních, sociálních, kulturních a politických procesů, jež zasáhly katolickou, protestantskou i pravoslavnou Evropu“ (s. 1).

Zde se ovšem programový prvek již opět pojí s praktickým zvládním možností i mezi kolektivního díla svého druhu. „Některé kapitoly se zaměřují více na vývoj církví, zatímco jiné reformu pojednávají jako širší politické, sociální a kulturní hnutí. Rozdíly stylu, důrazu a metodologie zčásti odrážejí rozličná zakotvení přispěvatelů tohoto svazku“ (s. 6). A ta jsou opravdu značně rozmanitá, opět počínaje hned geografickým hlediskem. Společnost celkem dvaceti tří autorů místy svého původu a působení středoevropský prostor dalece přesahuje, i on je v ní však reprezentován ve své vlastní pestrosti.

České badatele zastoupil Václav Bůžek, pojednávající o roli šlechty netoliko, ale přece jen převážně zdejší. Jeho příspěvek pak doplňuje jmenovitě výklad o „Biblich a knihách“, jehož sepsání v české části připadlo na Louthana (vedle spoluautorství úvodu a oddílu o kardinálu Hosiovi v oddílu o „Katolických reformátorech“), jakož také výrazné české motivy ve stati o „toleranci a intoleranci“, jíž se ujal Murdock spolu s Laurou Lisy-Wagnerovou, docentkou historie na státní universitě v San Franciscu (mj. autorkou monografie o „Islámu, křesťanství a utváření české identity“ v zrcadle cestopisných zpráv tuzemských autorů o Orientu).¹³ Nechybí ovšem ani samostatná přehledová kapitola o zemích Koruny, jíž ale její autor, odborný asistent historie z bostonské university Phillip Haberkern

13 Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity, and the Making of Czech Identity, 1453 – 1683*, Farnham 2013.

(paralelně dokončující knihu o Husově památce v reformaci)¹⁴, dal zřetelnou thematickou osu eklesiologické debaty a odvinul ji podle této červené nitě.

A český příklad vcelku postačí, aby učinil názornějším, jakým způsobem „Průvodce“ sestavil svůj mosaikovitý obraz celku. Podíl více autorů na některých článcích, pro tento svazek příznačnější než pro „Oxfordskou příručku“, koresponduje se snahou o souhled, v němž se historicky koexistující prostředí pronikají i v dějepisném podání (přes hranice nacionálně zúžených pohledů, jak se tu opakovaně zdůrazňuje). O přibližnou thematickou úplnost se ovšem „Průvodce“ snaží ještě méně než „Příručka“; z velké míry se spokojuje s dílčími sondami. Editoři výslovně připouštějí, že „řadě relevantních námětů se zde nedostává dostatečné pozornosti“ (s. 7) – dovolávající se oně polehčující okolnosti, že leccos dosud není přesvědčivě probádáno.

Uspořádání jednotlivých statí je celkem důmyslné, ač ne zcela zřetelné na první pohled, neboť celý svazek je rozdělen pouze do dvou hlavních částí, o „Kontextech a konfesích“ a „Komunitách a komunikaci“; úvod však i v tomto ohledu napoví víc (s. 6n.). V první části za ním následují čtyři přehledy reformačních dějin v užších geografických celcích, ale také čtyři příspěvky, jež se věnují směrům konfesijním – a mezi nimi jako předěl úvaha polské autorky Natalie Nowakowské, tehdejší vědecké pracovnice, nyní již profesorky evropských dějin na oxfordské universitě, o nadále nerozřešené hádance „Reformy před reformou“, v níž opět figurují i čeští utrakvisté, spolu s erasmíany a dalšími reformními proudy pozdního středověku (k tomu viz s. 6n.). Druhá část pak sestává z thematických průřezů, jež se dají přiřadit ke třem okruhům: týkají se problematiky sociální kontroly a disciplinace, nástrojů, jimiž se reformace šířila, a „dynamiky vzájemných vztahů náboženských komunit“ (s. 7).

Celkem vzato, svazek je rozhodně poučný, jak tím, co říká, tak tím, co vynechává; méně jako uvedení do dějin jednotlivých zemí, více pro podnícení úvah o jejich zasazení do společného většího prostoru. Alespoň kapitola o „Visuálních kulturách“ provázejí také příslušné ilustrace. Kusý i jinými vadami zatížený je žel rejstřík (mj. ztotožňující Litomyšl a Leitmeritz, oproti správnějšímu řazení v úvodní komparativní tabulce místních jmen v téměř svazku).

Ani brillovský „Průvodce“ ovšem není zcela bez srovnání. K němu vybízí jmenovitě jen o málo mladší, právě k vyvrcholení jubilejního vzpomínání vydané dílo, přichystané pro změnu opět nikoli zámořskými, ale kontinentálně-evropskými

14 Phillip HABERKERN, *Patron Saint and Prophet. Jan Hus in the Bohemian and German Reformations*, New York 2016.

editory a včleněné do řady „Spisů Spolkového institutu pro kulturu a dějiny Němců na východní straně Evropy (Bundesinstitut für Kultur und Geschichte im östlichen *Europa*)“. Tento ústav se sídlem v Oldenburgu zastoupil v redakčním týmu jeho ředitel, titulární prof. Matthias Weber, a docentka Beate Störtkuhl (svým zaměřením historička umění), ve spojení s profesorem dějin raného novověku na universitě ve Stuttgartu Joachimem Bahlckem. Prvotní podoba knihy je tedy logicky německá, i ona však byla paralelně vydána též v anglické mutaci, aby mohla zasáhnout širší okruh potenciálních čtenářů (anglická verze je i podkladem této zprávy, dále se odkazuje k jejímu stránkování).

Styčných bodů vůči „Průvodci“ je i jinak mnoho, nechybějí však ani nápadné rozdíly. Základním zůstává, že mladší publikace nebyla koncipována jako příručka, ale jako konferenční sborník. Rozumí se, že jde v zásadě o její nevýhodu, jakkoliv výbor přispěvatelů a temat nemusel v obou případech probíhat zcela odlišně. Přesto méně evokuje kolektivní monografii a více na ní ulpívá zrádná všehochoť volně pospojovaných miscelaneí. Tento dojem je mocně zvýrazněn rozhodnutím vydavatelů, jež vzbudilo opakované politování recesentů, totiž svazek neopatřit rozsáhlejším úvodem, který by jej představil jako celek, sepjatý společnými východisky a záměry – na rozdíl od „Průvodce“, u něhož jistě podpořil dojem základní koherence, jež by jinak z faktické podoby jednotlivých kapitol také zdaleka vždy nevyplýnul.

Příliš pevné opěrné body v tomto smyslu neposkytuje ani titul, „Lutherův efekt ve východní Evropě“. Jak vysvětluje stručná, jednostránková předmluva (s. 9), ve své první části tento název odkazuje opět hlavně ke způsobu, jímž sborník vznikl – konkrétně totiž z konference, doprovázející přípravu jedné z jubilejních „národních“ výstav, konané „Německým historickým museem“ v Berlíně pod tímž „plakativním“ názvem (s podtitulem: „500 let protestantismu ve světě“). Geografický dovětek pak jmenovitě v anglické verzi může působit téměř zavádějícím dojmem. Nakolik je odvozen od názvu oldenburského institutu, v němčině ještě smí vyznít dostatečně určitě, označuje končiny za východní hranici Německa; jemný rozdíl mezi „*östliches Europa*“ a „*Osteuropa*“ však v angličtině zaniká, a může se zdát, že se míří až kamsi po Kazachstán. Přitom je uvnitř svazku ve skutečnosti pojednáván region z velké části totožný se „střední Evropou“ brillovského „Průvodce“; ba v jistém smyslu dokonce o něco užší, neboť na jedné straně se příležitostně vyhlíží i do Pobaltí, ale na druhé zůstávají stranou rakouské spolkové země.

V tomto světle se termín „východní Evropa“ obrací dokonce spíše k obecnému povědomí laické veřejnosti – nakolik pro ně stále ještě označuje

někdejší „sovětský blok“, k němuž Rakousko mělo štěstí nepatřit. Předmluva také připomíná (hned v prvním odstavci), že historické povědomí se do značné míry odvrátilo od prostoru za „železnou oponou“. Zapomnění však hrozí pokrytí souvislosti, jež i původci „Lutherova efektu ve východní Evropě“ považují za podobně zajímavé, důležité a hodné připomenutí jako tvůrci „Brillova průvodce“. A studie, které shromáždili, je navzdory uvedené nevýhodě rozhodně vždy neevokují s menším zdarem.

Porovnání obou svazků může naopak připomenout prostou skutečnost, že jakkoliv pohled z odstupu bývá prospěšný, zvláště pokud se pojí s platnou, nikoli jen impresionistickou komparací, vzdálenosti všeho druhu působivají též jako bariéry, jež přístup k „exotickým“ látkám ztěžují sice nikoli nepřekonatelně, ale víceméně úměrně svému narůstání. Větší kulturní blízkost bývá naopak přirozenou poznávací výhodou, třebaže jen relativní a ne vždy stejně dobře využitou (i v případech, jimiž se obíráme). Mezi dvaceti čtyřmi autory třiadvaceti příspěvků jsou ostatně, podobně jako u „Průvodce“, hojně zastoupeni odborníci pocházející přímo z pojednávaných zemí. Konkrétně z Polska, Maďarska, Rumunska, Litvy, Estonska – a v osobě Evy Kowalské, pracovnice Historického ústavu SAV, také ze Slovenska.

Čech se tentokrát neúčastnil žádný, zato však němečtí bohemisté z nejzdatnějších: vedle spolueditora Bahlekeho, představivšího fenomén pašování evangelických knih (netoliko do českých zemí), je jakožto takového třeba zmínit alespoň ještě emeritního ředitele lipského Institutu pro dějiny a kulturu východní Evropy, Winfrieda Eberharda, který se ujal delšího srovnávacího přehledu reformačního usilování v celém regionu, kde se v těchto snahách příznačně protínaly rovina (multi)konfesijní i stavovská – kapitoly tím významnější, že na sebe alespoň do určité, byť omezené míry přebírá tíži jinak chybějícího sklenujícího uvedení.

Statě, které po ní následují, různého rozsahu, měřítka i zaměření, ale opakovaně vykazující prospěšnou snahu o přeshraniční srovnání, jsou s volnou přibližností rozčleněny do pěti částí, nadepsaných hesly „Konkurence a tolerance“, „Říše, země a regiony“, „Přenos idejí a vědění“, „Architektura a vizuální média“ a „Recepte a vzpomínání“. Vlastně o něco přehledněji, byť v hrubším rastru, však členění svazku vyznačuje už jeho podtitul: „Dějiny – Kultura – Paměť“. Vstupní statě jsou silně akcentovány politicko-dějinně, v prostředních se důraz přenáší na historii kulturní, a v závěru dochází až k jistému skoku od dějin reformační doby k jejich dozvukům, někdy i hodně vzdáleným, víceméně za hranicemi raného novověku až po současnost (ani tady nechybí bohemikum, z pera Martina Zückerta, pracovníka mnichovského institutu „*Collegium Carolinum*“).

Z pohledu nejednoho pozorovatele se před césurou, oddělující „Kulturu“ od „Paměti“, nachází i jakýsi kulminační bod celku, představovaný kapitolami o architektuře a visuálním umění. Ty jsou vskutku velmi zajímavé a informačně bohaté, hodny pera povolaných znalců, řečený dojem ovšem souvisí i s dalším momentem, který je pro knihu příznačný: právě čtvrtá část z pochopitelných důvodů optimálně využívá možností, daných rozhodnutím vydavatelů vypravit svazek jako obrazový, s mimořádně bohatým, barevným ilustračním doprovodem, navíc na pozadí velkoformátových listů. A pro českého čtenáře je v této souvislosti koneckonců výhodou, že se tu dostávají do popředí jiné končiny než jeho vlast, a proto také množství materiálu z tuzemského hlediska neokoukaného a tím poučnějšího (od kostelů v Pobaltí po liturgická roucha užívaná u Sedmihradských Sasů). I když interiér evangelického salvátorského kostela v Praze se i v této společnosti také vyjímá dobře. Zatímco čeština i v tomto sborníku místy přece jen trochu utrpěla, a také zde tiskařský šotek či ký jiný čert projevil nepřízeň zrovna vůči Litomyšli, z níž se stala Lytomišl (s. 154 i v rejstříku s. 376, tam ovšem se správným německým ekvivalentem).

Evropský středovýchod však není jedinou oblastí, jíž byla obdobným způsobem věnována speciální pozornost. A jakkoliv má z hlediska toho, kdo v ní je situován, přednostní význam, neměl by pominout ještě alespoň druhou všeobecně uznanou „vlast“ či „epicentrum“ reformace vedle Německa, s neméně velkým mezinárodním vyzářováním, totiž Švýcarsko. Tím spíše, že právě „Švýcarské reformaci“ byla u příležitosti velkého jubilea věnována příručka velmi kvalitní.

Její původní, anglická verze, vyšla ve stejné řadě „Průvodců“ nakladatelství *Brill* jako onen věnovaný střední Evropě. Ale příčiněním Švýcarského evangelického církevního svazu a s ním spjatých sponsorů, jakož také bernských redaktorů Martina Ernsta Hirzela a Franka Mathwiga i jejich spolupracovníků, vznikla vbrzku, ještě v hlavním jubilejním roce, u jiného nakladatele také německá verze. A při příležitosti nového vydání pisatelé své texty porůznu i vylepšili (srovnej s. 11); také proto se následující odkazy vztahují k ní.

Větší část čtrnácti autorů ostatně k zemi, jíž se kniha týká bezprostředně, sama přísluší, včetně jednoho z editorů, Emidia Campiho – rodem sice Itala (a nositele doktorátu z pražské Komenského evangelické teologické fakulty), ale ve Švýcarsku naturalizovaného za dlouhá léta, kdy působil na universitě v Curychu, naposledy jako profesor církevních dějin a dějin dogmatu od reformačního věku po současnost a ředitel tamního Institutu pro švýcarské reformační dějiny. Spolu s ním ovšem práce na příručce řídila také Amy Nelson

Burnettová, profesorka historie z Nebraské university v Lincolnu, zastupující druhou, početně menší, ale neméně výrazně zúčastněnou skupinu, renomovaných badatelů amerických (do třetice doplněnou už jen párem jmen německých). Podíl historiků církevních a světských je ostatně vzorně vyvážený, půl na půl, nejen u editorů, ale u všech autorů.

Jejich relativně menší souhrnný počet, ve srovnání s předchozími příklady, výběr uváženě užší – a přitom ne úzký – přišel k dobru prostoru přidělenému jednotlivým kapitolám, aniž by tím utrpěla snaha podat tentokrát obraz kompletnější, méně roztráštěný, i proporčně co možná vyvážený. Tomuto úsilí ovšem vyšel vstříc i stav pramenů a jejich zpracovanosti. Ten je vcelku lepší než v končinách, kde je do reformační minulosti zapotřebí podnikat někdy až „archeologické“ výpravy za zpřetrhanými nitěmi. Ani tak ale nemohlo jít o dílo snadné, a vysoce spolehlivá znalost primárních pramenů i sekundární literatury, o niž se opírá, není „samozřejmá“.

S věcnou důkladností přistoupili editoři také k uvedení do knihy, zařazenému jako první stať vstupní části, nadepsané „Pozadí“. Není sice příliš dlouhé, i tak ale zřetelně črtá jak stav bádání, do něhož příručka vstupuje, tak i to, co bude v systematické výstavbě následovat na dalších stranách. Záměrem je „vykreslit komplexní transformační procesy švýcarské reformace od difusního hnutí ke konsolidovanému církevnímu společenství s dobře definovanými články víry i praktikami. Chodem tohoto procesu vznikla svébytná švýcarská reformovaná kultura“ (s. 26). Již v těchto větách zaznívají i momenty, na něž je kladen důraz inovativní, neboť mají doplnit a vyrovnat dříve převládající přístupy k látce, nakolik byla pojednávána ve srovnatelném měřítku. Editoři výslovně sledují tři: význam pozdně středověkých konstelací, z nichž i švýcarská reformace vyšla, zahrnutí všech částí, z nichž sestával tehdejší složitě složený celek Spříseženstva, a konečně zřetel ke konkrétním, dlouhodoběji trvajícím výsledkům zmíněného procesu (srovnej s. 22–26).

Proto následuje nejprve, pod stejnou hlavičkou, důkladné vylíčení „Švýcarského spříseženstva před reformací“ – jak v jeho politické struktuře, tak v náboženském kvasu, jímž procházelo. Již tehdy totiž byl položen základ a byla přítomna většina prvků rozhodující váhy, s nimiž se spojí účinek Lutherova vystoupení: „Silný vliv Erasmova humanismu, rychlé rozšíření Lutherových děl, dlouhá tradice samosprávy členů Spříseženstva, vyvážené mocenské poměry uvnitř měst a náboženská autonomie mnohých venkovských obcí daly reformaci na území Švýcarska jiný profil než ve Svaté říši římské na jedné straně i na Britských ostrovech, v Nizozemí, Skandinávii či středovýchodní Evropě na straně druhé“ (s. 17).

Druhá, nejdelší část spisu, představující jeho jádro i podle prostého nadpisu „Reformace“, sleduje její průběh ve variabilitě místních podmínek, postupujíc od velkých měst přes venkovské provincie po území propojené s konfederací tehdy teprve spojeneckými smlouvami – a ukazuje tak sice zároveň i provázanost dění v celém onom pestrém prostoru, nicméně důraz přece jen leží na rozmanitosti: „V rozdílných kapitolách příručky se prokazuje velký vliv politických, zeměpisných a hospodářských specifík jednotlivých oblastí na reformační hnutí“ (s. 23). Zahrnuty jsou zde i pokusy o reformaci, jež na některých místech ztroskotaly, a celou část uzavírá důkladný výklad o novokřtěncích, jejichž hnutí švýcarské území prostoupilo výhradně v podobě diaspory, tj. rozptýlené menšiny, nicméně působíc jako významný faktor dynamiky obecného dění.

Kultuře, jež z reformace vzešla, se věnuje samostatná část o „Účincích“ a proměnách, načrtnutých ve vybraných oblastech, sahajících v širokém rejstříku od teologie specifického profilu přes vnější formy církevního života k rovinám politickým, obecním, školským i rodinným. Na závěr této části se pojednává i o třes soudržnosti Spříseženstva, k němuž vedlo vnitřní konfesijní rozdělení, a hledání jeho nového tmelu, v kontextu specifické politické struktury, jež se s náboženským zaměřením vzájemně ovlivňovala – a to po rok 1618. Neboť i editoři „Švýcarské reformace“ se výslovně znají k „dlouhé reformaci“ (s. 22), o níž ovšem fakticky uvažují s uměřeností, již je snadné adaptovat (zajisté i z hlediska českých dějin).

Všechny části knihy provázejí barevné ilustrace, které také v tomto případě opět jednou stojí za výslovnou zmínku. Nejsou sice tak zvýrazněné jako v „Lutherově efektu“, ale zůstávají dosti bohaté a hlavně ve svém úhrnu netuctové.

Záměr podat komplexním a přesto pokud možno přehledným způsobem obraz úplný, a přesto nezjednodušený, se vesměs vydařil velmi přesvědčivě, takže příručka by celkem vzato mohla posloužit až jako vzor – třebaže tím samozřejmě nemá být řečeno, že by se leccos nedalo porůznu uskutečnit ještě jinak a v tom či onom ohledu možná i lépe. Zejména by pochopitelně bylo možné ještě mnohé doplnit: nad vytčený rozměr knihy, ale ne nad její thematický rámec.

Z příležitostných námětů, které v tomto směru mezitím skutečně zazněly, lze jako zvláště závažnou klasifikovat pochybnost nad rozhodnutím nevěnovat samostatnou kapitolu reformaci v Ženevě, jen částečně nahrazenou výkladem o vzájemných napětích a vyjednáváních francouzsky mluvících spojenců s tehdejšími kantony. Tato volba byla sice srozumitelně odůvodněna i oprávněna jakožto korektura dřívějšího sklonu stavět ženevskou reformaci do středobodu v míře, která zatemňovala samostatný význam i ráz toho, co se skutečně odehrávalo

přímo na půdě tehdejšího Švýcarska, navzdory skutečnosti, že ženevská obec k němu v plném smyslu slova nepatřila a reformovala se i v pozdější časové fázi (srovnej s. 18). Mezi historiky ovšem tak disproporční pohled již snad přece jen nepřevládá, a protože „kalvinismus“ svého významu a vlivu, mezinárodního i pronikajícího dovnitř Švýcarska, dosáhl stále ještě v období příručkou pojednávaném, především ve třetí části, jeho výraznější zahrnutí by také šlo dobře odůvodnit. Nicméně je pravda, že k němu i tak existuje bohatá recentní literatura, jíž lze „Švýcarskou reformaci“ doplnit, sama jí však bude doplněna excelentně.

Lexika a atlasy

Derek R. NELSON – Paul R. HINLICKY (Eds.)

The Oxford Encyclopedia of Martin Luther I–III

Oxford – New York, Oxford University Press 2017, dohromady xxx + 2145 s., ISBN 9780190461843.

Markus HEIN – Armin KOHNLE (Hg.)

Reformationsatlas. Die Reformation in Mitteldeutschland

Wettin-Löbejün OT Döbel, Janos Stekovics 2018, 212 s., ISBN 978-3-89923-384-1.

Vedle monografií a příruček je třeba alespoň stručněji zmínit také pomůcky dalších typů, jichž v souvislosti s jubileem přibýlo. V oblasti lexik by bylo možné uvést celou řádku titulů, i kdybychom se spokojili pouze s těmi, které se pojí k samotnému Lutherovi, a některé z nich by byly notně rozsáhlé. Jako příklad zdařilého slovníku tohoto druhu, široce koncipovaného, obsažného, nicméně stále ještě příručního, a proto také relativně dostupného, snad ale postačí jmenovat lexikon, připravený za účasti početných mezinárodních badatelů pod vedením Volkera Leppina a Gury Schneider-Ludorffové, profesorky církevních dějin a dějin dogmatu a theologie na vysoké theologické škole luterské evangelické církve Bavorska v Neuendettelsau (Augustaně).¹⁵

A jinak se krátce pozastavme už jen u thematicky příbuzného podniku, který je však protipólem předešlého, nakolik schůdnou střední cestu nehledal, ohromuje naopak právě svými rozměry: u „Oxfordské badatelské encyklopedie Martina Luthera“, na níž pracoval tým vedený hlavními editory Derekem A. Nelsonem,

15 Volker LEPPIN – Gura SCHNEIDER-LUDORFF (ed.), *Das Luther-Lexikon*, Regensburg 2015.

profesorem náboženství (etiky a historie křesťanského myšlení) na Wabashské koleji svobodných umění v indianském Crawfordsville, a Paulem R. Hinlickým, profesorem luterských studií na Roanocké koleji ve virginském Salemu (kam přešel po šestiletém působení na evangelické theologické fakultě Komenského university v Bratislavě, ve vlasti svých otců).

Ne že by i v oblasti náboženských dějin neexistovaly encyklopedie ještě větší; nicméně při svém thematickém vymezení tři svazky, obsahující více než dva tisíce tiskových stran, převyšují ostatní nabídku opravdu jednoznačně. Přitom počet autorů, dohromady sto třinácti ze dvanácti zemí (včetně Slovenska), i hesel, úhrnem sto dvaceti pěti, by nijak rekordní nebyl. Z porovnání těchto čísel však vyplývá, jak neobvykle rozsáhlý prostor byl vyhrazen jednotlivým pojednáním, a že tak vskutku mohly jít zároveň do šíře i hloubky a pozdržet se u dat i interpretací a jejich posunů v dějinách bádání, včetně výhledu na jeho budoucí úkoly (každé je navíc opatřeno vlastním poznámkovým aparátem i bibliografickým soupisem).

Zároveň byl značný důraz položen na interdisciplinaritu přístupů, zajišťovanou jak složením autorského kolektivu (v němž jsou i theologové, i historici zastoupeni pestře, pokud jde o jejich metodologické zakotvení a speciální zaměření), tak vzájemnou provázaností hesel. Ta jsou při zachování obvyklého abecedního řazení zároveň rozdělena do čtyř thematických bloků, věnovaných kontextům reformačních dějin, reformátorovu dílu roztržiděnému podle žánrů, obsahu jeho myšlení a světové recepci tohoto odkazu v následujících dobách, v různých jejích varietách a proměnách. V paralelně připravené digitální versi, včleněné do většího celku „Oxfordské badatelské encyklopedie náboženství (*Oxford Research Encyclopedia of Religion*)“, má být text navíc dále upravován v souladu s budoucím postupem bádání.

Neskrývaná ambice poskytnout akademikům standardní referenční dílo, jež zastíní existující konkurenci, se tedy měla o co opřít. Může však být otázkou, nakolik monumentalita slovníku nebude naplnění tohoto záměru i překážkou. Neboť pořídit si jej budou moci nejspíš jen knihovny, a ani ty věru ne všechny. Přičemž zpravodaj na tomto místě přiznává, že jemu omezený čas zkušebního přístupu k digitální versi nepostačil, aby získal o encyklopedii jakožto celku obrázek, který by sám považoval za skutečně dostačující.

Specifickou kategorií pomůcek, v příhodných situacích velmi užitečnou, představují také atlasy. A navzdory skeptickému přístupu „Oxfordské příručky protestantských reformací“ k možnostem kartografického znázornění dynamických reformačních procesů podnítilo jublování i zájem o ně. Vyšlo mu vstříc několik tvůrců. Zřejmě největší mezinárodní úspěch slavil „Atlas evropské reformace“

Tima Dowleyho, anglického publicisty, který v mladších letech působil při katedře historie v Manchesteru, a kartografa Nicka Rowlanda.¹⁶ V originálu zhotoven s dostatečným předstihem před 500. výročím, v jeho průběhu již čtenářům sloužil i v dalších jazykových verzích – včetně české, o níž se hbitě postarala Česká biblická společnost.¹⁷

Ohlas jistě nebyl bezdůvodný. Odměnil snahu nespokojit se se známým materiálem a schémata a vytvořit nový, jednotně koncipovaný i provedený soubor více než šedesáti map, opřený o soudobý stav poznání, při širokém pojetí představované látky. I zde je opět jednou representována netoliko „dlouhá reformace“, s chronologickou osou rozpjatou přes celá staletí počínaje 14. a konče 17. věkem, ale rovnou „reformace“ plurální, přítomné již v původním anglickém titulu. Atlas je proto smysluplně rozdělen do čtyř částí: „Před reformací“ – „Reformace“ – „Katolická reforma a protireformace“ – „Počátky moderní Evropy“ (zahrnující ovšem i její působení na ostatní kontinenty, ať již v podobě severoamerických osad či katolických misí). Podobně byl nepochybně uvítán vědomý „populárně-naučný“ přístup, počítající se snižující se kartografickou gramotností a kladoucí důraz na přehlednost, čitelnost a vizuální přitažlivost map (i dalšího materiálu).

Právě tato popularnost ovšem určila i meze díla, z odborných hledisek přece jen poměrně úzkého a málo obrněného proti povrchnosti i nesrovnalostem – a to nejen, i když hlavně u velmi stručných doprovodných textů. Český čtenář, který smí ocenit zpřítomnění méně známých oblastí, si celkem snadno může uvědomit, kde jde o domácí děje a území. Je ovšem zapotřebí doznat, že nepřehlednost tuzemské situace představuje z kartografického hlediska skutečně tvrdý oříšek. To se odráží i v dílech o poznání přísněji vědeckých.

Přesto je možné látku nastavovat a udržovat výš, a z jubilejních publikací je v tomto ohledu hoden spravedlivého vyzdvižení „Reformační atlas“, připravený dílem na lipské universitě, pod vedením Armina Kohnleho, předešle představeného v roli Lutherova biografa, a vědeckého pracovníka při jeho katedře Markuse Heina, dílem (po kartografické stránce) na vysoké technické škole v Drážďanech, kde příslušný tým řídil profesor Uwe Ulrich Jäschke (jména ostatních řešeršerů i kartografů jsou seznámenána na s. xi a 196).

Oproti Dowleyho knížce je tento atlas výrazně větší (i formátem), i když zatímco ona se na menší ploše statečně vyrovnala se „všemi reformacemi“, on svoji

16 Tim DOWLEY – Nick ROWLAND, *Atlas of the European Reformations*, Minneapolis 2015.

17 TÍŽ, *Atlas evropské reformace* (přeložili Pavel Nápravník a Rostislav Matulík), Praha 2017.

látku vymezuje značně úžeji, hned v podtitulu mluvě o reformaci ani ne jen německé, ale rovnou „ve středním Německu“. A tento pojem by šlo zúžit ještě víc, nakolik priznaným centrem zájmu jsou vlastně saská území, ovládaná převážně Wettiny (včetně dnešního Saska-Anhaltska a Durynska). Tuto zasazenost je třeba si uvědomit, neboť zaměřit třeba i ústřední část s úplným celkem pochopitelně znamená zkreslení pohledu. Protože však právě v doličné oblasti působil po drtivou většinu svého života Luther a do značné míry i družina reformátorů kolem něho seskupená, a saští kurfiřti i vévodové patřili dílem ke klíčovým, dílem alespoň exemplárním protagonistům zeměpanského zápasu o reformaci či protireformaci, a na jejich teritoriích se průkopnický utvářely evangelické zemské církve, z nichž si mnohé další braly příklad, lze zde přece jen do značné míry mluvit o soustředění na „jádro věci“, jež dává smysl i z mnohem širšího hlediska než jen regionálně-dějepisného.

Ostatně kontexty přesahující hranice těžiskové oblasti nebylo možné opomenout, a tak i „středoněmecký“ atlas v přiměřené míře zařadil nejen textové zmínky, ale také samostatné mapy a další ilustrace, jež se přece jen vztahují netoliko k dalším částem říše a jejího celku, ale i k územím za jejími hranicemi – až po závěrečné mapy světa, zachycující, ve kterých zemích zdomácněly církve luterské a ve kterých reformované (s. 190–193). Naopak hned v druhé z celkem osmi částí, věnované „Lutherově domovině a ranému životopisu“ (předcházející prvá se pochopitelně pozastavila u „Středního Německa před reformací“), se nachází mj. podrobné znázornění reformátorovy římské cesty, s korekcemi v datování i se zachycením odchylné trasy podle staršího a novějšího bádání (s. 38n.). Do zorného pole se tudíž opakovaně dostávají také Čechy, byť většinou na sousedském okraji, a spíše tedy ve své severní části. Jako zaznamenáníhodný příklad by mohl posloužit „životní itinerář“ Philippa Melanchthona (s. 60n.), případně i jeho podíl na organizaci lokálního školství (s. 100n.), jeho korespondenční síť (s. 102–105) či pohyby vojsk ve šmalkaldské válce (s. 144n.).

Hojnost podchycených temat, tímto jen naznačená (z jiného „soudku“ bychom mohli zmínit třeba ještě „Varhanářství v Sasku“, s. 168n.), budí obdiv, a pokud jde o kvalitu zpracování, převyšuje Dowleyho populární dílko prakticky ve všech parametrech. A přitom lze doufat, že ani německý atlas zdaleka není nepřístupný zájemcům, kteří se nerekrutují z řad specialistů. Naopak je jim výslovně určen, zatímco nároku na dílo v přísném slova smyslu vědecké se jeho tvůrci zřekli, nakolik v něm nejde o „základní bádání“, ale „jen“ o zpřístupnění jeho výsledků (s. xn.). „I tak ale chce být spolehlivou, na zhodnocení příslušné literatury spočívající pomůckou“ (s. xi) – a tento záměr naplnil bohatě, byť ani jemu nebudeme přičítat

nadlidskou metu neomylnosti. Po vnější stránce je dílo hodné též uměleckého nakladatelství, které se ujalo jeho vyhotovení.

Debata o aktuální relevanci a příštím směřování

Andreas LINDEMANN – Christian AMMER (Hg.)

Reformation. Impulsgeber für die Moderne?

(= Erkenntnis und Glaube. Schriften der Evangelischen Forschungsakademie, Bd. 48)

Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt 2017, 274 s., ISBN: 978-3-374-05239-4.

Volker LEPPIN – Michael BEYER – Martin HAUGER (Hg.)

Herausforderung Reformation. Reformationsgeschichte zwischen theologischer Deutung und historischer Forschung

(= Evangelische Impulse, Bd. 7)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2016, 208 s., ISBN 978-3-7887-3096-3.

Na závěr však znovu obrátíme pozornost k rozměru, který k jubileím nezbytně patří: svou bytostnou povahou jsou výzvou vstoupit i do rozhovoru o aktuálním významu a relevanci událostí, jichž se vzpomíná. Už výše jsme se tohoto momentu dotýkali opakovaně, neboť se s ním v různé podobě a míře vyrovnávají i práce, jejichž přednostním záměrem je historická rekonstrukce – kterou nelze provést jinak než ze současného stanoviska. Nyní je však na místě zaznamenat, že zmíněné debaty byla v souvislosti s výročí reformace zasvěcena i hojná literatura, která vztah minulosti k přítomnosti víceméně explicitně činila hlavním předmětem.

Pokud veřejnost vůbec reformační problematice přeje sluchu, pak v ní tento způsob ptaní nepochybně rezonuje, takže na publicistické rovině i převládá. Až příliš často se tu však projevuje v podobách odstrašivým způsobem zjednodušených a zploštělých. Střetává-li se mythus slavného stadia na světlé cestě pokroku s černou antilegendou o dobách nepochopitelné zatmělosti, vzniká hlavně zmatek. Je tedy snad reformace už jen vzdáleným, cizím kuriosem, anebo skutečně zanechává svou živou stopu v současnosti? A pokud se opravdu otiskla do procesů modernisace, pak spíše kladně či záporně, a je tedy přiměřenější chápat její dědictví jako přínos či zátěž? Co její průběh a efekty vypovídají o možnostech a povaze náboženského hnutí jako činitele společenské proměny, jejího případného katalysátoru, zesilovače,

ale také faktoru, který do ní vnáší specifické konflikty? Takové otázky mohou být plodné a odpovědi na ně smysluplné, ovšem až tehdy, překonají-li mělkost v podstatě černobílých alternativ a dosáhnou dostatečně diferencované úrovně, na níž se počítá s ambivalencí lidských záměrů i činů a jejich následků.

Naštěstí se však toto nesamozřejmé umění vynachází jak mezi tazateli, tak mezi těmi, kteří se pokoušejí odpovídat. Jubilejní léta vyvolala i vlnu diskusí tohoto druhu, dokumentovaných částečně právě i knižně. Na tomto místě budíž zmíněn alespoň jeden, dost možná i poněkud nahodilý, ne nutně „nejlepší“ příklad. Má podobu sborníku, který klade otazník k „Reformaci“ (s dosti vyváženým zájmem o její luterskou i „helvetskou“ větev) jakožto „Zdroji impulsů pro modernu“ a vzešel ze stejnojmenné konference, pořádané „Evangelickou badatelskou akademií“ v Ilsenburgu, pracovním společenstvím vědců a umělců evangelického vyznání. Editory spisu byli ředitel Akademie Andreas Lindemann, emeritovaný profesor Nového Zákona z vysoké církevní školy ve Wuppertalu, a vědecký sekretář téže instituce Christian Ammer, svým oborem fysik.

I na autorech jednotlivých textů je hodná pozornost v přední řadě pestrá směs vědních disciplín, které zastupují a z jejichž hledisek se snaží postavenou otázku uchopit a v jejich konkrétním terénu zkoumat relevantní fakta. „Příspěvky obsažené v předkládaném svazku ukazují, že odpovědi vyznívají rozmanitě. Vztahují se k filosofii a právu, sociologii a politice, medicíně, hudbě a literatuře, v neposlední řadě k základům vědeckého myšlení vůbec, k čemuž přirozeně patří také teologie“ (s. 7). Pozoruhodná (a netypičtější) je přitom i skutečnost, že v tomto případě vlastně nepromlouvá žádný „obecný“ historik, ale právě jen historici (některých) jmenovaných odvětví – a obdobně také žádný historik církevní, ale theolog systematický. Na zajímavosti knihy pro dějepisický cech by to však nemuselo nic ubírat, ba svým způsobem naopak.

Obraz, který sborník jakožto celek podává, je totiž pro úkoly historiků v zásadě příznivý. Stvrzuje trvajících aktuálnost reformačních podnětů, ale ukazuje také složitost jejich působení v průběhu staletí, při jehož kompetentním pronikání zbývá i pro budoucno dostatek pracovních polí. Především je zřejmé, že impulsy, pocházející z reformace, vždy znovu spolupůsobily v propletení s vlivy jiného původu, takže interdisciplinarita zůstává vysokou potřebou současného i příštího bádání. V některých případech jsou také oceňovány (podobně, jako jsme to zaznamenali již u Heinze Schillinga) efekty nezamýšlené; ani ty ovšem není na místě od chténého, i když z hledisek dnes převládajících možná méně vítaného, apriorně odříznout, nadále je zapotřebí zkoumat, jak spolu to, co mohlo společně

růst z jedné půdy, doopravdy souvisí, ne nutně čistě nahodile, a možná tedy také s platným poučením i pro časy budoucí.

Badatelé o reformačních dějinách tedy smějí své odvětví považovat za vitální a nenacházející se zcela mimo veřejného zájmu, musejí se však vyrovnávat s komplikovanou mnohostí perspektiv, jež se eventuálně mohou doplňovat, ale pro počátek se často střetávají; s pluralitou interpretací, jež narostla do dříve nevídané míry, konotována širokou škálou metodologických i světonázorových předpokladů. Také těmto výzvám skutečně jsou věnovány probíhající debaty, a i zde budiž uvedeno alespoň jedno (již poslední) exemplum. Tentokrát bude vzato z prostředí Theologického pracovního kruhu pro reformačně-dějinné bádání, působícího při Unii evangelických církví v Evangelické církvi Německa, avšak v mezinárodním obsazení (i za střídavé účasti autora těchto řádek).

Jeho pravidelná symposia nebývají vždy dokumentována tiskem, nicméně debata o přípravách na vyvrcholení jubilejní dekády, konaná roku 2015 v Bad Liebenzell (pod vedením Volkera Leppina, který byl předsedou představenstva kruhu po dlouhá léta předcházející jeho odchodu do Ameriky), byla uznána za dostatečně aktuálně důležitou, aby tamní přednášky byly předloženy i veřejnosti. Vyšly pod titulem „Výzva reformace“, doplněným upřesňujícím podtitulem „Reformační dějiny mezi theologickým výkladem a historickým bádáním“. Osm řečníků z Německa a skandinávských zemí vstoupilo do rozhovoru z posic obecné i církevní historie a dalších theologických oborů, a to nejen evangelických, ale také římsko-katolických – neboť se vystavovali otázkám, jež vzbudila kritika dokumentu o „Ospravedlnění a svobodě“, kterým se Evangelická církev Německa pokusila „orientačně“ vystihnout aktuální významy reformačních dějin pro domácí prostředí.

Bylo by jistě žádoucí nastavit metu tak vysoko, aby evangelíci v podobných projevech dokázali být právi sami sobě, ale zároveň i širší ekuméně (jmenovitě ve vztahu k římskému katolicismu) i obci, v níž spolužijí křesťané s nekřesťany, a při tom všem samozřejmě i historické vědě – a aby i u ostatních probouzeli adekvátní odezvu. Ale je to také hodně obtížný úkol, k němuž se ze všech uvedených stran po pravidle snášejí jen dílčí a zkusmé příspěvky. Je tomu tak jistě i ve sborníku, který „Výzvu“ přijímá, avšak navrhuje odpovědi dílem dosti tápavé, ano riskantní.

Tak se jeví jmenovitě referát Wolfa-Friedricha Schäufoleho, profesora církevních dějin v Marburgu, nakolik přistupuje na náhradu učení o ospravedlnění jakožto významového svorníku reformace, jaký při řadě jiných rozdílů uznávali nejlepší duchové předchozích generací, „reformačním principem bezprostředního vztahu věřícího k Bohu“ (s. 84). Ten by velmi snadno mohl být spíše ucouvnutím

na posice, které se zhroutily v katastrofách světových válek, než krokem kupředu. Bude ovšem spravedlivé ihned dodat, že Schäufeleho text stěží byl takto přímočaře zamýšlen. Jako celek nemá charakter ploše jednovrstevného nosiče jediné these a chce po svém vydat počet ze zjevné skutečnosti, že hlubinný bod evangelické vírouky zdaleka ne vždy představoval hybný motiv jednání všech jednotlivců, kteří reformaci podporovali.

Vcelku o něm tedy platí, co o ostatních debatních příspěvcích sborníku: vystavující se složitým problémům, spojeným s dosavadními kontroversemi, brání samolibému spočinutí u již naučeného a dosaženého a podněcují k čerstvému přemýšlení, co vlastně na poli reformačního bádání činíme a kudy by mohlo vést pro příště.

RECENZE

Miroslav BÁRTA

Sedm zákonů. Jak se civilizace rodí, rostou a upadají

Brno, Jota 2021, 309 s., ISBN 978-80-7565-640-7.

Česká egyptologie si získala zásluhou Františka Lexy, Zbyňka Žáby a Miroslava Vernera světové uznání a už po několik desetiletí si udržuje prominentní postavení mezi českými humanitními obory. Její institucionální základna, Český egyptologický ústav v Praze a v Káhiře, poskytuje příležitost nejen k dílčím archeologickým výzkumům, ale také ke studiu egyptské civilizace jako celku a ke komparativnímu bádání nad samotným fenoménem civilizací. Tímto směrem se vydal Miroslav Bárta, který od roku 2011 vede archeologický výzkum české koncese v Abúsíru a zároveň již řadu let vydává multidisciplinárně pojaté práce o obecné problematice civilizací. Kromě dílčích studií vyšla postupně řada kolektivních monografií, v níž se k problematice civilizací, jejich vývoje a možného kolapsu vyslovila početná skupina odborníků z různých disciplín.¹ Bártovy impulsy, poznatky a úvahy vyústily do recenzované knihy, která se programově otvírá nejen úzkému okruhu badatelů, ale i mnohem širší veřejnosti.

Promyšlená koncepce a velmi zdařilá typografická úprava zajišťují této knize přehlednost a názornou prezentaci tématu: jde především o sedm rozsáhlých kapitol, z nichž každá je věnována jednomu ze zobecňujících zákonů o vývoji civilizací; tento fundament kromě úvodu a závěru doplňuje bibliografie, poznámkový aparát a seznam fotografií (škoda jen, že chybí rejstřík osob a zeměpisných názvů, který by umožňoval snazší orientaci v citovaných autoritách a ve zvládnutém geografickém prostoru). Struktura kapitol je kompozičně daleko složitější, neboť se v nich prolíná hlavní výklad, vyváženě kombinující deskriptivně analytické a úvahové partie, s složenými „okny“, sloužícími k bližšímu osvětlení dílčích témat, a s osobně laděnými exkursy; v nich autor zaznamenává vlastní zkušenosti z navštívených míst (zejména archeologických nalezišť) a vytváří osobitý ego-dokument, vypovídající o tom, jak původním zaměřením egyptolog pronikal k poznání dávných

1 Miroslav BÁRTA, *Příběh civilizace. Vzestup a pád stavitelů pyramid*, Praha 2016; Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ a kol., *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Mínošlost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha 2011; TÍŽ, *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha 2013; TÍŽ, *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii a multidisciplinární perspektivě*, Praha 2017; Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ (eds.), *Jak dál? Svět, Evropa a Česká republika v době „na rozhraní“*. Rozhovor se třinácti osobnostmi české vědy, kultury a politiky, Praha 2018; TÍŽ, *Civilisations: Collapse and Regeneration. Addressing the Nature of Change and Transformation in History*, Praha 2019; Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ – Otakar FOLTÝN (eds.), *Povaha změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace*, Praha 2015; TÍŽ, *Na rozhraní. Krize a proměny současného světa*, Praha 2016.

i dosud živých kultur na všech pěti obydlených kontinentech. Samostatnou výkladovou linií vytvářejí rovněž analytické popisky u publikovaných fotografií, jež z velké části pořídil M. Bárta na svých cestách světem.

Jelikož to byl Miroslav Bárta, kdo v českých humanitních vědách zdůraznil velké téma civilizačního kolapsu, v očích některých povrchních pozorovatelů se stal jeho hlasatelem. I proto pokládal za nutné v úvodu knihy zdůraznit: „Nekážu kolaps. To bych ani nemohl, protože věřím ve skvělou budoucnost člověka“ (s. 19). Jeho skutečným tématem se stal vývojový potenciál, ale i zranitelnost a křehkost každé civilizace, jeho základní metodou pak srovnávací studium civilizací v dlouhých časových řadách. Se záměrem systemizovat výsledky vlastního výzkumu i světového bádání o civilizacích zformuloval sedm zákonů o vývoji civilizací a společností.

Zde je lze pro přehlednost jen velmi stručně shrnout: 1. kolaps a regenerace: trvání civilizace je časově omezené, avšak její kolaps neznamená zánik, nýbrž zásadní přeměnu; 2. skoková změna: zásadní změny neprobíhají lineárně, nýbrž ve velmi krátkém období, kdy se zcela změní způsob fungování civilizačního systému a jeho podsystémů (návaznost na teorii přerušované rovnováhy); 3. Hérakleitův zákon: silné stránky civilizace, které ji přivedly na vrchol, za vývojovým zenitem způsobí její krizi; 4. sdílené hodnoty a vize: civilizace je založena na společně sdílených hodnotách (včetně vztahu k vertikálnímu přesahu člověka), vizích a implicitním právu; 5. společenská smlouva: stabilita civilizace je podmíněna vzájemnou součinností směřodatných složek společnosti a funkčností elit; 6. energetická a technologická determinace: vzestup a komplexita civilizace musí být podloženy dostupností potřebných energetických zdrojů a přiměřenou technologickou úrovní; 7. adaptace: úspěšná civilizace se neobejde bez přizpůsobení proměnlivému přírodnímu prostředí.

V očích kritického čtenáře může narazit na odpor už sám klíčový pojem knihy, totiž *zákon*. Jinak smýšlející badatel se může vzpírat přijetí Bártových zásadních tezí jakožto obecně platného zákona ve smyslu přírodovědném či právním. I kdyby tomu tak bylo, je možné tyto „zákony“ chápat jako interpretační modely, neboť vzhledem ke komplikovanosti a variabilitě vstupních dat nelze vždy dospět k naprosto jednoznačným, pro všechny historicky specifické situace bezvýhradně platným formulacím. To ovšem není slabina, nýbrž naopak silná stránka Bártova spisu. Formulace sedmi „zákonů“ je totiž důkladně promyšleným souhrnem mezioborového poznání, zobecněním srovnatelných historických jevů a náznakem směru, jímž by se mohlo další uvažování o civilizacích ubírat. Zároveň je výzvou k aktivnímu domýšlení, jak těchto poznatků využít a jak se bránit chybám, které vedly v minulosti k extrémnímu dopadu civilizačních kolapsů.

Miroslav Bárta projevil odvahu sedm zákonů formulovat. Na dalších zainteresovaných badatelích záleží, zda je budou prověřovat a případně uplatňovat při výzkumu těch témat z historie lidstva, která jsou jim nejbližší. Jelikož se Bártovy zásadní teze vztahují na civilizaci a zároveň „společnost“, tedy určité časově a prostorově vymezené společenství, sám jsem se je pokusil aplikovat na stavovskou společnost předbělohorské doby. Přesvědčil jsem se, že v tomto porovnání platí přinejmenším zákony první (radikální proměna stavovské společnosti po totálním kolapsu v listopadu 1620), druhý (kumulace dlouhodobých problémů a konfliktů do několika málo let a nakonec zhroucení v řádu dnů a hodin), třetí

(sílu kolektivisticky vystupujících stavovských korporací vystřídala jejich nefunkčnost), čtvrtý (imperium mixtum s představami o mocensky vyváženém státu bylo vystřídáno dvěma protichůdnými státoprávními extrémy), pátý („společenská smlouva“ hierarchizované stavovské společnosti byla udržitelná v relativně stabilním mírovém stavu, ale ve válce proti mocné dynastii se zcela zhroutila) a částečně šestý (finanční zdroje vycházející primárně z rozdělení pozemkového majetku nedokázaly – zejména v ohledu vojenském a administrativním – uspokojit zároveň panovníka i stavy, proto došlo k drastickému přerozdělení vlastnictví prostřednictvím ničujícího válečného konfliktu). Pouze sedmý zákon nelze v daném kontextu a v poměrně krátkém (asi stoletém) předbělohorském období ani potvrdit, ale ani vyvrátit, neboť proměny přírodního prostředí se při pádu klasické stavovské společnosti nemohly projevit jako směrodatný faktor.²

S mnohovýznamovým pojmem *civilizace*, někdy synonymně s pojmy *kultura* či *společnost*, pracuje autor poměrně volně. Při chronologickém a teritoriálním rozpětí tematiky je to pochopitelné. Pojem se ovšem vztahuje v určitých souvislostech na již vývojově uzavřené, či naopak do současnosti pokračující civilizační okruhy, nebo na lidstvo jako celek. Určité užší vymezení nabývá na důležitosti v případě takzvané *západní civilizace*. V jejím pojetí se autor odlišuje od obecného a také v historiografii převládajícího pojetí: „Podle mého názoru je v daném kontextu nejhodnější její počátek ztotožnit s vynálezem knihtisku Johanna Gutenberga“ (s. 101), uvádí M. Bárta a od poloviny 15. století sleduje obrovský rozmach poznání, inovací a rozšiřování geografického horizontu.³ Nepochybně jde o významný civilizační mezník, ostatně při přelomu 15. a 16. století konvenčně uplatňovaný jako rozhraní středověku a raného novověku.

Zůstává však otázkou, zda lze tento akcelerovaný vzestup západoevropských mocností a jejich cestu k ovládnutí ostatních světadílů pokládat za počátek západní civilizace. K jaké civilizaci by se potom řadil středověký vývoj starého kontinentu, zejména od velkého schismatu v polovině 11. století a od vydělení kulturních, respektive civilizačních sfér západní a východní Evropy? A kam bychom zařadili země střední a středovýchodní Evropy, které se na expanzi Západu bezprostředně nepodílely, ale důsledky kulturních a politických proměn do určité míry sdílely? Dělo se to srovnatelným způsobem v řadě zemí v rozsáhlém teritoriálním pásmu mezi Baltem a Černým mořem, které leží právě na přechodu mezi západokřesťanskou a východokřesťanskou kulturou. Ostatně i M. Bárta v jiné souvislosti uvádí, že „románská a gotická architektura stojí zcela nepochybně u zrodu moderní Evropy“ (s. 141). Domnívám se proto, že – i při vědomí specifiky zrození moderní Evropy či „vzniku“ moderního světa (s. 101) – by bylo vhodné do vymezení západní civilizace a kultury zahrnout i její středověké počátky jako předstupeň novověkého rozmachu a vyvrcholení v průběhu 16.–20. století.

2 Některé stránky tohoto tématu jsem blíže naznačil ve studii *White Mountain and Black Fall of a State Ruled by the Estates*, in: *Civilisations: Collaps and Regeneration. Addressing the Nature of Change and Transformation in History*, Praha 2019, s. 437–457.

3 Svě pojetí (s důrazem na zásadní proměnu v komunikačních možnostech, rozvíjejících se až do současnosti) M. BÁRTA již dříve osvětlil ve studii *Johannes Gutenberg (1397/1400–1468). Vynález knihtisku a zrození moderní Evropy*, in: *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii a multidisciplinární perspektivě*, Praha 2017, s. 189–207.

Západní civilizace je však pouze jedním z prvků velké srovnávací analýzy civilizací. Miroslav Bárta ji postavil na archeologických, antropologických a historických dokladech, na znalosti velmi rozsáhlé literatury z humanitních i přírodních věd, včetně nejnovějších teorií, ale také na statistických datech podchycujících proměny civilizačních témat v moderní a nejnovější době. K podrobnějšímu výkladu vybral vedle klasických civilizací středomořských také mnohem méně známé kultury od Austrálie po Grónsko a Ameriku, aby na nich prokázal obecné rysy vzestupu a pádu, ale také mimořádně dlouhého trvání komplexních civilizací. Chronologicky, nikoli však v lineárním časovém sledu, nýbrž v problémových souvislostech, zasahuje recenzované dílo od pravěku až do bezprostřední současnosti, do chvíle, kdy v roce 2021 odevzdal knihu do tisku.

Nepřekvapí, že zvláště silnou argumentaci přináší M. Bárta u egyptské civilizace. S velkým nadhledem nastiňuje civilizační vývoj od staré říše přes zapojení Egypta do římského impéria až po christianizaci a islamizaci tohoto teritoria. Vykládá jej jako sérii kolapsů, které následovaly po rozpadu ekosystému a vyschnutí Sahary přes kolísání úrodnosti nilského údolí, jako střídání vzestupů (říši) a pádů (přechodných období), v nichž hrály rozhodující úlohu nedostatky zdrojů, ale také neproduktivní byrokratizace, nepotismus a slabost centrální moci. Ukazuje, že se v cyklu kolapsů a regenerací měnil jazyk, oficiální náboženství i duchovní a materiální kultura, ale že zůstávala stále táž populace s tímž genetickým základem. Je otázkou, které případy regenerace znamenaly kulturní vzestup, nepochybně však platí Bártova teze, že takto vznikaly evolučně zdokonalené prostředky nutné k přežití a k pokračování v čase. Teze, která je podložena propojením humanitních a přírodních věd na půdorysu egyptologie, má naprosto zásadní význam pro výklad rytmu lidských dějin.

Výklad jednotlivých zákonů stojí především na dvou pilířích – na civilizacích dlouhého trvání, zakotvených v době předdějinné a ve starověku, a (s menším zřetelem ke středověkému vývoji) na novověku a především moderní době. Miroslav Bárta má schopnost vystihnout podstatné stránky vývoje přes hranice tisíciletí, což je patrné kupříkladu ve zdůvodnění zákona energetické a technologické determinace. V nástinu měnících se hlavních energetických zdrojů ve službách lidstva od pravěku do současnosti bere netradičně v úvahu jak paliva, tak i potraviny, jež v minulosti sloužily k překonání – z hlediska většiny populace – trvale nedostatkové ekonomiky. Projevuje při tom znalecký vhled do technických a přírodovědných oborů, bez nichž nelze tuto problematiku pojmut v celistvosti.

Vědomí zjištěných nebo předpokládaných obecných rysů civilizací umožňuje autorovi překonávat hranice staletí a tisíciletí a ověřovat platnost vývojových zákonů, rozpoznaných u starověkých kultur, na civilizačním vývoji, který teprve prožíváme. Z tohoto hlediska kriticky analyzuje současnou západní civilizaci a věnuje pozornost mnoha jejím stránkám, které tu nelze ani ve zkratce uvést. Za zvláštní zmínku stojí alespoň téma tradičních a alternativních zdrojů energie, ale také odpadu a programů na jeho recyklaci. Jde o problém, který ve starších, „přirozeně recyklujících“, společnostech neexistoval. Na základě dostupných statistických údajů a jejich kombinace dospívá M. Bárta k odhalení paradoxů, které spočívají v mimořádně vysokém zisku z výroby plastů, spjaté s ropným byznysem, a v extrémně nízké účinnosti jejich recyklace.

Dalším paradoxem jsou programové deklarace Evropské unie na jedné straně a gigantický vývoz odpadu z někdejších koloniálních mocností do mimoevropských zemí a tím i masivní

znečišťování životního prostředí v globálním měřítku na straně druhé. A konečně za třetí paradox lze označit rozpor mezi tím, že „globální produkce CO₂ a globální oteplování dokáží zažehnout bláznovství davu“ (s. 228), a nedostatečným zájmem o kontaminaci světových moří a oceánů plastem. Bárta tu otvírá otázku po zdrojích a smyslu převládající propagandy, která je vedena zájmem o optimalizaci zisku a zaměřuje se pouze na některé stránky hrozící ekologické katastrofy, zatímco jiné zlehčuje nebo zastírá.

Ovšem problémů, které vykazují civilizace vzdálené celá tisíciletí i naše současnost, nachází M. Bárta dlouhou řadu. Jeho interpretace navazuje na dlouholetý archeologický a historický výzkum, ale zároveň je reakcí na zcela aktuální situaci. I proto jeho výsledky vzbudily pozornost na druhé straně Atlantiku a umožnily mu ověřit platnost podstatných tezí během několika uplynulých let v přednáškách a diskusích na vysoce prestižních vědeckých institucích v USA (Harvard University v Cambridge, Mass., Potomac Institute ve Washingtonu a American School of Oriental Research v Denveru), což uvedlo Bártovu civilizační teorii do euroamerického kontextu.

Recenzovaná kniha se však obrací – už z jazykových důvodů – především do českého prostředí. Bere na vědomí rozporuplný evropský vývoj od devadesátých let 20. století do současnosti a bezprostředně reaguje na radikální rozštěpení západní společnosti, nejnověji v důsledku rozdílného přístupu ke covidové pandemii a k možnostem jejího zvládnutí. V ní naléhavě vystupuje do popředí problém koherence společnosti a její schopnosti dospívat k vědeckému poznání a následně k řešení problémů racionálním způsobem. Vyhledky západní civilizace podává M. Bárta v rozpětí mezi hlubokým pesimismem a optimističtějšími vyhlídkami. Černý scénář vyplývá z jeho srovnání USA, kde shledává prostor pro volné uplatnění invence a podnikavosti, ale také rozsáhlé filantropie a pocitu zodpovědnosti za obecné společenské zájmy, s byrokraticky spoutanou Evropou: „V Evropě vše glajchšaltujeme záplavou zákonů a norem, které nakonec vyrobí „euroobčana“ a světlé zítřky. A také nás přesně v duchu Hérakleitova zákona nakonec zahubí“ (s. 182).

Silná kritika směřuje také do domácího prostředí. Při diagnóze nedostatků českého vývoje se zvláště zaměřuje na *leadership* (tento technický termín používá vzhledem ke kontaminaci slova „vůdcovství“ hitlerismem). V duchu zákona sdílených hodnot a vizí, či zákona společenské smlouvy konstatuje selhání politických a namnoze intelektuálních elit a neúspěšnost při vytváření silné a odolné občanské společnosti.

Svou analýzu konkretizuje na přístupu k předluženosti vysokého podílu obyvatelstva, respektive k následnému exekučnímu řízení, a zvláště k málo úspěšnému zvládnutí koronavirové pandemie. Bárta chápe tuto událost z let 2020–2021 jako odraz špatné koordinace politiků se skutečnými odborníky a nedostatku osobní odpovědnosti nositelů moci za řádné vykonávání svěřených úřadů. Důsledky shledává v hlubokém propadu legitimacy a přirozené autority českých politiků, což představuje v autorově pojetí – v duchu narušeného zákona společenské smlouvy – velmi vážnou hrozbu. Tato partie, napsaná v roce 2021 uprostřed probíhajícího děje, je velmi působivá, ale svým rozsahem se jeví oproti jiným oddílům poněkud naddimenzovaná a při dalším vydání knihy by mohla být pojata s větším nadhledem nad nejpodstatnějšími stránkami této globální pohromy i se specifickým dopadem na české země.

Kritika, zdánlivě vzdálená ponoru do hlubší minulosti, není samoúčelná. Je nesena obavami o budoucnost západní civilizace a vyplývá z konstatování její malé připravenosti vyrovnat se s příštím kolapsem bez nadměrně velkých ztrát. Miroslav Bárta, který v rámci českých humanitních věd i ve veřejnosti zdůraznil naléhavost problému kolapsu, rozhodně není hlasatelem „konce světa“. Ve skutečnosti jeho vize je překvapivě nadějná: kultury, společnosti a civilizace (včetně té západní) nezanikají, ale po určité době se zásadně transformují, regenerují do nové podoby; navíc současná západní civilizace má tolik poznatků jako žádná předchozí, že disponuje diametrálně odlišným potenciálem a může být schopna drtivému kolapsu předejít. „Uspějeme ale jen tehdy, pokud si vezmeme lekce z naší minulosti, z myšlení, chyb i úspěchů našich předků a z chování planety... Abychom to zvládli, budeme muset dokázat změnit od základu své myšlení a priority. Naším největším nepřítelem jsme my sami“ (s. 281).

Bártova kniha se vyznačuje důrazným morálním apelem. Přístup, kterému se většina historiků v zájmu „objektivního“ vyznění důsledně vyhýbá, má ovšem v této knize zásadní význam. Oscilace mezi prožitými a doloženými zkušenostmi minulých generací jsou totiž neustále konfrontovány se současností a s krizovými jevy, o nichž přemýšlející současník zpravidla ví nebo o nich něco tuší, ale obvykle jim nevěnuje hlubší srovnávací pozornost v diachronním smyslu. Komparace zvláště silně vyznívá ve výkladu o *leadershipu*, o způsobu, jakým představitelé ekonomické a politické moci přistupují ke své odpovědnosti za celou společnost a konečně i k vlastní cti. Vybrané příklady (postup londýnského magistrátu za morové epidemie a velkého požáru roku 1665, chování milionářů Benjamina Guggenheima a Jakoba Astora na Titaniku v dubnu 1912 a vedení záchranného boje Britů Winstonem Churchillem za druhé světové války) nastavují zrcadlo současným magnátům. V Bártově podání dokládají, že ztráta nadosobní zodpovědnosti a etické naléhavosti není nutným osudem západní civilizace, ale ani současné historiografie.

Ve třicátých letech 20. století podával Josef Šusta ve svých úvodních statích k jednotlivým svazkům *Dějiny lidstva*⁴ nástin všeho podstatného, co by měl znát a pochopit vzdělaný čtenář, který se snaží zorientovat ve vývoji západní civilizace. O necelé století později přichází M. Bárta s dílem rozsahově menším (jak to ostatně odpovídá čtenářskému potenciálu naší doby), ale srovnatelně důležitým. Jeho interpretace už není pojata tak, aby plošně pokryla celé dějiny, ale klade důraz na ty problémy, které jsou v dilematech naší doby nejcitlivější a patrně i osudově nejzávažnější. Činí tak způsobem, který je podnětný pro odborníky přes hranice oborů, a zároveň přístupný široké kulturní veřejnosti. Knihu M. Bárty by měli pečlivě studovat historici, kteří přemýšlejí o smyslu své práce; měli by ji pozorně číst také učitelé dějepisu, kteří hledají cesty, jak neformálně, zato však účinně pojmut angažovanou i zasvěcenou výuku dějin a snad i výchovu budoucích občanů.

Jaroslav Pánek

4 Josef ŠUSTA, *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, I–VI, Praha 1936–1942; TÝŽ, *Úvahy o všeobecných dějinách a dějepiscectví. Velké milníky*, Praha 1999.

Pod pojmem knižní kultura se rozvíjí mladé interdisciplinární badatelské odvětví. Jak uvádějí sami autoři publikace, „knižní kultura zahrnuje veškeré procesy, které byly spojené s výrobou, distribucí a recepcí knih ve společnosti“ (s. 7). Zkoumání knižní kultury vyžaduje moderní přístup, kdy kniha není vnímána jen jako pasivní nosič textu, ale i jako kulturně-historický materiální objekt, jenž odrážel soudobá estetická pravidla a měnil majitele, kteří ho aktivně užívali a komunikovali s ním. Podoba knižního bloku nám může odpovědět na otázky přesahující čistě literární charakter knihy. Ta již není chápána jako primárně pasivní objekt, ale počítá se s aktivní interakcí mezi ní a čtenářem. Z toho plyne mimo jiné rostoucí zájem o zkoumání vlastnictví knih a podobu knižních sbírek a knihoven. Tento směr vědeckého bádání není nijak nový, ale teprve v posledních desetiletích jsou tyto kolekce vnímány komplexně a v širokých souvislostech zejména díky interdisciplinárnímu výzkumu.

Vnímání knižní kultury jako celku překonává roztržitost, která provázela dříve dominantní specializované výzkumy. Jejich výsledkem jsou však solidní a dnes nepostradatelné stavební kameny, na nichž současné zastřešující pojetí knižní kultury staví. Jako příklad uvedme precizní materiálovou základnu soupisů rukopisů, které však zatím převážně setrvávají ve fragmentované podobě vymezené institucionálním, případně regionálním charakterem popisovaných sbírek. Rukopisná část bibliografického bádání zatím čeká na vstup do digitálního prostoru, jak ho využily prvotiskové bibliografické kolekce Gesamtkatalog der Wiegendrucke¹ nebo ISTC.²

Přechod na digitální platformu totiž nejen usnadňuje komplexní hledání, ale také korekci chyb a aktualizace, které pro tištěné bibliografie byly kamenem úrazu. V oblasti starých tisků takovou službu nabízí databáze VD 16, VD 17 a nově i VD 18. Pro českou knižní kulturu jsou takto k dispozici databáze Knihopisu českých a moravských tisků,³ jehož komplementární součástí je digitalizovaná databáze cizojazyčných bohemik BCBT.⁴ Pro badatele v oboru knižní kultury jsou však díky moderním technologiím k dispozici i další databáze zahrnující materiální nebo výrobní prvky související s knihami, jako například německý přehled slepotiskového nářadí k výzdobě historických knižních vazeb.⁵ Moderní pojetí českého knihovědného bádání dokládá portál věnovaný právě české knižní kultuře do roku 1800, vzniklý spoluprací Knihovny AV ČR, Národní knihovny ČR a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR.⁶ Právě v rámci tohoto průlomového projektu vznikla recenzovaná publikace.

Problematice knižní kultury byla u nás věnována pozornost zatím především v rovině monografické. Jednotlivé stati jsou publikovány vedle knihovědně orientovaných periodik

1 <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/> (29. 11. 2021).

2 <https://data.cerl.org/istc/> (29. 11. 2021).

3 <http://www.knihopis.cz/> (29. 11. 2021).

4 <https://kvo.lib.cas.cz/cizojazyzna-bohemika/databaze-bcbt/> (29. 11. 2021).

5 <https://www.hist-einband.de/> (29. 11. 2021).

6 <https://www.knihoveda.cz/> (29. 11. 2021).

i v tematicky koncipovaných sbornících. Do této skupiny patří práce, týkající se knižní kultury pražského měšťanstva raného novověku z dílny Olgy Fejtové nebo práce Jiřího Justa, zabývající se protestantskou knižní kulturou. První souborný pohled na vývoj české knižní kultury od raného středověku do 20. století nabídla na počátku devadesátých let souborná publikace pod vedením Mirjam Bohatcové.⁷

Tematika knižní kultury je již natolik etablovaná, že se stala náplní série odborných konferencí s pravidelnými tištěnými výstupy.⁸ Původní široké rozkročení se přeměnilo na tematicky sevřenější pracovní setkání.⁹ Při rekapitulaci dosavadního výzkumu knižní kultury středověku je konečně nutné zmínit mravenčí práci Ivana Hlaváčka.¹⁰ V posledních letech vznikly propracované monografie věnované knižní kultuře konkrétního časového období. Máme tak k dispozici moderně pojatou literaturu pro období příchodu knihtisku do českých zemí¹¹ i pro první desetiletí českého knihtisku až do poloviny 16. století.¹²

Recenzovaná publikace je rozdělena do čtyř obsáhlých kapitol. První tři sledují vývoj české středověké kultury ve třech chronologicky dělených fázích. Poslední část se věnuje zvláštnímu tématu českých iluminovaných rukopisů.

První kapitolu o přemyslovském a lucemburském období zpracoval Michal Dragoun. Počátky knižní kultury v českých zemích jsou spojeny se staroslověnskou misí a činností Konstantina a Metoděje. Autor ukazuje počáteční závislost rané knižní produkce na knihách dovezených, případně v Čechách sepsaných a vytvořených cizími, zejména německými písaři. I přes velmi slabé dochování rané rukopisné produkce před námi postupně vyvstává plastický obraz rozvíjející se knižní kultury na periferii západního civilizačního okruhu.

Výklad je rámován nezbytnými údaji o prostředí církevních institucí, v němž tehdy knihy vznikaly. Poznáváme vztah ke knihám v rámci řeholních řádů, ale je zde vyzdvížen i význam skriptoria při olomoucké kapitule, která ve druhé čtvrtině 12. století rozvinula sofistikovanou opisovačskou činnost s koordinací až desítek písařů. Odsud pocházeli i první tvůrci knih v českém prostředí, které známe jménem. Dragounův výklad sleduje prostředí, v němž knihy vznikaly, přibližuje významné dochované kodexy, ale zabývá se i proměnou jejich žánrové skladby, kde vedle prvotní nutné liturgické, homiletické a hagiografické výbavy rostl zájem o církevně-právní problematiku a historiografii.

7 Mirjam BOHATCOVÁ, *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990.

8 Výstupy setkání vycházely ve sbornících *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*.

9 Období přechodu od rukopisu k tisku se věnuje sborník *Paralelní existence: rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*. Marta Hradilová – Andrea Jelínková – Lenka Veselá (eds.), Praha 2020. Novověké období přibližuje *Knižní kultura 19. století*, Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum 63, 2018, č. 3–4.

10 Detailní a důkladný popis nabízí sborník Hlaváčkových monografií: Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku. Studie k jejich dějinám do husitství*, Praha 2005.

11 Kamil BOLDAN, *Počátek českého knihtisku*, Praha 2018.

12 Petr VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. I Severinsko-kosofská dynastie 1488–1557, Praha 2013; II Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498–1547, Praha 2017.

Rozvoj české knižní kultury akceleroval se společenskými proměnami 13. století. S etablováním vyšší šlechty a rozvojem měst pronikaly knihy i mezi laické čtenáře. Monopol latiny ustupoval a vznikaly texty v národních jazycích, v českých zemích v němčině a češtině. Prohloubily se i vazby mezi knihami a školní praxí. Máme náznaky existence první soukromé knižní sbírky ve vlastnictví Václava II. Přehled přemyslovského období symbolicky završuje pasáž o zbraslavském klášteře, jehož knižní sbírka se stala podkladem i pro mimořádně kvalitní původní literární produkci.

Nástup Lucemburků dle hodnocení Michala Dragouna výraznější přelom v české knižní kultuře nepřinesl. S nástupem lucemburské dynastie se nicméně rozšířily horizonty zájmu i spolupráce uživatelů knih mimo dosavadní prostor nejbližších sousedů. I proto je možné považovat tuto politickou změnu za významný akcelerační faktor i na kulturním poli, přestože se projevil ve větší míře až od doby vlády Karla IV. V této souvislosti stojí za zmínku autorův střídavý postoj k teorii o „raném humanismu“, který měl podle staršího bádání působit v karlovenském období, ale ukazuje se, že nelze přeceňovat jeho primárně receptivní povahu. V lucemburském období však už je možné sledovat vývoj knižní kultury v širší perspektivě. Knižní výroba už vyžadovala sofistikovanější postupy, včetně hospodářských rozvah, takže do hry vstoupily administrativní nástroje jako smlouvy. Pramenem pro poznání knižní kultury se stávají účetní knihy a postavení knihy ve společnosti začala určovat také její cena. Počty knih rostly nebyvalou rychlostí a stále početnější knižní sbírky v institucionálních knihovnách už vyžadovaly zavedení třídících mechanismů v podobě signatur.

Bouřlivé, z hlediska dějin knižní kultury nevděčné období od smrti Václava IV. do nástupu Jagellonců představil Jindřich Marek. Široce rozvinutá knižní kultura prosazující se ve všech sociálních prostředích prošla po vypuknutí husitské revoluce proměnou. Předchozí vývoj pokračoval pouze na katolických územích Čech a na větším území Moravy. Naproti tomu v utrakvistickém prostředí došlo k proměně zejména žánrové a tematické skladby písemnictví. Vymizela literatura svázaná s dvorským prostředím, zároveň však rostl zájem o biblické texty a literární produkci, úzce svázanou s propagandistickými potřebami reformního hnutí (kázání, polemiky či manifesty a písně). Společenská situace se odrazila i na rostoucím podílu národních jazyků v rukopisné produkci.

Období po zavedení knihtisku popsal Kamil Boldan. Svou část uvádí poněkud stručným, ale výstižným popisem základních rysů proměny knihy v důsledku příchodu nové technologie. Vzhledem k rozsahu monografie je proměna popsána v obecné rovině, ale s ohledem na zaměření publikace by byl na tomto místě vítán podrobnější rozbor celého procesu konkrétně v českém prostředí. Minimální pozornost je tu také věnována technologii výroby knihy. Společenská stránka je nejvíce akcentována v samostatné kapitole věnované knižnímu obchodu, jenž se rozvinul v podstatě právě díky knihtisku, další náznaky jsou v přehledu raného českého tisku do 30. let 16. století. Přímo pro poznání vývoje české knižní kultury je objevná kapitola věnovaná paralelnímu vývoji tištěné a rukopisné produkce, přestože základní výzkum v této oblasti je zatím v plenkách. Kulturně-historické souvislosti přibližuje krátká kapitola o humanismu, jehož vnímání a uplatnění v českém prostředí byla v posledním desetiletí věnována vzrušená diskuze, která je zde alespoň v odkazu reflektována.

Nejobsáhlejší samostatnou kapitolou Boldanem psaných pasáží je, obdobně jako u předchozích dvou, přehled knižních sbírek. Ten je rámován vzestupem sbírek soukromých majitelů, ať už světských počínaje Bohuslavem Hasištejnským z Lobkovic nebo duchovních jako Alexius Třeboňský. Musíme s politováním konstatovat, že rozpětí, které obsáhl autor ve své výše zmíněné monografii o počátcích knihtisku a které sahá od výrobních postupů po společenské pozadí počátků tisku v českých zemích, nepromítl v plně šíři do této publikace. Obohacení pohledu na knižní kulturu a nejvýraznější odklon od dominantního popisu obsahu knižní produkce, respektive knižních sbírek, představuje Boldanova kapitola o knižní vazbě a její proměně právě v období přechodu od rukopisu ke knihtisku. Podoba knihy a výzdoba jejího pokryvu je nedílnou součástí tohoto oboru a jejímu výzkumu se zde téměř půlstoletí věnovala jen minimální pozornost.

Samostatný oddíl Milady Studničkové je věnován knižní iluminaci. Toto téma se v českém prostředí dlouhodobě těší systematické pozornosti.¹³ Výklad začíná obecným úvodem ke středověké knižní iluminaci a pokračuje dějinami knižní malby v českých zemích v rozsahu od konce 8. století do prvních desetiletí 16. století. Tím dochází někdy k určitému překryvu zejména s částí Michala Dragouna. Nicméně autorka nás seznamuje i s novými pohledy historiků umění na knižní malbu.

Texty knihy provází kvalitní, často celostránkové reprodukce ilustrující textový výklad. Obrazový doprovod tvoří bezmála polovinu stránkového rozsahu. Takové řešení není bezúčelné, protože ilustrační složka komplementárně a názorně doplňuje textový výklad. Její rozvržení připomíná koncept, jaký využil již v osmdesátých letech pro hutnou retrospektivu české středověké kultury, včetně písemné, Pavel Spunar.¹⁴ Na závěr je připojen podrobný soupis použité literatury, dva rejstříky (jmenný a věcný) a anglické resumé.

Kniha je cenným příspěvkem k poznání české knižní kultury středověku. Je otázka, nakolik skutečně pojem knižní kultury pokrývá v jeho šíři. V centru zájmu stojí obsah knižní produkce a knižních sbírek na našem území. Z toho je patrná návaznost na dosavadní převážně bibliografické pojetí dějin knihy. Moderní pojetí dějin knižní kultury však vyžaduje vyváženější záběr a náhled i do oblastí podoby knihy, metod a postupů knižní výroby. Jedná se o témata, která u nás zatím nejsou dostatečně badatelsky rozvinutá, nebo jsou jako v případě knižní vazby dlouho opomíjená. Přesto se jim v recenzované publikaci dostává jen omezený prostor. V tomto směru nabízí lepší celkový obraz knižní kultury zmíněná kolektivní monografie Mirjam Bohatcové, která poskytuje vyváženější pohledy i na její technologické a společenské zázemí. Recenzovaná publikace však i přes určitou nevyváženost a dominantní zaměření na obsahovou stránku knižní produkce i popis knižních sbírek představuje průkopnický počín, jehož funkce je především rekapitulační a prezentační. Dostáváme tak do ruky materiálově hodnotnou retrospektivu podoby dosavadního bádání v oblasti dějin knižní kultury.

Bořek Neškudla

13 Z poslední doby uveďme specializované katalogy Pavel BRODSKÝ, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000; Pavel BRODSKÝ – Jan PAŘEZ, *Katalog iluminovaných rukopisů Strahovské knihovny*, Praha 2008.

14 Pavel SPUNAR, *Kultura českého středověku*, Praha 1985.

Nathalie KALNÓKY

The Szekler Nation and Medieval Hungary. Politics, Law and Identity on the Frontier
London, Bloomsbury 2021, 240 s., ISBN 978-1350245341, ISBN 978-1788314824.

Ako je dobre známe, stredoveké Uhorské kráľovstvo bolo výrazne multietnickým štátom. Svoju rolu tu zohrávali aj etniká východného pôvodu. Medzi nimi sa nachádzajú aj dodnes pomerne enigmatickí Sikuli. Z historického hľadiska sa im venovala maďarská medievistka Nathalie Kalnóky pôsobiaca v Paríži (Université Paris Nanterre), ktorá na priestore piatich kapitol podrobne mapuje súčasný stav poznania tohto etnika a sústreďuje sa najmä na ich ojedinelé právne postavenie v Uhorsku. Predložená práca je zároveň doplnená o glosár, texty výsad a ustanovení, zoznam panovníkov a transylvánskych vojvodov, zoznam sikulských obcí v Transylvánii či viaceré mapové prílohy. Sikuli nielen, že dotvárali uhorskú multietnicitu, ale taktiež uhorský právny systém pozostávajúci aj z viacerých špecifických privilegovaných skupín.

Autorka už v úvode práce konštatuje postavenie tejto menšiny, požívajúcej v stredoveku neobvyklý rozsah výsad a slobôd, dodnes vzbudzuje vášne. Úvod taktiež načrtáva uhorský právny systém a všima si aj úvodnú ilumináciu *Viedenskej obrázkovej kroniky* – uhorský kráľ na tróne obklopený veľmožmi v západoeurópskych, ale taktiež v orientálnych odevoch. Podľa autorky práve táto iluminácia dobre poukazuje na význam Sikulov a najmä na ich vojenskú úlohu v pohraničí. Takisto sú tu predstreté pramene a doterajší výskum v oblasti.

Prvá kapitola analyzuje štruktúru a zložitý systém sikulskej komunity. Tu sa čitateľ dozvie o viacerých hypotézach o pôvode Sikulov. Nie sú to totiž etnickí Maďari, hoci k nim majú veľmi blízko. Stredoveké aj novoveké pramene totiž zdôrazňujú ich špecifické postavenie a odlišujú ich od ostatných Uhrov. Najnovšie hypotézy hovoria o chazarskom (kovarskom) či bulharskom pôvode, určite sa však jedná o turkické etnikum. Pri Sikuloch sa však zdôrazňuje ich špecifické právne postavenie a vojenská zručnosť. Autorka tu predostiera aj ďalšie špecifiká tohto etnika, napr. kolektívne vlastníctvo pôdy a klanový systém. Ako tak tiež hovorí, Sikuli tvorili jedno z viacerých „pomocných“ etník Uhorska, ktoré sa často nachádzali v pohraničí. Okrem nich to boli aj Pečenehovia či Kumáni, disponujúci tiež zvláštnym právnym statusom.

Zásadná zmena prišla v priebehu prvej štvrtiny 13. storočia – vtedy, sa Sikuli premiestnili, podľa všetkého z uhorsko-českého pomedzia, na východný okraj Transylvánie, ktorý sa zvykne označovať ako „Szeklerland“. Ich starú domovinu autorka bližšie neanalyzuje, hovorí o niekoľkých potýčkach v pohraničí, hoci tu bolo takisto vhodné spomenúť sikulské toponymá na Slovensku, pretože čitateľ by mohol nadobudnúť dojem, že Sikuli žili prakticky len v Transylvánii.¹ Tu však napokon bolo ich osídlenie najvýraznejšie.

Na nasledujúcich stranách však autorka veľmi výstižne hovorí o špecifickej situácii v Transylvánii. Na mieste bolo vhodné priblížiť tento geografický termín. Transylvánia bola totiž územno-správnym celkom sui generis, existoval tu okrem iných štruktúr aj systém „dvojitého“ vojvodstva: „vajvoda“ ako dvorská hodnosť a „dux“ ako kráľovská hodnosť, ktorú je vhodnejšie chápať vo význame „knieža“. Obaja hodnostári totiž ovplyvňovali

1 Miloš MAREK, *Národnosti Uhorska*, Trnava 2011, s. 153–155.

život v regióne, ako to autorka dokazuje na niekoľkých príkladoch (spomeňme dynastický konflikt v 60. rokoch 13. storočia). Použitie termínu „Regent of Transylvania“ (s. 28) považujeme teda nie za úplne štandardné.

Autorka tiež spomína transylvánsky snem, ktorý od roku 1437 pozostával zo Sasov, Sikulov a Uhrov, hoci predtým na sneme (napríklad v roku 1291) participovali aj Rumuni. Zo snemu boli vylúčení, hoci dodnes nie je presne jasné z akých dôvodov – autorka argumentuje predovšetkým náboženskou situáciou. Nathalie Kalnóky pre rumunskú populáciu používa termín „Vlachs“, hoci tak bolo označené aj západorománske obyvateľstvo.² Podstatnú etnickú zložku Transylvánie však dotvárali Sasi, hoci ako autorka veľmi správne komentuje, pod latinským termínom „Saxones“ sa tak povediac ukrývali aj Flámi či dokonca Valóni, požívajúci výsady hostí.³ V týchto prípadoch išlo totiž o príslušnosť k saskému právu.

Autorka v tejto kapitole dokumentuje aj postupné usádzanie Sikulov na východnom okraji Transylvánie. Za jeden z podnetov, kvôli ktorému sa Sikuli premiestnili, možno považovať založenie kolegiátnej kapituly svätého Ladislava (približne okolo roku 1190), ktoré bolo striktne viazané na Flámov usadených v Sibiu. Sikuli v tomto prípade mali vlastné archidiakonáty pod správou transylvánskeho biskupa, hoci sa nenachádzali na území jeho diecézy.

Druhá kapitola si podrobne všíma výsadnosť sikulskej komunity. Jednalo sa o kolektívnu výsadnosť celého etnika. Na tieto práva či výsady (dnes) neexistujú listiny (spomínajú sa iba v iných prameňoch), napriek tomu sa takmer bezvýhradne rešpektovali. Je pozoruhodné, že Sikuli chápali povýšenie do šľachtického stavu ako urážku, z toho dôvodu, že oni všetci už boli šľachticmi od narodenia. Ako autorka zhrňuje, ani pri sporoch Sikuli nepredkladali výsadné listiny, pretože to prakticky nebolo nutné, išlo o ich vrodenu a rešpektovanú výsadu. Napriek tomu (snáď pod tlakom nariadenia Bela III. o nutnosti spisovania majetkových a právnych pokonaní) sa objavujú aj kráľovské potvrdenia sikulskej výsadnosti.

Istou „daňou“ v tomto prípade bola ich vojenská povinnosť pod vedením kapitána alebo ich predstaveného, ktorý je označený ako „Comes sicularum“. Funkcia bola v neskoršom 15. storočí spojená s úradom transylvánskeho vojvodu či bistrického župana (od čias Jána Huňadyho). Sikulská komunita sa však dostávala do konfliktu s cirkvou, ktorá pochopiteľne tiež požívala výsadnosť v Uhorsku. Medzi Sikulmi však pretrvávali aj pohanské relikty, napríklad rituál „krvácajúceho tela“, ktorý žiaľ autorka ďalej nerozoberá. Ako bolo povedané, sikulské oblasti v Transylvánii bolo spravované archidiakonátmi, hoci ako autorka naznačuje, ich podriadenosť transylvánskemu biskupovi bola pomerne neistá. Svoju rolu tu napokon zohrali aj snahy uhorských kráľov kristianizovať periférne regióny – za tým účelom vzniklo napríklad v roku 1224 biskupstvo v Milkove (nazývané aj „Kumánske biskupstvo“) na dnešnom rumunsko-moldavskom pomedzí, ktoré malo jurisdikčné a zrejme i teologické spory so Sikulmi.

2 Ingrid HARTL, *Walchen, Vlachs and Welsh: A Germanic ethonym and its many uses*, in: Walter Pohl et al., *Transformations of Romanness. Early Medieval Regions and Identities*, Berlin 2018, s. 399–400.

3 Jean-Paul van der ELST, *The Low Countries in Transylvania. The Dutch, the Flemings and the Walloons in the History of Transylvania (11th – 12th – 13th century)*, Merchtém 2013, s. 49.

Priestor je venovaný aj vzniku miest. Tu autorka poznamenáva, že Sikuli nepožadovali výsadnosť svojich sídiel, na rozdiel od Sasov. Ak však nejaké sikulské sídlo dostalo výsady, Sasi sa cítili dotknutí – bol totiž narušený ich obchodný monopol. Autorka si všima aj vnútornú skladbu sikulských regiónov spočívajúcu v klanovej štruktúre.

Tretia kapitola sa venuje zvykovému právu, predovšetkým však sikulskej výsadnosti, ako to zachytávajú pramene a aká bola prax. Ich sloboda mala totiž zvykový charakter, napriek tomu sa objavili pokusy spísať aj sikulské práva. Zrejme išlo o iniciatívu Mateja Korvína, ktorá mala posilniť ich postavenie (kráľovský dekrét z roku 1466). Pôsobenie Štefana Báthoryho v úrade transylvánskeho vojvodu a grófa Sikulov (1479–1493) dobre odzrkadľuje silu postavenia Sikulov, ak niekto násilne narušal ich práva (s. 77). 15. storočie, najmä jeho záver, autorka považuje z právneho hľadiska za zlatý vek pre Sikulov. Ich špecifické postavenie logicky našlo svoj odraz aj v zbierke uhorského práva *Opus Tripartitum* (1517).

Nasledujúca kapitola sa dotýka právnych procesov a súdnej praxe v sikulských regiónoch. Tu autorka hovorí o kolízii kráľovského práva (v podobe výsadného postavenia mešťanov) a sikulského práva. Špecifiká sa týkali aj sporov resp. súdov a ich štruktúry. Každý Sikul zrejme disponoval svojou osobnou pečatou s právnou silou. Autorka taktiež oboznamuje čitateľa s termínmi ako „Universitas Sicularum“ či „Iurati Assessores“ a ďalšími. Spomeňme, že v celej práci autorka používa maďarské ekvivalenty uhorských osobných a miestnych mien. Jednotný úzus považujeme za správny, hoci pri mene Péter Bazini – Szentgyörgyi, (transylvánsky vojvoda a sikulský gróf na prelome 15. a 16. storočia) by si čitateľ pomyslel, že išlo o maďarského či sikulského transylvánskeho šľachtica, hoci Petrov predikát v tomto prípade poukazuje na Pezinok a Svätý Jur na západnom Slovensku. Je však potrebné oceniť autorkinu detailnú analýzu právnej stránky postavenia Sikulov, ktorej predchádzal minuciózny výskum prameňov. Natalie Kalnóky poukazuje taktiež výrazné právne špecifiká, napr. právny princíp označený ako „primipilatus“ – držba sikulských úradov viazaná na špecifické majetky.

Piata kapitola sa zaoberá držbou pôdy. Autorka hovorí, že v „Szeklerlande“ nemohol panovník darovať alebo konfiškovať pôdu. Bola tu teda diskrepancia medzi sikulským a uhorským právom (autorka tu používa termín „Crown law“). Sikuli rozoznávali dedičnú pôdu a zvlášť ešte majetky, ktoré ich oprávňovali držať špecifické úrady a hodnosti. Metácie ich jednotlivých majetkov však neboli vždy jednoznačné, čo sa napokon stalo aj zdrojom viacerých súdnych sporov, predovšetkým s cirkevnými inštitúciami. Autorka rozoberá držbu pôdy v Uhorsku všeobecne a upozorňuje na sikulské špecifiká. Dedenie a následné prerozdelenie majetkov, ako konštatuje Kalnóky, bolo spleť a mohlo podliehať zvykovému právu alebo dobovým okolnostiam v konkrétnej rodine. Tu autorka poukazuje na niekoľko prípadov dedenia sikulskej pôdy. Zvlášť bolo upravené dedenie ženskými dedičkami, ktoré mohli byť zvláštnou právnou úpravou chápané ako mužskí dedičia („puella tamquam filius“). V tejto kapitole sú zároveň podrobne rozobrané dedičské princípy po mužskej a ženskej línii na základe sikulských ustanovení z 15. a 16. storočia.

V závere autorka hovorí, že svoju štúdiu sústredila na vývoj sikulskej komunity do roku 1562 – v tomto čase sa Sikuli už dostali do dramatickej doby, keď sa Transylvánia stala dejiskom boja pretendentov o uhorský trón a Osmanskej ríše. Zložitú situáciu Sikulov,

ich dramatický boj za vlastnú slobodu a v neposlednom rade záchranu Uhorska, popisuje Sas Mathias Miles, ktorého autorka cituje. Kalnóky konštatuje, že kráľovským dekrétom Jána II. Zápoľského z roku 1562 končí sikulská právna autonómia. Napriek nepriaznivým vonkajším okolnostiam, ako hovorí autorka, Sikuli zvrátili svoj osud podrobným spisovaním svojich privilégií, aby si napokon udržali aspoň svoju čiastočnú právnu autonómiu, čo sa im napokon podarilo až do roku 1876.

Predložená práca Nathalia Kalnóky podrobne mapuje jedno z menej známych uhorských etník a je zároveň vydarenou a dôkladnou analýzou špecifik sikulskej komunity v stredoveku.

Peter Bučko

Stephen BENNETT

Elite Participation in the Third Crusade

(= Warfare in History)

Woodbridge, The Boydell Press 2021, XVI + 447 s., 3 mapy, 3 grafy a 7 tabulek, ISBN 978-1-78327-578-6.

Fenomén křížových výprav do Svaté země má, hlavně v anglickojazyčné historiografické produkci, nezastupitelné místo. Nejnovější příspěvek k poznání poutí do Svaté země, týkající se motivace a účasti elity na třetí křížové výpravě, se do této tradice zařazuje, třebaže se snaží narušit některé zažitě představy a interpretace.

Stephen Bennett, vojenský historik a výzkumný pracovník Londýnské univerzity, se netají tím, že k zaměření na třetí křížáciu a kohezi vojenských jednotek (*unit cohesion*) jej přivedlo pozadí bývalého armádního důstojníka a absolventa vojenské akademie.¹ Autorův zájem o pospolitost válečných výprav a o faktory, které tuto soudržnost ovlivňovaly v armádách středověku, je zřejmý. Bennett však nenapsal ani tak tradiční vojenskou historii, jako spíše genealogii třetí křížové výpravy (s. VII).

Hlavním cílem Bennettovy práce je na základě autorem pracně sestavené databáze 583 identifikovatelných účastníků třetí křížové výpravy (1189–1192) z držav anglického krále Richarda I., francouzského krále Filipa II. a z Nizozemí lépe pochopit propojení a motivaci elit, jak autor svůj výzkumný soubor nazývá, k účasti na třetí ozbrojené pouti do Svaté země. Výprava byla odpovědí na zdrcující porážku vojsk Jeruzalémského království roku 1187 a pád Jeruzaléma do rukou Saladína. Katastrofa z roku 1187 a úsilí znovu osvobodit Boží hrob byly dle autora sice hlavním motivačním pojítkem, které přivedlo dohromady na první pohled nesourodé armády třetí křížové výpravy, cílem Bennettova úsilí je ale ukázat, že tento úkol nebyl zdaleka tím jediným, co spojovalo urozené účastníky tohoto tažení a zajišťovalo funkčnost a kohezi křížáckých vojsk.

Jak je tomu v anglofonní odborné literatuře běžné, autor v úvodu nastínil cíle a částečně i výsledky bádání, představil svou metodologii a nabídl přehlednou sekci zabývající se

1 Pro rozhovor s autorem viz <https://boydellandbrewer.com/bb-elite-participation-in-the-third-crusade/> (27. října 2021).

stavem poznání. Cílem a zároveň prostředkem je Bennetovi analýza společenské sítě (*social network*) účastníků třetí kruciáty metodou analýzy sociálních sítí (*Social Network Analysis*). Tu čtenáři nejprve představuje i prostřednictvím grafů a nákrešů (s. 3–6). Prostřednictvím mapování sociální struktury skládající se z elit (králů, baronů, rytířů, ale i jejich manželky a církevních hodnostářů), ale i neživých objektů zájmu (např. relikvie a náboženské instituce), resp. prosopografické analýzy osudů a vazeb křížáků zahrnutých do databáze, se Bennett dobírá k trojrozměrné síti vzájemných vztahů. Ty rozděluje na vertikální (vazalita a vztahy hospodářské), horizontální (vztahy rodinné, rodové a geografické) a sdílené (pohlaví, věk, status, hodnoty či společenské aktivity jako turnaje).

Bennett tak navazuje na prosopografické výzkumy zabývající se kruciátami předešlými,² zároveň ale poukazuje na skutečnost, že podobnou metodu k zhodnocení motivace křížáků vycházející ze sociálního podhoubí a společenských sítí účastníků třetí křížové výpravy z prostoru severozápadní Evropy zatím nikdo nepoužil (s. 10).³ S odkazem na potíže s nerovnoměrným rozložením pramenné základny pak Bennett ještě v úvodu předestírá i své závěry: Za účastí elit na třetí křížové výpravě vidí vedle tradičních křížáckých výhod především napojení poutníků na náboženské instituce šířící křížáckou spiritualitu a ideologii, dále rodinnou a rodovou tradici poutí do Svaté země, důležitost geografických a společenských ohnisek, ze kterých křížáci pocházeli, a také nezastupitelnou roli významných osobností, kolem nichž se formovaly křížácké skupiny (*clusters*). Tyto závěry se Bennett následně snaží materiálově a argumentačně doložit v jádru práce, tedy ve třech obsáhlých kapitolách a jedné případové studii. Po nich následuje shrnující závěr a jako rozsáhlá příloha také autorem sestavená databáze.

Podložil a prezentoval však Bennett své závěry přesvědčivě? Nanejvýš jen částečně. V první kapitole (s. 29–89) se Bennett zabývá náboženskými institucemi, především řádem cisterciáků, premonstrátů a řády rytířskými, jako ohnisky křížácké ideologie, kázání, financování výpravy a také jako jádru, která mnohé z účastníků třetí kruciáty spojovala a hrála důležitou roli v jejich přijetí kříže. Autor přesvědčivě ukazuje, že donátoři výše zmíněných náboženských institucí v patřičné době a oblastech ze značné části byli také účastníky třetí křížové výpravy, a mapováním osudů těchto křížáků ilustruje, jak sdružení kolem náboženských fundací posilovalo také kohezi účastníků ozbrojené poutě.

Autor dokumentuje také přízeň, jíž se zmíněným řádům dostávalo před poutí, během kruciáty i po ní, třebaže financování výpravy tentokrát v Anglii a Francii zajišťoval do značné míry tzv. saladínský desátek. Převádění majetků na řády spojené s křížovými výpravami tak často dle autora dokazuje spíše než potřebu získat hotovost zastavením svých majetků spirituální motivaci křížáků (s. 39–50).

Právě při hodnocení duchovní motivace však Bennettova argumentace poněkud vázne. Poměrně přesvědčivě se sice staví názoru Riley-Smithe,⁴ když právě provázaností náboženských

2 Příkladem budiž Jonathan PHILLIPS, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, London 2007, především s. 99–114.

3 Srov. Stephen J. SPENCER, *The Third Crusade in Historiographical Perspective*, *History Compass* 19, 2021, č. 19, s. 1–14.

4 Jonathan RILEY-SMITH, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1986, s. 155.

řádů s třetí křuciátou a také kazatelskou aktivitou (bývalých) cisterciáků dokládá pokračující vliv monasticismu na křižácké hnutí i na konci 12. století (s. 30–31), zároveň se ale opakovaně a poněkud nuceně vrací k motivu *imitatio Christi* (s. 31–35) jako k jednomu ze základních pilířů hlásání křuciáty cisterciáky a duchovní motivace křižáků závěru 12. století. To se autor paradoxně snaží podložit také odkazem na studii Williama Purkise, jež však naopak dokládá, že motiv *imitatio Christi* v cisterciáckých kázáních a v křižácké motivaci od poloviny 12. století spíš nápadně slábl či dokonce absentoval, než aby nabýval na síle.⁵

Jistěji působí kapitola druhá (s. 90–120), kde Bennett sleduje rodinné a rodové vzorce účasti na třetí křuciátě a křižáckou rodovou tradici jako motivaci k přijetí kříže. Autor zjišťuje prozkoumáním rodových historií křižáků ve své databázi, že přes 50 % účastníků křuciáty z kapetovské Francie se mohlo pyšnit předkem, jenž se také zúčastnil jedné z předchozích ozbrojených poutí. A třebaže v anjouovské říši se tak vysoké procento křižáckých „rodokmenů“ nevyskytovalo, i zde mohl mít příklad předků důležitou roli pro přijetí křižáckého slibu.

Autorova analýza sociálních sítí identifikovaných poutníků především prozrazuje, že přes 40 % účastníků třetí křížové výpravy se tažení účastnilo společně s příbuznými. To dle autora potvrzuje dobový ideál bojovat bok po boku svých blízkých zachycený narativními prameny a znovu ukazuje důležitost příbuzenských vazeb pro fungování nejen křižáckých oddílů, ale také obecněji společnosti 12. století (s. 93). Hlavně pak toto zjištění poměrně přesvědčivě popírá tezi, že křížové výpravy byly záležitostí pouze mladších nezaopatřených synů toužících po materiálním zajištění či kořisti (s. 91–92).⁶

Podobně jako v kapitole předchozí, kde autor někdy až příliš násilně pracoval s pojmem *imitatio Christi*, i zde bohužel často sklouzne do opakování svých závěrů i tam, kde jeho vývody působí nuceně a příliš ne vycházejí z předchozí argumentace. Ta pak působí zbytečně – příkladem budiž sekce zabývající se pohledem historiografie na středověkou rodinu, která je jen těžko pochopitelně shrnuta velmi obecným konstatováním, že mladší synové nehledali individualisticky štěstí ve Svaté zemi, nýbrž zůstávali pevnou součástí rodinné sítě (s. 98). Za svěží a podnětné lze naopak označit Bennettovo zjištění, že ve středu (či velmi blízko něj) některých křižáckých sítí stály urozené ženy, jež tak nejen že své muže a syny od přijetí kříže se slzami v očích neodrazovaly, jak může vyznívat například z veršů dobového minnesangu,⁷ nýbrž je v tomto rozhodnutí někdy i aktivně podporovaly (s. 110n.).⁸ To dle autora potvrzuje i případ Eleonory Akvitánské, jež by si v tomto kontextu rozhodně zasloužila bližší pozornost (s. 112n.).

5 William J. PURKIS, *Crusading Spirituality in the Holy Land and Iberia, c.1095–c.1187*, Woodbridge – Rochester 2008, s. 86–119.

6 Křížovou výpravu, ovšem tu první, popsal jako možný ventil mladších synů např. Hans Eberhard MAYER, *Dějiny křížových výprav*, Praha 2013, s. 37, přičemž této tezi, také však pro první křuciátu, se postavil již J. RILEY-SMITH, *The First Crusade*, s. 44–47.

7 Srov. např. Ekkehard EICKHOFF, *Friedrich Barbarossa im Orient. Kreuzzug und Tod Friedrichs I.*, Tübingen 1977, s. 55–57.

8 Ke zvěstem o ženách, které se měly třetí křížové výpravy dokonce aktivně účastnit, srov. Helen NICHOLSON, *Women on the Third Crusade*, *Journal of Medieval History* 23, 1997, č. 4, s. 335–349.

Na stránkách třetí kapitoly (s. 121–158) zkoumá Bennett význam geografické blízkosti, obchodních vztahů a účasti na turnajích při vytváření identity, motivace a sociálních sítí sledovaných křižáků. Mezi lehce předvídatelné a Bennettem potvrzené výsledky této analýzy se dá zahrnout například tlak k přijetí kříže vazaly, jejichž lenní pán tak již učinil, nebo na domácnosti či družině (*military household*) významných i méně významných křižáků (s. 123–130). Z Bennetových závěrů lze bez větších okolků přijmout také tezi o přijímání kříže na základě geografického sousedství. Zajímavým autorovým poznatkem je odhalení pojítek těchto regionů s ohnisky protižidovských bouří (s. 131–132). Při hledání obchodních vazeb mezi sledovanými poutníky se Bennett – k dobru věci – o implikacích pro účast na kručiatě vyjadřuje spíš zdrženlivě a poukazuje především na finanční náročnost tažení do Svaté země (s. 134–140).

O poznání odváznější je pak část věnovaná peněžním lénům (*money-fiefs*). Bennett poukazuje na to, že značné procento identifikovaných křižáků bylo zajištěno právě tímto zdrojem příjmů, což mohlo dávat volnější ruce právě k přijetí kříže (s. 141). Poněkud arbitrárním dojmem pak ale působí, když Bennett sugestivně vztahuje anglicko-vlámskou smlouvu z roku 1163, v jejímž rámci došlo k hromadnému obchodu s peněžními lény, k účasti na třetí kručiatě na základě zjištění, že 46 % známých účastníků této smlouvy kříž opravdu později přijalo (s. 145).

Dle autora knihy disponování peněžním lénem mohlo přinejmenším naznačovat ochotu sloužit lennímu pánu i mimo domovinu, což Bennett poněkud divoce považuje za jednu z ingrediencí „expedičního ducha“ (*expeditionary spirit*) tak důležitého pro dobrodružnou a náročnou pouť daleko na východ (s. 146). Podobný efekt mohly mít dle autora i rytířské turnaje – kromě šíření nové světské, rytířské kultury, upevňování skupinového vojenského výcviku, koheze rytířských družin a navazování kontaktů se i zde mohl utvářet onen expediční duch či „rozpoložení mysli“ (*expeditionary mindset*), pojící světské elity z rozličných částí severozápadní Evropy (s. 146–158).

Podobně jako zajímavě, vzhledem k tématu knihy však poněkud zbytečně, působí ve třetí kapitole popis turnajové zbroje na konci 12. století, působí jako jakýsi přívažek i kapitola poslední – případová studie k domácnosti, *familia regis*, krále Richarda Lví srdce v době třetí křížové výpravy (s. 159–212). Analýzou vzájemných vztahů příslušníku této královské *familia* Bennett opět popírá některé v literatuře zažité teze (družiny složené hlavně z nemajetných mladších synů, odstup církevních a světských elit od královské domácnosti, špatné zajištění království během kručiaty) a poukazuje na možnost sociální mobility v královské družině či fluktuaci dvorských úřadů a jejich náplně. Čtenáře ale jen obtížně přesvědčí o tom, že kupříkladu výklad o královské galéře a jejím kapitánovi zděděném Richardem po otci Jindřichovi (s. 193–196) musí být součástí práce, jež si dala za cíl prozkoumat motivaci a sociální kohezi poutníků do Svaté země.

Pokusme se o závěrečné shrnutí. Pokud autor na začátku knihy avizoval, že čtenáři předkládá spíš genealogii třetí křížové výpravy, je mu opravdu nutno dát za pravdu. Bennetovi nelze upřít smysl pro detail, s jakým sleduje síť vzájemných vztahů téměř šesti set křižáků z Anglie, Francie a Nizozemí v době třetí křížové výpravy, jejichž jména, osudy a s trochou štěstí i rodové souvislosti vypreparoval z úředních i narativních pramenů a pospojoval do

spletitých pavučin umožňujících proniknout za prostá statistická tvrzení. Právě zde však tkví také hlavní nedostatek knihy: I přes několik podstatných, podnětných či odvážných vývodů objasňujících křížáckou motivaci na konci 12. století či poměrně vysokou míru sociální koheze elit středověké společnosti se Bennett ze záplavy jmen a souvislostí vynořuje jen s obtížemi. Některé závěry pak čtenáři vnucuje spíše častým opakováním než legitimní argumentací.

O to více pak zamrzí pasáže, kdy Bennett od tématu odbíhá, místo aby se soustředil na vycizelovanou analýzu několika ústředních motivů, které si určil ve vcelku zdařilé úvodní části. Kniha, jejíž téměř polovinu (s. 220–396) tvoří databáze účastníků třetí křížové výpravy a s ní spojené domácnosti krále Richarda, tak místy působí jako uměle natahovaná. To je škoda, protože za ne vždy vydařeným zpracováním se skrývá inspirativní metodologie i neotřelé nápady. Bennettovým poznatkům o křížácké motivaci a sociálním propojení elit 12. století by tak možná více slušelo zpracování formou několika samostatných ucelených studií než někdy jen obtížně uchopitelné monografické vydání.

Mikuláš Netík

Jiří KUTHAN

Parléřovský mýtus. Rod Parléřů – dílo a jeho oblasť

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Karolinum 2021, 723 s., 866 vyobrazení, ISBN 978-90-7422-822-3 (NLN) a 978-80-246-5021-0 (Karolinum).

Monumentálně vyhlížející dílo s bohatou obrazovou dokumentací a s přitažlivým titulem má předpoklady zaujmout nejen odborné, ale i další čtenáře. Ti z nich, kteří by v Úvodu, připomínajícím spíše záložku, hledali předznamenání autorova pojetí Parléřovského mýtu, se mnoho nedozvědí.¹ Již nahlédnutí do obsahu však napoví, že Jiří Kuthan své životní dílo koncipoval ve třech navazujících částech, jejichž názvy jsou dostatečně návodné. První pojednává o dílu mistrů Parléřova rodu v římské říši a v Uherském království, druhá se zaměřuje na dílo Petra Parléře a dalších členů jeho rodu v zemích České koruny, zatímco třetí je věnována inspirační síle „parléřovské“ architektury a sochařství v Říši i za jejími hranicemi. Čtvrtá část je přidaným exkursem o „krásných“ madonách a pietách kolem roku 1400 a teprve v páté, také velmi stručné části přichází na řadu „Parléřovský mýtus“. Ještě dříve, než se vydáme v naznačeném směru, je třeba vyzdvihnout téměř zamlčenou skutečnost, že většinu fotodokumentace pořídil sám Jiří Kuthan. Jde řádově o stovky záběrů, které dokládají nejen autorovo osobní seznámení s díly parléřovského okruhu *in situ*, ale i jeho profesionální zvládnutí tak obtížné disciplíny, jakou je fotodokumentace architektonických památek. Neméně stojí za připomenutí, že během posledního desetiletí autor buď sám, nebo ve spolupráci s Janem Roytem i jinými autory vydal několik dalších rozsáhlých děl a sborníků.²

1 Přehled dosavadního bádání a jeho zhodnocení včetně připomenutí vlastního celoživotního badatelského úsilí autor dosti nezvykle zařadil do Ediční poznámky na s. 632–640.

2 Srov. zejména dvě obsírné monografie, na nichž se podílel Jan ROYT: *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatoyně českých patronů a králů*, Praha 2011 (psal jsem o ní v ČČH 110, 2012,

První část o dvanácti nečíslovaných kapitolách je členěna podle měst, v nichž lze doložit nebo předpokládat působení parlérovských hutí. Švábský Gmünd s kostelem sv. Kříže jeví se tu jako očekávané východisko, neboť právě odtud císař Karel IV. povolal v roce 1356 třináctiletého Petra, syna gmündského Jindřicha Parléře, do Prahy. Stojí tak černé na bílém v nápisu nad bustou tohoto stavitele v triforiu chrámu sv. Víta. Kolem autenticity a doby vzniku tohoto a dalších tamějších nápisů panují pochybnosti, právě tak jako o některých zde uvedených údajích včetně data Petrova příchodu do Prahy, které se pokusil do roku 1353 posunout Vojtěch Birnbaum.³ Rozplést rodinné vazby nebylo ani pro autora snadné, neboť jejich společným znakem bylo spíše znamení zalomeného úhelníku než samo jméno, v latině (*parlerius*) i v mittelhochdeutsch (*parlier, parlierer, palier*) znamenající „mluvčího“, či v daném případě vedoucího stavební huti (z toho české „polír“).

Příznačné je, že sám Petr Parléř (1332/33–1399) označil svého otce Jindřicha přídomkem „de colonia“.⁴ Jindřich se téměř jistě na stavbě kolínské katedrály podílel, a když zde kolem roku 1330 práce ustaly, chopil se příležitosti při dostavbě trojlodí kostela sv. Kříže v Gmündu. Jisté vazby ke Kolínu si Jindřichova rodina pravděpodobně uchovala, neboť Gertruda z Hammu, první manželka našeho Petra Parléře byla dcerou kamenického mistra Bartoloměje, který se usadil v Kolíně. Z prvního manželství vzešli tři synové (Václav, Jan a Mikuláš), všichni se uplatnili v otcových stopách jako stavitelé a kameníci. Obdobně tomu tak bylo i s Janem/Jankem, druhorozeným synem z druhého manželství s Anežkou z Bürren (první syn zemřel v raném věku) a také Petrova dcera z jeho prvního manželství se provdala za kameníka Michaela z Kolína. Zatím nebyla řeč o Petrově bratru Michaelovi a jeho dalším bratru či synovci Jindřichovi z Gmündu. Samotná rodina Petra Parléře spolu se spřízněným rodem savojských verkmistřů a případně i dalších příbuzných tak ve své době skutečně tvořila

s. 348–251) a *Karel IV. Císař a český král – vizionář a zakladatel*, Praha 2016. Dále je tu třeba uvést Kuthanovo dvousvazkové *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců*, Praha 2010–2013 nebo sborník *Římský a český král Václav IV. a počátky husitské revoluce*, který vydal spolu s Jakubem ŠENOVSÝM (Praha 2019).

3 Vojtěch BIRNBAUM, *Kdy přišel Petr Parléř do Prahy?* Umění 1, Praha 1929, s. 51–56. Kriticky se s Birnbaumovou argumentací, kterou sdíleli i jiní historici umění, vyrovnal Viktor KOTRBA, *Kdy přišel Petr Parléř do Prahy. Příspěvek k historii počátků parlérovské gotiky ve Střední Evropě*, Umění 19, 1971, s. 109–135. Pars pro toto tím naznačují, že by pro mnoho otázek, které v bádání zůstávají otevřené, bylo třeba připojit historiografické exkursy, což ovšem u díla shrnujícího zaměření nepřichází v úvahu.

4 V nápisu u busty Petra Parléře v triforiu chrámu sv. Víta sice stojí „do polonia“, zjevně však jde o omyl restaurátora 19. století. Část rodinných vazeb objasnil již Joseph NEUWIRTH, *Peter Parler von Gmünd, Dombaumeister in Prag und seine Familie*, Prag 1891; nověji srov. Barbara SCHOCK-WERNER, *Die Parler*, in: Anton Legner (ed.), *Die Parler und der schöne Still 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen Museums in der Kunsthalle Köln*, Bd. 3, Köln 1978, s. 7–11; a heslo Jakuba VÍTOVSKÉHO *Parléř*, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 470–480. Netřeba dodávat, že Jiří Kuthan udává v širokém rozsahu i další literaturu.

rozvětvenou základnu stavebního podnikání v sektoru církevní architektury.⁵ Téměř ke každému z uvedených stavitelů či staveb existuje rozsáhlá, často rozporná literatura, kterou autor sice v soupisu literatury vesměs uvádí, ne vždy se však s ní vyrovnává. Při syntetizujícím pojetí díla to ani nebylo možné, neboť jeho rozsah by neúměrně narostl.

Teritoriální rámec Kuthanem zkoumané parléřovské diaspory zahrnuje celou Římskou říši, kterou jihovýchodním směrem dokonce přesahuje. Není to žádným překvapením, vezmeme-li v úvahu výsledky staršího bádání shrnuté do tří svazků katalogu (a dvou připojených svazků) kolínské výstavy z roku 1978.⁶ V defilé měst se staveništi parléřovských hutí následují po Gmündu a Kolínu nad Rýnem Freiburg im Briesgau, Basilej, Vídeň, Řezno, Ulm, Štrasburk, Milán a Záhřeb. Nechybí v něm ani poměrně rozsáhlé pojednání o Norimberku, i když parléřovský vliv se tu jví podle nejnovější monografie Jiřího Fajta jako zanedbatelný.⁷

Dostáváme se tak k velmi subtilní otázce průkazných dokladů, které má uměleckohistorické bádání k dispozici. Vedle ojedinělých smluv (Freiburg im Breisgau) nebo písemných zpráv (Basilej) lze matnou představu tu a tam získat z pramenů finanční povahy. Jinak přichází v prvé řadě v úvahu znamení zalomeného kamenického úhelníku jako spojovací článek gmündských verk mistrů a členů parléřovského rozrodu. Pokud toto znamení na stavebních člancích bylo výrobní značkou pro výpočet mzdy za vykonané dílo, takřka by se tím vylučovala účast dvou nebo více příbuzných v jedné stavební huti. Tomu sice odpovídají doklady o individualizaci uvedeného znamení, ty však jsou zcela ojedinělé. Kromě toho v případě pražské katedrály jen každý pátý z originálních tesaných článků má značku. Běžně se asi stávalo, že kameník před týdenní výplatou odevzdal více kusů, z nichž jen jeden označil. Přesto se již v huti vedené Petrem Parléřem podařilo prokázat 239 typů značek.⁸ Nejinak tomu zřejmě mohlo být i na jiných stavbách, na nichž se podíleli členové Petrova rodu. V případě štítku se zalomenou úhelnicí na dílech sochařské povahy jde o neméně složitou

5 Rod Petra Parléře a jeho příbuzenstva autor představil v příloze na s. 641–645. Zde také stručně o nepřilíš jasné souvislosti s Junkery/Panici, kteří rovněž používali znamení zalomeného úhelníku.

6 A. LEGNER (ed.), *Die Parler und der schöne Still 1350–1400*, Bd. 1–3, Köln 1978. Dále srov. dva přidružené svazky: Bd. 4. *Das Internationale Kolloquium vom 5. bis zu 12. März 1979 anlässlich der Ausstellung des Schnütgen Museums in der Kunsthalle Köln*, Köln 1980 a *Resultatband zur Ausstellung des Schnütgen Museums in der Kunsthalle Köln*, Köln 1980.

7 Jiří Fajt se ve svém posledním díle, který autor stačil zařadit do seznamu literatury, sice převážně věnuje malbě, nicméně je zajímavé, že se o Parléřovi zmiňuje jen zcela okrajově: *Nürnberg als Kunstzentrum des Heiligen Römischen Reichs. Höfische und städtische Malerei in der Zeit Karls IV. 1346–1378*, Berlin–München–Prag 2019, srov. s. 298.

8 Většina stavebních článků sochařské povahy kamenickou značku nemá, jak dříve již doložil Petr CHOTĚBOR, *Stavební postupy svatovítské stavební huti ve středověku zjištěné při konzervaci katedrály sv. Víta na Pražském hradě*, *Staletá Praha* 32, 2016, s. 122–129, zde s. 126. K jeho pozdějším zjištěním, na něž se v textu odvolávám, Jiří Kuthan již neměl možnost přihlídnout. Viz Petr CHOTĚBOR, *Kamenické značky*, in: Jana Maříková-Kubková a kol., *Katedrála viditelná a neviditelná I*, Praha 2019, s. 143–147.

záležitost, neboť v některých případech mohla přicházet v úvahu i role Petra Parlěře nebo příslušníka jeho rodu jako sochaře-konceptora, dohlázele a garanta.⁹

Ještě více je historik vázán na mínění znalců v případě afinity architektonického řešení větších celků nebo naopak detailů, jak tomu je v případě soudobých visutých svorníků v sakristii pražské katedrály, na portálu freiburského münsteru nebo v kapli sv. Kateřiny štrasburského dómu. Přínos Petra Parlěře přitom spočíval zejména v rozvoji pozdně gotických klenebních konstrukcí či měkce modelovaných přípor a dále též v dynamickém řešení prostoru se širokými okny a s obrazci plaménkových kružeb. V tom, jak se mi to jeví, je většina dosavadní literatury zajedno.¹⁰

Jestliže Jiří Kuthan postupuje ve výběru parlěřovské architektury a skulptury extenzivně, není v tom osamocen, neboť takřka celé parlěřovské bádání se vyznačuje obdobnou snahou. Vedle nesporného přínosu a vlivu hutí spojených shodným původem, jménem či kamenickým znamením tu zjevně hrála roli méně výrazná individuální role jiných soudobých verkmistrů. Při kritickém pročitání odborné produkce mne občas napadá, co vše by musel exponovaný jedinec typu Petra Parlěře stihnout, kdyby měl vykonat vše, co se mu připisuje. Někdy si také kladu otázku, jak dlouho trvala práce na stavebním rysu, soše či stavebním článku, jak intenzivně se na stavbách pracovalo v zimě a jak bylo možné na dálku řídit dvě nebo více staveb.¹¹ Jindy postrádám větší přihlídnutí ke stavebním expertizám, i když odkazy na ně lze v poznámkovém aparátu nalézt. To vše není míněno jako výtky, zvláště když Jiří Kuthan nenechává čtenáře na pochybách o své bohaté erudici, zjevné z textu i z poznámkového aparátu. Nejen v této části, ale v celé knize čtenář rovněž ocení údaje o stavební i jiné historii té které architektonické památky, jež často sahají hluboko do 12. či 13. století. Kniha tak do jisté míry supluje kompendia, do nichž by jinak bylo nutné čas od času nahlížet.

Autor si svůj úkol neulehčil ani ve druhé části pojednávající o parlěřovské architektuře v zemích České Koruny. Ačkoli sám se pražskou katedrálou i jinými památkami podrobně zabýval¹², v knize o nich pojednal nově, přičemž v poznámkách přihlédl i k poslední literatuře.

9 Odvolávám se tu na pojednání Michaela OTTOVÁ – Jan KLÍPA – Aleš MUDRA, *Počátky a formování krásného slohu*, in: Petr Jindra – Michaela Ottová (eds.), *Nad slunce krásnější. Plzeňská madona a krásný sloh*, Plzeň – Praha 2020, s. 44–52.

10 Nejnověji srov. Klára BENEŠOVSKÁ – Ivo HLOBIL, *Hut' katedrály pod vedením Petra Parlěře – nové tvůrčí centrum uprostřed Evropy*, in: Tatána Petrasová – Rostislav Švácha (eds.), *Dějiny umění v českých zemích 800/2000*, Praha 2017, s. 182–185. Obdobně a podrobněji k tomu, ale s kritickým odstupem Petr MACEK, *Petr Parlěř a jeho místo v evropské architektuře*, in: P. Jindra – M. Ottová (eds.), *Nad slunce krásnější*, s. 62–81.

11 Zatím ojedinělým zůstává záznam v týdenních účtech pražské katedrály, podle něhož bylo na příkaz Karla IV. k 30. srpnu 1377 vyplaceno Petru Parlěřovi za zhotovení tumbly Přemysla Otakara I. 39 kop grošů. Částka odpovídala výši jeho třiceti týdenních platů. Pokud by jen na této soše pracoval sedm měsíců, dávalo by to jistou představu o tom, kolik podobně náročných děl mohl sám vytvořit. Analogicky by bylo třeba být jen pokusně zjistit, kolik času bylo třeba s použitím soudobých pomůcek k vytvoření jednoho velkého stavebního rysu.

12 Odkazuji tu zejména na zmíněnou již velkou monografii, kterou Jiří Kuthan vydal spolu s Janem Roylem: *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha* (psal jsem o ní v ČČH 110, 2012, s. 348–251).

Vzhledem k tomu, že v případě této katedrály jde o monument, k němuž se tu méně tu více vztahuje většina v knize uvedených architektonických památek, očekával bych, že se jí bude zabývat podrobněji a že se ve větší míře rozepíše o rozdílných názorech literatury. Částečně to nahrazuje pátá kapitola, která současně plní funkci celkového shrnutí.

Jediný, i když patně ne zcela nesporný výčet prací Petra Parlře, alespoň pod královskou patronací, přináší nápis nad jeho bustou v dolním triforiu. Vedle dokončeného chóru a „stolic“ samotné katedrály, chóru hradní kaple Všech svatých a vedení stavby kamenného mostu je tu zmíněn i chór kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem, který začal budovat od základu. Přitom právě v Kolíně je doloženo hned několik zde usazených kameníků, včetně Michala z Kolína nad Rýnem, nejspíše zetě Petra Parlře. Naopak ve Zlaté Koruně působil podle zápisu z října 1359 Petrův bratr Michael, k jehož tamějším pracím se mimo jiné počítá i dnes již nedochovaná studnice v rajském dvoře cisterciáckého opatství. Jiří Kuthan každou z uvedených památek znalecky přibližuje slovem i obrazovou dokumentací, přičemž neopomíná ani možné souvislosti s parlřovským dílem v případě svatobarborského chrámu v Kutné Hoře či farního kostela v Kladsku, ani brněnské působení Jindřicha z Gmündu ve službách moravského markraběte Jošta Lucemburského. Stranou nezůstaly ani více tušené než doložené vazby parlřovské architektury a skulptury s uměním ve vedlejších zemích.

Užitečnou orientační pomůckou ke třetí stěžejní části o inspirační síle „parlřovské“ architektury a skulptury v římské říši a za jejími hranicemi je mapa na s. 456. Erbovní štítky se zalomeným úhelníkem nalezneme u více než čtyřiceti měst od Malborku na severu, fríského Kampenu a švýcarského Bernu na západě a chorvatského Pasinu na jihu. Přitom tu nejsou uvedeny lokality (na jihu zvláště Milán a Záhřeb) s bezprostředním nebo hypotetickým působením členů Parlřova rodu, s nimiž jsme se seznámili v první kapitole a které zachycuje přehledná mapa na s. 14. Nechybí tu ani Karlova pozdní rezidence v Tangermünde. Patrně jen nedopatřením vypadly štítky u Prešpurku (Bratislavy) a Budína (Budapešti), o nichž se autor rovněž podrobně rozepisuje. Nemělo by nám uniknout, že v nadpisu této části je slovo „parlřovské“ v uvozovkách, neboť častěji tu jsou obecněji míněny vlivy umění bohemikální provenience. Je také třeba vzít v úvahu, že pražští Parlři byli příbuzensky propojeni s mistrem Michalem z rodu savojských verk mistrů působícím v čele huti v Kolíně nad Rýnem a že pražskou hutí prošli též tak významní stavitelé, jakými byli Ulrich von Ensingen (katedrála ve Štrasburku a münster v Ulmu) a Stephan Krumenauer (chrámy v Landshutu a Pasově). Blízký vztah k pražské parlřovské huti měl i mistr Petr z Prachatic, který se po úmrtí mistra Václava ujal vedení prací na vídeňském dómu.

Přímé doklady písemné nebo jinak nesporné povahy v této třetí části jinak téměř nenajdeme.¹³ Mluví se tu o původu mistrů, pocházejících z jihoněmecké domoviny Parlřů

V případě parlřovských staveb ve znamení zalomeného úhelníku autor, jak předpokládám, naopak zprvu předložil nástin, který v recenzovaném díle rozvinul (viz J. KUTHAN – J. ROYT, *Karel IV. Císař a český král*, s. 347–397).

13 Jednou z výjimek je kostel na Ptujské goře, kam podle autora přišel okolo roku 1400 z Prahy mistr Václav z rodu Parlřů. Tato kapitola může také posloužit jako ukázka šíře výzkumu, který autor podnikl pro jednotlivé památky.

(Bolzano), o podnětech architektury v Kolíně nad Rýnem (Wetzlar), o hypotetických úvahách některých autorů (Lemgo), jindy o řešení předznamenaném samotným Petrem Parlěrem (Landshut), o podobnosti kamenických značek (Havelberg) nebo o „parléřovské“ notě (tumba Günthera XXV. ze Schwarzburgu). Na druhé straně autor vítaně poskytuje o zvolených sakrálních stavbách či sochách podrobné poučení včetně historického začlenění lokalit do širšího kontextu lucemburské epopeje. Tu všude vystupuje do popředí Kuthanův celoživotní zájem o zkoumané památky, jež také sám ve svých působivých fotografiích zachytil. Pozorný čtenář zde rovněž nalezne poučení, které by jinak nesnadno získával. Pars pro toto tu uvedu paralely k autoportrétu Petra Parlěře v Landshutu (busta mistra Hanse von Burghausen) a Halle an der Saale (busta mistra Conrada Enbecka).

Dominantní uměleckou oblastí Kuthanova zájmu od počátku byla a zůstala architektura, avšak ani sochařství nepřišla v jeho díle zkrátka. Platí to zejména o náhrobcích přemyslovských panovníků v pražské katedrále, jmenovitě o tumbě Přemysla Otakara I., o níž lze takřka bezpečně říci, že ji celou zhotovil mistr Parlěř. Přesto zařazení stručné čtvrté části o „krásných“ madonách a pietách tzv. internacionálního slohu z knihy poněkud vybočuje, a je tak spíše ukázkou autorovy snahy neponechat stranou nic, co by z jeho úhlu pohledu mohlo posílit nosnou konstrukci celé knihy, a to nejen o parléřovském mýtu, ale i o skutečném parléřovském fenoménu v dějinách středoevropských (v autorově pojetí bezmála celoevropských) dějin středověkého umění. V čem spočíval „parléřovský“ mýtus, Jiří Kuthan výslovně neobjasnil. Pokud jím měl na mysli předchozím badáním rozmlžený obraz působení rozvětvené parléřovské huti na území celé římské říše, v němž tu a tam zazáří její průkazně doložená díla, tak to ani nebylo třeba. Parléřovský mýtus bude tak dále vzbuzovat pozornost a vyvolávat nové otázky i přístupy.

František Šmahel

Fanny MÜNNICH

Der sächsische Adel an den Universitäten Europas. Universitätsbesuch, Studienalltag und Lebenswege in Spätmittelalter und beginnender Frühneuzeit

Teilband 1 und 2. Quellen und Forschungen zur sächsischen und mitteldeutschen

Geschichte 45. Sächsische Akademie der Wissenschaften Leipzig.

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2020, 1351 s., ISBN 978-3-515-12546-8.

Německá (tištěná) disertace je pojem. Jak pokud jde o výběr témat, tak také (a někdy ještě více) svým rozsahem i zpracováním. Předložený spis – a je to třeba vytknout už na počátku – je toho nejlepším příkladem v tom dobrém slova smyslu. Než bude možné přejít ke konkrétnímu představení díla, které má výrazně širší význam, než by jeho titul naznačoval (i když i ten je dostatečně nosný sám o sobě), je potřeba několik obecnějších slov o tom, jak situace vyhlíží na naší domácí scéně.

Dějiny univerzit, školství a kultury tvoří při veškeré autonomnosti jejich jednotlivých fenoménů významný vyšší, samostatný celek historického bádání, který má svou bohatou a doslova nevyčerpatelnou nabídku témat historických i historiografických, a to jak regionálních, tak obecných. V tomto kontextu jde o to první. Univerzity jsou nezpochybní-

telným obecným tématem, které propojuje nejen v tomto případě dějiny regionální s dějinami evropskými. A možno říci, že jde opravdu o téma jako stvořené pro srovnávací dějiny vlastně i v širším než evropském kontextu. Ale zůstaňme v jeho rámci. Trochu mechanicky lze konstatovat, že univerzitní dějiny se mohou členit do tří základních více či méně autonomních složek. Jsou to právní a správní dějiny jednotlivých institucí různě zasazené do obecného vývoje, dále dějiny univerzitní vzdělanosti či lépe učenosti tu či onde tradované či recipované, a posléze vnitřní dynamika života jedné každé univerzity v rámci té které regionální – národní společnosti.

V kontextu tohoto posledního segmentu je významným pracovním polem studentská, méně i učitelská peregrinace, při níž ve 13. století jde nejdřív o jednotlivé osoby, pak o desítky osob, jejichž počty ale narůstají záhy na stovky, aby z nich byly počínaje 14. stoletím posléze tisíce až desetitisíce jedinců různého sociálního statutu, které křížovaly latinskou Evropou na proslulá učiliště, aby se posléze (případy, že osoby, které pak na nich zůstávaly, jsou poměrně řídké, i když mohou být významné) zpravidla vracely do své domoviny a dle efektu svých studií získávaly více či méně důležitá místa ve společnosti, a tvořily tak podstatnou část jejich duchovních elit.

Tato časově limitovaná peregrinace vzbuzuje značnou pozornost z různých stran a otázky, resp. odpovědi na ni vznášené, výrazně přispívají nejen k plastičnosti našeho obrazu minulosti, ale i k zřetelnějšímu a prohloubenějšímu chápání obecného kulturního, ale i politického vývoje. V obecné literatuře a ovšem i v českých poměrech je této otázce věnována dlouhodobě značná pozornost, kterou lze sledovat už od 19. století, nicméně jde o téma takřka nevyčerpatelné. Jedinečný podklad pro obecné poměry vytváří již řadu let zejména Rainerem Schwingesem na bernské univerzitě budované *Repertorium academicum Germaniae* (RAG), do něhož je pochopitelně vpracována i česká látka.

V českých poměrech šlo nejdříve o pouhé seznamy dle jednotlivých, zpravidla vydaných univerzitních matrik v okolních zemích, k čemuž se postupně připojovalo stručnější či zevrubnější statistické hodnocení, které více nebo méně přihlíželo k domácím politickým, kulturním a ovšem i církevním poměrům té které doby. Stačí tu pro oživení paměti připomenout alespoň profilová jména počínaje Ferdinandem Tadrrou, Václavem Flajšhansem, Josefem Vítězslavem Šimákem, přes Karla Hrdinu či Marii Ludmilu Černou-Šlapákovou, Otakara Odložilíka nebo Františka Hrubého až k Miroslavu Trucovi, Františku Šmahelovi či Jiřímu Stočesovi a nejnověji k Libuši a Vladimíru Spáčilovým resp. Mladě a Martinu Holým. Zejména ale práce posléze jmenovaných, F. Šmahela (vedle těch cizojazyčných a v seznamu uváděných) a J. Stočese, by byly autorce k užítku, stejně jako z prací obecných kniha Pearl Kibre o univerzitních národech.¹ Velmi mnoho je ovšem i v jiných českých pracích, tak zejména v Rukověti humanistického básnictví, i když tam je třeba tyto cenné údaje pracně vyhledávat. A ovšem k nedocenenému Zikmundu Wintrovi. K nějaké syntetičtější práci ale u nás zatím nedošlo (neboť jinak svého času užitečnou výše citovanou knihu F. Tadrzy za ni přece jen nelze považovat). Doufejme tedy, že níže představovaná kniha se k podobné práci stane alespoň v nějakém směru impulzem.

1 Pearl KIBRE, *The Nations in the Mediaeval Universities*, Cambridge Mass. 1948.

Autorka se úspěšně snaží vystihnout dynamiku procesu získávání vyšších forem vzdělání poskytovaného univerzitami (akademiemi) významné části saské společnosti. Děje se tak zmapováním a vyhodnocením rozsáhlého sít venia verbo „europaweit“ rozptýleného materiálu v rozpětí sice více než tři staletí, ale vzhledem k této dynamice s pochopitelným důrazem na pokročilém 15. a návazném 16. století. Tento materiál se poněkud zjednodušeně řečeno skládá ze dvou základních komponentů. Jsou to v první řadě prameny produkovány jednotlivými univerzitami. V podstatě jde o seznamy scholárů těchto univerzit, vzniklé z jejich evidenčních, zejména finančních potřeb a ovšem také z nutnosti mít evidenci o osobách, kterým byly uděleny příslušné vzdělanostní stupně. Tyto matriky mají vzhledem k potřebám svého držitele a v závislosti na pečlivosti je vedoucích úředníků ovšem různý stupeň schopnosti výpovědi v tom smyslu, do jaké míry je ten či onen v nich evidovaný jedinec, případně skupina, charakterizován geograficky či sociálně.² Mimo to existují vedle matrik ovšem různé další minoritní univerzitní prameny, ty ale přinášejí v tomto kontextu využitelné údaje jen v omezené míře.

Druhá skupina pramenů postrádá základní provenienční sevěnost a je natolik různorodá, že je stručně v podstatě nespécifikovatelná. Nicméně je třeba základní okruhy aspoň naznačit. Lze ji členit do dvou skupin. První vytvářejí prameny vycházející bezprostředně z vůle vydavatelovy (tedy svým způsobem jde o ego-dokumenty), druhá přináší odraz nejrůznějších aktivit takové osoby v jejím veřejném i soukromém životě ve všech ostatních úředních – diplomatických i neúředních písemnostech od korespondencí až po erbovníky a štambuchy. A pokud jde o osoby jako vlastníky knih, je v jednotlivých biogramech dle možnosti podána příslušná informace. Výraznější souhrn v partii výpravné bych velmi uvítal.

Proč se o těchto pramenech zmiňují, má svůj smysl. Autorka se totiž s udivující vynalézavostí a pracností snažila postihnout nejen ty prameny univerzitní, ale v maximální možné míře i ty ostatní (nepublikovaný materiál čerpala ze 14 archivů resp. Knihoven, často ovšem v desítkách tam uložených fondů). To se v podstatě týká i literatury (na některé, zejména české lakuny je ale upozorněno výše) a to až po snad nejzapadlejší články v lokálním saském, zejména vlastivědném tisku. Pouhým odhadem jde o dobrých 2500 titulů (v řadě případů jde ovšem nepochybně o práce marginální, nicméně i tím byla udělena práce pro ty, kteří přijdou po ní) vedle více než pěti set titulů edic a starých tisků.

Už jen stručná probírka biografickými hesly, která naplňují druhý svazek, ukazuje, že jejich prameny mají své limity, tzn., že mezi hesly vznikají velké rozdíly. Ty jsou sice většinou dány významem oněch osob, ale leckdy i nedostatkem dokladů. Celkem jde o 1925 hesel od několikařádkových po několikastránkových, v nichž se autorka snaží podat co nejzřetelněji strukturovaný profil jejich nositelů.

Hlavní pozornost je třeba soustředit na svazek první, který podává zpracování sebrané saské materie. Tomu ale předeslala autorka vítaně řadu šíře koncipovaných kapitol, v nichž se vyrovnává s obecnými problémy, jež o studentské peregrinaci pojednávají, aby to mohla následně aplikovat na svůj materiál. Lze bez nadsázky říci, že jde o problematiku podávající

2 Tu stačí upozornit na J. Pacquetův 65. sešit v Génicotově *Typologie, des sources du moyen âge occidental*, věnovaný univerzitním matrikám.

v rámci výše uvedeného tématu, totiž studentské peregrinace, mimořádně zdařilé poučení. To ovšem neplatí jen pro saskou historiografii, ale vzhledem k tomu, že autorka si obstarala nejen vynikající znalosti obecné literatury jako předpoklad úspěšného zvládnutí konkrétní dílčí látky, nýbrž ji v přiměřené míře v úvodních dvou kapitolách shrnuje, platí i obecně. A v klíčových už saským poměrům věnovaných kapitolách to má stále na mysli.

Ovšem nejsou to vzhledem k jejich rozsahu kapitoly v běžném slova smyslu, vidíme-li, že v prvním případě přesahuje dvě stě a v druhém pak dosahuje takřka 150 stran. Obě partie jsou proto dále smysluplně členěny. První z nich pojednává o tom, jak se nižší saská šlechta reflektuje na evropských a saských univerzitách (s. 83–303), přičemž za chronologické mezníky jsou právem vzata data založení místních „zemských“ univerzit Lipska a Wittenbergu. A v těch dalších jsou postihovány všechny formy materiálního jištění studií včetně stipendijních pobídek a ubytovacích možností, ale i otázky vlastní výuky a snad opravdu všeho, co s ní souviselo.

Druhý oddíl pak detailně skupinově shrnuje, jaké byly osudy, resp. uplatnění se jejich členů v saské společnosti po návratu ze studií. A to ovšem nikoliv toliko ze zahraničních (vidíme, že tam šlo až překvapivě o malou minoritu), ale předpokladatelně především z místních učilišť či alespoň ve wettinském teritoriu nebo v blízkosti se nalézajících univerzit, tedy po obou klíčových a pak chronologicky Jeny 1548 a Zerbstu (1582, *gymnasium illustre*),³ a Erfurtu 1379/89 (s. 323–465). Klíčová je v této souvislosti tabulka č. 22 na s. 180, která svým způsobem je sumarizací autorčina výkladu, k níž se ještě vrátím, protože přináší dosti jasný závěr, doslova shrnující to, co přináší biografický slovník saské šlechtické inteligence v rozsahu zhruba od sklonku 13. věku do doby kolem roku 1600. To znamená, že rok 1600⁴ je termínem *ad quem* příslušné imatrikulace, nicméně osudy těchto osob jsou sledovány – pokud bylo lze – až do data jejich smrti.

Vzhledem k rozsahu materiálu se autorka musela omezit jen na osoby šlechtického (leckdy ovšem, zejména ve starší době) jen předpokládaného původu. Není pochyb o tom, že by byl užitečný pendant k této práci v podobě analýzy univerzitního studia nešlechtických, zejména měšťanských univerzitanů, kteří s pokrokem času nabývali na počtu, ale i na významu. A asi by se ukázalo zřetelné prolínání obou těchto vrstev s narůstajícím počtem měšťanstva. Tedy: co je míněno šlechtou? Nikoliv její nejvyšší špičky. Autorka ji – nutně mechanicky – dělí na panstvo (*Herren*), jež však tvořilo proti rostoucímu počtu šlechty nižší – rytířů (*Ritter*) – v podstatě pouhý zlomek, tím spíš, že se některé významné rody snažily vyvinout z wettinského područí příklonem k České koruně. Ostatně řada z těchto rodů průběhem 15. století vymřela, a tak jejich podíl na saské vzdělanosti byl limitován.

Jinými slovy jde tak v autorčině výkladu zejména o šlechtu nižší (*Niederadel*), at jí nazveme rytířstvo či jinak, jejíž původní heterogenost se průběhem 15. století vyrovnávala, mj. také častějším přechodem do blízkých měst. A ovšem platí, že v řadě případů (mohu jen odhadovat, že může jít o mnoho desítek) jsou pramenné informace, jak pokud jde o původ osob, tak o jejich sociální statut (nejde-li o více osob jednoho rodu v průběhem delšího

3 „Kleine Universität“, viz: Berent SCHWINEKÖPER, *Handbuch der historischen Stätten Deutschlands*, Bd. 11. Provinz Sachsen Anhalt, Stuttgart 1975, s. 527.

4 Nicméně autorka se tohoto svého rozhodnutí ne vždy drží a různě je překračuje (viz např. tab. 22).

časového období) velmi neurčité, ne-li nulové. Ale vzhledem k tomu, že autorka pracuje s velkými čísly, nehrají tyto divergence větší roli. Nicméně v obecných výkladech se přihlíží ke šlechtě v tom širokém slova smyslu, čili dochází tu k jisté opravě v souvislosti s titulkem knihy.

Druhou daností je teritorium, které je vymezeno panstvím saských Wettinů, které se ovšem v Horní Lužici prolínalo s lucemburskou a postlucemburskou Korunou království českého, takže nutně tu dochází k jistému průniku. Ostatně pražská univerzita přestala být (až na výjimky) po vydání Kutnohorského mandátu („dekretu“) v roce 1409 přitažlivá, tím spíš, že se tu nabízela blízká univerzita lipská. Předtím ovšem zastíňovala jednoznačně všechny univerzity. Čtenář by zde velmi uvítal alespoň základní mapku s relevantními údaji, která by výrazně usnadnila orientaci.

Přehlednosti díla velmi pomáhají často pracné diagramy a tabulky se statistickými údaji, což je možno demonstrovat nejlépe na tabulce č. 22 (s. 180). Jde o statistiku navštívených univerzit v rozpětí let 1295–1610. Celkem v ní figuruje 38 univerzit (je nepochybné, že těch pět neurčitelných univerzitních návštěv nemůže s pořadím zamíchat) s celkem 2908 imatrikulacemi. Za pozornost stojí, že mezi prvními deseti je hned po Lipsku (1219) Wittenberg (525), pak přichází Jena (232) a Erfurt (202), následovány třemi severoitalskými univerzitami: Padovou, Bolognou a Sienou (148, 143 a 83). Výrazný odstup pak je u Ingolstadtu (57), Tübingen (32) a Frankfurtu nad Odrou (31). Následnou čtveřici tvoří Štrasburk, Marburg, Praha a Kolín nad Rýnem.

Polize Prahy je přitom specifická v tom smyslu, že do doby Kutnohorského „dekretu“ byla její role zcela dominující a Vídeň, Krakov i Heidelberg naopak marginální (29, 26, 26 a 21), neboť většina z imatrikulací ovšem pochází z doby po roce 1409. A totéž se týká v celé sledované době i univerzit francouzských, resp. anglických, které nehrají v podstatě žádnou roli. Naopak data výše uvedených juristických učilišť italských jsou hodna pozor. Ostatně lze říci, že zamýšlení nad každou tabulkou či diagramem může být námětem pro svým způsobem důležité a různě dále vedoucí závěry, s nimiž se v podstatě v různých formách v textu setkáváme.

V části o uplatnění se graduovaných osob šlechtického původu v domácí saské společnosti lze těžko zdůraznit větší či menší význam té či oné stati, protože jde o vyvážený, celoplošný přehled. Snad jen podtrhnu několik klíčových druhů jejich aktivit ve jmenovaném rámci: Jde o postavení, často vůdčí, v saském kléru, na saských univerzitách jako učitelů, ale také ve wetinských službách, zejména v panovnické radě, resp. kanceláři.

Není třeba dalších reflexí, i když by bylo možno pokračovat. Stačí tedy závěrem konstatovat, že autorka, chtějí čtenáři usnadnit orientaci ve výsledcích svých výzkumů, podává na konci textového svazku na s. 466–480 facit svého díla ve 14 tezích. Jejich četbu lze doporučit těm, kteří nemají čas na to, aby se prokousávali celým dílem, jehož význam nejen pro saskou historii a historiografii, ale i pro dějiny univerzit a vzdělanosti obecně je snad z výše podaného dostatečně zřejmý. Že vedle rejstříku jmenného není podán potřebný rejstřík věcný, je škoda. Umím to ale pochopit.

Ivan Hlaváček

Maria Antonietta VISCEGLIA

*La Roma dei papi. La corte e la politica internazionale (secoli XV–XVII),
a cura di Elena Valeri e Paola Volpini*

Roma, Viella 2018, 402 s., ISBN 978-88-3313-074-3.

Jméno Marie Antonietty Visceglie, dlouholeté profesorky římské univerzity „La Sapienza“, je dobře známé každému, kdo se zajímá o témata, jako jsou raně novověké dějiny papežství, papežského dvora a jeho ceremoniálu, římské nobility a vlivu Španělska v italském prostoru. Z jejího pera vzešly kromě řady studií obsahově i metodicky důležité monografie, jako byly zejména *La città rituale. Roma e le sue cerimonie in età moderna* (2002), *Roma papale e Spagna. Diplomatici, nobili e religiosi tra due corti* (2010), *Morte e elezione del papa. Norme, riti e conflitti. L'età moderna* (2013) nebo inspirativní sborníky, resp. kolektivní monografie, např. *Court and Politics in Papal Rome 1492–1700* (2002), *L'Italia di Carlo V. Guerra, religione e politica nel primo Cinquecento* (2003), *Papato e politica internazionale nella prima età moderna* (2013) nebo *Innocenzo XI. Odelscalchi. Papa, politico, committente* (2014).

U příležitosti ukončení jejího univerzitního působení připravily její mladší kolegyně Elena Valeri a Paola Volpini k vydání sborník, obsahující celkem jedenáct jejích studií a kapitol, vydaných v různých periodících či monografiích mezi léty 1995 a 2018, který nabízí velmi reprezentativní a současně vyvážený výběr hlavních témat profesorky Visceglie. Svazek vyšel, patrně nikoliv náhodou, jako jubilejní 300. svazek řady *I libri di Viella*, prestižního italského nakladatelství, které by měl sledovat každý, koho zajímá současný diskurz k problematice papežství.

První studie se soustřeďuje na otázky, jak se transformace Papežského státu v modelový raně novověký stát odrazila v charakteru a fungování jeho byrokratických struktur. Ty byly poznamenány skutečností, že získání řady úřadů bylo možné díky jejich zakoupení. Dalším důležitým faktorem pak byl patronát, který ve specifické volební monarchii, jakou byl Papežský stát, umožňoval rychlé ovládnutí důležitých byrokratických pozic s ohledem na relativně frekventované střídání pontifiků a jejich mocenských garnitur. Specifika papežství jsou spoluurčena i faktorem kardinálského sboru jako držitelů vysoké církevní hodnosti a volitelů papežů.

Tomuto tématu je věnován další text, který sleduje aspekty a rysy rituálů spojených s kreací nových kardinálů v barokní éře. Přestože se různým soudobým pozorovatelům jevily některé prvky těchto rituálů jako prázdná či vyčpělá gesta, nešlo jen o součást mechanismu reprodukce a delegace církevní moci. Políbení se s ostatními členy kardinálského sboru či předání prstenu, akceptace modelů vystupování a odívání bylo součástí specifického přechodového rituálu, jehož spojujícím momentem byla integrace kardinálů do struktury římské církve a současně zdůraznění nadřazenosti církevní hierarchie nad tou sekulární.

Následující text se pak soustředil na analýzu vývoje oslav svátku Božího Těla v raném novověku v papežském Římě, které byly spojené s tradičními procesími na různých místech města a které měly často v závislosti na konaném místě svá specifika. Je zajímavé, že v době, kdy ve střední Evropě vystoupil do popředí význam této liturgické oslavy reálné přítomnosti Krista v eucharistii zejména jako forma distinkce vůči protestantismu, sloužila

například slavnost realizovaná za přítomnosti pontifika v okolí chrámu sv. Petra spíše jako zviditelnění papežského dvora, jednoho z principů papežské suverenity, a měla tedy významný politický podtext.

Podobný význam měla, jak uvádí následující text, i obediční poselstva (katolických) panovníků, především králů Španělska a Francie, k nově zvoleným papežům, která vedle náboženského vyjádření obecné poslušnosti každého (katolického) křesťana papeži zahrnovala i prvek uznání papežské mocenské suverenity. Celebrativní realizace poselstva, spojená s manifestačním vjezdem do Říma, probíhala podle předem daného scénáře a někdy byla nikoliv náhodou spojená se Svatým rokem nebo s kanonizací významných světců.

Zajímavý příspěvek ke kulturním dějinám reprezentuje kapitola, sledující na konkrétním příkladu z doby pontifikátu Urbana VIII. Barberiniho tematiku plánů atentátu na osobu papeže. Na základě studia pramenů odkrývá autorka různost motivace těch, kdo takové činy plánovali. Stejněho pontifikátu se týká i analýza příčin a důsledků proslulého protestu španělského kardinála Gaspere Borgii, který v roce 1632 během jednání konsistoře otevřeně kritizoval politiku Urbana VIII., vyznačující se váhavým postojem k podpoře politiky Habsburků a jejich spojenců v římsko-německé říši, konfrontované vojenskými úspěchy švédské armády.

Další texty ukazují orientaci autorky na její další silné téma, kterým jsou raně novověké vztahy mezi papežstvím a španělským královstvím. Nejprve je to diskusní příspěvek k problematice španělského vlivu a španělské přítomnosti v Římě a jejich proměn. Autorka jím reagovala na monografii amerického historika T. J. Dandelea o španělských vztazích s Římem v epoše od Karla V. a Filipa II. do konce 17. století, kterou zajímavým způsobem doplňuje.¹ K podobnému tématu se vrací v kapitole k relacím papežů přelomu 15. a 16. století vůči Neapolskému království, které se v této době stalo dějištěm zápasů o vliv mezi Francií a formující se španělskou monarchií.

Sféře mezinárodní politiky papežství je věnována rovněž následující rozsáhlá studie. Jde o koncepčně i obsahově velmi dobře zvládnutou reflexi proměny papežství po skončení středověké etapy jeho dějin, kdy bylo postaveno před úkol reinterpretovat své postavení, vyvážit na jedné straně tradiční roli hlavy církve a její „neutrality“, a na straně druhé mocenské zájmy spojené s vlastním státním útvarem formovaným podobně, jako tomu bylo u jiných moderních států.

Podobnému tématu je věnován i text zaměřený na pontifikát Klementa VIII. (1592–1605). Výrazným úspěchem tohoto papeže bylo rozšíření Papežského státu o ferrarské vévodství. Tato událost je kontextově zařazena do změny stylu vlády papeže, který výrazně konfesně vyhraněnou politiku svých předchůdců nahradil „reálnějším“ přístupem, což zřetelně dokumentuje zejména změna postoje vůči francouzskému králi Jindřichu IV. Poslední z textů zařazených v knize se soustřeďuje na roli Říma a papežství ve vztahu ke Středomoří období 16. století, poznamenaného mocenským, vojenským i ekonomickým zápasem mezi třemi velmocemi – španělským královstvím, benátskou republikou a osmanskou říší.

1 Thomas James DANDELET, *Spanish Rome: 1500–1700*, New Haven 2001.

Jak je patrné z názvu knihy i jejího obsahu, zaměřují se jednotlivé kapitoly na různorodé otázky zahraniční politiky papežského stolce a jeho kulturních dějin. Jejím smyslem není poskytnout detailní, ucelený a komplexní vhled do problematiky papežství, to ostatně ani v jedné monografii není zcela představitelné. Podobně, jako je tomu u jiných publikací, složených z různorodých prací, však může čtenářům jednak napomoci v orientaci v tak složité problematice, jakou fenomén raně novověkého papežství nepochybně představuje, jednak prezentovat moderní, a přitom heuristicky, obsahově a koncepčně poctivý přístup k danému tématu.

Tomáš Černušák

Paolo SACHET

Publishing for the Popes. The Roman Curia and the Use of Printing (1527–1555)

(= Library of the Written Word. Volume 80)

Leiden – Boston, Brill 2020, 305 s., ISBN 978-90-04-34864-6.

Kniha *Publishing for the Popes* analyzuje vztah římské kurie ke knihtisku v letech 1527–1555, tedy v poměrně zásadním, a přitom badatelsky spíše opomíjeném období papežských dějin. Paolo Sachet zvolil za symbolický výchozí mezník svého zkoumání vyplnění Říma, jednu z nejvíce traumatických událostí raněnovověkých dějin papežství, které redefinovalo vztah kurie a císařství na další desetiletí. Symbolicky působí i rok 1555, kdy byl uzavřen augšpurský mír se všemi známými důsledky. K razantní změně došlo v tomto roce ovšem i uvnitř katolické církve, poté co byl do jejího čela zvolen aktivní představitel nedávno zřízené inkvizice Giovanni Pietro Carafa (jako Pavel IV.).

V průběhu těchto tří desetiletí byla katolická církev nucena čelit novým výzvám, mezi které patřil i rychlý nástup německé reformace. Je notoricky známo, že její představitelé dokázali rychle a především efektivně využít potenciál nového komunikačního média – knihtisku. Vztah reformace a knihtisku se proto stal vděčným objektem historického zájmu – na toto téma byly vydány desítky knih a studií, a to i v posledních letech.¹ Naopak vztah katolické církve ke knihtisku v jeho raném období je tradičně vnímán jako zdrženlivý či přímo odmítavý, ačkoli mu dosud byla věnována mnohem menší pozornost. Za vznikem premisy o negativním postoji kurie k novému médiu stojí nejen srovnání s progresivitou reformačních vůdců ve vztahu ke knihtisku, ale i výrazné soustředění katolické kurie na represivní oblast dobové knižní kultury – tj. kontrolu italského knižního obchodu, na kterou se kurie zaměřovala již od konce 15. století.

1 Enno BÜNZ – Thomas FUCHS – Stefan RHEIN (edd.), *Buch und Reformation. Beiträge zu Buch- und Bibliotheksgeschichte Mitteldeutschlands im 16. Jahrhundert*, Leipzig 2014; Jean François GILMONT (ed.), *The Reformation and Book*, Aldershot 1998; Holger FLACHMANN, *Martin Luther und das Buch. Eine historische Studie zur Bedeutung des Buches im Handeln und Denken des Reformators*, Tübingen 1996; Mark U. EDWARDS, *Printing, Propaganda and Martin Luther*, Berkeley, CA 1995.

Paolo Sachet zmiňuje v úvodu knihy, že jeho cílem je přezkoumat vžitý předpoklad o pasivním či negativním přístupu katolické církve ke knihtisku v dobách rané reformace. Vzhledem k tomu, že přímé prameny k této otázce neexistují, rozhodl se autor analyzovat všechny editorské a nakladatelské projekty z první poloviny 16. století, v jejichž pozadí stáli příslušníci římské kurie, a v rámci těchto aktivit sledovat stopy oficiální papežské strategie či alespoň koherentního postoje kurie ke knihtisku.

Úvodní kapitola popisuje první větší experimenty katolické církve s knihtiskem, které bezprostředně předcházely sledovanému období. Jednalo se o osamocené a nepřilíhající úspěšné aktivity veronského biskupa Giana Mattea Gibertiho (1493–1543), vídeňského biskupa Johanna Fabriho (1478–1541) a německého humanisty Johanna Cochlaea (1479–1552). Zásadní změny přišly až s aktivitami kardinála Marcella Cerviniho (1539–1555), který se jako první snažil prosadit systémové změny v této oblasti papežské politiky. Cerviniho osobnost a aktivity proto přirozeně představují jádro recenzované knihy.

Cervini je Sachetem představen jako komplexní a fascinující osobnost tehdejší kurie: autor sleduje jeho vzdělání, kontakty s katolickými humanisty i jeho práci pro římskou inkvizici. Kardinál působil oficiálně jako sekretář Alessandra Farnese a papeže Pavla II., byl vyslancem na císařském dvoře a legátem na tridentském koncilu, jehož jednání intenzivně připravoval. Cerviniho církevní kariéra vyvrcholila v roce 1555 krátkým pontifikátem (po volbě nezměnil své jméno a do dějin papežství vstoupil jako Marcel II.), nicméně již několik týdnů po svém zvolení zemřel.

Sachet představuje i Cerviniho osobní zájmy – kardinál vlastnil na svoji dobu ohromnou, téměř 1500 svazků čítající knihovnu, která se dnes nachází ve vatikánských sbírkách. Ústředním tématem je však Cerviniho angažmá v oblasti knihtisku, jímž výrazně ovlivnil a nasměroval politiku kurie v této oblasti v dalších desetiletích. V centru Sachetovy pozornosti stojí především ambiciózní nakladatelské projekty z první poloviny čtyřicátých let. V roce 1540 inicioval v Římě vznik konsorcia tří tiskařů (Antonio Blado, Stefano Nicolini a Benedetto Giunta), jehož cílem bylo vydávat knihy v řečtině. Projekt zkrachoval již po třech letech kvůli neshodám partnerů a finančním problémům, konsorciu se nicméně podařilo vytisknout tři knihy byzantských autorů (Nikolaos Sophianos, Eustathius ze Soluně a Thephylacust z Ohridu). Paolo Sachet díky nově objeveným pramenům provedl pro tento „řecký experiment“ excelentní mikroanalýzu, která osvětluje fungování celého projektu včetně jeho financování a individuální role jednotlivých aktérů. Nově nalezený archivní materiál autor navíc zpřístupnil v příloze knihy.²

V roce 1541 zahájil Cervini ve spojení s římským tiskařem Francescem Priscianem další projekt, který byl zaměřen na vydávání latinských knih. Ani tento projekt, jehož výsledkem bylo celkem devět vydaných titulů, neměl kvůli nedostatečnému financování a problémům s odbytem dlouhodobější trvání (skončil v roce 1544). Po této zkušenosti Cervini rezignoval na trvalé spojení s konkrétní tiskárnou a pro své záměry flexibilně využíval různé tiskaře, a to i mimo Řím (Benátky, Boloňa, Florencie) a Itálii (Kolín nad Rýnem, Basilej a Paříž).

2 Appendix A: *The Greek Partnership Accounts*, s. 215–224.

V závěrečné kapitole představuje Sachet další – realizované i jen zamýšlené – nakladatelské projekty z pozdních čtyřicátých let 16. století, za nimiž sice již bezprostředně nestál Cervini, nicméně byl jejich inspirací a podporovatelem. Patří sem například tiskárna v národním centru švédské církve v Římě, klášter sv. Brigity, kterou podporoval švédský arcibiskup v exilu Olaus Magnus. Pozornost je věnována i edičním plánům Ignáce z Loyoly v rámci nově zakládaného Collegia Romana a prvním konkrétním krokům kurie, směřujícím ke jmenování „stampatore camerale“, tj. oficiálního tiskaře římské apoštolské církve. O enormním rozsahu Cerviniho aktivit a jeho vlivu v této oblasti svědčí ostatně celkem 124 vydání plánovaných, podporovaných či Cervinim inspirovaných, jejichž anotovaný soupis se nachází v další – skvěle zpracované – příloze knihy.³

Podle Sacheta si hlavní aktéři těchto podniků byli dobře vědomi dřívějších pokusů v této oblasti. Zásadnější pro zjištění, zda šlo o systematickou politiku papežské kurie, je však snaha zapojit do projektů i další členy kurie. Ti se podíleli na půjčování rukopisů, které měly být vydány, na distribuci knih nebo poskytování finanční dotace, ale i na vyhledávání odborné pomoci mezi vzdělanci, působícími v jejich službách. K nejspolehlivějším spolupracovníkům Cerviniho patřil kardinál Guglielmo Sirleto, který se na kulturních aktivitách kurie podílel i po Cerviniho smrti v roce 1555.

Dílčí editorské projekty propojovalo podle Sacheta také společné tematické zaměření vydávaných knih. K prioritám v publikačních aktivitách tehdejší kurie patřily spisy svatých otců a texty raného křesťanství, zejména ty, které dosud nebyly tiskem vydány, či byly vydány „špatně“, tj. luteránskými teology. Další okruh vydávaných děl představovaly oficiální texty vztahující se k tridentskému koncilu a církevní dějiny, které byly vnímány jako důležité nejen pro podporu autority a tradice katolické církve, ale i kvůli vlastním argumentům proti protestantům a kritickým hlasům uvnitř vlastní církve.

Po celou dobu se nezměnilo ani zacílení vydávaných knih na úzce vymezenou, exkluzivní skupinu čtenářů: na katolické humanisty a vyšší klérus. Tato komunikační strategie zaměřená na výlučnou a vzdělanou skupinu v rámci katolické církve byla pro kurii ostatně typická. V pozadí vydávání řeckých textů zase stála její snaha navázat bližší vztah s představiteli východní křesťanské církve, a to dříve, než se podobným směrem vydá reformační tábor.

Na základě těchto společných rysů publikačních aktivit členů kurie první poloviny 16. století dochází Paolo Sachet k závěru, že se jedná o doklady oficiální papežské politiky vůči knihtisku. Autor ale zároveň zdůrazňuje, že pro katolickou církev bylo vždy zásadní zachovat paralelní fungování dvou linií: na jedné straně aktivní využívání knihtisku (byť záměrně omezené na elitní skupinu příjemců), na straně druhé jeho silné omezování formou cenzury. Koexistence obou směrů podporovaly všechny důležité osobnosti kurie sledovaného období (Marcello Cervini, Ignác z Loyoly, Olaus Magnus, Guglielmo Serlito).

Přestože je potěšující, že autor koncept své knihy nepostavil na kontrastivním srovnání s aktivitami a postupy reformace, drobné shrnutí odlišného postoje reformačního tábora by zde určitě bylo na místě. Za zajímavý, byť diskutabilní považuji názor, že knihtisk,

3 Appendix B: *Short-title Catalogue of Books Sponsored by Cervini*, s. 225–240.

zprostředkovávající neomezený přístup ke znalostem nejrůznějšího obsahu, nepředstavoval pro tehdejší katolickou církev sám o sobě problém. Autor vychází z poznatku, že ve sledovaném období nezaznamenal v rámci kurie žádné negativní hlasy, týkající se samotného využívání knihtisku. Domnívá se, že církev cítila ohrožení spíše ze strany zprostředkovatelů této technologie, tj. tiskařů a prodejců knih. To také ovlivnilo pozdější plány na využití knihtisku v druhé polovině století, které byly striktně spjaté se založením vlastní papežské tiskárny v Římě (myšlenku realizoval Pius IV. jmenováním Paola Manuzia papežským tiskařem v Římě 1561 a Sixtus V. založením instituce „Typographia Vaticana“ v roce 1587). Je však otázka, zda a jak tato teoreticky možná premisa fungovala i v praxi, především té cenzurní.

Mezi řádky knihy také vysvítá jedna nevyřešená, možná však zásadní otázka. Proč představitelé kurie, frustrovaní již od dvacátých let 16. století záplavou protestantské literatury na knižním trhu, reagovali tak pomalu a těžkopádně, a to i v rámci svých vlastních „ideově-elitních“ mantinelů? Proč kurii trvalo dvě desítky let, než podnikla první kroky směřující k centralizaci využití knihtisku, a ještě déle, než se pokusila čelit přísunu protestantských tisků do Itálie? Římská inkvizice, mezi jejíž úkoly patřila i kontrola knižního obchodu, byla totiž zřízena až v roce 1542.

Dalším charakteristickým příkladem zdoluhavé realizace bylo i první oficiální vydání katolické Vulgáty, kterou tridentský koncil určil jako jedinou povolenou verzi bible. Ačkoli potřeba revidovaného vydání bible byla vnímána jako palčivá, k vydání tzv. Sixto-Klementiny došlo až v roce 1592. Jakou roli v tomto zdoluhavém procesu hrál konzervatismus katolických struktur a jakou jen silné vědomí zodpovědnosti?

Nicméně je potřeba na závěr zdůraznit, že Sachetova kniha, sledující pomalou cestu k byrokratickému využití nové technologie ve prospěch katolické církve, je v mnoha ohledech zásadní a inspirativní. Nejenže reviduje vžitě a příliš zjednodušené pojetí této otázky ve starší literatuře, za podnětný považují i autorův metodologický přístup. Paolo Sachet vychází z klasických metod uplatňovaných v oblasti dějin knihy (*book history*) a kulturních, zejména náboženských dějin, své vývody však dokáže podložit i ekonomickými analýzami. Knihu nezahltl popisnými detaily a je schopen po celou dobu udržovat v popředí kruciální otázku své problematiky. Zdařilou koncepci knihy považují za inspirující nejen pro tradiční knihovědný výzkum, ale i pro další kulturně-historické obory, jako jsou dějiny umění nebo literárněvědný výzkum, jejichž – často významné – poznatky zůstávají až příliš často skryté širšímu okruhu historiků.

Lenka Veselá

Pavel SLÁDEK

Jehuda Leva ben Bešal'el – Maharal. Obrana uzavřeného světa v židovském myšlení raného novověku

Praha, Academia 2020, 496 s., ISBN 978-80-200-3068-9.

Osobnost pražského Maharala – Rabiho Löwa přitahuje stále pozornost badatelů i laických zájemců o židovské dějiny a kulturu. Maharalovo dílo se studuje na celém světě z nej-

různějších aspektů, historie, religionistiky, filosofie i zvykosloví. Obraz Rabiho Löwa, který je v české kultuře vžitý a formován od romantismu 19. století, žije do současnosti v literární i mimoliterární tvorbě – ve výtvarném umění, filmu, muzikálu – představou všestranně vzdělaného renesančního učenice. Čerpá přitom z fondu legend převzatých i do nežidovského prostředí, v nichž Maharal vystupuje především jako divotvorce, ale též jedna z předních postav židovské obce. V obecném povědomí se takto stal jedním z fenoménů historické Prahy bez ohledu na to, zda se jím zabývají autoři židovští nebo nežidovští.

Badatelé, kteří se Maharalovi věnují od 19. století, postupně a někdy ne zcela oproštěni od návaznosti na legendární tradice zdůrazňují jeho osobnost učenice z renesanční doby; v průběhu 20. století se pak ustálila jeho charakteristika jako náboženského myslitele, pedagoga a vůdčího činitele v židovské obci, který působil politicky jako její mluvčí, ale i jako zastávce tamějších slabých sociálních vrstev. Tyto hlavní rysy jsou zahrnuty rovněž v obsáhlé publikaci *Cesta života*, vydané u příležitosti výstavy uspořádané ke 400. výročí Maharalova úmrtí.¹ Do knihy přispěli badatelé z České republiky, USA a Izraele a jednotlivé stati pokrývají všechny okruhy zájmu o Maharala včetně těch, které odrážejí nejrůznější umělecké ztvárnění látek kolem něj.

Jedna z kapitol týkajících se tzv. zlatého věku rudolfské Prahy představuje část studia Pavla Sládka, jehož nynější rozsáhlá monografie o Maharalovi je výsledkem dlouhodobého a velmi detailního výzkumu. Autor, hebraista a religionista, v současnosti přední představitel české judaistiky a odborník na problematiku rabínského judaismu, dospěl k tématu renesančního učenice od studií středověké a posléze raně novověké rabínské literatury. Stejně jako ve svých předcházejících publikacích vychází i zde z primárních dobových pramenů. Maharalovi věnoval již dříve řadu statí a sám svou knihu deklaruje jako práci zcela historickou s naprostým vyřazením legendární složky. Už její podtitul sděluje, že jde o duchovní rozměr studia založeného přímo na dobových pramenech a odborné literatuře.

O seriózním vědeckém přístupu vědčí pak úvod, který kromě stanovení cílů výzkumu podává vyčerpávající kritický přehled dosavadního bádání o Maharalovi včetně podílu české judaistiky. Jako svůj vlastní cíl si autor ukládá pojednat Maharalovo dílo uceleným způsobem, který v dosavadní i mezinárodní produkci chybí: „Maharalova osobnost i dílo jsou tak poprvé demytizovány ve svém celku: Maharal je představen jako rabín s politickými ambicemi i jako náboženský myslitel, připojující se k dobovému zájmu o narativní pasáže Talmudu a midrašů, reagující na pokusy o jejich historizaci stejně jako na debaty o způsobu studia a formulace náboženského práva. Stejně tak je Maharal synem své doby v zájmu o učení kabaly a ve svém ambivalentním postoji vůči přírodním vědám...“ (s. 25).

Podtitul publikace pak odpovídá „tezi, podle níž je Maharalovo dílo jakožto celek reakcí na pocit ohrožení, plynoucí z nových objevů, usilující o reformulaci a vzájemné propojení veškerých komponentů rabínské teologie i její normativní a společenské aplikace do vnitřně koherentního uzavřeného systému, který umožní neutralizovat případně vnější subverzivní vlivy“ (s. 25). Je pochopitelné, že některé výsledky této nové analýzy přinášejí nečekaná překvapení.

1 Alexandr PUTÍK – Olga SIXTOVÁ (ed.), *Cesta života Rabi Jehuda Leva ben Becalel*, Praha 2009.

Sledování uvedených záměrů autora odpovídá členění publikace do kapitol, které charakterizují Maharalův ideový svět, vycházející ze striktních principů rabínského judaismu a zároveň odrážející změny v evropském renesančním myšlení, které i v omezené míře pronikaly do duchovní sféry života židovských obcí. Pro běžného čtenáře je nesporně atraktivní první kapitola („Zlomky biografie“) vzhledem ke vžitému obrazu Maharala, který je zde podán z onoho proklamovaného historického hlediska a s odkazem na existující zpracování, hlavně na příslušnou stať v *Cestě života*, kterou autor v některých podrobnostech doplňuje nebo upravuje podle svých nových zjištění.

Pro výzkum je podstatnější druhá kapitola („Dílo“), jejíž zpracování je důsledně zasazeno do kontextu židovského písemnictví v posledních desetiletích 16. a na počátku 17. století a přináší významné poznatky k maharalovskému tématu. Autor příkladně využil a zúročil své zkušenosti z oblasti židovské knižní kultury, kdy se věnoval studiu židovských rukopisů a tisků především v zahraničních institucích a v souladu se svou metodou se soustředil mj. na dosud opomíjené nebo nedostatečně dešifrované informace, obsažené v metatextech. Pro odborníky nejen v judaistice je např. velmi inspirativní subkapitola o Maharalově knihovně, v níž analýza Maharalových spisů mj. napomáhá rekonstruovat skladbu textů, které tvořily jeho pramennou základnu: na prvním místě rabínská literatura formativního období, dále středověká halachická literatura, literatura exegetická, nábožensko-filosofická a kabalistická. Přestože tyto texty nelze přímo fyzicky konzultovat, mj. proto, že Maharalova knihovna byla zničena při požáru roku 1689, z jeho spisů jasně vyplývá, že byl se svými zdroji podrobně obeznámen, používal je a v případě zdrojů nežidovských z nich čerpal i negativní argumentaci.

Stejně významná a přínosná je třetí část této kapitoly, která je výsledkem Sládkova bádání v českých, anglických, amerických a izraelských knihovních sbírkách a obsahuje detailní seznam Maharalových spisů. Autor přitom kromě své vlastní analýzy zařazuje názory dalších badatelů, které případně podrobuje kritice.

Jednotlivé úseky výkladu zahrnují podrobnou charakteristiku dochovaných textů, jak vydaných tiskem, tak existujících v rukopisech. Spisy jsou představeny v chronologickém pořadí (s výjimkami pozdních objevů), vždy s fyzickým popisem, obsahovým zařazením do Maharalova záměru vytvořit ucelený teologický systém a s ukázkami, které poskytují vhled do pojednávaných problémů a – což zaujme z hlediska Maharalova způsobu myšlení a pedagogických cílů – ilustrují jeho simultánní tvorbu několika knih s opakováním otázek a jejich řešení. Charakteristickým znakem Maharalovy tvorby proto není důsledné vymezení na jedno základní téma, ale obsah spisů se pohybuje v rozsahu různých autorových úvah.

O recepci a roli uvedených zdrojů v Maharalově díle pojednává třetí kapitola („Východiska: agada, filosofie a kabala“). Její hlavní část je věnována agadě – narativním a homiletickým partiím, zachyceným v Talmudu, které Maharal stejně jako nábožensko-právní halachické pasáže (vše označované jako ústní Tóra) chápal jako dokonalý a zjevený text, rovný Písmu (psaná Tóra). Agada se stala základem jeho teologického systému a citace příslušných částí ze všech traktátů Talmudu prolínají výklady i argumentaci Maharalových spisů jako nezvratný a kritice nepodléhající důkaz.

Typický, v literatuře často uváděný je Maharalův odpor vůči dílu italského židovského polyhistora Azarji de Rossi a jeho racionalistického a historizujícího pojetí agady jakožto

pramene rovného jiným. Polemika s Azarjou se objevuje ve dvou Maharalových spisech, z nichž Sládek v příslušných souvislostech cituje. Obdobně sloužila Maharalovi agada stejně jako Písmo k argumentaci vůči novým objevům a vědeckému zkoumání. Halachu v jejím zákonodárném významu a s praktickým dopadem Maharal ovšem neopomíjel, jak svědčí kromě partií v jeho rozsáhlejších spisech též samostatné kratší texty jako kázání a traktáty (viz Příloha II).

Otázky Maharalova přístupu k filosofii a kabale Sládek shrnuje jen v základních obrysech: k filosofii Maharal zaujímal kritický až negativní postoj, přičemž při svých výkladech i formulování svého systému používal středověkou filosofickou a nábožensko-filosofickou terminologii. (Viz Příloha I.) Podobně používal některé termíny kabalistické; chápal sice kabalou jako zjevenou pravdu, ale nebyl mystik a nepřispíval k její popularizaci. V obou těchto oblastech Sládek poukazuje na nutnost dalšího výzkumu odborníků.

Následující kapitoly přinášejí konkrétní obraz Maharalova systému a pro čtenáře mohou být v některých pojednávaných bodech překvapivé. Jejich ústředním tématem je člověk a jeho vztah k Bohu a světu, tj. myšlenky, které v praktické rovině směřují k ideálnímu jednání jednotlivce i společnosti (čtvrtá kapitola „Kosmos, stvoření, člověk“).

Maharalovo teologické pojetí člověka navazuje na aristotelský koncept bytosti nadané schopností řeči, která stojí na vrcholu hierarchicky uspořádaného stvořeného světa. Člověk „zahrnuje v sobě celý stvořený svět a je tak mikrokosmem, jenž má aktivní roli, spočívající v udržování rovnováhy mezi vyššími a nižšími úrovněmi univerza“ (s. 241). „Stvoření člověka „k obrazu Boha“, odpovědnost člověka za svět, kosmický dosah lidského jednání a odpovědnost za druhého – to jsou koncepty, které jsem indikoval v Maharalově myšlení...“ píše Sládek na s. 257. K tomu zdůrazňuje jako jeden z podstatných rysů Maharalovy antropologie náboženský exkluzivismus, který dosavadní bádání opomíjelo a který odděluje od člověka obecně „člověka židovského“. Pouze jemu byla předána Tóra, tj. od tělesna oddělený rozum a zároveň boží zákon, který je židovský člověk povinen studovat (v teoretické rovině), provádět jeho příkazy (v praktické rovině) a tím pracovat na svém stálém zdokonalování, jež ho má přiblížit k Bohu, Sládkovými slovy dosáhnout plné aktualizace lidství.

Tento exkluzivní koncept striktně odděluje Židy a Nežidy, ale ve svém konečném dopadu zasahuje také ty členy židovského společenství, kteří nemají možnost nebo schopnost nést Tóru – židovské ženy, děti a nevzdělané muže. „Plné aktualizace lidství tudíž dosahuje pouze dospělý židovský muž, který je učencem podvojně Tóry“ (s. 282). Odtud se pak dále odvíjejí témata vzdělání a Maharalova pohledu na ženu, který – jak Sládek právem zdůrazňuje – dosavadní bádání ignorovalo nebo aspoň zmírňovalo.

Subkapitola věnovaná problematice žen („Gender v Maharalově metafyzickém systému“) představuje originální přínos k danému tématu. V hierarchizovaném řádu Maharalova konceptu stojí židovská žena na nižším hodnotovém stupni než muž – je tělesná a nemá Tóru, tj. božský rozum, a rovná se tak nevzdělanici. V Maharalových spisech, kde teoretické úvahy leckdy osvětlují ortopraxi, například nacházíme vysvětlení jednoho bodu v náboženském životě židovských žen: „Žena je hmotná, a proto má povinnost dodržovat všechna negativní přikázání, a nemá povinnost dodržovat přikázání pozitivní. Svou úroveň totiž nedosahuje na onu vznešenou úroveň, jíž odpovídají pozitivní přikázání, aby se mohla v úplnosti

aktualizovat, je totiž /příliš/ hmotná. Dosahuje pouze takové úrovně Božího obrazu, již odpovídají negativní příkazy..." (s. 294, citát ze spisu *Chidušej agadot*).

Podobně je žena odkázána jen na základní úroveň tradičního vzdělání, potřebného k plnění hlavních povinností daných jí Tórou – péče o rodinu a domácnost. Školní typ ženského vzdělání stejně jako veřejné, ať náboženské, nebo společenské uplatnění, které je v průběhu 16. a 17. století doloženo, Maharal zamítá. Sládek uvádí některé příklady i jména takto aktivních žen a v té souvislosti není nezajímavé připomenout jednu, o níž se nezmiňuje, a to příslušnici Maharalovy vlastní rodiny – jeho vnučku Chavu, provdanou za rabína Avrahama Šemuela ben Šimona Bacharacha. Podle svědectví jejího syna a vnuka, obou významných učenců 17. a 18. století a mj. rabíni ve Wormsu, měla neobvykle rozsáhlé vědomosti, které získala nejprve od matky (Maharalovy oblíbené dcery Fejgly) a pak prý od otce a samotného Maharala. Zнала hebrejštinu a aramejštinu, Tóru, Talmud, midraše, liturgickou poezii i komentáře, se svým manželem hovořila o různých náboženských a halachických otázkách a doma učila děti a vnoučata. Chava však nikdy nevystupovala veřejně, nezanechala ani žádný literární odkaz. Její syn Šimšon Bacharach a jeho syn Jair Chajim píšou pouze s velkou úctou o její učenosti a moudrosti, prohloubené mnoha životními zkušenostmi.

Sládek toto téma uzavírá: „Maharalovo myšlení se z genderového pohledu jeví nevyvážené, a to zejména proto, že upírá ženě schopnost, a tedy i možnost sebezdokonalení. V době, která – jakkoli pomalu a postupně – otevírala ženám přístup ke vzdělání, přichází Maharal s metafyzickými argumenty, které ukazují zcela opačným směrem. Maharalův systém předkládá hlubinné ospravedlnění požadavku, aby žena zůstala uzavřena v prostředí domácnosti, v okamžiku, kdy ženy vstupují do veřejného prostoru ulice a synagogy a usilují o převzetí aktivnější role v náboženském a společenském životě obce. V kontextu svého společenského pozadí a s přihlédnutím k vazbám na etickou a didaktickou dimenzi může být jeho myšlení jen stěží interpretováno jako genderově progresivní“ (s. 295n.). K tomu autor citovaných řádků správně poznamenává, že i v majoritní společnosti raně moderní doby byl tento postoj k ženám běžný.

Pátá kapitola („Cesta ke zdokonalení“) rozvíjí téma vzdělání, je ve Sládkově knize v mnohém objevná a doplňuje dosud kusé, v podstatě stále opakované informace o Maharalově působení v roli učence – učitele. Už její úvodní partie, která obsahuje historický přehled stavu a způsobu židovského vzdělání v Aškenázu, zastupuje ucelenou a systematickou práci, která v judaistické literatuře chybí a může sloužit jako spolehlivý informační zdroj k tomuto tématu. Tradované údaje o Maharalovi mluví obvykle o významu jeho pedagogické činnosti v ješivě a o jeho pedagogické reformě, která je často srovnávána s didaktickým dílem J. A Komenského. Již s přihlédnutím ke generačnímu rozdílu mezi oběma učiteli a ke skutečnosti, že Komenský pravděpodobně stěží znal Maharalovo dílo, je zřejmé, že podobné srovnání je problematické.

Sládek ukazuje, že Maharalův názor na existující systém vzdělávání v židovských komunitách spadá do jeho celkového kritického postoje k jejich organizaci, struktuře a náboženské i světské správě v měnících se podmínkách jejich života od 15. a hlavně v 16. století. V oblasti výchovy k náboženskému životu řízenému halachou vytýkal především

posun úlohy a autority rabinátu jakožto výkonného orgánu náboženského vzdělávání a praxe, neboť s růstem úlohy samospráv židovských obcí docházelo k profesionalizaci postavení a působení rabinů, kteří se stávali fakticky zaměstnanci obce a byli na ní existenčně závislí. Maharal také z pozice rabínského judaismu odmítal nové halachické kodifikace, které nabývaly snadné výklady nábožensko-právních otázek a jejichž používání se šířilo prostřednictvím laických intelektuálů bez patřičné rabínské kvalifikace. Naproti tomu prosazoval na nižším i vyšším stupni židovského školství úplné osvojení si obojí Tóry jakožto základu správného jednání.

Jeho pedagogické snahy ovšem nelze nazvat skutečnou reformou; nevytvořil přímo žádnou didaktickou práci, ale soustředil se na obnovu tradiční výuky, v níž stanovil změny podle současných podmínek. Na prvním místě se obvykle uvádí Maharalovo odmítání pilpulu, tj. metody studia textů, která spočívá v jejich detailním rozboru, aniž by žák látce plně porozuměl. V tomto ohledu Maharalova kritika zahrnuje zároveň běžný a nedokonalý způsob studia Tóry podle týdenních úseků spolu s příslušným klasickým komentářem a místo toho prosazuje konsekventní četbu a kvalifikovaný výklad. S tím souvisí rovněž přesun ve skladbě kurikula zahrnujícího autoritativní texty, a to v nejnižším stupni zahájení výuky studiem biblických knih, po jejich osvojení přechod k Mišně – základu halachy, a nakonec studium gemary Babylonského talmudu.

Jde o postup „od jednoduššího ke složitějšímu“, který Maharal ve svém konceptu sebezdokonalování pokládal za důležitý ve výuce mládeže i dospělých. Mišna a zejména Talmud přitom podle něj tvoří vlastní jádro studijního plánu, jehož cílem je pochopení a následné vykonávání božích příkazů – praktická halacha, primární a nezbytný rys náboženského života židovských obcí. „Ideální obec, již pravá vláda {tj. vnitřní správa – J.Š.} přivádí k pravému jednání, je u Maharala obec dodržující dokonale Boží příkázání...“ (s. 313). Pro výklad a pochopení příslušné látky pak Maharal stanoví jako hlavní metodické nástroje časté opakování a součinnost s učitelem. Zde Sládek zdůrazňuje význam jeho skutečně realizované myšlenky na zakládání studoven pro dospělé muže, tzv. klauz, jejichž činnost sloužila k rozvíjení a udržování znalostí halachy. Studijní kroužky tohoto typu existují zejména v ortodoxních židovských obcích dodnes.

Pokud jde o srovnání Maharalových pedagogických myšlenek s Komenským, Sládek právem uzavírá, že přes určité podobnosti dané společenskou situací existují velmi podstatné rozdíly. Už na první pohled je to otázka vzdělání mládeže ze všech sociálních vrstev, chlapců i dívek (u Maharala pouze chlapci), dále základní východisko, které u Komenského tkví v poznávání přirozeného světa (u Maharala zjevený autoritativní text), ani metodika vyučování u Maharala není podrobněji propracována a – stejně jako sledovaný výsledek – se oproti Komenského vizi univerzálního vzdělání omezuje na náboženskou sféru.

I proto v Maharalově vzdělávacím systému nemá místo seznámení žáků s informacemi z oblasti přírodních věd a jiných mimohalachických disciplín, jimž Pavel Sládek věnuje poslední část své monografie. Ačkoliv se sám Maharal zajímal o některé obory, např. o astronomii, pravděpodobně měl i kontakty s nežidovskými učiteli, bližšímu zkoumání se nevěnoval a ve svém záměru vystavět myšlenkovou zeď na nápravu a obranu tradičního života aškenázské židovské společnosti zůstal na striktní pozici rabínského judaismu.

Na konci monografie jsou zařazeny přílohy, které tvoří cenný doplněk k analyzovaným a prezentovaným textům:

I. Terminologie Maharalovy náboženské filosofie: Pavel Sládek zde vytvořil užitečnou pomůcku pro každého, kdo se zabývá maharalovskými studii i středověkou židovskou filosofií obecně.

II. Maharalův traktát „Zákony vína určeného k úlitbám a jeho zákaz“: Kompletní text je příkladem Maharalovy halachické a rabínské praxe a zároveň jeho společenského postoje (vztahu k Nežidům) v dobových podmínkách života židovských obcí. Ke každodenní rabínské praxi se vztahuje též příloha VI. Leone Modena píše Maharalovi.

Přílohy III. Učenec je víc než prorok, a IV. Maharal k teorii poznání: Pasáže z Maharalova díla dávají představu o literárním zpřístupnění jeho koncepcí.

V. Nejstarší maharalovská legenda: Drobná pasáž obsažená v rukopisu ze 17. století předjímá pozdější okruh tradic o Maharalově učenosti a autoritě.

VII. Šabtaj Šeftl ben Akiva Horowitz jako žák Mošeho Cordovera: Ilustrativní doplněk k subkapitole o kabale.

V početné řadě publikací, které v posledních desetiletích vznikají na téma židovských dějin a kultury, představuje monografie Pavla Sládka o myšlenkovém světě pražského Maharala seriózní, ryze vědecké dílo, podložené hlubokým studiem a koncipované s důsledností a precizností, jakými se vyznačují všechny autorovy práce. Výsledkem je celistvý obraz historické osobnosti, která je zbavena legendárního nánosu a svými spisy dává nahlédnout do reality židovských komunit v aškenázské oblasti. Celá kniha i její jednotlivé kapitoly proto zaujmou čtenáře různých odborností – kromě vlastní judaistiky též z oborů historie, religionistiky, filosofie, etnologie, materiální kultury – stejně jako laické zájemce. (Historik si vzpomene, že za dvěstě let po Maharalovi, v době šíření osvícenství, se středoevropští rabíni zabývali obdobnými otázkami, jaké se pokusil řešit on; hebraista např. objeví chybné datum 1592 v popisku k reprodukci titulního listu spisu *Gvurot ha-šem*, vydaného v Krakově roku 1582.)

Důležitou roli v pochopení výkladu Maharalova myšlení hrají citace z jeho díla, které je v originálním jazyce dostupné jen malému počtu odborníků, navíc schopných orientovat se ve specifických rysech středověké, renesanční a raně novověké rabínské literatury, mj. po stránce stylistické a terminologické. Sládkova monografie uvádí všechny tyto pasáže – včetně delších textů zařazených do přílohy – v autorově mistrném překladu do češtiny a kromě nových vědeckých poznatků tak zpřístupňuje pohled na málo známý a obtížně čtivý žánr hebrejského písemnictví. Vysvětlení neznámých pojmů přitom méně poučený čtenář najde v autorově *Malé encyklopedii rabínského judaismu*.²

Jiřina Šedinová

2 Pavel SLÁDEK, *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, Praha 2008.

Katharina ARNEGGER

Das Fürstentum Liechtenstein. Session und Votum im Reichsfürstenrat

Münster, Aschendorff Verlag 2019, 256 s., ISBN 978-3-402-24650-4.

V roce 2019 slavilo Lichtenštejsko 300 let od svého vzniku. K tomu došlo listinou císaře Karla VI. vydanou ve Vídni 23. ledna 1719, již bylo panství Schellenberg a okněžněné hrabství Vaduz spojeno do říšského bezprostředního knížectví, které přijalo název panujícího rodu, tedy Liechtenstein. Recenzovaná kniha přináší nejen historický výklad, popisující dlouhou genezi Lichtenštejska, ale autorka v ní edituje také dokumenty, které danému úkonu předcházely, nebo které na něj přímo navazovaly. Součástí výběru je kromě výše zmíněné listiny Karla VI. také povýšení Karla z Lichtenštejna, proslulého královského místodržícího v letech těsně po bitvě na Bílé hoře, do stavu říšských knížat, či popis slavnostního holdování Antonínu Floriánovi z Lichtenštejna, resp. jeho zplnomocněnci, které proběhlo ve Vaduzu ze strany poddaných nově získaných panství.

Katharina Arnegger využila při zpracování komplikovaného tématu jak své předchozí výzkumy týkající se rodu Sinzendorfů¹ a habsburské politiky v době války o španělské dědictví, tak především prameny, které se ke vzniku lichtenštejského knížectví zachovaly v Domácím archivu knížat z Lichtenštejna (Hausarchiv der Fürsten von Liechtenstein), uloženém nyní jako součást lichtenštejských sbírek v zahradním paláci Lichtenštejnů ve vídeňské čtvrti Rossau i dokumentů Vídeňského státního archivu (Österreichisches Staatsarchiv, především oddělení Haus-, Hof- und Staatsarchiv). Jejím cílem bylo nastínit složitou cestu Lichtenštejnů k získání plnohodnotné hodnosti říšského knížete, jejíž podmínkou bylo zasedání a možnost hlasování v říšské knížecí radě, tedy v druhém nejvyšším kolegiu Svaté říše římské, jež se scházelo většinou v rámci říšského sněmu. Z hlediska českých dějin se může na první pohled zdát, že se autorka zabývá subtilním problémem a že význam daného tématu patří jen do dějin vzdáleného knížectví, které si přes nejrůznější turbulence dodnes uchovalo samostatnost. Abychom pochopili vztah k českým dějinám, a tím i relevanci knihy pro české publikum, je třeba poněkud nahlédnout do právního a společenského kontextu, jemuž věnuje autorka potřebnou pozornost.

Dlouhý proces vedený s cílem dosáhnout sezení a hlasování v radě říšských knížat, jenž je hlavním tématem recenzované knihy, byl pro Lichtenštejny jistě frustrující a bolestnou záležitostí, neboť po desetiletí nedokázali dosáhnout na privilegium, které ostatním novým knížatům už bylo uděleno. Autorka z pochopitelných důvodů upřednostnila pohled lichtenštejský, který konfrontuje s pohledem říšských institucí, sídlících ve Vídni (říšská dvorská rada, říšská dvorská kancelář) a velmi správně také s pohledem mohuškého arcibiskupa, kurfiřta a především říšského arcikancelře, jehož role v podobných záležitostech nebyla marginální. Velmi zajímavé by bylo rozšířit pramennou základnu o reakce jiných kurfiřtů, u nichž se Lichtenštejnové po dlouhou dobu neúspěšně snažili získat podporu

1 Sinzendorfové patří k autorčiným dlouhodobým zájmům (věnovala jim kupříkladu svou dizertaci: Katharina ARNEGGER, *Das Geschlecht der Sinzendorf*, Dissertation der Universität Wien, Wien 2000). V recenzované knize několikrát využila korespondenci mezi Antonínem Floriánem z Lichtenštejna, tehdy pobývajícím ve Španělsku, a Filipem Ludvíkem ze Sinzendorfu.

(například u bavorského vévody), či o výzkum archivů ostatních nových knížat. V tomto ohledu se nabízí bohatý rodinný archiv Ditrichštejnů, tedy materiály rodu, jehož výchozí pozice byla v mnohém podobná té lichtenštejnské.

Tomu, aby se šlechtic mohl stát říšským knížetem, musely předcházet dva kroky: za prvé šlo o císařské povýšení – to získali tři lichtenštejnští bratři Karel, Gundaker a Maxmilián stejně jako další tzv. nová knížata od Ferdinanda II. v souvislosti s věrností prokázanou během českého stavovského povstání. Za druhé však bylo nutné, aby nový knížecí rod, resp. jeho představitel mezi sebe přijala sama říšská knížata, jinými slovy aby mu povolila zasedat s nimi ve zmíněné říšské knížecí radě. Formální podmínkou pro takové přijetí bylo vlastnictví dostatečně velkého a přímo císaři podléhajícího (tedy říšského bezprostředního) knížectví na území Svaté říše římské. Doba udělení císařského diplomu i doba přijetí do říšské knížecí rady se poté odrazily ve vzájemném pořadí nových knížat, přičemž přednost měli ti, kteří dosáhli dané hodnosti dříve.

K hromadnému povolení zasedat na říšské knížecí radě došlo na řezenském říšském sněmu v letech 1653 až 1654 a týkalo se i těch rodů, které měly sice dostatečné majetky v českých či rakouských zemích, ale dosud si nedokázaly obstarat adekvátní říšské knížectví (např. Piccolominiů). Ve výčtu těchto nových knížat však Lichtenštejnové chyběli. Vedlo to ke značné frustraci členů rodu, k vyklizení veřejných pozic a k rezignaci na veřejnou kariéru v zemských nebo centrálních úřadech. Důvodem byla oprávněná obava, aby nemuseli podstupovat každodenní precedenční spory a podřizovat se ostatním novým knížatům, kteří císařské povýšení sice dostali vesměs později než Lichtenštejnové, ale jejichž povznesení mezi knížata již bylo dokončeno.

Důvodů po desetiletí trvajících marné snahy Lichtenštejnů při zajišťování místa a hlasovacího práva v říšské knížecí radě bylo více. Jedním z nich byl patrně i dlouhý neukončený proces, vedený proti nim z důvodu neprůhledných machinací pobělohorského mincovního konsorcia a nákupu statků, na čemž se podílela tehdejší hlava rodu Karel z Lichtenštejna. Plnohodnotné členství v exkluzivním klubu říšských knížat, dané možností zasedat a hlasovat v říšské knížecí radě, tak dokázal rodu zajistit až o sto let později jeho vnuk Jan Adam Ondřej a vnuk jeho bratra Gundakera Antonín Florián. Ten mohl využít svého postavení nejvyššího hofmistra u dvora Karla VI.

Recenzovaná kniha završila autorčin projekt, který financoval Historický spolek Lichtenštejnského knížectví (Historischer Verein für das Fürstentum Liechtenstein) a který nebyl primárně zaměřen pouze na úzkou vědeckou komunitu odborníků, zabývajících se dějinami tohoto nevelkého státu na pomezí Rakouska a Švýcarska, ani na širší plénum znalců raně novověkých dějin Svaté říše římské. Naopak počítal s tím, že je třeba čtenáři podat alespoň základní přehled hlavních reálií, a tak jsou úvodní pasáže knihy zpracovány jako stručná, ale velmi kvalitně sepsaná hesla „Svatá říše římská“ či „říšský sněm“. Ta podávají zájemcům z řad laického publika přesně tolik informací, kolik potřebují, aby porozuměli všem konotacím následujícího výkladu, který již autorka zacílila na lichtenštejnské snahy o sebezprosažení v kolektivu říšských knížat. Těto snaze se věnují hlavní kapitoly knihy (kap. 4 až kap. 8), jež vrcholily úspěšným ziskem obou výše zmíněných, říšských bezprostředních panství Schellenberg a Vaduz.

Minimálně pro první část svého výkladu se přitom může autorka opřít o široce pojatou biografii Gundakera z Lichtenštejna z pera Thomase Winkelbauera, který lichtenštejnským snahám o začlenění do rady knížat věnoval celou kapitolu svého díla.² Ani v dalším výkladu nerezignovala autorka na kontext a představila stručné dějiny obou panství i historii Hohenemsů, posledního šlechtického rodu, který Schellenberg a Vaduz před Lichtenštejnem držel. Získávání obou alpských panství se však protahovalo a autorka knihy nechává nahlédnout čtenáře do složitých jednání o nákupu říšského bezprostředního majetku a na exemplárním příkladu ukazuje komplikovanost takového procesu, jehož součástí byl i přenos hohenemského fideikomisu z Vaduzu na české panství Bystré u Poličky.³ Podobně kontextuální charakter má i několikastránková životopisná odbočka ke španělskému působení Antonína Floriána z Lichtenštejna, jehož postavení u dvora Karla VI. přineslo Lichtenštejnům vytoužený hlas i sezení na říšské knížecí lavičce.

Nepřesností se autorka recenzované publikace dopouští jen velmi zřídka; patří mezi ně např. chybné tvrzení, že v roce 1658 zdědil obě moravská Gundakerova panství jeho nejstarší syn Hartmann z Lichtenštejna, přičemž právě rozdělení panství mezi Hartmanna a mladšího Ferdinanda Jana mělo za následek definitivní konec efemérního lichtenštejnského knížectví na jižní Moravě.⁴ Závažnějším prohřeškem je potom snaha autorky vyvinut Karla z Lichtenštejna z finančních machinací po Bílé hoře, které stály na začátku pozdějšího procesu, vedeného ze strany císařského fisku; z výkladu v páté kapitole (s. 52 až 59) lze nabýt dojmu, že např. k ustavení mincovního konsorcia došlo z příkazu (a nikoliv „jen“ se svolením) císaře.

Badatelé, kteří se věnují dějinám šlechtických rodů, často narážejí v rodinných archivech na objemné konvoluty materiálů, jež se vztahují k určitému právnímu problému. S tím, jak se konfliktní situace mezi šlechtickými rody i jednotlivými šlechtici přenašely v raném novověku z rytířských kolbišť do soudních síní, narůstal tento materiál směrem do 18. století natolik, že historik nezřídka vzdá snahu ponořit se hlouběji do daného procesu, protože nemá kapacitu zabývat se složitými právními bitvami. Často mu chybí i potřebný vhled do jemných odstínů pravidel soudních procesů v raném novověku.⁵

Tyto bitvy o stará dědictví nebo dluhy, o přednost při zasedání v určitém kolegiu či o výklad dávno uzavřených smluv přitom byly pro šlechtice raného novověku opravdu

2 Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener: Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien – München 1999, s. 338–353.

3 Součástí tohoto přesunu těžiště rodu Hohenemsů bylo i stěhování rodových sbírek na zámek v Bystrém. Nyní je například jeho rodová galerie uložena na historické radnici v Poličce. Dále Květa KŘÍŽOVÁ – David JUNEK, *Obrazová galerie rodu Hohenemsů. Katalog stálé expozice*, Polička 1997.

4 Hartmann z Lichtenštejna se stal pánem Uherského Ostrohu a Moravského Krumlova až po smrti svého mladšího bratra roku 1666. Dále Bohumír SMUTNÝ, *Moravský Krumlov ve svých osudech*, Brno 2009, s. 110–111.

5 Výjimkou jsou v českém prostředí monografie Ignáce Antonína Hrdiny o soudních procesech hraběte Františka Antonína Šporka. Např. Ignác Antonín HRDINA, *Proč hrabě Špork seděl ve vězení pro dlužníky?*, Ostrava 2013, popř. Ignác Antonín HRDINA – Hedvika KUCHAROVÁ, *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*, Ostrava 2011.

důležité, jak ostatně prozrazují řádky jejich korespondence. Je potěšující, že se Arnegger pustila do systematického zpracování jedné z těchto bitev, které Lichtenštejnové vedli o zlepšení svého postavení v rámci aristokratické společnosti. Jde přitom o analýzu v mnoha ohledech příkladnou, pracující s primárními prameny, s edicí těch nejdůležitějších na závěr i s tolik potřebnou kontextualizací. Autorce nešlo o finesy právního prostředí Svaté říše římské v 17. a na počátku 18. století, ale o přehledný výklad, srozumitelný i pro neodborné zájemce o danou problematiku. Dokazuje to například shrnující časová osa, do níž autorka zanesla jednotlivé kroky, které vedly k vytouženému přijetí Antonína Floriána z Lichtenštejna do knížecí rady roku 1713 (s. 106–107). Osvěžující je proložení především právněhistorického výkladu řadou kulturněhistorických odboček, jakými jsou popis ceremonie přijetí Antonína Floriána do říšského knížecího sněmu nebo následného banketu (s. 108–116).

Recenzovaná kniha, jejíž název může svádet k rychlému zařazení mezi regionální monografie či mezi úzce specializovaná pojednání o jednom právním problému, nabízí závěry, které mají obecnější platnost. Na konkrétním příkladu se zde znovu dokládá, jaký význam měly osobní vazby habsburských dvořanů na císaře, bez něhož nebylo ani po třicetileté válce možné činit na území Svaté říše římské závažnější kroky. Století trvající snaha jedné ambiciózní rodiny stát se elitou tohoto původně středověkého útvaru dokládá nejen jeho trvající přitažlivost, ale odkrývá i mechanismy, pomocí nichž se realizovala politika na jeho území. Nová, katolická a císaři loajální knížata pocházející z českých či rakouských zemí, mezi něž Lichtenštejnové patřili, byla zároveň nástrojem Habsburků pro ovlivňování říšské politiky, ale také bojovala za vlastní rodovou prestiž a v neposlední řadě i o přednost mezi sebou navzájem. Kniha Kathariny Arnegger tak plní kromě svého primárního úkolu, jež byl formulován zadáním lichtenštejnské nadace, i řadu dalších funkcí a přináší závěry relevantní pro celý prostor střední Evropy.

Jiří Hrbek

Martin KLEČACKÝ

Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2021, 400 s., ISBN 978-80-7422-797-4 (NLN), ISBN 978-80-88304-56-2 (MÚ).

Monografie Martina Klečackého sleduje problematiku výkonné moci státu optikou jediného, zato emblematického typu úředníka – okresního hejtmána. Ten se ve službách habsburské monarchie objevil už od roku 1850, ale v první fázi šlo o hledání optimálního rámce pro jeho práci, potažmo o zkoušku možností a limitů nejenom všeobecné státní správy, ale i – náhle podstatně víc zatížené než v minulosti – státní kasy. Byl zformován princip dosud nepraktikované instance státní správy, která překvapila na jedné straně svými možnostmi a na straně druhé zaskočila svou nákladností a do jisté míry i personální náročností. Období hledání bylo ukončeno správní reformou z roku 1868, který byl v uvedeném projektu vytyčen jako časový základ badání.

Finální badatelský výstup byl autorem rozdělen do dvou velkých tematických okruhů nazvaných *Okresní hejtman a jeho stát* a *Okresní hejtman a jeho okres*. V obou je problematika sledována v dlouhém trvání a dovedena prakticky až do samého konce existence tohoto typu státního úřednictva. Autorovi to zároveň umožnilo pohybovat se v rámci tématu ve všech vývojových etapách zároveň a srovnávat onen specifický socioprofesionální druh státního úředníka, zvaný okresní hejtman, v nejrůznějších změnách jeho postavení, v dílčích otázkách služebního i soukromého života v kontextu postupující kariéry a zároveň v odlišnostech několika státních celků, které byly v daném časovém úseku vytvořeny na českém území.

Obecně potěšitelné je, že úvodní rekapitulující oddíl s názvem *Stav výzkumu* se postupem doby v každé z nových prací na podobné téma viditelně prodlužuje, byť okruh badatelů se rozrůstá jenom pozvolna. Setrvale však stoupá množství publikovaných prací a rozšiřuje se výzkumný záběr přinášející nové pohledy na věc. Výzkum státního úřednictva se pozvolna stává přitažlivým tématem, jehož výstupy nabývají na zajímavosti. Téma má ovšem stále rezervy, resp. nabízí další neprobádané možnosti, ať už v tematické rovině nebo v úhlu pohledu na danou problematiku a využívání potenciálu nejrůznějších typů pramenů. Jedno je však obecně společné – nejde o téma zvládnutelné bez hlubokého a časově náročného archivního výzkumu, který se nebude bát vstoupit do rozsáhlých spisových agend příslušných centrálních, případně regionálních úřadů. Jinde totiž mohou být stopy po „životě a díle státního úředníka“ zcela zanedbatelné nebo dokonce žádné. Přesně takový rozsáhlý a značně hluboký průzkum primárních pramenů provedl i Martin Klečáček.

V první části práce, nazvané *Okresní hejtman a jeho stát* jsou popsány nejenom základní principy kariérního modelu státního úředníka obecně, včetně praktikantského startu, ale i nároky službou kladené a oceňování za více či méně odpovídající práci jak v kontextu monarchie, tak v nové republice. Úřednictvo žilo po celou sledovanou dobu v režimu neustálých změn služebních míst, byť okresní hejtman už nebyl tím, kdo byl překládán v krátkých intervalech. Dokonce už mohl být tím, kdo změnu služebního místa inicioval, i když zdaleka ne vždy mu bylo vyhověno.

To bezprostředně souviselo s další probíranou problematikou, kterou jsou rodinné i společenské vazby, s nimiž jak v době monarchie, tak za republiky mohla souviset národní identifikace. Jazykové kompetence se už pro tuto kategorii státního úřednictva jeví jako poněkud okrajové téma, protože úředník v tak vysokém zařazení v českých zemích vládl pravidelně minimálně oběma v zemích obvyklými jazyky a mnohdy ještě dalším, přičemž gymnaziální latina se do jejich počtu nezahrnovala. Za monarchie byl státní úředník vědomě postaven – přinejmenším formálně – nad politickými stranami a oficiálně se s žádnou z nich nesměl identifikovat. Neformální vlivy tohoto typu byly poměrně vzácné.

Zato meziválečné Československo v tomto smyslu nemělo větší zábrany a okresní hejtman byl právě na té úrovni, kde už stálo za to případný politický vliv uplatňovat. Z nalezeného a publikovaného vzorku je zřejmé, že se tak dělo poměrně často a mnohdy i dost bezohledně. Vztah státu k jeho úředníkům definoval i právo na penzionování a zabezpečení případných vdov a sirotek, čímž se zabývá poslední oddíl první části knihy. Pro řadu úředníků byl post okresního hejtmana ve služebním žebříčku tím nejvyšším, kterého dosáhli. Smrt ve službě před dosažením nároku na penzi nebyla neobvyklým jevem.

Druhá část knihy – *Okresní hejtman a jeho okres* – se na problematiku dívá do značné míry opačně orientovanou optikou. Sleduje pravomoci, možnosti a faktické kompetence tohoto typu státního úředníka vůči území, na kterém byl povinen uplatňovat zájmy státu a do značné míry řídit či dokonce regulovat veřejný prostor. V této části práce je velká pozornost věnována vzniku a trvání novodobé samosprávy, která byla druhým – a naprosto zásadním – hráčem na shodném území, byť s rozdílně definovanými kompetencemi, které se s těmi státními čas od času potkávaly na pečlivě a žárlivě strážené linii. To vše se v Čechách za monarchie týkalo jak obecní, tak okresní roviny v zákonem dané dvojkolejnosti.

Interakce státní a samosprávné sféry mohla probíhat i v čistě osobní formě. Případné problémy tak mohly vyhasnout po nejbližších obecních volbách nebo je vyřešilo přeložení okresního hejtmána. Za republiky byla situace podstatně složitější jednak razantními změnami volebního práva a zásadně zvětšeným vlivem politických stran, ale také větším sepětím státní správy (většinou právě osobou okresního hejtmána) se samosprávou, a v neposlední řadě i výraznou změnou charakteru okresních zastupitelstev. V tomto kontextu je zkoumáno i období první světové války, která přinesla rozšíření pravomocí, ale i podstatné navýšení odpovědnosti okresních hejtmanů na daném území.

Zkoumané období je v knize definováno až do roku 1945, ale období protektorátu a krátký časový úsek po jeho pádu je shrnut v poměrně stručném *Epilogu*. Což je ovšem lakonické, leč přesné vystižení situace. Okresní hejtmány na území odstoupeném nacistickému Německu v důsledku Mnichovské dohody smetl zcela jiný správní systém bez ohledu na jejich národnost či politické postoje. Těm v následně vzniklém protektorátě zůstala jejich služební místa zachována až do roku 1942 jen v nepatrně změněném počtu, poté došlo v důsledku správní reformy k jejich redukci.

V souvislosti s radikální změnou správního systému po skončení druhé světové války se tak vlastně jednalo o vyhasínání a následnou likvidaci socioprofesionální skupiny, jejíž symbolickou personifikací se stal ještě za doby její existence právě okresní hejtman. Zároveň je tu na konkrétních faktech naznačen problém mladší úřednické generace, která získala odborné školení už za republiky, ale na důležitější místa v jejím správním systému se začala propracovávat až v době, kdy dosavadní správní principy tvrdě narazily na měnící se politickou realitu a spěly nezadržitelně ke svému konci. A tím byl dán i konec státního úřednictva tak, jak jej od osmdesátých let 18. století postupně ale kontinuálně utvářelo další téměř sto padesát let. Takového úřednictva, které – když na to přišlo – se v konečném důsledku příliš nemuselo ohlížet na mínění občanů, ale zároveň se umělo pohybovat v parlamentním kontextu, a především ve jménu státu spravovat veřejný prostor samostatně s vysokou mírou profesionality.

Základní téma bylo v práci sledováno v dlouhém trvání, což je u fenoménu okresní hejtman oprávněný přístup a navzdory změnám, ke kterým došlo v průběhu téměř sta let existence úřadu i principu, i zcela odpovídající. Výzkum ovšem nezůstal u normativů, případně politických proklamací mladší doby, i když právě spojení úřednictva se světem politiky je poměrně novým směrem bádání, kterému se dosavadní práce – možná i trochu záměrně – vyhýbaly. Autor předložil zároveň širokou a neobyčejně pestrou mozaiku konkrétních příběhů, osudů, které prožívali naprosto konkrétní muži. Ti, kdo v určitém

okamžiku dosáhli na kratší či delší dobu hodnosti i místa okresních hejtmanů ve vybraných (a příležitostně na základě předchozího zpracování i jiných) oblastech Čech.

Potvrdilo se přitom, že socioprofesionální skupina státního úřednictva po sobě zanechává mizivou až žádnou stopu v oblasti pramenů osobní povahy. Pro oživení základní struktury práce bylo potřeba pracovat především s prameny úřední proveniencie a jejich většinou strohou výpověď oživit do jedinečnosti úřednických osudů. Je jich v celé práci zachycena, i když někdy jen zlomkovitě, opravdu velmi dlouhá řada svědčící o autorově neobyčejné badatelské pílí. Vyplyvá z nich mimo jiné například i to, jak některé prvky zůstávaly přítomny setrvale, ačkoliv svět kolem se proměňoval. Jestliže oslavy císařských narozenin 18. srpna vzbuzovaly v provedení okresních hejtmanů ve druhé polovině 19. století pravidelnou vlnu více či méně viditelných pobavených úsměšků a satirických glos, pak republikánští okresní hejtmani žárlivě střežili, kdo se účastnil či neúčastnil oslav výročí 28. října a byli schopni z toho vyvozovat stejně vážné závěry, jako jejich starší kolegové ze zanedbání císařských narozenin. A není to jediný příklad, který lze z textu vysledovat. „Republikánský“ okresní hejtman ostatně většinou svou kariéru začínal jako c. k. úředník a měl hluboko v mozku uloženu odpovědnost, profesionalitu, ale také povědomí o tom, jak důležité jsou ve veřejném prostoru symboly.

Citát z knihy Josepha Rotha *Pochod Radeckého*, který uvozuje závěr celé práce, je lapidární, složený ze třech holých vět, a přitom v geniální zkratce vyjadřuje podstatu úřednické existence v prvotním záměru, na začátku onoho dlouhého téměř století, ve kterém ve střední Evropě působil ve veřejném prostoru fenomén zvaný okresní hejtman. Všeobecně zdařilá kniha Martina Klečáckého jej sleduje téměř od počátku až do naprostého konce, protože pokus o oživení principu v devadesátých letech 20. století sice nebyl bez významu, ale trval příliš krátce nato, aby mohl prokázat případnou oprávněnost existence ve změněných podmínkách. Tato epizoda už předmětem zkoumání nebyla.

Marie Macková

František BAUER

Život proti zkáze. Torzo paměti novináře 1925–1945

K vydání připravil Martin Kučera.

Praha, Národní archiv 2020, 391 s., 26 obr., ISBN 978-80-7469-097-6.

Přední pražský žurnalista a politický komentátor meziválečné doby František Bauer (1897–1967) patřil mezi historiky se širokým vzdělanostním zázemím. Byl vynikajícím znalcem moderních politických dějin, který – dlouho před prosazením politologie – vnášel do českého prostředí kritický pohled na úlohu nacistického Německa a dalších mocností ve vývoji střední Evropy i ostatního světa. Inspirován monumentálním dílem svého učitele Josefa Šusty a idejemi T. G. Masaryka prorážel cestu od jednostranného zaměření na domácí problémy k evropským a světovým horizontům. Ve třicátých letech 20. století se stal profesorem Svobodné školy politických nauk, za německé okupace se podílel na odboji a po druhé světové válce přednášel na Vysoké škole politické a sociální a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Jeho klíčovými badatelskými tématy se staly dějiny politického myšlení, mezinárodní vztahy v období 1848–1945, německá otázka, kancléři Otto von Bismarck a Adolf Hitler, ale také Niccolò Machiavelli.

Doba komunismu neumožňovala vydání jeho prací, proto podstatná část zůstala v rukopisech a byla vydána po roce 1989.¹ Nedokončen zůstal nástin Bauerových pamětí, jež bylo teprve nutno sestavit na základě zachovaných kapitol a poznámek. Tohoto úkolu se záslužně ujal Martin Kučera, historik kulturních a politických dějin přelomu 19. a 20. století, který v rozsáhlém doslovu popsal osudy Bauerovy písemné pozůstalosti a složitou cestu za získáním jeho pamětí.

Uplatnil zde „rekonstrukční ediční metodu“, vhodnou pro knižní edice textů autorsky nedokončených nebo jen torzovitě zachovaných, u nichž vydavatel respektuje „půdorys autorské výpovědi“ a snaží se „do důsledků vycházet z pisatelovy intence“ (s. 330). Při poctivém uplatnění těchto zásad je možné dodat nehotovému spisu ucelený tvar a zachovat jeho pramennou hodnotu. Dvojnásob to platí u Bauerova textu, který v dokončených částech vykazuje přehlednou kompozici a nesporný literární talent. Kučera svůj ediční přístup osvětlil již dříve a nyní také v ediční poznámce. K němu je však třeba dodat, že každý odborný uživatel by uvítal hojnější používání hranatých závorek, aby bylo zcela zřejmé, kde promlouvá původní autor a kde dnešní editor. U samotné ediční poznámky překvapí, že je zbytečně zatížena věcně nesprávným exkursem o tématu z hlediska edice okrajovém, avšak v obecnějším pohledu nezanedbatelném, totiž o nepřechylování ženských jmen.²

Samotné Bauerovy paměti jsou svědectvím o promyšlení prožívaných dějin, ale hlavně o zážitcích a společenských kontaktech se značným informačním dosahem. To vše se týká

1 František BAUER, *Bismarck v mezinárodní politice po prusko-francouzské válce (1871–1890)*, ed. Martin Kučera, Praha 2001; TÝŽ, *Mein Kampf očima historiků*, ed. František Svátek, Praha 2005 (2008).

2 Téma sice do knihy nepatří, je však vyjádřeno tak expresivním a zároveň generalizujícím způsobem, že je nelze přejít mlčením – už proto, že se obecně týká ediční práce a zobecnění poznatků z ní vyplývajících. Kdyby totiž editor znal starší literaturu (už od pozdního středověku a zvláště z období humanismu), uvědomil by si, že jeho kategorické tvrzení „přechylování je hloupost, již vymysleli buditelé pro český venkovský lid“ (s. 331) je zcela mimo realitu. Opak je totiž pravdou: nejen příjmení, ale i křestní jména a dokonce úřední hodnosti mužů, to vše bylo u žen, jejich manželek – zejména ve šlechtickém prostředí – přechylováno tak, aby se jednoznačně vyjádřilo příbuzenské a sňatkem vytvořené sepětí. Je to zdánlivá drobnost ediční praxe (a samozřejmě se netýká zbytečného přechylování jmen cizinek), ale právě ona naznačuje, že povýšenecké soudy o našich předcích a o starších dějinách jsou věcně ospravedlnitelné snad jen tehdy, když jsou podloženy znalostí, nikoli jen předsudkem a odkazem na humorné výroky Voskovce a Wericha, jak je tomu v Kučerově případě. – Abychom zbavili představitele jazykového obrození Kučerova nedomyšleného nařčení z hlouposti, stačí uvést aspoň jeden příklad dávného přechylování, zachyceného v popisu velkých aristokratických slavností, jež roku 1555 uspořádal habsburský arcikníže Ferdinand Tyrolský v Plzni; účastnili se jich totiž kromě jiných „paní Joachymová Šliková, paní Lorencová Šliková, paní Václavová Švihovská, paní Jaroslavová z Kolovrat, paní Beřkovská a paní Lukšanová...“ (Václav BŘEZAN, *Životy posledních Rožmberků*, I, Praha 1985, s. 116). K tomu je třeba dodat, že stejnou potřebu genderového rozlišení pociťovala i humanistická němčina, která přidávala k příjmení příponu *-in*, například Petingarin, Spilerin apod. (tamtéž, I, s. 27; II, s. 492). Editorovi, který chce své názory na sociální aspekty dějin jazyka zobecňovat, lze doporučit, aby se alespoň letmo rozhlédl po slovanských či jiných flexivních jazycích a tam se přesvědčil, že není třeba lámat hůl nad předky tesklivým zvoláním *O tempora, o mores* (s. 331 recenzované knihy), ale že někdy se vyplatí následovat Catonovu radu *Nulli tacuisse nocet...*

hlavně druhé poloviny třicátých let a doby druhé světové války. Hned na počátku Bauer podrobně popisuje kontakty s německým nacionalistickým politikem Otto Strasserem a dalšími německými osobnostmi, které se zabývaly problémem nacismu a kriticky se k němu vymezovaly. Autor otvírá širokou paletu svých kontaktů s novináři, zpravodajci a diplomaty, českými i zahraničními politiky a dobře informovanými ministerskými úředníky, německými emigranty v předválečném Československu a s mnoha dalšími pozoruhodnými osobnostmi, které měly co říci k mezinárodním vztahům v Evropě nebo byly zapojeny do jejich utváření.

Na základě vlastních poznatků či později zprostředkovaných sdělení (na prvním místě velmi dobře informovaného diplomata Vojtěcha Mastného, československého vyslance ve Velké Británii, Itálii a Německu) přináší Bauer nepřeborné množství dílčích i zobecnujících poznatků o krizi demokracie a rozpadu evropského bezpečnostního systému, o době mnichovské krize a nacistické expanzi, o okupaci, protektorátním systému a odboji, zvláště v prostředí novinářů. Bauerovo pozorování dějin má své vrcholy na jedné straně ve snaze o vystižení sociální psychologie Němců a ve zhodnocení jejich institucí v době nacismu (SS, gestapo, nástroje propagandy a vládnutí v protektorátu) i čelných postav (Hitler, Neurath, Henlein, K. H. Frank aj.), na druhé straně v živé charakteristice významných postav české politiky (T. G. Masaryk, Jan Masaryk aj.).

V pamětech se prolíná osobní zkušenost s analýzou aktuální politické situace a s formulováním vlastních nebo také cizích (vyslechnutých) názorů na tuto problematiku. Je to zvláště důležité tam, kde Bauer odhaluje – na straně politiků i široké veřejnosti – míru porozumění nebo častěji nepochopení současnosti a blízké budoucnosti. V letech předcházejících mnichovské dohodě a druhé světové válce je to především opakovaný poukaz na nepochopení podstaty nacismu a hrozby katastrofálního válečného konfliktu. Tento nedostatek autor zdůrazňuje nejen u hlavních představitelů západoevropského appeasementu, ale také v případě prezidenta Edvarda Beneše, který podle Bauerova názoru včas nedocenil hrozbu hitlerovského Německa a nezájmu Francie a Velké Británie o garanci bezpečnosti pro východní sousedy Třetí říše. Při psaní pamětí měl autor samozřejmě výhodu kritika, který už dobře ví, jak vše dopadlo, avšak v Bauerově případě je třeba vzít v úvahu, že ve svých předválečných spisech na tato rizika včas a s hlubokou znalostí kontextu naléhavě upozorňoval.

Četba Bauerových pamětí a dalších jeho textů k memoárům připojených je mnohostranně poučná, a to nejen pro specialisty na třicátá a čtyřicátá léta 20. století. Svá témata tu najdou odborníci na církevní dějiny (poznámky o papežské politice a nunciaturách), historicky orientovaní slavisté (úvahy o přístupu k slovanským národům a zvláště k Lužickým Srbům) či historici historiografie. Zvláštní místo zaujímají autorovy postoje k historii a její teorii (mj. rozbor vztahu Josefa Šusty k filosofii dějin a sociologii), k manipulaci dějinami (nacistický a kolaborantský výklad českých dějin) a k recepci starší minulosti jako mementa pro současnost (zejména vnímání bělohorského syndromu v době smrtelného ohrožení nacismem).³

3 „Tři sta let kráčel národ od Bílé hory na Hrad... Ať mu kdokoliv připraví jakoukoliv Bílou horu, národ se zase vítězně vrátí na Hrad, symbol svobody“ – F. BAUER, *Život proti zkáze*, s. 7.

Bauerův výklad je doprovázen podrobným poznámkovým aparátem, který svědčí o důkladné prosopografické průpravě editora. Kučerovi se podařilo identifikovat a blíže charakterizovat stovky osob, čímž zvýšil výpovědní hodnotu cenného a zároveň čtenářsky přitažlivého Bauerova textu. Značný význam má i osobní rejstřík, je však podivné, že opomíjí jména zmíněná v dosloveh; je také škoda, že zde chybí zeměpisný rejstřík, který by usnadnil orientaci v dílčích tématech mezinárodních vztahů. Obrazová příloha přináší kvalitní reprodukce fotografií – zčásti osobních a rodinných, zčásti obecně významných pro politickou situaci v Československu kolem poloviny 20. století. Celkově lze edici Bauerových pamětí ve zpracování Martina Kučery pokládat za hodnotný pramenný příspěvek k poznání moderních českých dějin.

Jaroslav Pánek

Tatiana V. VOLOKITINA – Anna R. LAGNO – Albina F. NOSKOVA –
Boris S. NOVOSELCEV (eds.)

1968 god. Pražskaja vesna: 50 let spustja. Očerki istorii

Moskva – St.Peterburg, Institut slavjanovedenija RAN – Nestor-Istorija 2021, 368 s.,
ISBN 978-5-4469-2006-8.

V roce 2021 vydal Ústav slavistiky Ruské akademie věd sborník „1968. Pražské jaro o 50 let později. Eseje o historii“, na jehož přípravě se podíleli ruští, čeští a rumunští historikové. Události „odrážející snahu dát komunistickému hnutí nový impuls spojením socialistických hodnot s racionálním tržním hospodářstvím a mechanismy rozvinuté demokracie“¹ se opakovaně stávaly předmětem publikací, nicméně každé výročí je opět důvodem k návratu k „symbolické události, která určovala život a hodnoty několika generací“ (s. 2). Záměrem sestavovatelů sborníku bylo „seznámit čtenáře s novými materiály a dokumenty, přehodnotit na jejich základě události před půlstoletím, pokusit se najít originální badatelskou perspektivu“ (s. 9).

Tato publikace „pečlivě analyzuje 'zákulisí' pražského jara, přibližované čtenáři prizmatem diskusí o reformách a podrobným zkoumáním postojů českých intelektuálů Z. Mlynáře, R. Richty, J. Pelikána, O. Šika“ (s. 9). Pozornost je věnována historii federalizačního projektu a jeho realizaci, včetně jak kladných stránek nového státního modelu, tak od počátku v něm zakotvených slabin, které se později projeví v 90. letech. Jedním z ústředních témat práce bylo uvažování o důvodech použití síly k řešení československé krize. Kniha zároveň přibližuje protestní nálady československé veřejnosti, které byly v Moskvě při přípravě vojenské akce zjevně podceněny.

Autoři sborníku též podrobně prozkoumali stanovisko Rumunska, jehož hodnocení mnoha otázek ohledně vývoje „socialistického tábora“ bylo odlišné od stanovisek ostatních zemí sovětského tábora. Značná pozornost byla navíc věnována nejednoznačnému postoji

1 Т.В. ВОЛОКИТИНА, А.Р. ЛАГНО, А.Ф. НОСКОВА и Б.С. НОВОСЕЛЬЦЕВ, ред. 1968 год. „Празжская весна“: 50 лет спустя. Очерки истории. Москва/Санкт-Петербург: Институт славяноведения РАН/Нестор-История 2021. Dostupné z: doi 10.31168/4469-2006-8), s. 8.

Západu, resp. hodnocení akcí Jugoslávie a Rumunska během československé krize. V této recenzi se zaměříme na kapitoly věnované odrazu události před 50 lety v současném historickém povědomí Rusů a Čechů.

Valerij L. Musatov hledá v kapitole „Zamyšlení nad pražským jarem“ (s. 233–241) odpověď na otázku, proč je o události roku 1968 v Československu stále takový zájem. Soudí, že drama situace dodnes vzrušuje veřejnost. Se znatelnou skepsí připomíná, že historikové, zejména mimo Rusko, dodnes neztrácejí naději na nové objevy v ruských archívech. A konečně „zůstává nezodpovězena otázka, zda byl v roce 1968 proces obnovy společenských vztahů v [...] Československu [...] samostatný, nebo sledoval scénář svého druhu ‚barevné revoluce‘, iniciované vnějšími silami a jejich příznivci v zemi“ (s. 233n.).

Musatov míní, že zájem o tuto problematiku podněcuje i současná geopolitická situace, kdy se bývalé socialistické země staly členy NATO a stojí v kontextu obnovy konfrontace této vojensko-politické aliance s Ruskem. Ovšem: „Ruská federace není Sovětský svaz a Rusko nemůže být zodpovědné za vše, co se dělo za sovětské éry. KSSS byla rozpuštěna v roce 1991 a dnešní KSRF je běžnou parlamentní stranou“ (s. 233n.). A konečně stále existuje rozsáhlé otevřené pole výzkumu, týkajícího se plánů a návrhů samotných reformátorů.

Při diskusi o výsledcích pražského jara a vstupu cizích vojsk do Československa poukazuje autor zejména na řadu ruských historiků, kteří poukázali na tehdejší postoj amerických úřadů. Zejména to, že „vlny politických akcí v západní Evropě, květnová vystoupení studentů v Paříži, krizové události v Československu vyděsily Spojené státy americké, které vlastně naléhaly na Sovětský svaz, aby potlačil disent v socialistickém společenství... Velvyslanec SSSR ve Spojených státech, A. F. Dobrynin, oznámil, že prezident Johnson nejprve reagoval na zprávu o invazi vojsk klidně“² „Později Američané toto téma prosazovali v protisovětském duchu, zrušili plánované kontakty na nejvyšší úrovni, ale žádná zvláštní komplikace v mezinárodní situaci nenastala... Navíc se má za to, že výsledek československých událostí přispěl k uzavření dohod v Helsinkách v roce 1975“ (s. 240).

V eseji Julii A. Ščerbakové „Češi a Rusové o událostech před 50 lety“ nejvíc zaujme ta její část, kde se autorka pozastavuje nad některými aspekty postoje Rusů k invazi ozbrojených sil zemí Varšavské smlouvy na území Československa a také nad vývojem tohoto postoje, který se kryl s obraty moderních ruských dějin. Bezprostředně po roce 1968 většina občanů SSSR podporovala vstup vojsk, ale v období perestrojky Rusové změnili názory a odsoudili použití síly. V poslední době však lze pozorovat tendenci k návratu k původním stereotypům.³

-
- 2 Igor I. ORLIK, *Mirovoje soobščestvo i sobytija v Čechoslovakii v 1968 g.* In: Galina Muraško (ed.), 1968 god. Pražskaja vesna. Istoričeskaja retrospektiva. Sbornik statej, Moskva 2010, s. 189–190. (И.И. ОРЛИК, *Мировое сообщество и события в Чехословакии в 1968 г.* In: Г.П. МУРАШКО, (ред.), 1968 год. „Пražская весна“. Историческая ретроспектива. Сб. статей, Москва 2010, s. 189–190); Vjačeslav I. DAŠICEV, *Pražskaja vesna – novoje pročténie socialističeskoj reformacii*, Socialno-gumanitarnyje znanija, 2010, č. 6, s. 188–197. (В. И. ДАШИЦЕВ, „Пražская весна“ – новое прочтение социалистической реформации, Социально-гуманитарные знания, 2010, N. 6, s. 188–197).
 - 3 Aleksej MAKARKIN, *Kak menjalos otnošenije rossijan k pražskoj vesně*, Ježednevnaja delovaja gazeta RBK, č. 140, 21. 08. 2018. (А. МАКАРКИН, *Как менялось отношение россиян*

Je třeba poznamenat, že roste počet Rusů deklarujících povědomí o „pražském jaru“. V roce 2008 o něm nevědělo 55 % dotázaných, roku 2013 už jen 50 % a 2018 pouze 46 %. Tato dynamika je doprovázena nárůstem počtu lidí, kteří ospravedlňují umístění Rudé armády na československé území. V roce 2008 označilo invazi za reakci na „podvratnou akci západních zemí“ 12 % respondentů, roku 2013 již 16 % a v roce 2018 dokonce 21 %. Celkově se v odpovědích Rusů stále zřetelněji projevuje tendence sejmout vinu ze SSSR za vojenské řešení situace. Současné Rusko nadto podle nich není morálně odpovědné za srpnové události roku 1968. Tato názorová pozice se formovala již před anexí Krymu a před konfliktem se Západem: v roce 2008 to uvedlo 28 % respondentů, roku 2013 již 60 % z nich.⁴

Při nahlédnutí do historie a s poukazem na skutečnost, že již od Gorbačovovy doby byla intervence v Československu na oficiální úrovni vedením SSSR a pak i samostatnou Ruskou federací opakovaně odsuzována,⁵ autorka zároveň poznamenává, že v poslední době lze pozorovat náznaky odklonu od tohoto jasného a jednoznačného postoje. Markantním příkladem je skandál s návrhem zákona, předloženým v červnu 2016 skupinou poslanců ruskému parlamentu na udělení postavení veteránů bojových akcí účastníkům vstupu sovětských vojsk do Československa v roce 1968. Tento návrh vyvolal protest řady představitelů České republiky. Návrh zákona byl následně zamítnut, přičemž jak vláda Ruské federace, tak parlamentní výbor pro záležitosti veteránů se původně proti přijetí návrhu zákona ohradily s tím, že účastníci vstupu vojsk do Československa se žádných bojových akcí nezúčastnili, a nemůžou tedy být uznáni jako veteráni.

Všimněme si jedné – podle mého názoru překvapivé – odchylky ve vidění této kauzy z české perspektivy. Jeden z argumentů pro uznání účastníků invaze roku 1968 za válečné veterány byla skutečnost, že nezávislá Ukrajina své vojáky, kteří se roku 1968 zúčastnili invaze do Československa, uznala za veterány již před více než 25 lety. Podle sbírky ukrajinských právních předpisů jsou tak válečnými veterány nejen účastníci občanské války ve Španělsku ve 30. letech, účastníci arabsko-izraelských válek na arabské straně, vietnamských a korejských válek, sovětsko-čínských ozbrojených konfliktů, ozbrojených

к «Правдой», Ежедневная деловая газета РБК, N. 140, 21. 8. 2018). Dostupné z: <https://www.rbc.ru/newspaper/2018/08/22/5b7a64db9a7947cb67bd3681> (22. 1. 2022).

4 *Vvod vojsk v Československo*, in: Avtonomnaja nekommerčeskaja organizacija Analitičeskij centr Jurija Levady (ANO Levada-Centr), 21. 8. 2018. (*Ввод войск в Чехословакию*. In: Автономная некоммерческая организация Аналитический Центр Юрия Левады (АНО Левада-Центр), 21. 8. 2018) Dostupné z: <https://www.levada.ru/2018/08/21/vvod-vojsk-v-chehoslovaikiyu/> (22. 1. 2022)

5 *Zajavlenije rukovoditelej Bolgarii, Vengrii, GDR, Polši i Sovětskogo Sojuza*, Pravda, No 339. 5. 12. 1989, s. 2. (*Заявление руководителей Болгарии, Венгрии, ГДР, Польши и Советского Союза*. In: Правда, No 339, 5. 12. 1989, s. 2; *Dogovor o družestvennyh otnošenijach i sotrudničestvě meždu Rossijskoj Federacijej i Češkoj Respublikoj*. 26. 8. 1993. Praha. In: Elektronnyj fond pravovoj i normativno-techničeskaj dokumentacii. (*Договор о дружественных отношениях и сотрудничестве между Российской Федерацией и Чешской Республикой*. 26. 8. 1993. Прага. In: Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации.) <http://docs.cntd.ru/document/901898022> (22. 1. 2020).

konfliktů v Africe, ale také účastníci vojenských operací v Československu v letech 1968–1969 a v Maďarsku v letech 1956–1957.⁶ Ač legislativní normy Ukrajiny nikdy nebyly tajné, nelze zjistit jakoukoliv reakci české veřejnosti na tuto skutečnost.

Zajímavé je zejména zdůvodnění, které uvedli autoři onoho návrhu zákona z roku 2016. Hlavním úkolem sovětských vojsk v Československu v roce 1968 bylo podle jejich názoru „potlačení protistátního převratu“, který opozice připravovala, „spoléhajíc se na podporu západních zemí“. Vysvětlující poznámka k návrhu zákona uvádí, že pro podzim roku 1968 Německo a NATO údajně plánovaly pod rouškou vojenských cvičení „obsadit území, zabraná Německem v roce 1938“. To mělo následně vést k vystoupení Československa z organizace Varšavské smlouvy. Mezi zastánce změny politického kurzu v Československu patřili „bývalí nacisté, esesáci, představitelé reakčního kléru“ (s. 247).

Autorka poznamenává, že „v ruském veřejném mínění je v poslední době tendence revidovat dosavadní hodnocení události roku 1968 v Československu. V roce 2013 provedlo Levada-Centrum průzkum veřejného mínění, v němž respondenti odpovídali na otázku: „Co si myslíte, že se tehdy stalo v Československu?“ Z dotázaných, kteří alespoň něco věděli o událostech roku 1968, se 27 % domnívalo, že šlo o „pokus antisovětských a revizionistických sil ve vedení Československa o převrat a odtržení země od socialistického tábora“. Roku 2008 byl podíl takto smýšlejících jen bezmála poloviční: stejnou odpověď uvedlo 15 % respondentů. Téměř o polovinu se přitom snížil i počet těch, kteří události považovali za „pokus o demokratickou obnovu socialismu“ (14 % v roce 2008 a 8 % roku 2013). Počet respondentů, kteří považovali invazi do Československa za „akt potlačení lidového hnutí proti socialismu a zastrasování případné opozice v jiných socialistických zemích“, se mezi léty 2008 a 2013 zvýšil o 10 %, konkrétně z 21 % na 31 % (s. 249).

Zajímavá studie Ščerbakové však ve čtenáři zanechává dojem, že „v ruském veřejném mínění se v poslední době objevila tendence revidovat předchozí hodnocení události roku 1968 v Československu“. Autorka tak doslova formuluje svůj závěr (s. 249) a ilustruje ho daty sociologických výzkumů. Tato změna se však týká pouze „těch, kteří o událostech roku 1968 alespoň něco slyšeli“. A takových je jen o něco více než polovina dotázaných, tedy méně než 15 % všech respondentů. Ti o těchto událostech většinou nic nevědí a nezajímají se o ně.

O něco více než čtvrtina zbývajících (informovanějších nebo angažovanějších?) respondentů vyjadřuje „revizionistické“ hodnocení události. Taková data tedy umožňují soudit pouze o trendu měnících se historických hodnocení, který prokázala malá část současné ruské společnosti.

Irina A. Gerčikova si v kapitole „Vnímání události srpna 1968 v Čechách, na Slovensku a v Rusku. K 50. výročí operace *Dunaj*“ (s. 250–258) klade otázku, proč dodnes zůstávají události srpna 1968 z české perspektivy aktuální. Podle některých ruských historiků zůstává pražské jaro „přelomovou událostí druhé poloviny 20. století“,⁷ zatímco jiní v něm

6 Official web-portal of the Parliament of Ukraine. Legislation of Ukraine; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/63-94-%D0%BF> (22. 1. 2022).

7 Galina P. MURAŠKO, *Izbrannoje*, Moskva 2011, s. 477. (Г. П. МУРАШКО, *Избранное*, Москва 2011, s. 477.)

vidí článek řetězu „českého osudu“ v kontextu sporů o smyslu českých dějin.⁸ Autorka také upozorňuje na významné místo, které reflexe těchto událostí zaujímá v české a slovenské literatuře a umění. V ruské literatuře najdeme takovou stopu v poezii Jevgenije Jevtušenka. Z českých publikací o vnímání událostí z ruského pohledu autorka zmiňuje knihu Josefa Pazderky⁹ a její překlad do ruštiny,¹⁰ přičemž připomíná, jak zřídka se v českých publikacích píše o ruské perspektivě.

Poté autorka zmiňuje řadu ruských publikací a televizních pořadů od roku 2015 o událostech roku 1968 v Československu, které jsou otevřeně revizionistické povahy, to znamená, že se snaží zdůvodnit invazi vojsk potřebou zabránit vojenskému převratu inspirovanému Západem atd. Autorka se ptá, proč dochází k přehodnocování událostí, ale místo odpovědi odkazuje na jeden z rozhovorů, které ve své knize poskytl Leonid Šinkarev: „Vždy jsem odsuzoval vstup vojsk do Československa, stále si myslím, že je to chyba. Ale nyní poté, co se Češi, byť symbolicky, zúčastnili americké akce proti Jugoslávii, kdy vyslali své vojáky do Iráku, a nyní chtějí postavit americkou sledovací stanici, musí svůj pohled na události roku 1968 přehodnotit. Neměli jsme tehdy právo hájit své strategické zájmy? Nebo je to pro Američany v pořádku, ale my nemůžeme? Jsem dokonce rád, že se Češi takto zachovali. Odstranili kámen z mé duše. Už se před nimi necítím vinen za rok 1968. Dost! Nikomu nic jiného nedlužíme. Velké Rusko nemůže dále jít kupředu s hlavou otočenou dozadu...“¹¹ Tato pozice („Přestaňte činit pokání, přestaňte analyzovat.“) je podle autorky blízká mnohým lidem v Rusku. Pravděpodobně již není třeba činit pokání, říká Šinkarev, ale je lepší naučit se naslouchat druhým – i když jsou to národy s nevelkým územím. Ale musíme s nimi počítat, vyjednávat, respektovat – nikdo doposud nezrušil mravní zásady.¹²

Celkově se tento recenzovaný sborník jeví jako tematicky relevantní a zajímavý. Autorům a editorům se podařilo dosáhnout vzácného a velmi užitečného efektu: v knize najdeme pohled na události roku 1968 z různých perspektiv (československé, sovětské, jugoslávské, rumunské). I když mohou být některé kapitoly v knize názorově sporné, kniha jako celek je užitečná, neboť se pokouší shromáždit do jednoho celku různé úhly pohledu.

Igor Zavorotchenko

8 Aleksandr BOBRAKOV-TIMOŠKIN, *Simvol „české sudby“: 1968 god v kontekstě „sporov o smysle české istorii“*, in: *Neprikosnovennyj zapas*, 2008, č. 4, s. 69–83. (A. БОБРАКОВ-ТИМОШКИН, *Символ „чешской судьбы“: 1968 год в контексте „спорov о смысле чешской истории“*, *Неприкосновенный запас*, N. 4, 2008, s. 69–83.)

9 Josef PAZDERKA (ed.), *Invaze 1968: ruský pohled*, Praha 2011, s. 6.

10 Й. ПАЗДЕРКА (ред.), *Вторжение: Взгляд из России, август 1968*, Прага 2016.

11 Leonid ŠINKAREV, *Ja eto počti забыл. Опыт психологических очерков событий в Чехословакии в 1968 г.*, Moskva 2008, s. 417. (ШИНКАРЁВ, Л.: *Я это всё почти забыл: Опыт психологических очерков событий в Чехословакии в 1968 г.* Москва 2008, s. 417.)

12 T. V. VOLOKITINA a další: 1968 god, s. 258.

Jiří KOCIAN – Jaroslav PAŽOUT – Tomáš VILÍMEK – Stanislav BALÍK –
Vít HLOUŠEK

Dějiny Komunistické strany Československa IV (1969–1993)

Praha, Academia 2020, 592 s., ISBN 978-80-200-3174-7.

V roce 1921 došlo k secesi v rámci tehdejší Sociálně demokratické strany. Odštěpeným subjektem bylo její radikální křídlo, jehož členové se nazývali komunisté. V Československu tak vznikla Komunistická strana. Nyní, sto let od tohoto rozdělení, nastala také doba, kdy se obě zmíněné strany již nacházejí mimo parlament. Symbolicky se tím působení komunistické strany na území Československa a posléze českých zemí historizovalo. Je s podivem, že až nyní spatřuje světlo světa první ucelená syntéza dějin této, ve dvacátém století výrazně působící, strany.

Recenzovaná publikace představuje součást dlouhodobého projektu Ústavu soudobých dějin AV ČR: Komunistická strana Československa a bolševismus. Prvním dílem z předpokládané čtyřdílné série je paradoxně svazek čtvrtý, na sledované časové ose dějiny strany poslední. Během následujících tří let se můžeme těšit na zbylé tři svazky. První část přiblíží vývoj, proměny a činnost KSCČ jako antisystémové strany v letech 1921–1938/1939, společně se vstupní kapitolou o vývoji komunistického hnutí v letech 1918–1921. Centrem pozornosti druhého svazku bude činnost ilegální KSCČ v průběhu nacistické okupace a existence Slovenského státu, posléze i v období lidové demokracie, kdy KSCČ obsadila důležité vládní resorty a pronikla do státního aparátu, což přispělo k přípravě a provedení komunistického státního převratu v únoru 1948. Třetí svazek bude detailně zaměřen na KSCČ jako na stranu monopolní moci v průběhu padesátých let a následně i na šedesátá léta, jež se nesla ve znamení nárůstu reformního potenciálu. Ten ve výsledku vedl k Pražskému jaru, přičemž součástí bude i počáteční fáze normalizace završena nástupem Husáka do vedení KSCČ v dubnu 1969.

To je také počáteční bod svazku čtvrtého, zde recenzovaného. Ten se zabývá obdobím konsolidace režimu v průběhu sedmdesátých let a během osmdesátých let pak erozí celého režimu, vedoucí nejprve k pokusu o reformu a poté k pádu KSCČ jako strany monopolní moci. Publikace též sleduje krátké období trvání ČSFR, resp. transformaci a osudy polistopadové české i slovenské komunistické strany.

Struktura publikace se odvíjí od klíčových témat, vytyčených autorským kolektivem. Těch je celkem pět, konkrétně: a) chronologický vývoj KSCČ na pozadí celkového vývoje země, b) organizační struktura KSCČ a situace uvnitř strany, c) proměna politického systému ve vztahu ke KSCČ, d) KSCČ a společnost, e) zahraničně politický rámec existence KSCČ a její politiky. Tato témata se opakují v rámci celé syntézy. První nepoměrně rozsáhlejší blok textu je časově ohraničen zhruba dubnem roku 1969 až listopadem/prosincem 1989. Druhý, svým způsobem dodatkový blok se zabývá osudem KSCČ a její transformací po ztrátě hegemoniálního postavení až do rozdělení Československa. Tyto dvě části doplňuje rozsáhlá příloha, zahrnující seznam tabulek, seznam použitých zkratek, jmenný rejstřík, prameny a literatura, anglické shrnutí, seznam a zdroje obrazové přílohy a konečně obrazová příloha.

Úvodní slovo Jiřího Kociana dává čtenáři hned v počátku na srozuměnou, že strážlivě a pokud možno objektivní hodnocení komunistické minulosti je základní myšlenkou celého projektu. Na do jisté míry pozitivistickým ladění autorů nelze spatřovat nic negativního, a to především ve světle vývoje soudobých dějin v posledních třiceti letech. Po období zaplňování bílých míst československých dějin v devadesátých letech minulého století¹ se nejen žurnalistika stáčela k antikomunistickým narativům, často obsahující dichotomii „my a oni“. V průběhu devadesátých let se ale počínala rodit, a stále má své místo, i realističtější interpretace minulosti, která dává větší prostor k vyjádření dobovým aktérům.²

Tento přístup vedl k vykreslování dějinných zkušeností jako mnohvrstevnaté reality. Stríčky poznání nejnovějších dějin přidávala i další odvětví historických věd, jako například hospodářské dějiny.³ Mimo tento, dalo by se říci realistický směr se v poslední době profiluje (paradigmaty studenoválečné historiografie řečeno) narativ revizionistický reprezentovaný Michalem Pullmanem.⁴ Počáteční působení strany sice již před čtyřiceti léty zmapoval Jaques Rupnik, nicméně jeho analýza prvních desetiletí Komunistické strany odpovídá pramenou základnou a použitými zdroji době svého vzniku.⁵

Recenzovaná kniha jako součást celkového zpracování dějin strany se již může pyšnit zcela komplexním vytěžením pramenného materiálu. Jaroslav Pažout a Tomáš Vilímeck, autoři prvního bloku, opírají svojí argumentaci o ohromující množství archivního materiálu a literatury. Dá se říct, že v případě „normalizačních“ kapitol bylo vyčerpáno celé spektrum zdrojů. Ty zahrnují archivní výzkum, který se však neomezoval pouze na Národní archiv, ale také na Archiv bezpečnostních složek i archivy zahraniční (německý a slovenský), archivy podnikové a resortní. Často používaným pramenem jsou vnitrostranické informace či zápisy z jednání ÚV KSČ, které perfektně dokreslují atmosféru v nejvyšších patrech strany.

Díky těmto vhlédům do skutečných, nikoli v krkolomném normalizačním jazyce kaširovaných promluv nejvyšších aktérů získává čtenář obraz o skutečném fungování komunistické strany. Mnohdy tak lze nabýt dojmu, že v historickém období, nazývaném normalizace, nešlo o dobro lidu, odvrácení hrozby imperialistů a už vůbec ne o ideologii. Jedinou motivací se zdá být – mnohdy na výsost individualistické – subjektivní uspokojení jednotlivce. Vnitřní stranické informace podávají výpověď o chování jednotlivců v rámci

1 Míním tím především aktivitu Viléma Prečana, jednoho ze zakladatelů ÚSD AV ČR, či Karla Kaplana, který se po revoluci roku 1989 nepřehlédnutelnou měrou podílel na zaplňování bílých míst československých soudobých dějin.

2 Miroslav VANĚK, *Obyčejní lidé--?: Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, Praha 2009, 3 sv.

3 V tomto směru nelze nezmínit ucelenou dvousvazkovou syntézu hospodářských dějin Československa od Václava Průchy: Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, Brno 2009, 2 sv.

4 Takovou kategorizaci si vypůjčují od Miloše Havelky, který se tímto způsobem vyjadřuje o Pullmanových interpretacích v souboru statí: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Miloš HAVELKA, *Ideologická kritika ideologické kritiky normalizace*, Soudobé dějiny 25, č. 1, 2018, s. 229–243.

5 Jacques RUPNIK, *Histoire du parti communiste tchécoslovaque*, Paris 1981, česky: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002.

určitého kolektivu, v tomto případě ÚV KSČ. Motivace jeho členů jsou mnohdy podmíněny setrváním na určitém postu či postupu výše. Taková tendence v konečném důsledku prostupovala celou stranu od těch nejnižších, kandidátských pozic až na vrchol. Samostatným zdrojem informací jsou opoziční písemnosti. Nejde jen o známá díla opozičních intelektuálů, ale také o letáky, dopisy nebo deníky a memoáry. Atmosféru doby dokresluje oficiální tisk. Akce mocenského centra jsou sledovatelné též na bázi normativních pramenů.

Z posledního jmenovaného okruhu pramenů vyplývá, že většina reformem, diskutovaných v průběhu roku 1968, nevstoupila v platnost. De facto se tehdy jednalo o vcelku neformální, nikoli normativní, demokratizaci. Tím byly usnadněny následné autoritářské kroky normalizačního (personálně se stále prolínajícího s polednovým) vedení. Jako překážka těmto procesům tak stál pouze, až na několik jednotlivců v rámci ÚV, vnější odpor veřejnosti, a ten byl vcelku rychle zlomen.

Jak již bylo naznačeno, vnitřní dění ve straně se vyznačovalo poněkud větší diferenciací, než jak se mohlo zdát při pohledu zvenčí. Vedle liberálů, respektive reformistů, byly ve straně v prvních letech normalizace další proudy, konkrétně konzervativci kolem Vasilu Biľaka, levicoví sektáři kolem Josefa Jodase nebo pragmatici v čele s Gustávem Husákem. Pažoutem jsou akcentovány probíhající změny na vedoucích pozicích v rámci strany. Především čistkám se Pažout věnuje velice pečlivě až obsírně. Dobu do voleb 1971 chápou autoři jako období stabilizace režimu, dá se říci skutečnou normalizaci v pravém slova smyslu. Zásadní jev tohoto období představují čistky a rapidní úbytek straníků. Ten měl být dle naplánovaných ukazatelů opět doplněn na předlednovou úroveň během následujícího desetiletí.

Na dobu po volbách 1971 lze nazírat jako na konsolidační éru. Ačkoli je normalizační období obvykle popisováno jako šedé a společensky nehybné, při bližším pohledu se tato premisa nezakládá na skutečnosti. Nelze zmínit veškerá témata, která autoři analyzovali v jim svěřeném prostoru, jedná se o širokou škálu motivů provázejících nejen stranickou každodennost, ale také vztah KSČ a většinové společnosti. Ten determinovala hospodářská situace. Jedním z motivů je tak stále se opakující problematika zdražování, která vyvolávala mezi obyvateli vzpomínky na měnovou reformu. S hospodářskou stagnací z poloviny sedmdesátých let koreloval zvyšující se počet stížností, jež lze považovat zaprvé za dobový fenomén, ale také za jeden z hlavních komunikačních kanálů mezi stranou a společností.

Podobné procesy byly pozorovatelné i v rámci strany, kdy tlak řadového členstva občas vyústil v drobnou změnu. Zajímavé je i zohlednění vlivu mezinárodního komunistického hnutí na život strany či mezinárodně politické situace, především pak konec d'étente a invaze do Afghánistánu. Výraznou součástí života strany se později stalo též potýkání s lidskoprávní opozicí, ale také s principiálním odporem „běžných“ lidí. Autoři ukazují, že na nižších úrovních stranické organizace se vyskytly případy sympatií s Chartou 77. Stranická disciplína pokulhávala i v případě všudypřítomné hospodářské kriminality, kterou mnohdy přehlížely i kontrolní orgány hospodářských organizací. Byli do ní zapojeni straničtí činitelé na různých úrovních. To v konečném důsledku narušuje vnímání KSČ jako disciplinované monolitické organizace.

Zhoršující se životní úroveň na konci sedmdesátých let a v průběhu let osmdesátých narušila křehký konsenzus s většinovým obyvatelstvem. Autoři tak vykreslují vztah

společnosti a strany, který se od období čistek a relativně úspěšné pětiletky v první polovině sedmdesátých let proměňoval až k listopadovým událostem. Relativní klid, respektive hraná loajalita, jak ji popisují například Milan Šimečka či Václav Havel,⁶ se změnila v iritaci režimem, kterou bylo nutné z hlediska strany řešit. Reforma však nebyla dlouho na pořadu dne.

Štrašák roku 1968 obcházel normalizační vedení po celou dobu jeho existence. Tento problém byl umocněn i skutečností, že většina ÚV byla v tomtéž personálním složení od sedmdesátých let. Impulz musel přijít ze Sovětského svazu, a i přesto byla aplikace reformem velice těžkopádná. Závěrečná éra existence socialistického Československa se tak nesla ve znamení perestrojky. Během období, kdy režim už nebyl schopen poskytovat ani relativní sociální pohodlí a v očích většiny postrádal jakoukoli legitimitu, vyzrála situace na konec normalizačního systému. K tomu také došlo ve zrychleném čase dějin listopadu roku 1989.

Na tyto události navazují politologové a historici zároveň, Stanislav Balík a Vít Hloušek. Ti zpracovali krátký závěr existence komunistické strany v Československu. Během pouhých tří revolučních let bylo uspořádáno neuvěřitelných sedm sjezdů, a tak se i toto období vyznačuje určitou periodizací. Prvním časovým úsekem je kolaps mocenského postavení strany, jehož zárodky lze vysledovat již v průběhu přestavby, a plně se projevuje na konci roku 1989. Na počátku roku 1990 došlo ke krátké etapě ohrožení. V tomto období přišla od strany směrem k veřejnosti jediná omluva a přehodnocení jejího minulého působení. Po letních volbách roku 1990, kdy již bylo jasné, že k žádnému násilnému či normativně definitivnímu konci strany nedojde, nastalo třetí období. V tom se Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) stala běžnou součástí politického prostředí. Toto období lze považovat za ukončené až nyní, kdy se KSČM stala mimoparlamentní stranou. Autoři zdůrazňují, že KSČM byla spolu s Ruskou komunistickou stranou jedinou v regionu, která se nepřejmenovala a své identity z minulosti se nezřekla. To kontrastuje se slovenskou komunistickou stranou, která po revoluci prošla demokratizační transformací, jež ji však přesto s příchodem nového milénia nezachránila od zániku.

Balík s Hlouškem zakládají svoji část knihy spíše než na pramenech na již vydané literatuře. Je sice pravda, že se autoři snažili vytěžit maximální možné množství materiálu, k čemuž jako důkaz slouží jejich rozbory dobového tisku a dostupných dokumentů, vydávaných komunistickou stranou. Nevyčtený, avšak všudypřítomný je problém s velice komplikovanou dostupností archivního materiálu pro léta následující po roce 1989. Nicméně uspořádání informací v přehledném celku poslouží, do doby, kdy bude možný hlubší archivní výzkum, jako potřebný odrazový můstek pro prohloubení poznání nejnovějších dějin strany.

Po formální stránce je publikace zpracována velice pečlivě, nalezené chyby lze považovat spíše za marginální či vzniklé redakčním přepracováním textů do tisku. Například dvojaké citování téhož odstavce (s. 444 pod čarou a na s. 478 v textu). Jak již bylo naznačeno, autoři se nepouští do metodologického přehodnocování či vyhraněných narativů, předkládají události minulé tak, jak o nich vypovídají prameny. S tím souvisí i použitý jazyk. Vzletné fráze o obratech nahrazuje v této publikaci srozumitelná a jasná argumentace. Prakticky

6 Milan ŠIMEČKA, *Obnovení pořádku*, Brno 1990; Václav HAVEL, *Moc bezmocných*, Praha 1990.

tak není možné s autory o čemkoli polemizovat, interpretace v knize ustupuje argumentaci pramenů. Ta je často podepřena nikoli jediným pramenem, ale informacemi z více zdrojů.

Dějiny Komunistické strany Československa IV. tak představují jeden ze základních stavebních kamenů moderního historického výzkumu. Nejednomu historikovi ušetří čas, který by jinak trávil základním výzkumem v archivech. Z kvality prvního dílu tak lze vyvozovat, že se historická obec může v následujících letech těšit na dokončení monumentální syntézy dějin komunistické strany.

Marek Skála

Jan RYCHLÍK

Československo v období socialismu 1945–1989

Praha, Vyšehrad 2020, 415 s., ISBN 978-80-7601-334-6.

Syntetických nebo přehledových prací týkajících se dějin poválečného Československa se v posledních letech objevilo několik.¹ Výrazné místo mezi nimi zaujímá obsáhlá syntéza z pera znalce zejména česko-slovenských vztahů, odborníka na dějiny Ukrajiny a Balkánu, Jana Rychlíka. Autor si téma vymezil snad poněkud svérázně: zahrnul do něj sice i poválečnou tzv. Třetí republiku 1945–1948, líčení však ukončil volbou Václava Havla prezidentem na konci roku 1989 a následující trojletí československého porevolučního postupného rozchodu se socialismem i se Slováký již nechal zcela stranou pozornosti. Rychlík slovenskou problematiku ve výkladu cíleně vynechal a odkázal na své syntetické zpracování tohoto tématu.² Předložená práce, vycházející z autorových vysokoškolských přednášek, je deklarována jako produkt základního výzkumu: „Mým úmyslem při psaní této knihy bylo jít pokud možno ‚ad fontes‘ a vycházet primárně z původního archivního materiálu a dobového tisku.“ Ovšem: „V některých případech jsem oproti svému původnímu záměru musel vycházet z tzv. druhostupňových pramenů, tj. z odborné literatury“ (s. 11).

Právě literatuře, nikoliv však charakteristice použitých archivních pramenů věnoval autor poměrně rozsáhlou, nesporně cennou, úvodní kapitolu. Zde vytýčil také koncepci této syntézy. Jeho záměrem bylo ukázat, „jak se idea socialismu a komunismu vyvíjela od ideálu, který se zdál zcela reálný a o němž miliony lidí věřily, že má vědecký základ, k přesvědčení, že jde o nereálnou utopii“ (s. 33). Problémem je, že autor vůbec nereflektuje skutečnost, že „socialismus“ byl v poválečné Evropě skloňován prakticky úplně všude... ovšem různí politikové a ekonomové či publicisté si pod ním představovali velmi rozdílné společenské systémy – většinou diametrálně odlišné od konceptu socialistické diktatury, prosazované Sovětským svazem na území jím mocensky ovládaném. Autor se ani nevyjadřuje k tomu,

1 Především Jindřich DEJMEK a kol., *Československo. Dějiny státu*, Praha 2018. Soudím, že by v této souvislosti měla být připomenuta též kniha Jan KŘEN: *Čtvrt století střední Evropy. Visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017*, Praha 2019, navazující na klasickou, pro téma zásadní, Rychlíkem nicméně „přehlédnutou“ práci téhož autora: Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.

2 Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012.

že i v Československu si konkurovaly velmi rozdílné vize „socialismu“: vedení KSČ o této diskrepanci dobře vědělo a užilo ji k manipulacím společností a k likvidaci „socialistické“ politické konkurence.

Kniha je rozdělena do sedmi, dále bohatě členěných kapitol, vybavených rozsáhlým aparátem, odkazujícím (poněkud v rozporu s autorovým koncepčním prohlášením v předmluvě) primárně nikoliv na prameny archivní proveniencí, ale spíše na bohatou sekundární českou a jazykově anglickou literaturu. (Na početnou, i česky tištěnou produkci německých autorů – exemplárně Peter Heumos³ – k československým poválečným dějinám autor bohužel prakticky zcela resignoval.)⁴ Odlišný, tedy badatelský charakter by měla mít závěrečná kapitola „Konec komunistického režimu“ (s. 317–366). Zde ovšem Rychlík vytěžil spíše než archivní fondy především vzpomínkové publikace prominentních účastníků listopadového dění, a to z obou stran pomyslné barikády.

Rychlíkův text se plně soustřeďuje na vnitřní dějiny Československa, jen v náznacích autor připomíná dění v Sovětském Svazu nebo jeho satelitních státech, širší kontexty nechává mimo úhel pohledu. Nic proti tomu, ale ať chceme nebo nechceme, byli jsme od konce války součástí sovětské sféry vlivu a dění v Československu bez něj nejde popisovat. Je-li tedy na s. 44 konstatování, že „Československo odmítlo na nátlak Moskvy účast na Marshallově plánu a Západ je definitivně odepsal jako sovětský satelit“ a na protější s. 45 autor tvrdí: „Komunistický režim v Československu zde proto nebyl nastolen v důsledku přímé vojenské přítomnosti... ale byl důsledkem komunistického státního převratu. Ten měl podporu nezanedbatelné části obyvatelstva, přičemž ještě větší jeho část byla pasivní nebo lhostejná,“ dopouští se autor zřejmého protimluvu: Buď tedy byla naše republika již 1947 sovětský satelit, nebo se tu až o rok později komunistická diktatura etablovala bez přímého sovětského vlivu interním pučem.⁵

Rychlík připomíná, že si jeho kniha v naznačeném rámci „všímá především zlomových událostí politického a sociálního vývoje“ a „zvýšená pozornost je věnována poměrně krátkému období let 1968–1969“. Po kratší, faktograficky ne zcela spolehlivé⁶ kapitole

3 Kupříkladu Peter HEUMOS, *„Vybrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*, Praha 2006.

4 Z nejnovějších publikací zmiňme alespoň Martin SCHULZE-WESSEL, *Pražské jaro. Průlom do nového světa*, Praha 2018.

5 Možná by autorovi pomohla znalost knihy Rüdiger ALTE, *Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946–1947*, München 2003; srovnej moji recenzi: *Soudobé dějiny* 14, 2007, s. 154–162.

6 Rychlík bohužel zcela ignoruje produkci Česko-německé komise historiků. Velmi patrné je to na jeho líčení vražedných protiněmeckých excesů z léta 1945 na s. 48. K masakru v Ústí nad Labem srovnej Vladimír KAISER, *Konec války a vyhnání Němců z Ústecka*, in: Detlef Brandes – Edita Ivaničková – Jiří Pešek (ed.), *Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou*, Bratislava 1999, s. 157–170, zde s. 165, kde je vyloženo, že „pachatelé masakru prokazatelně nebyli ústečtí Češi. Jednalo se o příslušníky RG, Svobodovy armády, rudoarmějce a velké množství těsně před masakrem do Ústí přibývajících civilistů.“ Československá policie – v rozporu s Rychlíkovým míněním – proti nim zasahovala. K „brněnskému pochodu smrti“ pak srovnej: Emília HRABOVEC, *Vertreibung und Abschub*.

o létech před 1948 tak následuje rozsáhlejší líčení o „budování základů komunistického systému“ do roku 1953 a krátká třetí kapitola o „Období tání a nového tuhnutí let 1953–1960“. Kupodivu ještě kratší (s. 167–189) je kapitola o Zlatých letech šedesátých. Je to mj. dáno tím, že autor ponechává zcela stranou pozornosti veškerou kulturu, a to jak v jejím tvůrčím nebo také elitářském, ale právě v této době mimořádně politickém výměru, tak v její „kulturně-civilizační“ či recepční dimenzi.⁷ Jen kratičkou zmínkou (s. 209n.) je dotčena problematika církvi v české části republiky a jejich oživení, resp. snahy o nové společenské působení. Právě pro „dlouhá“ šedesátá léta vede ovšem tento Rychlíkův „bezkulturní“ náhled, rezignující na výklad dění a proměn sociální, kulturní a generačně „mentální“ struktury společnosti v Československu k masivním deformacím prezentovaného obrazu. Kultura se ale právě v této době proměnila v jednoznačné, stranou však jen částečně kontrolované či dokonce řízené politikum.

Je to bohužel patrné i tam, kde autor přece jen kulturní téma zmíní, např. v podkapitolce o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů (s. 185nn.). Tam přece nešlo jen o to, co „spektakulárního“ kdo z mladých komunistických literátů řekl kritického na adresu rodné strany, jak dokládá Rychlík podle sjezdového protokolu. Snad podstatnější byla skutečnost, že tu mladá a vzdělaná komunistická elita před zraky široké veřejnosti frontálně atakovala generačně starší, strnule nekulturní stranický establishment, který ji v té chvíli nebyl schopen zablokovat, resp. ani se v situaci pořádně zorientovat. O vnímání významu takovýchto kulturních událostí svědčí např. skutečnost, že si Antonín Novotný poté nechal od StB vypracovat souhrnnou zprávu o tom, co tento sjezd znamená z hlediska politické moci. StB se přitom před sjezdem obávala jen či daleko spíše vystoupení nebezpečného nekomunisty Václava Havla, kterého Rychlík ani nezmínil.⁸

Politika období „Pokusu o reformu systému“, tedy léta 1968 a 1969 až do pádu Alexandra Dubčeka, je pak v (syntetizující) knize probrána opravdu snad až příliš detailně (s. 191–251). Bohužel však ani tady se od autora nedozvíme nic o roli a vlivu kulturních a vědeckých elit na proměny politiky a jejího vnímání společností. Přitom práce reformních týmů Radovana Richty, Pavla Machonina a Zdenka Mlynáře nebyla širokou společností sledována s menším zájmem než reformní ideje Šikova týmu. Konec konců i slavný manifest „Dva tisíce slov“ z 27. 6. 1968 (srovnej s. 213) nebyl intelektuálním dítkem Ludvíka Vaculíka, který ho literárně zformuloval, ale produktem skupiny vědců (Otto Wichterle,

Deutsche in Mähren 1945–1947, Frankfurt a. M. 1995, s. 96–103, kde upřímně protičesky orientovaná autorka pro samotný pochod v pramenech žádné mrtvé nezjistila, připomíná však bezmála 500 obětí epidemie úplavice v táboře Pohořelice, kde byli vyhnáni brněnští Němci následně internováni.

7 Stačilo by, kdyby autor vzal na vědomí vynikající úvodní pasáže velkých Dějin české literatury poválečného období, zde konkrétně Kateřina BLÁHOVÁ, *Politické a kulturní souvislosti*, in: Pavel Janoušek (ed.), *Dějiny české literatury 1945–1989*. III. 1958–1969, Praha 2008, s. 15–49. Podobně je ovšem „vytěsněna z optiky“ výkladu výtvarná problematika nebo např. proměny vysokých škol oné doby.

8 Autor bohužel nepřihlédl k – příznejme publicistické – knize Karla KAPLANA, *Všechno jste probráli. Co prozrazují archivy o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů 1967*, Praha 1997.

Jan Brod, Miroslav Holub, Bohumil Sekl). Ti mladého bouřliváka požádali o literární ztvárnění jimi připraveného podkladu, text s ním pak dopracovávali a posléze také hájili v televizi.

Rychlík ale nepíše ani o jindy nepředstavitelně vlně občanské iniciativy, onoho nedlouhého, z báze populace vycházejícího pokusu o ustavení struktur občanské společnosti mj. v celé radě spolků a platforem populární kultury. Především šlo o převzetí celé řady politických i nepolitických, ale zpolitizovaných agend do nestranických rukou. To vše situaci pro vedení strany i státu zcela neočekávaně dynamizovalo. Rychlíkův text je informačně hustý a většinou nesporně zajímavý – jen svým zaměřením na „ryzí politiku“ poněkud jednostranný. Sdělení, že „Hlavní příčinou porážky reformního hnutí byla bezesporu sovětská intervence a z ní vyplývající fakticky permanentní sovětská vojenská okupace“ (s. 250) vyznívá pak poněkud málo překvapivě.

Obsáhlá je také kapitola o „Období normalizace a přestavby“. Čtenáře poněkud zarazí prezentace normalizačních čistek (s. 262–270) jako akce, týkající se v podstatě výhradně členstva KSČ, silových složek a politicko-správního aparátu státu. Stávající – kupodivu nepřiliš početná a v nemalé míře na politickou sféru fixovaná – literatura přece jen ukazuje, že vlnou normalizačních čistek byli postiženi také (straničtí i nestraničtí) zaměstnanci nižší státní správy a níže stojící pracovníci médií, kulturních institucí, vysokých škol a Akademie věd. I v těchto nižších sférách se podíl lidí, propuštěných z práce, sesazených z vedoucích a kvalifikovaných míst na nižší nebo zcela podřadné pozice pohyboval mezi třetinou a dvěma třetinami.⁹

Represe se tedy neomezily na politické špičky, umělce a kulturní pracovníky v centru státu, ale nabyly plošně generální charakter: postihly také technické, komerční a odborné zaměstnance továren, zemědělských podniků atd., a to až na lokální úroveň.¹⁰ Neudiví pak, že autor následně přichází s – konkrétně neargumentovaným, ani odkazem na literaturu neopatřeným, ale v revisionistickém dějepisectví oblíbeným – konstruktem „jakési tiché smlouvy“ mezi režimem a občany, „na základě již jim zaručil slušnou životní úroveň výměnou za vzdání se jakékoliv skutečné veřejné činnosti“ (s. 270).

Pro v řadě ohledů dosud málo prozkoumanou dobu normalizace Rychlík zajímavě využil mj. dobové legislativy jako pramene poznání „běžného života“. V centru výkladu ovšem stojí podkapitolka „Represe a opozice proti normalizačnímu režimu“ (s. 291–301), podrobně líčící politické opoziční aktivity a samozřejmě zejména Chartu 77. Je škoda, že obsahu Prohlášení Charty 77 věnoval autor pouhé čtyři řádky, zatímco pět stran spotřeboval na popis kolotoče represí po jejím zveřejnění. Jako „z hlediska potřeb režimu a boje proti chartistům skvělý tah“ vidí autor tzv. Antichartu, tedy „Provolání československých výborů uměleckých svazů“ z 28. ledna 1977 (s. 297). Ta podle něj měla „ukázat chartistům, že jsou

9 Srov. J. KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, s. 868n.

10 Srov. Jaroslav CUHRA a kol., *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí Československa 1948–1989*, Praha 2012, a zejména – unikátně pro jednu vybranou v podstatě periferní oblast Čech: Jiří MAŇÁK, *Od ústupu k porážce, od omezování k likvidaci. Postup „normalizace“ a jeho vyvrcholení v „očistě“ liberecké okresní organizace Komunistické strany Československa*, Praha 2011, zde zejména s. 76–92.

i v intelektuálních a především uměleckých kruzích izolování a nemohou z prostředí tzv. šedé zóny počítat s žádnou podporou“ (tamtéž), a za druhé měla diskreditovat ty umělce, kteří ji podepsali. Připomeňme k tomu, že nešlo jen o umělce. Nucené podpisy protestů proti Chartě se staly plošnou, nikoliv výjimečně však – např. v továrnách – zcela formálně realizovanou akcí. Uvědomíme-li si, kolik podobných nucených podpisových kampaní společnost prodělala od roku 1948, je možno se tázat po reálném smyslu Anticharty. Nebylo to jen bezmocné sebeukájení strany, která nevěděla, jak s tímto fenoménem naložit?

A je také nutno diskutovat, do jaké míry je relevantní autorovo mínění, že „Charta zůstala především intelektuálním hnutím a až do roku 1988 byl její dopad poměrně malý“ (s. 299). Ano, autor má pravdu, že širší české dělnické vrstvy se na rozdíl od sousedního, opakovaně tvrdě hladovějícího Polska do protirežimních akcí nezapojovaly. Ale chtěla Charta 77 něco takového? V jejím Prohlášení přeče výslovně stojí: „Charta 77 není organizací, nemá stanovy, stále orgány a organizačně podmíněné členství. Patří k ní každý, kdo souhlasí s její myšlenkou, účastní se její práce a podporuje ji. Charta 77 není základnou k opoziční politické činnosti.“ Kdyby se Rychlík tak důsledně nevyhýbal kulturním tématům, musel by se vyrovnat i s fenoménem explosivně silícího samizdatu (připomeňme klíčovou iniciační roli edic *Petlice* a *Expedice*) a s poměrně velkým nárůstem aktivit nezávislé i „šedé“ kultury po odeznění několikaletého šoku z vlny represí proti Chartě a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných.

Charta se stala impulsem pro široce založený rozvoj alternativní kultury, resp. aktivit šedé zóny. To bylo v českém prostředí také relevantnější než pokoušet se o založení nezávislých odborů, podobných *Solidaritě*. Možná by autorovi k pochopení záměrů autorů a představitelů Charty pomohlo, kdyby se seznámil s klíčovou, od samizdatových i zahraničních vydání roku 1986 dodnes opakovaně v ČR i řadě zemí světa vycházející knihou *Dálkový výslech*, v níž Václav Havel odpovídal na otázky Karla Hvizďaly. Výklad o této fázi husákovské normalizace by snad měl obsahovat též připomenutí i u nás přímo šířeného nebo rozhlasovým vysíláním ze Západu zprostředkovaného, světově známého Havlova eseje „Moc bezmocných“ z roku 1978. Rychlík však Havla nerecipuje... Nečiní tak dokonce ani v tom, co sám Havel deklaroval o svém zatčení při Palachově týdnu 1989: nešlo o pokládání kytice k pomníku sv. Václava (s. 312n.). Havel byl zatčen bez účasti na této akci, jíž pouze z dálky přihlížel: „Lapili mne až cestou domů, nesmyslně mne odsoudili na základě falešných výpovědí...“¹¹

Kapitola „Konec komunistického režimu“ nejprve stručně zasazuje československý převrat do mezinárodních souvislostí a poté podává podrobný chronologický přehled dění během listopadové revoluce. Rychlík soudí, že k masakru na pražské Národní třídě 17. listopadu 1989 (k formulaci „policie demonstranty brutálně zbila a několik z nich těžce zranila“ s. 320, dodejme, že podle řady svědectví šlo o nejméně 500 osob, které vyhledaly nemocniční ošetření) došlo v důsledku „naprosté neschopnosti policejních důstojníků“ (s. 322), zkomolení vydaných rozkazů a v rozporu s vydanými politickými instrukcemi.

11 Václav HAVEL, *Prosím stručně. Rozhovor s Karlem Hvizďalou, poznámky, dokumenty*, Praha 2006, s. 37.

Možnost, že šlo o cílenou, možným záměrům původců se však vymknuvší akci části silových složek, hodlajících diskreditovat Jakešovu garnituru a převzít moc, autor odmítá a prohlašuje za „spikleneckou teorii“, resp. bagatelizuje.

Skutečnost, že tato kapitola je opřena o velmi specifický výběr pramenů, resp. memorabilních svědectví, dokládá např. skutečnost, že všeobecně známou informaci o vstupu pražských divadel do stávky již v neděli 19. listopadu autor neopírá o jejich materiály nebo svědectví účastníků, nýbrž o situační zprávu StB. Je zarážející, jak málo autor vzal na vědomí klíčovou roli studentů v úvodní fázi revoluce. Je příznačné, že např. jména studentských vůdců se v knize vůbec neobjevila.¹² Zato vzpomínky a názory tehdejších stranických i státních představitelů „starého režimu“, a to i na nižších úrovních, dostaly nadproporční prostor, včetně obsáhlých citací zejména z publikovaných pamětí nebo edice stenogramů posledního mimořádného zasedání ÚV KSČ 24. listopadu.¹³ Právě o něm vyprávějí v kapitole obsáhlé pasáže, obdobně jako o postojích různých složek mocenské báze režimu, zcela překvapených během událostí. Je pouze otázkou, zda toto vše patří do knihy se syntetickým nárokem.

A opět je třeba položit otázku, zda je pro pochopení listopadové revoluce významnější mnohdy velmi podrobný popis událostí (např. informace, že generální stávka 27. listopadu nebyla všeobecná: „zúčastnily se jí asi tři čtvrtiny, podle jiných údajů jen dvě třetiny závodů a podniků a prakticky zcela stranou zůstala JZD,“ s. 349), nebo spíše např. bližší než jen třířádkové seznámení s poměrně obsáhlým a skutečně obsažným programovým dokumentem Občanského fóra „Co chceme“ z 26. listopadu. Výklad je přeplněn, nejednou procedurálními, podrobnostmi. Je to ostatně pro výklad symptomatické: Rychlík se v této kapitole postavil na pozici režimního legitimismu a otevřeně kritizuje aktéry – nevím, zda spíše představitele OF a VPN, nebo přímo celou revoltující část společnosti – pro nedemokratičnost prosazování „revolučních osobností“ do zastupitelských orgánů a klíčových funkcí.

Příkladně patrné je to při líčení volby Václava Havla prezidentem republiky. Tento akt je (na základě svědectví pozdějšího předsedy KSČM Jiřího Svobody) charakterizován jako „pečlivě naaranžovaný“, přičemž „způsob, jakým byla zajištěna ‚poslušnost‘ poslanců, měl daleko k demokratickým pořádkům a připomínal naopak móresy komunistické diktatury“ (s. 365). „Listopadová ‚něžná‘ revoluce byla jakýmsi ‚antiúnorem‘: zatímco převrat v únoru 1948 v Československu nastolil sovětský typ socialismu, převrat v listopadu 1989 naopak odstartoval jeho demontáž. Také převzetí moci proběhlo obdobným způsobem, totiž tak, že nové politické elity deroucí se k moci stupňovaly každý den tlak na stávající vedení státu, které se dostalo do defenzívy a z obav z krveprolití raději moc dobrovolně odevzdalo“ (s. 365n.).

Každý má právo na to, vykládat dějiny vlastním způsobem. Profesionální historik ovšem má respektovat základní faktografii, a tedy účelově nemanipulovat historické skutečnosti. Byl-li komunistický převrat roku 1948 (konec konců i podle Rychlíkova líčení,

12 Jen ilustrativně připomeňme: Marek BENDA – Šimon PÁNEK – Monika MacDONAGH-PAJEROVÁ, *Studenti psali revoluci*, Praha 1990.

13 Srov. Poslední hurá. Tajné stenografické záznamy z posledního zasedání ÚV KSČ v listopadu 1989, Praha 1992.

s. 68) moderován do Prahy přicestovavším náměstkem ministra zahraničí SSSR Valeriánem Zorinem, přičemž komunisty řízená policie, armáda a ozbrojené stranické milice ovládaly hlavní město i ostatní významná centra, byla tedy ozbrojená moc v plném jejím rozsahu v rukou komunistické elity a vlády. Naopak nikdy jsem se dosud neseťkal s informací o existenci ozbrojených složek OF. To naopak deklarovalo a reálně provozovalo – masami demonstrujících občanů reprezentované – nenásilí. Nadarmo nepatřilo ke klíčovým heslům listopadových týdnů: „Nejsme jako oni!“ OF pak dění dirigovalo ze Špalíčku u Václavského náměstí, nikoliv z některé z ambasád. A jestli „stávající vedení státu“ dobrovolně odevzdalo moc v obavách z krveprolití, pak snad jedině ve strachu z rozbitého nosu v důsledku uklouznutí na schodech, po nichž odcházelo...

Ani puč z února 1948, ani pokojná revoluce podzimu 1989 nebyly interní českou nebo československou záležitostí, neodehrály se ve vzduchoprázdnu. V prvním případě se Československo dostalo již s předstihem do sovětské sféry a aktuální nepřítomnost Rudé armády v zemi vlastně nehrála roli – mohla se dostavit v rámci hodin. V druhém případě byla předpokladem nerušeného průběhu středoevropských revolucí zásadní existenční krize, v podstatě začínající imploze sovětského impéria, která zcela vyvedla z konceptu, resp. paralyzovala většinu komunistických satelitních režimů a otevřela dveře nekrvavým, ale zásadním vnitřním změnám, na nichž se podílely i se současným stavem nespokojené segmenty dosavadních elit. Škoda, že Jan Rychlík ponechal v knize tyto širší horizonty československého příběhu stranou pozornosti. A ještě větší škoda, že si zejména v závěru knihy do značné míry osvojil pohled těch, koho právě listopad 1989 odsunul na – mnohdy poměrně pohodlné – smetiště dějin.

Jiří Pešek

Vladimír ŠTEFKO a kol.

Dejiny slovenského divadla I. (do roku 1948)

(= Slovenské divadlo)

Bratislava, Divadelný ústav 2018, 736 s., ISBN 978-80-8190-039-6.

Kultura je jeden ze základních elementů, který utváří identitu národa. Divadlo je poté jednou z jejích nejvýznamnějších složek. Jeho prostřednictvím národ prezentuje svůj vývoj a proměnu v čase. Často tak reflektuje a reaguje i na historické dění. Na Slovensku tomu nebylo jinak. *Dejiny slovenského divadla* jsou po mnoha desetiletích neodmyslitelně propojené i s historií divadla českého. Je tedy logické, že s napětím vyhlížíme díla, která se věnují divadelní historii ve dvacátém století, neboť kvalitní tematické literatury není mnoho. Nejinak tomu bylo s prvním dílem *Dejiny slovenského divadla*, kterému se věnuje tato recenze a o jehož intenzivní přípravě se už nějakou dobu vědělo. *Dejiny slovenského divadla II.* byly posléze vydány na konci roku 2020,¹ k příležitosti 100. výročí založení Slovenského

1 Vladimír ŠTEFKO a kol., *Dejiny slovenského divadla II. (1948–2000)*, Bratislava, Divadelný ústav 2020, 1200 s., ISBN 978-80-8190-066-2.

národního divadla (SND). Mezníkem mezi publikacemi je rok 1948. Celkově se jedná o dva objemné svazky čítající téměř 2000 stran (I. díl – 736 stran, II. díl – 1200 stran).

V českém prostředí dosud schází publikace, která by v tomto rozsahu komplexně zpracovala poválečné divadelní dějiny. Při letmé exkurzi do české bibliografie zjistíme, že se tomuto nejvíce přiblížilo dílo předního teatrologa a divadelního kritika Vladimíra Justa *Divadlo v totalitním systému: příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech*.² Pro starší období lze připomenout Císařův *Přehled dějin českého divadla*,³ dílo divadelního pedagoga, historika, teoretika a kritika. Taneční tematice, v heslovité podobě, se věnuje *Český taneční slovník*,⁴ jehož redaktorkou byla Jana Holeňová. Ve stejném duchu jsou pojata i další díla Divadelního ústavu, např. *Česká divadla* od Evy Šormové či lexikon *Hudební divadlo v českých zemích. Osobnosti 19. století*.⁵ Mezi nejnovější posléze řadíme práci o české činohře 19. a 20. století,⁶ jejíž autorkou je opětovně Eva Šormová. V tomto směru jsou slovenští kolegové jednoznačně před námi a nové dílo by se pro českou teatrologickou obec mělo ideálně stát impulsem, že je potřeba se spojit napříč uměleckými obory a získat novou reprezentativní publikaci, jež by zahrnovala dějiny minimálně posledních dvou století.⁷

Předkládanou publikaci lze považovat za jednu z přelomových prací oboru. Je výsledkem mnohaleté kolektivní práce předních teoretiků, historiků a uznávaných odborníků, věnujících se výzkumu slovenských divadelních dějin. Dílo vznikalo pod vedením Vladimíra Štefka, který divadelní historii a kritice zasvětil celou svou vědeckou kariéru (zároveň působil na Divadelní fakultě Vysoké školy múzických umění v Bratislavě). Již v roce 2011 vydal soubornou publikaci, věnující se slovenskému činohernímu divadlu.⁸ Autory jednotlivých kapitol jsou: Juliana Beňová, Jaroslav Blaho, Juraj Hamar, Lukáš Kopas, Eva Kyselová, Karol Mišovic, Michaela Mojžišová, Zdenka Pašuthová, Soňa Šimková, Martin Timko a Miklós Vojtek.

Komplexnost zpracovaného díla se odráží v množství, rozsahu a různorodosti pramenů (archivní prameny, knižní publikace, dokumenty, studie, články atd.), s nimiž autoři textů pracovali. Souhrn užitých pramenů je vždy uveden za jednotlivými studiemi. Většina z nich má také obsáhlý poznámkový aparát. Nelze též nevyzdvihnout početný, pečlivě vybraný doprovodný obrazový materiál, který knihu pozdvihá o úroveň výše. Souhrn obrazového materiálu lze najít v poslední části díla, která se nazývá FAKTY. Zde jsou zařazeny i medailonky autorů jednotlivých studií, seznam institucí a dva ceněné rejstříky – jmenný a divadelních her a inscenací.

2 Vladimír JUST a František KNOPP, *Divadlo v totalitním systému: příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech*, Praha 2010.

3 Jan CÍSAŘ, *Přehled dějin českého divadla*, Praha 2006.

4 Divadelní ústav. Kabinet pro studium českého divadla, *Český taneční slovník: tanec, balet, pantomima*, Praha 2001.

5 Jitka LUDVOVÁ a kol., *Hudební divadlo v českých zemích: osobnosti 19. století*, Praha 2006.

6 Eva ŠORMOVÁ a kol., *Česká činohra 19. a začátku 20. století: osobnosti*, Praha 2015.

7 Akademické dějiny divadla do roku 1918: František ČERNÝ – Ljuba KLOSOVÁ a kol., *Dějiny českého divadla I–III.*, Praha 1968, 1969, 1977, už jsou přece jen v některých ohledech překonané, resp. potřebují přinejmenším doplnění.

8 Vladimír ŠTEFKO, *Dějiny slovenskej drámy 20. storočia*, Bratislava 2011.

Samotné texty jsou soustředěné podle oborů (činoherní divadlo, hudební divadlo (opera, opereta, muzikál), taneční divadlo a loutkové divadlo) a na kratší časové etapy. Počátky slovenského divadla a jeho následného formování se datují od třicátých let devatenáctého století, profesionální divadelní scéna vznikla až roku 1920, kdy bylo založeno Slovenské národní divadlo v Bratislavě, jehož vznik je vnímán jako přelomová událost v dějinách slovenského divadla. Ve srovnání s jinými evropskými divadelními kulturami je sice slovenská divadelní kultura vnímána jako mladší, ne však méně významná.

První část knihy *Slovenské divadlo pred profesionalizáciou* čítá na 120 stran. Je dělena do čtyř kapitol – *Činoherné divadlo do roku 1830 (Od Štefana I. po Gašpara Fejérpatakyho-Belopotockého)*, *Činoherné divadlo v rokoch 1830–1920 (Od ochotníckeho k profesionálnemu)*, *Hudobné divadlo do roku 1920*, *Tanečné divadlo do roku 1920*. Autorem první kapitoly je historik, vědec, pedagog a vedoucí Centra výzkumu divadla v Divadelním ústavu v Bratislavě, Lukáš Kopas. Popisuje vývoj divadelní scény a jejích projevů prostřednictvím náboženského a světského divadla, a to napříč dějinným obdobím, od středověku do období baroka. Skrze zajímavé části věnující se protestanské a jezuitské školní hře na slovenském území autor zároveň prokazuje svůj rozsáhlý přehled. Kopas se opírá o bohatou pramennou základnu, kterou zpracoval pro čtenáře čtivým a srozumitelným způsobem.

Druhou kapitolu o dějinách činoherního divadla v letech 1830–1920 napsala teatroložka, historička a lingvistka Juliana Beňová. Nejdříve se zaměřila na původní divadla působící na slovenském území. Ukazuje kočovné a ochotnické společnosti, často německého a maďarského původu. Až v pozdější době se prosazovali i slovenští umělci, nejčastěji studenti, kteří se z Prahy a Budapešti vraceli zpět na Slovensko a začínali veřejně vystupovat. Poprvé se tomu stalo v Prešpurku (dnešní Bratislavě), kde se ochotnické divadlo formovalo zejména mezi evangelickou mládeží. Poté následovala expanze do dalších slovenských měst.

Vliv na vývoj divadla měla politická situace, např. vyhlášení Slovenského národního programu v roce 1861. Zpočátku se jednalo o představení, která byla vnímána jako veřejné slavnosti. Jejich cílem bylo upevňování národně emancipačních snah a vzdělávání a udržování slovenského jazyka v povědomí obyvatelstva v období, kdy slovenské divadlo nemělo svou národní scénu. Vliv divadelních prostředí z okolních zemí byl znatelný. Autorka reflektuje i významné osobnosti dané doby, např. dramatika Jána Chalupku, Ferka Urbánka, Jozefa Gregora Tajovského a další. Opět je zde potřeba vyzdvihnout rozsáhlý a detailní poznámkový aparát.

V následující kapitole se na několika málo stranách (89–94) podíváme na *Hudobné divadlo do roku 1920*, které zpracovala operní kritička a historička Michaela Mojžišová. Je nutno připomenout, že operní umění působilo na slovenském území již dříve. Interprety byli italsí, němečtí či maďarští umělci. Operní produkce byla spojena v počátcích hlavně s Bratislavou a posléze s Košicemi jako druhým kulturním centrem země. Hudební divadlo se realizovalo převážně v soukromých městských divadlech a v rámci představení pro šlechtické rody. Pokusy o hudební divadlo byly zaznamenány i v činoherních ochotnických souborech, např. v Tisovci a Turčianskom Svätom Martine, kde působil i Arnold Flögl, budoucí sólista opery SND. Další zajímavostí, kterou Mojžišová vyzdvihla, byla skutečnost, že slovenského původu byl například Matej Kamenický, autor první polské opery či

Jozef Chudý, skladatel hudby k první maďarské zpěvohře. Slovenská autorská stopa se nesmazatelně zapsala i do historie hudebních divadel v sousedních zemích.

Poslední kapitola v této části je zaměřena na taneční umění. Autorem je bývalý baletní sólista a taneční pedagog Miklós Vojtek. Leckdy se v teatrogických publikacích (českých i slovenských) objevuje názor, že slovenský balet začal psát svou historii až ve dvacátém století, a nemá tedy tradiční baletní ukotvení jako například český balet. Jeho význam bývá neprávem opomíjen. Vojtek svým textem demonstruje, že se jedná o názor mylný. V kratších podkapitolách seznamuje čtenáře s vývojem tanečního umění na slovenském území. Balet, jako scénická forma, se objevil na panovnických dvorech již na konci 17. století. Jednalo se o *ballet de cour*. V těchto počátcích se tance zúčastňovali pouze muži.

Opět, i jako v přechodných kapitolách, bychom se s baletem setkali prvotně v Bratislavě na jezuitských školních hrách. Jejich představení byla kombinací více uměleckých složek – např. tance, šermu a pantomimy. Shodně jako hudební divadlo, tak i taneční bylo často prezentováno i na soukromých divadelních scénách či na panovnických dvorech. Autor věnuje pozornost zejména průkopníkům tanečního umění, baletním mistrům a hudebním skladatelům, kteří ovlivnili taneční umění na Slovensku. Vojtek se věnoval i vývoji baletu mimo Bratislavu, dále pantomimě v 18. a 19. století, tanečnímu školství a pedagogice, baletní žurnalistice, maďarskému scénickému tanci, skladatelům baletní a pantomimické hudby, kabaretu a modernímu tanci. Tomu je věnována i podkapitola *Priekopníci moderného tanca*, která se zmiňuje především o přespurských rodácích: Rudolfovi von Laban (1879–1958), jedné z největších osobností slovenského moderního tance a Friderice Derra de Moroda (1897–1978), tanečnici, choreografce a uznávané světové taneční vědkyni. Oba se nesmazatelně zapsali do historie slovenského moderního tanečního umění.

Nejrozsáhlejší, čtyřsetstránková část publikace je zaměřena na slovenské profesionální divadlo a mapuje téměř třicet let vývoje. Činoherní divadlo je tu rozděleno do tří podkapitol, vždy po kratších časových etapách. Tuto část publikace otevírá studie *Činoherné divadlo v rokoch 1920–1932* Zdenky Pašuthové, předválečnému období do roku 1938 se poté věnuje Karol Mišovic a období válečného a poválečného se ujal Martin Timko. První roky po založení Slovenského národního divadla (dále SND) se nesly v pokračujícím duchu utváření a ukotvení slovenského divadelnictví a emancipačních snahách (vliv slovenštiny). Pašuthová se věnuje i myšlence čechoslovakismu, která slovenskou divadelní společnost ovlivňovala před založením SND a kterou doprovázely politicko-hospodářské problémy. Mezníkem tu bylo ustanovení Bratislavy kulturním centrem Slovenska. Pro čtenáře bude zajímavé sledovat reakce na pojetí čechoslovakismu např. v převážně maďarských Košicích, kde se od něho distancovali. Košické kultuře, vnímané z části jako maďarská, se autorka věnuje v samostatné kapitole, kde upozorňuje na dodnes nedoceněný přínos košické divadelní dramaturgie, především v podání šéfa činohry Jána Sýkory.

Velmi čtivě je popsáno samotné založení SND a jeho počátky, včetně cesty k poslovenštění. Po celé první desetiletí existence byl znatelný vliv českého divadelnictví, které ze strany Slováků nebylo vždy kladně přijímáno. Kromě kulturních záležitostí se dozvíme i o politickém pozadí či personálním obsazení divadla, což může být velmi zajímavé pro porovnání s dnešní dobou. Značná pozornost je věnována Oskaru Nedbalovi a jeho působení

na pozici ředitele SND, kterou zastával téměř osm sezón. Veřejnost měla na divadelní scéně již i své oblíbené interprety, kteří v souboru vynikali, např. Hana Meličková, Ján Borodáč, Josef Bezdíček a mnozí další. To nezůstalo bez povšimnutí ze strany dobového tisku, který se začal o SND intenzivněji zajímat prostřednictvím divadelních recenzí a kritik. V sezoně 1931/1932 došlo k jednomu z významných kroků pro umělecký vývoj činoherní režie a herectva v SND – činoherní soubor byl rozdělen na český a slovenský s vlastním zastoupením na postu uměleckých šéfů (česká činohra – Viktor Šulc, slovenská činohra – Ján Borodáč).

Následná část knihy z pera Karola Mišovice o letech 1932–1938 je charakterizována podtitulem *Medzi dvomi vojnami – medzi dvomi činohrami*. Předchozí kapitola končila ustanovením určité divadelní anomálie, tedy vznikem dvou paralelních činoher a nerovností mezi nimi. Týkala se např. poměru her, cen vstupenek. Vztah mezi soubory byl spíše konkurenční než partnerský. Česká činohra se paradoxně těšila většímu zájmu ze strany veřejnosti než činohra slovenská. Řešila se finanční stabilita divadla a možnost zestátnění SND. Bratislavská společnost vyvolávala protičeské a protimaďarské nálady. Divadlo se stalo jednou z možností prezentace slovenských nacionalistických názorů. Důsledkem personálních a finančních problémů došla situace tak daleko, že hrozilo, že SND bude bez slovenského činoherního souboru.

Značný prostor ve studii věnuje autor bravurní detailní analýze jednotlivých činoher a dvou režisérů, českého umělce Viktora Šulce a jeho vlivu na slovenské umění a na režiséra Jána Borodáče. Vzájemně se lišili v přístupu k práci a k interpretům. Jako problém v dané době je hodnocena i fluktuace členů souboru, zejména Čechů, kteří na Slovensko jezdili jen na přechodnou dobu a jejichž cílem bylo se uplatnit na některé domovské scéně. Nebezpečně stoupal vliv nacistického Německa. Mišovic to ilustruje na premiéře Čapkovy *Bílé nemoci* v roce 1937. Pražskou premiéru poznamenal cenzorský zásah, který o týden později v Bratislavě neakceptovali a německé jméno barona Krüga uvedli v původním znění, jak jej Čapek napsal. *Bílá nemoc* se stala v historii slovenského činoherního divadla rekordmanem návštěvnosti. Situace se zhoršovala. Na podzim 1938 byl zatčen ředitel divadla Antonín Drašar. Osud české části činoherního souboru byl zpečetěn zanedlouho poté. Umělci dostali k 31. 12. 1938 kolektivní výpověď. Velmi oceňují autorův přehled na pozadí historických událostí a jejich čtivé zpracování v kontextu dějin divadla.

V závěrečné části věnující se činohře se teatrolog Martin Timko zaměřuje na období let 1938–1948. Z pohledu slovenských dějin se jedná o nejkomplicovanější období Slovenského státu, i kulturně stojícího pod vlivem Hlinkova luďáckého režimu. I přesto v této době vznikaly další divadelní scény, např. v Martině a v Prešově. Autor připomíná, že existovala i tři slovenská frontová divadla, která působila na východní a západní frontě. Počátek textu je věnován shrnutí faktů, potřebných k pochopení následného vývoje. Jedná se o velmi podrobnou analýzu stavu, v jakém se ocitlo slovenské divadlo a jak bylo ovlivněno dopady nacistického režimu a fašistické politiky, včetně nacionalistických tendencí v divadelním prostředí.

Správu nad divadelnictvím mělo po určitou dobu Ministerstvo školství a národní osvěty. Problematické se stalo další angažování českých a židovských umělců. Toto vedlo k poslovenštění SND jak po stránce personální, tak obsahové. Častěji se čerpalo z původní

slovenské autorské tvorby. Zajímavé je sledovat působení a tvorbu Jána Borodáče, Ferdinanda Hoffmanna, Jána Jamnického, Karola L. Zachara či Andreje Bagara. Posledně jmenovaný se následně v poválečném čase dostal po popředí zájmu a jeho tvorbě je v knize věnováno více prostoru. Timko zmiňuje více osobností, na které by nemělo být zapomenuto, neboť i přes těžké časy se snažily o vzestup slovenského divadla. V době války se progresivní tendence ukázaly nejzřetelněji právě v divadle, které dostihlo výtvarné umění a literaturu a stalo se integrální součástí slovenské kultury. Pro poválečné období je konstatována snaha o vypořádání se s dědictvím nacistické cenzury a s tendencemi nahradit ji novými kontrolními mechanismy. Tuto část napsal Timko souvisle, nedělil text na menší podkapitoly. Jedná o jednu z nejzajímavějších kapitol, důležitou pro pochopení vývoje slovenského divadla ve druhé polovině dvacátého století.

Po činoherním divadle se autoři studií zaměřují na divadlo hudební, které je opět rozděleno do tří kratších časových úseků. Dvou z nich, ohraničených lety 1920–1928 a 1945–1948, se autorsky opětovně ujala Michaela Mojžišová. O období let 1928–1945 psal kritik, historik a dramaturg Jaroslav Blaho. Již od počátku byl v této době patrný vliv české hudebně-divadelní scény. Znatelné bylo působení nejen operních interpretů, ale obzvláště dirigentské složky: čeští dirigenti v prvních letech existence souboru řídili všechna představení. Ustanovení a zakotvení tradice slovenských dirigentů potřebovala určitý čas na vývoj.

Mojžišová v počátcích přiznává i problémy, se kterými se musely potýkat slovenské operní soubory: sahaly od malé návštěvnosti, přes boj o diváky až k nejasné divadelní koncepci. Stejně jako v činoherní části i zde můžeme pozorovat ohlasy kritiků v dobovém tisku. Sledován je i vývoj hudebního divadla mimo bratislavskou hlavní scénu, především ve Východoslovenském národním divadle v Košicích. Jan Blaho se ujal zpracování složitého období v slovenských dějinách. Stejně jako pro Martina Timka, nebyla jeho situace snadná, přesto se s ní vypořádal na opravdu profesionální úrovni.

Problémy, které doprovázely operní slovenskou scénu, se přesunuly i do dalšího desetiletí a nastal boj o existenci a udržitelnosti opery na Slovensku. Vyhrocující se politická scéna ke klidu atmosféry zdaleka nepřispěla. Divácký zájem, potřebný pro chod divadla, nedokázal pozvednout ani Oskar Nedbal, který odešel na konci sezony 1927/1928. Na jeho místo nastoupil jeho synovec Karel Nedbal, pro kterého byl soubor takového významu a rozsahu lákavou výzvou. Strýc Oskar se ovšem do divadla zanedlouho vrátil: i přes rozdílnost obou umělců a jejich přístupu k nastudování děl bylo jejich působení v SND zpětně hodnoceno jako velmi přínosné a pro další vývoj slovenské opery zásadní.

Blaho se zabývá i příčinami malé návštěvnosti. Hospodářská krize třicátých let situaci přitěžovala. Je sledováno i různé divácké přijetí českých skladatelů, Bedřicha Smetany, Antonína Dvořáka a Leoše Janáčka či zahraniční tvorby. Přičemž Smetana a Mozart byli oblíbenými skladateli Karla Nedbala, což je znát i na volbě jeho repertoáru. Opomenuta není ani slovenská hudebně-dramatická tvorba, která zaujímala okrajové postavení. Postupně se zvyšovala kvalita inscenací a s tím i umělecké provedení protagonistů.

Zásluhu na tom měli i operní režisér Bohuš Vilím a šéf výpravy, scénograf Ján Ladvenica, resp. druhá dvojice, avantgardní český režisér Viktor Šulc a scénograf František Tröster. S tím souviselo i technické vylepšení scény SND, zahrnující novou točnu, světelnou

produkcí, zvukovou aparaturu atd. Samostatnou podkapitolou je poté období druhé světové války, které operu SND ovlivnilo stejně jako činohru. Docházelo k personálním změnám a úpravám repertoáru. Tyto události vedly dle autora k uvědomění si slovenské veřejnosti o její povinnosti ke slovenské kultuře a slovenskému umění. Často je v této části čerpáno z dobového tisku. Autor vyvrací nepříznivé hodnocení úrovně slovenského divadla, které – ovlivněno politickým režimem a pohledem na něj – bylo ve válečném období vnímáno negativně.

Období let 1945–1948 v dějinách hudebního divadla se opětovně chopila Mojžišová. V poválečném období sužovaly divadlo zejména provozní komplikace a napjatá nálada ve společnosti. Starost a strach, co nová doba přinese, byla značná. Národnostní změna složení obyvatelstva, důsledek odchodu maďarského a německého obyvatelstva, způsobila posun těžiště divácké obce na Slováky. Tomu bylo potřeba přizpůsobit repertoár. Košická divadelní scéna na tom byla ještě o poznání hůře, doslova začínala od začátku. Autorka popisuje obtíže, se kterými se musel vypořádat Ján Borodáč po roce 1945. I v této kratší kapitole (s. 431–453) je výstižně dokumentována tehdejší atmosféra slovenského hudebního divadla. Cenné je připomenutí významných osobností: Milana Zuny, Oskara a Karla Nedbala a nemalého počtu operních pěvců a pěvkyní dané doby.

Neméně významná kapitola je věnována Tanečnímu divadlu 1920–1948. Jeho zpracování se opět ujal Miklós Vojtek. Psal o období, kdy se na Slovensku formoval první profesionální baletní soubor. Vše vyžadovalo čas na zavedení a vývoj, balet nevyjímaje. Vojtek skvěle a čtivě zpracoval toto období, zachytil zásadní momenty a osobnosti. Nelze tu upřít zásluhu českému baletu a jeho osobnostem, které spolu úzce spolupracovaly. Vojtek se věnuje éram jednotlivých baletních mistrů, jejichž individuální rukopis se otiskl na celém baletním pojetí souboru: např. italský taneční mistr Achille Viscusi byl výraznou osobou i českých baletních dějin. Podařilo se mu dát souboru pevné a profesionální základy.

Ve třicátých letech vedla soubor Ella Fuchsová, žačka Viscusiho, která pocházela z Ostravy. Její pozice nebyla snadná, divadlo sužovaly finanční problémy. Z baletního souboru se stalo spíše doprovodné těleso. V následujících letech se do konce války na pozici baletního mistra vystřídalo několik osobností: Ella Fuchsová (1931–1933, 1935–1937), Vladimír Pirnikov (1933–1937), Bohumil Relský (1937–1940) a představitel klasické ruské baletní školy Maxmilián Froman (1940–1945). Každý z nich se na souboru podepsal svým unikátním vedením, dramaturgií a choreografií.

Období let 1945–1948 je označeno jako turbulentní roky, přesto byl pokrok souboru znatelný, zejména v porovnání s jeho začátky. Balet měl za tuto krátkou dobu pět šéfů. V poválečném čase měl baletní soubor SND na pozici baletního mistra opětovně umělkyni, i když na kratší dobu, tentokrát hostující Tamaru Corpona. Na scéně Národního divadla to bylo záležitostí výjimečnou. Zlom poté přišel za „vlády“ Rudolfa Macharovského, kterému se povedlo vytvořit kvalitní soubor, jehož členy byly i hlavní postavy českého baletu, zvláště baletní sólista Miroslav Kůra, který je dodnes považován za jednoho z nejlepších tanečníků československého baletu v historii. Opomenut nezůstal ani košický balet, včetně hostujících umělců. Vojtek se dále věnuje i taneční složce Slovenského lidového divadla v Nitře či baletu Nové scény (1946–1948) a modernímu tanci, který pokračoval v odkazu

Rudolfa von Labana. Vliv měl i český moderní tanec, vedený Milčou Mayerovou a Jarmilou Kröschlovou. Zajímavou složkou Vojtkovy studie je kapitolka o tanečním školství. Zde se však ocitáme zatím pouze na začátku budoucí centralizovanější podoby.

Poslední kapitola, týkající se divadla do roku 1948, se zabývá loutkovým divadlem. Autorem je pedagog, estetik a etnoteatrolog Juraj Hamar. Kromě sondy do vzniku a dějin loutkového divadla na slovenském území se zajímá o vlivy, které toto umění utvářely a formovaly. Velkou roli hrál specializovaný časopis *Loutkář*, jehož existencí se vytvořil ceněný prostor pro loutkařské umělce. V Čechách v té době vycházel časopis *Český loutkář*, nejstarší odborný loutkářský časopis na světě.

Hamar konstatuje, že dějiny loutkářství v Čechách, na Moravě a na Slovensku nelze vnímat rozděleně. Počátky jsou spojené s folkloristikou a lidovými zvyky. Autor rozděluje loutkové divadlo na dvě hlavní podoby – marionetové divadlo a maňáskové divadlo. S postupem let získalo loutkové divadlo více funkcí, nejen zábavnou. Mělo být i výchovné, poučné a v následujících letech mělo i osvětový a ideologický vliv na výchovu dětí a mládeže. Častým motivem byly náboženské příběhy.

Velkému uznání se tomuto divadelnímu odvětví dostalo v roce 1929, kdy na sjezdu českých a slovenských loutkářů došlo k vytvoření první Mezinárodní loutkářské unie. Tímto krokem se loutkářství ocitlo na vyšší úrovni, na které mělo a chtělo být vnímáno nejen ze strany veřejnosti, ale především v odborné divadelní oblasti. Kočovní loutkáři nepřestali působit ani po vyhlášení války. Na Slovensku se svými představeními v tu dobu jezdilo nejméně 26 loutkářských rodin. Po konci války začala snaha o centralizaci loutkářů, nejen po stránce dramaturgické, ale také dílenské. Dalším krokem ze strany státu byla oficiální kontrola jejich činnosti. Ta pro ně měla naprosto fatální následky, neboť tradiční pojetí loutkářství, jako kočovného umění, bylo zakázáno. S ohledem na skutečnost, že první oficiální loutkové divadlo vzniklo až v roce 1950, je tato část věnována spíše ochotnickým souborům a kočovným společnostem. Hamar neopomíná důležité osobnosti, které měly význam pro vývoj slovenského loutkářství, například Josefa Dubského a jeho potomky či zakladatele profesionálního loutkářství a jednoho z největších loutkařských slovenských rodů Jána Stražana.

Třetí tematicky zaměřená část publikace se věnuje vybraným kapitolám z dějin slovenského divadla. Autorkou příspěvku *Slovenské a české divadlo bližšie od seba* je divadelní vědkyně Eva Kyselová, která se dlouhodobě zaměřuje na vzájemný vztah slovenského a českého divadla. Tematická volba zaměření studie je více než logická, protože vzájemných vztahů a vlivu mezi českým a slovenským divadlem se dotýkají autoři takřka v každé kapitole. V průběhu desetiletí jejich vzájemná spolupráce byla proměnlivá. Rozhodně podle autorky neplatí, že by slovenské divadlo bylo pouhou odnoží české divadelní scény, ta mu pouze dodala potřebné profesionální podpory. S tímto názorem si myslím, že by souhlasila i aktuální česká teatrologie.

Autorka se zaměřuje na odlišné podmínky a tendence vzniku národních divadel a divadelní kultury jako takové, včetně procesu poslovenšťování v divadlech. Kyselová si k hlubší analýze vybrala několik stěžejních osobností slovenské divadelní scény, jejich tvorbu a působení – Bedřicha Jeřábka, Oskara Nedbala, Václava Jiříkovského, Jána Jamnického a dalších. To vše je líčeno na pozadí dějinných událostí v poválečném Československu,

kteří přímo ovlivnily následný kulturní vývoj. V závěru studie se Kyselová věnuje Magdě Husákové-Lokvencové a jejímu vlivu na Novou scénu SND, kde působila jako režisérka.

Příspěvek *Divadlo v kritice, kritika v divadle* napsala teatroložka, autorka desítek odborných článků a studií, Sona Šimková, jež se zaměřila obzvláště na reflexy slovenského divadelnictví v dobovém tisku a poté v odborné literatuře. Zkoumala nejen samotný vývoj divadelní kritiky, ale i postoje autorů, kteří stáli za kritikami. Za velmi zajímavou považuje podkapitola zaměřující se na divadelní kritiku v časech, kdy byla ovlivňována ideovými programy a podléhala oficiálnímu usměrňování ze strany státu, aneb když se mísila kultura s politikou a ideovostí a publicista sloužila režimu. Šimková uvádí mnoho příkladů, které ilustrují tehdejší situaci.

Neméně zajímavá je poslední podkapitola v této části s názvem *Nové triedenie duchov začíná*. Vědecká erudovanost S. Šimkové je nezpochybnitelná, její přehled je neuvěřitelný a na textu je to znatelné. Příspěvkem, který uzavírá publikaci, je *Ochotnícke divadlo* od Vladimíra Štefka. Autor popisuje vývoj slovenského ochotnického divadla a jeho vliv na vznik budoucího profesionálního divadla. Jednalo se o hojně navštěvovaná představení, která se konala po celém slovenském území. Zmíněna je také tendence profesionalizovat ochotnická divadla. Prostor je věnován i významným osobnostem režie či dramaturgii. Po válce se zázemí pro ochotnická divadla komplikovalo: Ochotníci přestupovali ze souborů do profesionálních divadelních těles. Přesto, do roku 1948–1949, mělo slovenské ochotnické divadlo značnou návštěvnickou základnu a široký repertoár.

Publikace je současně hloubkovou studií o vývoji slovenské teatrologie v daném období. *Dejiny slovenského divadla* mají oprávněnou ambici stát se komplexním a syntetizujícím dílem. V silách autorů sice nebylo do díla vtěsnat všechny inscenace, umělce, události z daného období, přesto se domnívám, že v publikaci zaznělo to nejpodstatnější, co souviselo s vývojem slovenského divadelnictví a jeho profesionalizací. Kniha je určena nejen odborné veřejnosti či teatrologům, ale i milovníkům divadla a zájemcům o kulturní oblast z řad veřejnosti celkově, kteří se zajímají o divadelní umění a jeho historii.

Lucie Felcan Rajlová

Vlasta VALEŠ

Der Schulverein Komenský. 150 Jahre tschechisches Schulwesen in Wien / Školský spolek Komenský. 150 let českého školství ve Vídni

Wien, Schulverein Komenský 2020, 360 s., ISBN 978-3-200-06909-1.

Péčí vídeňské historičky Vlasty Valešové a s autorskými příspěvky pražských archivářů Alexandry Blodigové a Jana Kahudy vznikla reprezentativní publikace věnovaná mimořádně významnému českému vzdělávacímu spolku v Rakousku. Paralelní text český a německý zajišťuje knize jak čtenářskou otevřenost v širším středoevropském prostředí, tak i jednoznačné přihlášení se k jazyku předků. Právě tato skutečnost je důležitá, neboť sami krajané pokládají Školský spolek Komenský, založený 21. dubna 1872, vedle českorakouských rodin za „nejdůležitější jádro české a slovenské komunity ve Vídni“

a zároveň za „klíčovou instituci menšiny“, jejíž činnost je vzorem i pro ostatní menšiny v Rakousku (Předmluva Karla Hanzla, starosty Školského spolku Komenský, s. 13 a 16.).

Rozsáhlé, ikonografickými prameny bohatě vypravené dílo je založeno na propojení chronologického a tematického principu, přičemž časovými mezníky se stala léta 1868, 1918, 1938, 1945, 1968 a 1993. Jde o klíčová data ve vývoji středoevropského prostoru, zároveň však o naprosto ústrojnou periodizaci dějin české menšiny v Rakousku, jejíž vzestupy a pády byly obecnou politickou situací výrazně determinovány. Každý ze sedmi oddílů je přehledně rozčleněn do menších kapitol a doplněn vloženými texty převážně biografického charakteru, jež uvádějí podrobnější údaje o osobnostech spjatých s českou menšinou a jejím školstvím.

Výklad o počátcích vídeňského spolku je právem začleněn do souvislosti s menšinovým školstvím v českých zemích ve druhé polovině 19. století (Ústřední matice školská, Deutscher Schulverein) a do kontextu sociálního postavení Čechů přicházejících do Dolních Rakous. Vystihuje původní sepětí s dělnickým a služebným personálem, který měl být přiučen němčině, aby obstál ve svých profesích, a zároveň vzděláván tak, aby zůstal zachován jeho kladný vztah k českému národnímu životu. Autorka dokládá, že přes nepřízeň rakouských úřadů za habsburské monarchie mělo české školství v Dolních Rakousích širší společenské zázemí, což ostatně vyjádřila i činnost a finanční podpora prvního protektora spolku hraběte Jana Harracha.

Osudy vídeňského školství vyvracejí představy o rovnoprávnosti jazyků či národnosti v posledních desetiletích existence habsburského mocnářství. Ačkoli žádost o formální zřízení první obecné školy podal osobně hrabě Harrach (1882), dolnorakouská zemská školní rada žádost odmítla jako protizákonnou a až po odvolání ji ministerstvo kultury a vyučování přijalo. Velký zájem o českou mateřskou a obecnou školu, působící od září 1883, narážel na obavy z přílišného posílení českého živlu ve Vídni, proto nedošlo k uznání práva veřejnosti, a k závěrečným zkouškám potřebným pro vydání vysvědčení jezdili žáci do české veřejné školy v Břeclavi, naopak od roku 1908 směli břeclavští učitelé dojíždět za žáky do Vídně.

Zápas o české školství a zamítnutí jeho veřejné působnosti vyplývaly z nerealistických představ německé městské správy o hrozícím počestění Vídně a o „zradě na německém národě“ (s. 35). Konflikt se přenesl do parlamentu a k soudům a měl ohlas i v západoevropském tisku. Situaci se nepodařilo smírně vyřešit až od pádu monarchie, zato však pronikavá změna nastala po vzniku Československa a Rakouska, které bylo saintgermainskou mírovou smlouvou zavázáno chránit národnostní menšiny.

Česká minorita byla sociálně oslabena reemigrací velkého počtu Čechů, kteří se počínaje rokem 1918 stěhovali do českých zemí, a ztrátou značné části inteligence a národnostně uvědomělých lidí (včetně některých vedoucích představitelů spolku Komenský). Na druhé straně vídeňští Češi získali větší sebevědomí, neboť cítili oporu v československém státě, zmenšenému Rakousku přinejmenším rovnocenném. Za těchto okolností došlo na počátku dvacátých let 20. století ke zřízení českého středního školství (reálné gymnázium, obchodní škola) vedle řady mateřských a obecných škol (navíc i pěti slovenských škol) v rakouské metropoli a několika jazykových škol na venkově.

Ve výkladu o meziválečném období využila Vlasta Valešová množství archivních pramenů, především školních kronik, spisové agendy a dobového tisku. Propojením charakteristických citací s výkladem podala cenné svědectví o česko-německorakouském soužití i národnostním napětí, o sociálních aktivitách spolku Komenský k podpoře hladovějících dětí v době první světové války a těsně po ní, stejně jako o reanci menšinových činitelů na aktuální politickou situaci. Připojené fotografie školních staveb a vybavení jejich interiérů či Ústřední knihovny Komenského (otevřené roku 1927) dokládají modernizační skok a vysoké kulturní i společenské ambice vídeňských Čechů i jejich mecenášů.

„Zlatá doba českého školství v Rakousku“ (s. 57) definitivně skončila anšlusem v březnu 1938. Lze říci, že česká menšina se v dodatečném referendu o připojení Rakouska k Německé říši zachovala způsobem, který je příznačný pro opatrnou politiku menšin obecně: ve snaze nedat záminku k represím se z celkového počtu hlasujících Čechů (23 263 osob) pouhých 31 vyslovilo proti a 32 odevzdalo neplatné lístky. Mnozí rodiče ze strachu převedli své děti do německých škol, načež nacistický režim zlikvidoval české školství, v únoru 1942 rozpustil spolek Komenský a jeho majetek zkonfiskoval. Nejstatečnější z vídeňských Čechů, včetně učitelů a žáků českých škol, se zapojili do protinacistického odboje a část jich byla zavražděna v Mauthausenu či jinde. Vlasta Valešová jim věnuje – i s odvoláním na Dokumentační archiv rakouského odboje – rozsáhlou textovou a obrazovou dokumentaci, která je cenným příspěvkem ke studiu zahraničních míst paměti.

Znovuoživený spolek Komenský vstupoval roku 1945 do zcela nové situace. Těžké poškození školních budov a oslabení majetkové základny českého vzdělávacího systému, organizovaná reemigrace Čechů do Československa a další poválečné okolnosti otrásly českou menšinou. Další úder znamenalo po únoru 1948 ideové a organizační rozpolcení minority do dvou nepřátelých frakcí – prokomunistické (podporované z Československa a napojené na Komunistickou stranu Rakouska) a protikomunistické, která se orientovala na spolupráci s českými menšinovými organizacemi v západních zemích. V dubnu 1950 došlo ke konfliktu mezi oběma proudy, při němž se podařilo prokomunistické frakci ovládnout vedení spolku Komenský; částečně si podřídila jeho školy a prosazovala výchovu „v pokrokovém duchu“. Extrémně levicová orientace vedla dokonce k tomu, že české školy ve Vídni z politických důvodů odmítaly přijímat děti emigrantů přicházejících z Československa. Všechny tyto události rekonstruovala autorka velmi podrobně a přispěla tím k poznání agresivního ideologického pronikání československých orgánů do sousedního Rakouska.

Léta 1968–1993 nazvala Vlasta Valešová „bojem o přežití“. V tomto období trvale klesal počet českých žáků a následně byly rušeny jednotlivé školy pro nedostatek zájemců. K úpadku přispívaly s finančními dotacemi spojené zásahy československých orgánů, které ve spolku Komenský viděly nástroj k ovlivňování české menšiny v Rakousku; zároveň však vyjadřovaly pochybnosti o smyslu finanční podpory z Československa. Paradoxně zde zapůsobila sovětská okupace, která přiměla normalizační režim k tomu, aby na podporu „pokrokových“ krajanů nerezignoval a finanční podporu nepřerušil.

Za situace, kdy po 21. srpnu 1968 přišlo do Rakouska mnoho českých emigrantů s dětmi, nebylo možné jejich přijetí jednoznačně odmítat. Avšak tato složka žactva byla

vzhledem k pohybu migrantů do vzdálenějších zemí velmi labilní, přičemž československá vláda trvala na tom, že dotací nelze využívat k výuce dětí emigrantů, kteří neměli legalizovaný pobyt v zahraničí. Prohlubující se finanční krizi českého školství pomohla překonat skutečnost, že Rakousko zákonem z roku 1976 uznalo vídeňské Čechy za autochtonní národnostní skupinu, která získala nárok na subvence, přičemž zároveň zesílil vliv rakouských inspekčních orgánů.

Cesta ke stabilnímu vývoji českého školství se otevřela teprve po roce 1989, kdy se spolek Komenský vymanil z vlivu komunistické propagandy a kdy byl postupně (definitivně roku 2004) překonán politicko-ideologický rozkol uvnitř české menšiny, k níž se v roce 1991 ve Vídni a v Dolním Rakousku hlásilo přes 8000 příslušníků. Zásluhou poslední velvyslankyně federálního Československa Magdy Vašáryové (její vzpomínkový text je v knize zveřejněn) byla na české škole zavedena i výuka slovenštiny, což přilákalo žáky z rodin dolnorakouských Slováků. Současně se změnilo postavení češtiny z jazyka rodinné tradice ve velmi užitečný komunikační nástroj ekonomiky, zejména obchodu a finančnictví. Obrovské problémy však představovalo dlouhodobé zadlužení spolku, které se podařilo na sklonku 20. století zlikvidovat prodejem nemovitého majetku a obratným vyjednáváním čelného představitele menšiny Karla Hanzla. Podstatnou část finančního zabezpečení českého školství převzala rakouská vláda formou subvencí.

Zpracováním stopadesátiletého vývoje Školského spolku Komenský Vlasta Valešová vystihla svého druhu *success story*, vedoucí od hluboké nedůvěry vůči Čechům ze strany vídeňského magistrátu přes množství peripetií a opakujících se finančních krizí až po nedávnou stabilizaci českého školství ve Vídni; dnes působí na úrovni mateřské a obecné školy i osmiletého reálného gymnázia, a to vše za porozumění a podpory města, rakouské vlády a dokonce i spolkového prezidenta. Česká a do ní začleněná slovenská škola ve Vídni získala pevný základ a stala se ukázkou dobrého a pro většinový národ i pro národnostní menšiny prospěšného soužití.

Zdánlivě lokální téma zvládli hlavní autorka a její spolupracovníci díky velmi důkladné heuristické přípravě. Využili pramenů Rakouského státního archivu, Archivu ministerstva zahraničních věcí ČR, Národního archivu v Praze a dalších zdrojů včetně dobového tisku, vzpomínek diplomatů, učitelů a absolventů a samozřejmě také bohatého Archivu a Knihovny Školského spolku Komenský, jejichž dějinám jsou věnovány samostatné kapitoly. Někdy i rozsáhlé citace jsou začleněny do analytického výkladu, který svědčí o bezpečné znalosti tematiky a interpretačním důmyslu; ten se projevil i v osvětlení permanentních problémů s financováním a spletitých finančních vazeb českého školství mezi dvěma státy, střídajícími se režimy i mezi veřejným zájmem a soukromou sférou.

Nejen zpestřením, ale i prohloubením výkladu se staly vložené medailony pozoruhodných osobností spjatých s vídeňskými školami, které dokládají a konkretizují vliv školství na všechny sféry života. Namátkou stačí uvést několik postav, jež si odnesly základy vzdělání z českých škol ve Vídni: Božena Vavrečková, vídeňská maturantka z roku 1931, matka Václava Havla; diplomat Antonín Sum, osobní tajemník Jana Masaryka, odsouzený v procesu s Miladou Horákovou; operní pěvci Ivana Mixová a Karel Kalaš; evangelický duchovní Alfréd Kocáb; ekonom a politik Ferdinand Lacina, v letech 1986–1995 rakouský ministr financí; český politik, ministr zahraničí Karel Schwarzenberg. Při zpracování těchto medailonů se

výborně osvědčila spolupráce Vlasty Valešové s Alexandrou Blodigovou a Janem Kahudou, jejichž texty se vyznačují detailní znalostí biografii jednotlivých osobností krajanského života a v úhrnu dodávají publikaci žádoucí ucelenosti.

Čtenář pochopitelně v knize narazí na otevřené otázky, jakými jsou kupříkladu hlubší objasnění účasti vídeňských Čechů v protinacistickém odboji, podílu poválečných reemigrantů na komunistické politice vůči Čechům v Rakousku, boje mezi politickými frakcemi v české menšině atd. Celkově však lze říci, že tu na pozadí dramatického vývoje českého školství ve Vídni a jeho ústředního spolku vznikly zároveň dějiny české menšiny v rakouské metropoli. Neboť Vlasta Valešová věnovala pozornost souvislostem mezinárodním (především česko/slovensko-rakouským), vnitřním rakouským i speciálně menšinovým, a to nejen se zřetelem k tomuto a všem dalším spolkům, ale také obecně k společenskému, politickému, kulturnímu a církevnímu životu včetně menšinových tiskových orgánů, sportu či zábavy.

Recenzovaná kniha výrazně přesahuje obvyklou úroveň jubilejních publikací spolků. V bibliografickém smyslu sice navazuje na předchozí sborníky z let 1932 a 1952, ale je zcela samostatným původním vědeckým spisem. Je založena na důkladném pramenném výzkumu, opatřena rozsáhlým poznámkovým aparátem, výběrovou bibliografií, rejstříkem a dalšími náležitostmi, ale také názornými grafy a množstvím dokumentárních fotografií. Je to standardní vědecké dílo, které znamená významný příspěvek k dějinám novodobého školství, krajanského hnutí a také česko-rakouských vztahů.

Jaroslav Pánek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Šimona LÖWENSTEIN (ed.)
*Evropská civilizace a její problémy,
I–II. Jubilejní sborník
pro Bedřicha Loewensteina*
Kulmbach, Verlagsbuchhandlung Sabat
2019, 262 s., 281 s.,
ISBN 978-3-943506-60-0.

Sborník připravený rodinou, přáteli a žáky k nedožitým 90. narozeninám významného evropského myslitele a historika Bedřicha Löwensteina je reprezentativní a tematicky velmi široký. Právem nese název, který se snaží zachytit pestrou problematiku, kterou se po celý život zabýval. Vedle analytických prací věnovaných německému vývoji v 19. století, zejména zvláštnostem liberalismu a osobnostem, které ho v pozitivním i negativním smyslu utvářely, se zabýval objevně také filozofickými otázkami dějin a osobitou interpretací pojmů jako civilizace, pokrok, modernizace, sekularizace, evropanství. Příspěvatelé se ve dvaceti studiích začleněných do čtyř tematických okruhů zaměřili na historiografii a její úlohu ve společnosti, na kulturní dějiny včetně dějin idejí, na scetní a slepé uličky historického vývoje a na politické i filosofické koncepty dějin. Zařadit jednotlivé texty do uvedených čtyř celků nebylo snadné, protože mnohé z nich by obstály i v kontextu ostatních částí. Löwensteinův význam pro evropskou historiografii odráží mimo jiné i jazyková pestrost sborníku, většinou se jedná o dvojjazyčné česko-německé

a německo-české texty, ale nechybí v něm ani angličtina a francouzština. Chronologicky se většina příspěvků týká nových a novějších dějin. Neplatí to však ve všech případech. Pokud autor jako Alexander Demandt poukázal prostřednictvím antic- kých historiografických postupů na kořeny pozdějších směrů historického bádání, našel své místo oprávněně v čele sborníku. Další studie se geograficky zaměřují především na problematiku, události a osobnosti evropských dějin. Karl Heinz Metz se soustředil na pojetí evropských dějin v díle nestora německého novodobého bádání Leopolda Rankeho a na přístup Bedřicha Löwensteina k tomuto badateli. Mezi oběma osobnostmi však leží dlouhá doba, ve které působila řada Rankeho obdivovatelů i odpůrců. Jejich přínos k pojetí evropských dějin autor studie i Löwenstein dobře znali včetně jejich filosofických východisek a ve své práci je zohlednili. Dílo Rankeho následovníků zejména mimo německou jazykovou oblast by ovšem zasloužilo ve studii větší místo. Slíbené příspěvky Františka Šmahela se přes zajímavé téma týkající se ohlasu revue *Annales* v českém historickém bádání a korespondence Bedřicha Mendla s revue *Annales* dostaly do sborníku jen v omezené sumari- zační podobě. Obsáhle přispěl k problematice liberalismu, který patřil v rané i pozdější tvorbě Bedřicha Löwensteina k důležitým výzkumným tématům, Milan Hlavačka. Pozornost věnoval formování české občanské společnosti v souvislostech liberalistických požadavků a zásad, časově zejména v posledních dekadách 19. století. Samo-

statnou kapitolou tohoto příspěvku je také interpretace díla T. G. Masaryka oslavencem. Jedná se o obtížný úkol. Mezi oběma osobnostmi, jejichž dílo od sebe oddělují převraty a dvě světové války a nesouměřitelné životní zkušenosti, nelze vložit spojku „nebo“. Mladší z nich, Bedřich Löwenstein, mohl studovat a poznat, jak se Masarykovy zásady osvědčily, co z nich žije a patří dlouhodobě k evropskému myšlenkovému odkazu.

Do části kulturní dějiny, dějiny idejí jsou zařazeny poměrně různorodé studie, což odpovídá diskusím o obsahu pojmů kulturní antropologie i kulturní filosofie. Karl Ocham se zaměřil na závislost smyslového vnímání a vkládání významů i vytváření pojmů v teoretické rovině. Tento vztah se stal od úsvitu evropské filosofie sledovaným tématem, přispěl k formování zásadních evropských myšlenkových směrů a škol. Přes početnou literaturu věnovanou tomuto problému se autorovi podařilo přidat k jeho řešení originální poznatky. Další přispěvatel Ladislav Hejdaček se zabýval tématem, které bylo Bedřichu Löwensteinovi velmi blízké – evropanstvím. Rozpor mezi geografickým a kulturně politickým vymezením Evropy se v historiografii často vyhrotil a dodnes vyvolává diskuse, kde a kudy běží ta správná hranice kontinentu. Tento spor podmiňuje jak základní charakteristiku evropanství, tak i navenek zdánlivě úsměvné rozpory v učebnicích zeměpisu. Školní knihy a populární příručky si například neporadily s tím, zda nejvyšší horou kontinentu je Mont Blanc nebo Elbrus. Příčinou sváru při tom nebyla tolik výška pohoří a jejich zeměpisné souřadnice, jako skutečnost, zda k evropské tradici patří i východní oblasti, pravoslavlí, symboly jako Prométheus, vliv antického Řecka, černo-

mořské pobřeží apod. K tématu evropanství odkazuje i následující článek Jakuba Trojana o myšlenkách lidských práv v české tradici. Lidská práva nejsou ovšem jen záležitostí právních norem. Lze konstatovat, že úsilí o jejich respektování se většinou zaměřovalo na oblast, kde byl aktuálně pocítován jejich významný deficit. Vedle právních norem to mohla být sociální a náboženská oblast, národnostní preference, genderové podmínky, věková diskriminace. Proměny, ke kterým v této sféře docházelo, se v české tradici neprojevovaly rovnoměrně a lze je zkoumat jen v dobovém kontextu. Například ve druhé polovině 19. století přední čeští bojovníci a bojovnice za prosazení rovných práv v národnostní rovině často zanedbávali nebo přímo znevažovali požadavky žádající rovné příležitosti v rovině genderové. Také k sociálním požadavkům přistupovali často podle národnostního klíče. V tomto kontextu zůstávají právní normy jen jedním z předpokladů uplatnění lidských práv.

Významnou součást kulturních dějin a dějin idejí představuje náboženství a v novějších dobách postup sekularizace. Této závažné problematice se věnuje v souvislosti se židovstvím a jeho koncem v českých zemích jen jeden příspěvek Wilmy Abeles Iggers. Předpoklady sekularizace včetně židovské lze sledovat nejméně od doby osvícenství, které postupně prosadilo zesvětštění škol, veřejného života, vznik byrokracie apod. Vzhledem k významu sekularizace zejména v české tradici úvaha k tomuto tématu chybí. Poslední příspěvek druhé části autora Pavla Koláře hodnotí tzv. pražské jaro netradičně jako dědictví poststalinských rozporů. Názvem i pojetím by se dal článek zařadit i do třetí části sborníku Scestí a slepé uličky civilizace. Studie

zařazené do této části se většinou věnují fašistickým a diktátorským metodám vlády uplatňovaných ve 20. století. Peter Pulzer prostřednictvím analýzy nacistické „kříšťalové noci“ v roce 1938 poukázal na mechanismy vedoucí podle jeho slov k destrukci civilizace. Snad by bylo vhodnější psát o konci demokracie nebo pro potřeby studie charakterizovat přesněji pojem civilizace nejen s výlučně pozitivním obsahem. Pokud připustíme, že civilizace zahrnovala i negativní a nežádoucí projevy, bude obtížnější mluvit o slepých uličkách. Právě ona scesti se stávala východiskem nových civilizačních požadavků a vytvářela předpoklady k jejich rozvoji.

Originálním textem věnovaným tzv. konzervativní revoluci prosazované v podobě fašizace tzv. druhé republiky přispěl k jubilejnímu sborníku Jan Rataj. Jeho kritický přístup k vedoucím českým politikům v pomnichovském období se opírá o velmi důkladné studium pramenů a podložené argumenty vyvracející konjunkturální povrchní interpretace, které se bohužel netýkají jen žurnalistických příspěvků. Zjednodušení a povrchnost ovšem také patří k moderní civilizaci. Zásahu na tom mají ve velkém média a bariéry ve veřejné komunikaci v diktátorských i v demokratických společnostech. Cenzura a hlad po informacích na jedné straně a přesycenost nesouměřitelnými a neověřenými zprávami na straně druhé otevírají, jak píše Bernard Sösemann, prostor pro manipulaci veřejným míněním i chováním široké veřejnosti. Poslední dva příspěvky třetí části se z koncepce sborníku poněkud vymykají. David Schoenbaum se zabýval využitím hudby v politice. Přestože se jedná o velmi specializované téma, má v kontextu Löwensteinových studií své místo. Velmi zajímavý příspěvek napsa-

la pro sborník svého otce Šimona Löwenstein. Její výhodou byla dokonalá znalost otcova díla nejen v písemné nebo jinak zveřejněné podobě. Dokázala také čerpat ze soukromých rozhovorů a seznámit čtenáře s aktuálními problémy jeho výzkumu, které otevírají Löwensteinovo dílo i směrem k budoucnosti.

Ve čtvrté části sborníku charakterizují přispěvatelé v evropském kontextu významné filosofické koncepty dějin. Reimer Hansen ve svém příspěvku s velkým citem pro změny historických podmínek poukázal na předpoklady moderní evropské civilizace spočívající ve starších epochách. Zvláštností německého vývoje označovaného také jako tzv. německá otázka včetně nevyřešených oblastí tohoto problému se dotkl Helmut Wagner, který se tím dostal tematicky i obsahově blízko k jedné z hlavních Löwensteinových priorit. Zajímavým textem přispěl k památce přítele Miroslav Hroch. V poměrně soustředěné podobě shrnul ve svém příspěvku bohaté poznatky z oblasti národního hnutí a nacionalismu, které jsou v duchu jubilentova díla nejen výsledkem bádání, ale také inspirací pro nové otázky. Poslední příspěvek Milana Průchy zdůrazňuje víru v pokrok jako způsob uskutečňování filosofie.

Důležitou součástí publikace představuje podrobný životopis, bibliografie a textová i obrazová dokumentace, která doplňuje citelnou mezeru v biografickém bádání týkajícím se předních českých nebo česko-německých myslitelů 20. století včetně Bedřicha Löwensteina.

Pavla Vošahlíková

Petra MRAČKOVÁ VAVROUŠOVÁ
Las aventuras de la literatura checa en España. Traducciones indirectas y el papel mediador del alemán, censura y material paratextual

Madrid, Ommpress 2019, 234 s.,
ISBN 978-84-17387-50-1.

Mračková Vavroušová se zaměřila na tituly české literatury přeložené do španělštiny, ne ovšem přímo z originálních textů, ale z německých překladů. Jde tedy o v poslední době sice často diskutovaný, nicméně stále málo probádaný jev tzv. nepřímého či zprostředkovaného překladu. Ten se objevuje zejména v případech méně rozšířených jazyků, jímž čeština vzhledem ke španělštině nepochybně je. Autorka rozdělila práci do šesti kapitol, kde v prvních třech řeší historické, resp. teoretické otázky. Sleduje zde česko-španělské kulturní vztahy, srovnává vydavatelskou praxi v obou zemích, ale také cenzuru v době frankismu či režimu v Československu před rokem 1989. Druhá kapitola je věnována teoretickým otázkám nepřímého překladu. Mračková zde vychází z klasiků československé teorie překladu, Jiřího Levého a Antona Popoviče, aby pak sledovala otázku recepce textu v cílové kultuře.

Druhá polovina práce, tedy další tři kapitoly, je pak plodem zkoumání konkrétních překladů. První shrnuje zkoumaný materiál, uvádí počet děl přeložených prostřednictvím angličtiny, italštiny, francouzštiny a nejpočetněji němčiny, přičemž nejsou uváděny jen překlady, ale jsou prezentováni také překladatelé. Jádro práce pak spočívá v posledních dvou kapitolách, případových studiích, věnovaných dvěma velkým a uznávaným textům české literatury. Prvním je Haškův *Švejk*, druhým potom text obdobného formátu Kunderův *Žert*. Autorka zde má možnost srovnat pří-

mé i nepřímé překlady obou děl, dobře známých španělskému publiku, které jak Haška, tak Kunderu přinejmenším ve svém zasvěceném segmentu vysoce oceňuje. V souvislosti s Kunderou je pak třeba vyzdvihnout užití ne zcela standardního pramene, s nímž autorka ve své analýze promyšleně pracuje. Jsou to vyjádření pracovníků španělské cenzury uložená v Archivo de Administración v Alcalá de Henares, které kompletují obraz reflexe české literatury ve Španělsku, resp. u části španělských úředních míst.

Velkým přínosem publikace je pak příloha v podobě patrně kompletního seznamu překladů české beletrie do španělštiny za celé dvacáté století až do roku 2015. Autorka přitom nesledovala jenom krásnou literaturu, ale i produkci odbornou, a seznam je tak v této oblasti naprosto ojedinělým počinem. Stejně důležitá je potom i její závěrečná úvaha či výzva zkoumat recepci dalších překladů českých autorů nejen prostřednictvím převodů do francouzštiny či angličtiny. Jde také o velkou skupinu českých textů pro děti a mládež či o sbírky poezie, a to v celém španělsky mluvícím světě. Ani tato část práce by neměla zapadnout bez ohlasu, ale přinejmenším inspirovat další výzkum.

Josef Opatrný

Marek HALBICH
Ztraceni v kaňonech a na rančích. Sociální a ekologická adaptace Tarahumarů v severním Mexiku
(= Andrias, vol. VII)
Praha, Togga 2019, 420 s.,
ISBN 978-80-7476-141-6.

Jeden z mála českých antropologů s osobní zkušeností s prací s indiánskými komunitami přímo v terénu prezentuje výsledky

svého dlouhodobého výzkumu mezi Tarahumary v severním Mexiku, tedy v oblasti, kde na konci sedmáctého a počátku osmáctého století působili jezuitští misionáři z České provincie. Jejich zpráv dodnes využívají antropologové při zpětné konstrukci historických podob dnešní společnosti.

Marek Halbich nemohl ve svém textu nezmínit svého středoevropského předchůdce Josefa Neumanna ani jména dalších členů Továřstva Ježíšova, kteří působili mezi Tarahumary v první polovině osmáctého století. Halbich začíná analýzu současného stavu historickým exkurzem, aby pak odmítl areální klasifikaci, zdůrazňovanou pro region americkými kulturními antropology. Místo toho hovoří o kulturních přesazích, prolínání různých kulturních prvků a o vzájemném ovlivňování. To vše hrálo v historii nepochybně roli, ostatně podobně jako ekonomické vazby prostřednictvím obchodní výměny.

Pro současnost pak autor zdůrazňuje s odkazem na vlastní obsáhlý terénní výzkum potřebu revize zobecňujících závěrů, které neplatí pro konkrétní příklady vztahů v tarahumarských komunitách. Ty autor považuje za výsledek historického vývoje, v němž stále hraje velkou roli rezistence Indiánů vůči tlaku většinové společnosti. Na druhé straně po důkladné analýze různých adaptačních mechanismů, sahajících až do koloniální doby, konstatuje pozvolné odumírání starých kulturních vzorců. Stejným výsledkem Halbichova bádání je tak zjištění dvou protikladných tendencí jasně patrných v různých oblastech života sledovaného etnika: na jedné straně stojí snaha prosazovat autonomii a identitu v rámci tradic uzavřené jednotky, na druhé straně pak zájem o rozšiřování vazeb, zejména ekonomických, s „netarahumarskou“ spo-

lečností, či jinak řečeno: jde tu o ambici modernizovat tarahumarskou společnost. Práce je přemýšlivým pokusem o rekonstrukci vývoje tarahumarské společnosti od šestnáctého století po současnost, kde stále přetrvávají ve vztazích i kultuře jevy, jejichž historické kořeny si současníci často vůbec neuvědomují. Spolu s texty Mnislava Zeleňého je pak Halbichova kniha důkazem, že i ze střední Evropy lze významně přispět ke studiu indiánských komunit.

Josef Opatrný

Středověk

Dušan FOLTÝN – Pavlína MAŠKOVÁ – Petr SOMMER (ed.)

Benediktini a střed Evropy. Křesťanství, kultura, společnost 800–1300

Praha, NLN 2021, 429 s., ISBN 978-80-7422-462-1.

Velký projekt NAKI, v němž síly spojily Centrum mediévistických studií Filosofického ústavu AV ČR, Národní galerie Praha a Katolická teologická fakulta UK, vyústil nejprve na přelomu let 2014 a 2015 v nádhernou výstavu v pražské Valdštejnské jízdárně *Otevři zabradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300*, provázenou stejnojmenným katalogem, tedy výpravnou a obsahově inspirativní průvodní publikací, provedenou v české i anglické verzi.¹ S odstupem řady let pak (opět česky i anglicky) vychází druhá část výstupu: rozsáhlý sborník s příspěvky tří desítek před-

1 Dušan FOLTÝN – Jan KLÍPA – Pavlína MAŠKOVÁ – Petr SOMMER – Vit VLNAS (edd.), *Otevři zabradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300*, Praha 2014 (recenze ČČH 114, 2016, s. 470–474).

ních německých a českých badatelů, kteří mapují cestu benediktinského řádu od jeho vzniku, v plném rozsahu pak od etablování prvních benediktinských klášterů ve střední Evropě (tj. dnešní Švýcarsko, Německo, Rakousko, ČR, Polsko a Maďarsko) do konce 13. století.

Bohatě ilustrovaná publikace je rozčleněna do tří oddílů. V prvním, nazvaném *Benediktinské mnišství*, se hvězdy německé medievistiky (a Jan Stejskal) s velkým nadhledem obírají christianizací, vztahem církve a státu, hlavně však benediktinským řádem a mnišstvím sledované epochy. Zmíňme tu alespoň knihu otevírající brilantní esej Lutze E. von Padberga *Zrod křesťanské Evropy*, načrtávající vývoj od rozkladu antického světa až k etablování „křesťanské Evropy“ vrcholného středověku. Nejde přitom „jen“ o misijní činnost, nucenou christianizaci germánských a posléze slovanských státních nebo předstátních útvarů, ale také např. o zcela nové hodnocení práce, prosazené řeholníky v tradici Benedikta z Nursie. Autor tu nabídl tezi: „Křesťansky nově zdůvodněný étos práce patří k nejvýznamnějším přínosům křesťanství“ (s. 19).

Podobně pregnantně formulované jsou autorovy výroky o těsném vztahu christianizace a mocenského zájmu panovníků, kteří ji prosazovali: „Po době stěhování národů začala Evropa poprvé nabývat pevnějších kontur, což bylo dáno postupným budováním *imperia christiana* v době vlády Karlovců. Základem byla úspěšná kombinace franské vlády a latinsky utvářeného křesťanstva. Na počátku tohoto vývoje nebyla idea Evropy, ale zcela v politickém duchu chápané uskutečnění Kristova misijního příkazu.“ Tento velmi otevřený diskurz je charakteristický pro celou knihu: Nejde o nějaké speciální, do sebe uzavřené dějiny řádu, nýbrž

o vzhled do komplexní role tohoto mj. vždy velmi politického a mocensky uvědomělého společenství, těsně provázaného také se světskou církví.

Velmi dobře to dokládá např. příspěvek Stefana Weinfurtera *Odluka církve od světa? Reformní mniši a řeholní kanovníci v 11. a 12. století jako indikátory nového řádu*. Autor tu diskutuje otázku, zda se v této epoše v období boje o investituru církevní reformátoři snažili „svět mnohem více než dosud podřídít normám, příkázáním a dohledu církevních hodnostářů“ (s. 74), nebo zda spíše – podle autorova mínění – nesměřovaly reformy sice dovnitř církevní komunity..., ale tento „boj proti zlu“ následně „vedl k mnohem výraznějšímu vměšování se a nárokům početné skupiny mezi reformátory (také papežů) na ovlivňování řádu světa“ (s. 84).

Druhá část knihy se v patnácti příspěvcích českých i zahraničních badatelů věnuje *Benediktinům ve střední Evropě*. Zde čtenáře upoutá zejména na velmi komplexní znalosti pramenů písemné i archeologické povahy založený text Petra Sommera *Benediktini v raném českém státě*, zasazující s pozoruhodnou vnímavostí pro roli „detailů“ tu zdánlivě „úzkou“ benediktinskou problematiku do širších kontextů panovníckých christianizačních aktivit. V návaznosti na tento příspěvek je nutno jmenovat studii Evy Doležalové o *Stabilizaci evropských států a rozvoji jejich zemské církevní organizace*, který dovádí téma až do 14. století. Autorka připomíná, že: „Benediktini sehráli velmi výraznou roli při ustavování diecézí a církevní správy ve středovýchodní Evropě, zejména v počátcích církevní organizace“ (s. 183).

Ke slovu tu samozřejmě přichází také tematika knih a knihoven (neúnavný Ivan

Hlaváček), výtvarného umění (kolektiv autorů), architektury (Béla Szolt-Szakacs) nebo hudby (Hana Vlhová-Wörner). Jiří Rak s Vítem Vlnasem pak oddíl uzavřeli krátkým pohledem na středověké benediktiny v českém nacionálním dějepiscectví 19. století – škoda, že nezahrnuli také německou bohemikální historiografii oné doby.

Ve třetím oddílu knihy s názvem *Monastikon* podává početný autorský tým abecedně uspořádaný encyklopedický přehled benediktinských lokalit především ve východní části střední Evropy, tedy druhdy ve státech Přemyslovců, Arpádovců a Piastovců. V přísném výběru jsou zahrnuty i klíčové kláštery z území dnešního Německa a Rakouska, které se účastnily zakladatelské aktivity na území výše uvedených středověkých států.

Pozoruhodnou publikaci, jejíž obzor sahá daleko za horizont dějin jednoho, byť i historicky nejdůležitějšího mnišského řádu, uzavírá soupis citovaných pramenů a literatury, seznam vyobrazení, jmenný a místní rejstřík.

Jiří Pešek

Peter CSENDES – Ferdinand OPLL
*Wien im Mittelalter. Zeitzeugnisse
und Analysen*

Wien – Köln, Böhlau Verlag 2021,
520 s. + 46 vyobr. v textu,
ISBN 978-3-205-21401-4.

Dva bývalí archiváři města Vídně a současně přední rakouští medievisté nám i sobě dali dárek u příležitosti 800. výročí udělení městských práv Vídní (18. října 1221). Jejich vídeňský středověk končí rokem 1529, tedy později, než bývá zvykem. Mezníkem tu je totiž první neúspěšné obléhání

Vídně Turky. Vzhledem k významu historie a bohatosti pramenů k dějinám města je pochopitelné, že i jeho městská historiografie je víc než bohatá. Podíleli se na ní ostatně mnoha desítkami titulů jak edičních, tak zpracování, i oba autoři, zejména druhý z nich, i když v jejich bibliografiích nalézáme též závažné tituly k obecnějším otázkám rakouských i evropských dějin. V knize se rozhodli pro neortodoxní pojetí, které se jim do značné míry podařilo uskutečnit. Proto je potřebí nejdříve, ba především, věnovat pozornost koncepci knihy.

Její jádro tvoří dvě nestejně rozsáhlé části. První tvoří zdánlivě „suchý“ chronologický výčet událostí od 9. století (to bylo ovšem možno spolu s oběma následujícími věky shrnout jen sumárně) až do roku 1529 (s. 17–205). Až od první poloviny 12. století (1137) začíná vlastní, nejdřív ovšem nesouvislá řada interních městských událostí, či skutečností širšího dosahu, které se ve Vídni odehrávaly či měly na město bezprostřední dopad. Autoři v úvodu (s. 11) deklarují, že tyto jevy nemají zůstat izolovanými hláškami, nýbrž prostřednictvím pravidelných odkazů na literaturu se jim má dostat širšího historického zázemí zasazovaného do obecnějších souvislostí. Vznikají tak často až malé analytické exkurzy.

Při probírání se tímto materiálem ale s překvapením zjišťujeme, že v partii do roku 1260 tomu tak (snad s jedinou výjimkou) bohužel není vůbec, takže příslušné listiny či kronikářské zmínky, resp. jejich autory či edice je třeba často dost namáhavě hledat. Skoro čtenář nabývá dojmu, že se na tuto partii jakoby „zapomnělo“. Ale i jinak jsou tyto odkazy často velmi skoupé, ač by užitečný petit ještě leccos bez výraznějšího nárůstu rozsahu stihl dodat a čtenář by to uvítal. Podstatou věci je dáno, že více než polo-

vina textu je věnována 15. a počínajícímu 16. století. Většinou tam jde o časově více či méně fixované události, zachycené zejména v diplomatickém či kronikářském materiálu. Že se mnohé z nich úzce propojují s českými dějinami (zajetí Václava IV. v roce 1402–1403, ale i řada dalších jevů a okolností: Přemysl Otakar II., Karel IV., Jeroným Pražský a husité, Jiří z Poděbrad, Praha a univerzita aj.) se rozumí samo sebou.

Když si tak autoři, pokud jde o chronologický výklad, uvolnili ruce, obrátili pozornost k jednotlivým fenoménům vnitřních dějin města, které nazvali *Analysen* a rozdělili je do celkem osmi okruhů. Aby se zřetelně ukázal záměr autorů a to, jak naplňují vídeňské dějiny, dovolím si ocitovat jimi vytčené okruhy v originálním znění, abych pak navázal jejich příležitostným určitějším rozvedením.

1) *Grundlagen unseres Wissens*. Jde o stručnou charakteristiku tří základních výkladových východisek, totiž pragmatického – diplomatického materiálu, vyprávěcích pramenů včetně autobiografických a deníkových textů a posléze pramenů obrazového charakteru. Odkazy na literaturu a edice zde takřka nepřicházejí, takže je třeba obracet se tu i v následujících skupinách, k časově dosti náročnému hledání. Rozsáhlý seznam literatury je totiž sestaven v jedné alfabetické řadě a nerozlišuje mezi vindobonensii a literaturou srovnávací, ani nepostupuje podle věcných hledisek.

Ale ani pak nemusí být čtenář vždy uspokojen. Jen jeden příklad. Tak zájemce o vídeňskou městskou diplomatiku nenachází např. práce Ivo Luntze o vídeňské radní listině z roku 1917, vydané dokonce v publikacích vídeňského městského archivu. Protože se ale i jinak setkáváme s pracemi z doby před 2. světovou válkou jen spora-

dicky, zřejmě jde mlčky o výraznou orientaci na literaturu novější s předpokladem, že ta tu starší reflektuje v dostatečné míře, Stručný přehled vývoje historického bádání by čtenář také uvítal.

2) *Stadtraum*. Sleduje vznik města a jeho výstavbu jak světskou, tak církevní, a to včetně předměstí a nezapomíná ani na komunikační stavby, i když těm se věnuje větší pozornost i v oddíle následujícím.

3) *Von Werkleuten, Schaffern und Schulmeistern*. Zde se obrací pozornost k technické a sociální infrastruktuře města včetně špitálů a školství. Pokud jde o univerzitu, je třeba se obrátit k jejím osudovým datům (tj. zejména 1365 oder 1384) a upozornit na to, že Lackner 1997 byl nahrazen Lacknerem 2013. A Aschbach či Kink ze „staré gardy“ by snad také v bibliografii chybět neměli.

4) *Stadt und Stadtherr*. Začíná se excerpcí itinerářových údajů, ke slovu ale přicházejí zejména hospodářské kontakty. Dozvíme se i řadu dalších zajímavých informací např. k poklesu počtu obyvatelstva aj.

5) „*Alle die Rechte und die guten Gewohnheiten*“. Text navazuje bezprostředně na předchozí kapitolu interpretací privilegií, aby navázal na dvě podstatné otázky městského života, totiž právo a jeho aplikaci ve správě a soudnictví.

6) *Wienerinnen und Wiener*. Důležitou pozornost autoři věnovali struktuře městského obyvatelstva od plnoprávných měšťanů až k židům a zástupcům „méně početného“ obyvatelstva.

7) *Stadtwirtschaft*. Nastiňuje vztah hlavních dvou, resp. tří hospodářských aktivit, počínaje vinařstvím přes obchod až k řemeslům a službám.

Posléze 8) *Stadtleben*. Tento oddíl prezentuje každodennost ve všech jejích formách včetně krizových (mory) situací.

Bibliografii již byla věnována pozornost, je tedy třeba říci pár slov o rejstříku, který svým rozsahem přesahujícím sto stran petitu je jednou z nepominutelných partií knihy. Autoři tu spojili jména osobní s místními a šli opravdu do detailů. Technická redakce se však příliš nevyznamovala, a tak informace, zejména pokud šlo o hnízdovitá hesla, do značné míry splývají vizuálně s jednotlivinami (na úkor přehlednosti není ani tu, ani v textu užito živých záhlaví). Zřetelnější zpřístupnění by si zasloužilo již samo heslo Wien, které má ca 70 sloupců, podává významné svědectví a takřka prosopografii města. Na konec jedna perlička: Tiskařský šotek udělal v bibliografii s. 407 z Andrey Stieldorfové Ondřeje Stieldorfa.

Aby ale nevznikl mylný dojem. Jde o práci v oblasti městské problematiky významnou, ne-li průkopnickou. Přispívá nemalým dílem ke studiu srovnávacích dějin městského stavu v evropském středověku a je i pro českého čtenáře inspirativním počinem.

Ivan Hlaváček

Robert-Tarek FISCHER

Österreichs Kreuzzüge. Die Babenberger und der Glaubenskrieg 1096–1230

Wien-Köln 2021, Böhlau Verlag, 232 s.

+ řada vyobr v textu,

ISBN 978-3-205-21376-5.

Křížovým výpravám je světovou historiografií věnována stále velká pozornost, její proniknutí se ale doslova vymyká jedinovým možnostem, a tak zřejmě nikdy nebude konec přehledným pracím, které se snaží o podání současného stavu poznání. Mezi nimi vyniká opakovaně dotiskované dílo Hanse Eberharda Mayera, opřené o doslova neskutečnou autorovu ediční i analytici-

kou práci. Ale přesto zdaleka ne všechny možnosti prohloubení našeho poznání jsou vyčerpány. Nejen případné, byť asi ne příliš pravděpodobné nové prameny, ale zejména „nová čtení“ pramenů známých a klade ní nových otázek mohou vést dál. A o to se snaží i předkládaná práce Fischerova.

Že už v titulku knihy stojí jméno v rakouské marce vládnoucího rodu, naznačuje jeho rozhodující úlohu v rakouské účasti v první a nejvýznamnější vlně pěti křížových výprav v rozmezí konce 11. a první čtvrtiny 13. století. Fischer svižným perem probírá v chronologickém pořadí všech pět výprav a v nich podtrhává roli Babenberků, o nichž konstatuje, že prakticky nebylo žádné z těchto pěti výprav, v nichž by s Babenberky nebyly spojeny mimořádné události.

Tak už v té první to byla výrazná účast vdovy po Leopoldu II. Idy z Formbachu – Ratelnbergu, která sdílela všechny útrapy s vojskem. O jejich případných specifických iniciativách se ovšem nedozvídáme nic. Po bitvě u Herakleie v Anatolii, která vlastně ani nebyla bitvou, protože křižáci byli překvapeni a rozprášeni při odpočinku, se po ní ostatně ztrácejí všechny stopy. Latinským kronikářům tak byl dán prostor pro nejrůznější dohady. I další Babenberkové měli větší či menší podíl na jednotlivých křížových výpravách včetně té nejbolestnější – proti Albigenským, i když se k ní Leopold VI. připojil až po jejím oficiálním závěru.

Defilují tak před námi zejména Jindřich II. Jasomirgott, Leopold V., Friedrich I. a Leopold VI., přičemž je vymezován jejich menší či větší podíl na jednotlivých taženích. Tu jde v podstatě o věci známé. Ale závěrem přichází dvacetistránková kapitola, která je svým způsobem jistým novem. Autor v ní podává jakési shrnutí významu křížových výprav pro tehdejší Rakousko a jeho poli-

tický, hospodářský (zejména jde o obchod) a kulturní vývoj. Že tu dominují Vídeň a Vídeňské Nové Město, není překvapením. Ale jde tu i o některé politické momenty a o jejich význam pro vnitřní a správné dějiny země.

Fischer se zapojuje i do diskuse o rodišti Waltra von der Vogelweide, který je mj. autorem tzv. *Palästina Lied* a jehož původ není bezpečně znám. Fischer se opatrně kloní k tomu rakouskému, ale překvapivě v tomto kontextu vůbec nezmiňuje důležitou indicii, jíž jsou cestovní účty pasovského biskupa Wolfgera z Erly (v edici H. Hegerové). To, že autor v „rodokmenu“ babenberských křižáků (s. 8) udělal z manželky Leopolda IV. Marie dceru českého „krále“ Soběslava (I.), stačí jen zmínit. Poznámkový aparát, seznam literatury a samostatné rejstříky osob a míst uzavírají tuto informativní a nenáročnou knihu.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Klaus-Dieter HERBST
*Biobibliographisches Handbuch der
Kalendermacher*

Bd. 1: Einführung und Verzeichnisse, 408 s., ISBN 978-3-941563-21-6.

Bd. 2: Kalendermacher Achalm – Heldvader, 502 s., ISBN 978-3-941563-22-3.

Bd. 3: Kalendermacher Heller – Reinstein, 502 s., ISBN 978-3-941563-23-0.

Bd. 4: Kalendermacher Reisacher – Zorawsky, 504 s., ISBN 978-3-941563-24-7.

Jena, Verlag HKD 2020, 4 Bände,
ISBN 978-3-941563-26-1.

Čtyřdílná Biobibliografická příručka tvůrců kalendářů je výsledkem devatenáctileté

práce Klause-Dietera Herbsta s podporou odborníků z institucí po celém Německu. První ze svazků obsahuje úvodní studii, soupis pramenů a literatury a vysvětlivky k sekci kalendářů v rámci internetového portálu ThULB Jena. Další tři svazky jsou biobibliografickou encyklopedií osob, které přispěly k vydání kalendářů (dále tvůrci) v německém kulturním prostoru od 16. do 18. století.

Úvodní studie podrobně popisuje cestu, kterou bylo nutné ujit pro zprovoznění online databáze kalendářů,¹ která se stala podkladem pro prezentovanou publikaci. Herbst pracoval od roku 2002 na několika projektech, díky kterým shromažďoval materiály pro publikaci na téma kalendářů a osobností jejich tvůrců. Nasbíral údaje o 15 000 exemplářích kalendářů (jde o typ zvaný v němčině Schreibkalender)² a jejich tvůrcích. V úvodní studii je jako tvůrce kalendáře definována osoba, která dala podklady ke kalendářové, astronomické a astrologické části a zpracovala údaje, případně je odevzdala tiskaři nebo vydavateli a získala za něj honorář. Od poloviny 16. století se k výše zmíněnému přidává autor informativní, zábavné a poučné části kalendáře, od 17. a 18. století též autor textů sloupků. V poslední třetině 17. a v 18. století není již autorem kalendáře jedna osoba, ale kalendář je výsledkem činnosti redakce, kde panovala dělba práce podle povahy činnosti. Úvodní studie popisuje vývoj kalendářů od poloviny 15. do konce 18. století. Kalendáře v tomto období plnily kromě primár-

1 Databáze je dostupná na adrese <https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=startseite> (15. 9. 2021).

2 Do češtiny někdy též překládáno jako psací kalendář. Jedná se o typ kalendáře, který má ve svazku všité vakanty na poznámky.

ní úlohy orientace v kalendářním roce též úlohu zatím neexistujících časopisů. Byly místem pro výměnu názorů a prezentaci různých informací (například astronomické a astrologické údaje včetně polemiky o jejich správnosti). Podrobně je rozebírána otázka osob, kterým byly kalendáře určeny a které je kupovaly (*Käufer*). Pro zvýšení zájmu o konkrétní kalendáře byli kupující často zmiňováni již v samotném titulu. Do 17. století byly kalendáře všeobecné, určené zájemcům ze všech vrstev, často uvozeny určením „dem gemeinen Mann“ (tento pojem a jeho vývoj v 16.-18. století je podrobně vysvětlen na s. 67–70). Od poloviny 17. století se objevují i kalendáře určené konkrétním skupinám kupujících – pro „vzdělané“ (obsahovaly stati z oblasti přírodních věd a historicko-politické události), a pro „méně vzdělané“ (ty obsahovaly hádanky a veselé příběhy).

Úvodní studie obsahuje i výběr statistických dat, jako jsou výše nákladu kalendářů a výše honorářů vyplacených jejich autorům. V obou případech jsou z pramenů známy konkrétní příklady, které ale nedovolují plnohodnotné srovnání z časového ani teritoriálního hlediska, protože pro tuto oblast neexistují ucelená data. Dají se zjistit pouze z náhodných zdrojů jako je korespondence, údaje o objednávkách, počty okolkovaných kalendářů a podobně. Při interpretaci je vždy nutné brát v potaz konkrétní situaci, ke které se údaj vztahuje, což také autor důsledně činí.

Poslední část prvního svazku tvoří poznámky a rejstříky ke svazkům 2–4. Tato část publikace zahrnuje jak rejstřík autorů se samostatným heslem (kterých je většina), tak rejstřík autorů bez samostatného hesla, k nimž měl autor k dispozici obvykle naprosté minimum informací. Lze očeká-

vat, že v budoucnu bude výzkum pokračovat a řadu bílých míst se podaří postupně zaplnit.

Jádrum publikace jsou svazky 2–4, které obsahují 781 abecedně seřazených hesel (medailonů) tvůrců kalendářů z německé kulturní oblasti. Díky tomu, že autor respektoval tuto oblast a nesnažil se vymezit oblast zájmu geograficky ani národnostně, lze mezi hesly nalézt osobnosti pocházející a působící téměř v celé střední Evropě, například na území dnešního Polska, České republiky nebo Švýcarska. Medailony těchto osob jsou zpracovány stejně pečlivě včetně všech jejich děl, a to i těch, které s kalendáři a Německem nesouvisí. V medailonech jsou citované i tituly v jiných jazycích než v němčině a obligátní latině, nalezneme zde například i kalendáře francouzské, maďarské, polské nebo české, oblast zájmu není omezena ani jazykovým hlediskem.

Jednotlivá hesla obsahují nejdříve životopisná data a v některých případech podobiznu. Jako další údaj v pořadí je uvedeno období, po které vycházel alespoň jeden kalendář spojený s tímto tvůrcem, včetně údaje, od koho nebo kdo vydávání převzal. Následují životopisné údaje, za nimi jsou uvedeny všechny tituly kalendářů včetně jejich datace a poté všechny ostatní tisky autora, poté poznámkový aparát – bibliografie, odkazy na tematické portály, kde má autor také záznam (například CERN, VD16 atd.), přehled dohledaných exemplářů kalendářů ve světových knihovnách včetně signatur a odkaz na online verzi konkrétních exemplářů kalendářů. Pro úplnost je u některých autorů uvedena citace z pramenů – z konkrétního kalendáře, korespondence autora nebo dobové literatury. Posledním údajem u každého hesla

je datum vytvoření a datum poslední aktualizace. Trochu překvapivě ale medailony neobsahují odkaz na elektronickou podobu hesla v databázi.¹

Publikace Klause-Dietera Herbsta poskytuje ucelený pohled na osobnosti tvůrců kalendářů v období od 16. do přelomu 18. a 19. století. Jedná se o jedinečné dílo, neboť údaje o tvůrcích kalendářové literatury se vyskytují často sporadicky nebo jako poznámka u jiných témat. Téma kalendářové literatury nepatřilo a nepatří do centra zájmu badatelů zabývajících se raně novověkými nebo moderními dějinami. I když stěžejní částí této publikace je přehled medailonů autorů, úvodní studie poskytuje zajímavý náhled do vývoje kalendářů a naznačuje, jaké (nejen statistické) výstupy lze z databáze tvůrců kalendářů v budoucnu získat. Díky souběžné existenci elektronické databáze se dá předpokládat, že ani po vydání této publikace není výzkum kalendářové literatury v německé kulturní oblasti zcela uzavřen. To je patrné při nahlédnutí do aktuální verze elektronické databáze, kde některá hesla byla od vydání publikace již aktualizována. Je také možné, že se tak stalo právě na základě ohlasu vydané publikace.

Zdenka Bosáková

Josef HRDLIČKA – Jiří JUST –
Petr ZEMEK (edd.)

*Evangelické církevní řády pro šlechtická
panství v Čechách a na Moravě
1520–1620*

(= Documenta res gestas Bohemicae
saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia.

Series B, sv. 8 / Prameny k českým
dějinám 16.–18. století)

České Budějovice, Historický ústav
Filozofické fakulty Jihočeské univerzity,
České Budějovice 2017, 497 s.,
ISBN 978-80-7394-679-1.

Církevní řády patří mezi důležité dokumenty, jež umožňují detailnější vhled do náboženských dějin a praxe v konkrétních místech. I přes jejich nesporný význam jim však až donedávna nebyla v českém prostředí věnována systematická pozornost. Kritická edice, v níž se autoři zaměřili na církevní řády určené pro některá panství nekatolických šlechticů v Čechách a na Moravě v době předbělohorské, proto představuje důležitý krok na cestě k postupnému zaplnění této mezery.

V rozsáhlé úvodní studii autoři shrnou jak dosavadní stav bádání, tak i vysvětlují význam šlechtických církevních řádů. Upozorňují přitom, že při konfesionalizaci poddaných nebylo vydávání řádů tím hlavním nástrojem, jímž zůstával v první řadě důsledný výkon patronátního práva. Do edice byly zařazeny církevní řády v užším významu, tedy písemnosti, jež vznikly za účelem církevní správy a formování náboženské praxe. Příbuzné prameny, kterými jsou např. listiny postupující patronátní právo městským radám, či školní řády, zde zpřístupněny nejsou, ačkoliv někdy bývají také nepřesně označovány jako církevní řády.

1 V elektronické verzi databáze jsou hesla ve stejné podobě jako v tištěné podobě, ale schází zde poznámkový aparát.

Následně se v jednotlivých oddílech autoři zabývají jednotlivými panstvími, pro která byly editované řády vydávány. U Šliků jsou tu shrnuty jejich kontakty s Martinem Lutherem a wittenberskou reformací, podpora reformačního učení na šlikovských panstvích, ale i nepřijemnosti, které to pro Šliky přinášelo. Pozornost je pak věnována církevnímu řádu, který v roce 1551 sepsal Johannes Mathesius pro jáchymovskou městskou obec. Důležité je upozornění, že ze všech zde editovaných řádů má právě Mathesiusův nezřetelnější věroučnou linii.

V případě prostějovského panství Pernštejnů jsou sledovány konfesní proměny od konce 15. do začátku 17. století. I přes vliv nových konfesních proudů zůstávala zdejší fara až do 50. let 16. století utrakvistická, ve zmíněném období však došlo k přerušování jejích vazeb s dolní konsistoří. Roku 1558 vydal Vojtěch z Pernštejna církevní řád, který byl součástí jeho snahy o reformu církevní správy a o sjednocení nekatolických konfesí. Autoři upozorňují na kritiku zejména ze strany Jednoty bratrské, která se cítila být podobnými aktivitami ohrožována. Nejen v tomto případě tak prameny bratrské proveniencí zachycují okolnosti vzniku takových dokumentů.

Širší kontext vzniku a uplatnění tohoto i dalších církevních řádů, např. pro Uherský Brod, Velké Meziříčí (později Sádek a Třebíč) a další místa, ukazuje na problematiku a nestabilní vazby mezi jednotlivými konfesemi a na soupeření mezi nekatolickými proudy, které si mnohdy žárlivě střežily svůj prostor. Situaci komplikovaly též názorové rozdíly mezi různými proudy i uvnitř jednotlivých konfesí.

Tento problém je zmiňován např. v souvislosti s Velkým Meziříčím, které bylo orientováno na filipistický proud luterství,

kteřý však neuznávala vrchnost a duchovní, vyznávající luterskou ortodoxii. V případě Bruntálu (1591) je poukázáno na ojedinělé podrobnosti. Tento řád totiž kupříkladu stanovoval, že v létě má kázání trvat alespoň hodinu, při sňatku zase byla vyžadována individuální zpověď (kolektivní vyznání hříchů nebylo považováno za dostačující).

U Smiřických je dokumentován vliv reformace na české utrakvistické prostředí. Jediný příklad církevní reformy podle české konfese představuje pacovský řád (1581), vydaný Španovskými z Lisova, a znění tohoto dokumentu je známo rovněž jen z pramenů Jednoty bratrské. Další ojedinělost je pak zmíněna ještě v souvislosti s církevním řádem pro panství Rokytnice v Orlických horách, v němž jsou jako v jediném zde editovaném prameni uvedeny fyzické i peněžité tresty.

Autoři na zmíněných příkladech demonstrují roli církevních řádů jako jednoho z prostředků autonomní konfesní politiky na jednotlivých panstvích. Cílem některých z nich nebyla jen úprava náboženských poměrů v konkrétní lokalitě, ale v případě Moravy i snaha o vytvoření vyšší organizace evangelické církevní správy. Z popisu dějin jednotlivých panství a osudů vydávaných listin i duchovních je zřejmá též proměnlivost konfesní orientace, která byla dána specifickým právním rámcem a realitou.

Jádro publikace představuje kritická edice církevních řádů, zpracovaná formou transkripce podle zásad ediční praxe obvyklé v posledních desetiletích. Předlohami byly buď původní rukopisy či tisky, nebo jejich opisy, které vznikly nedlouho po vydání. Celkem je zde zpřístupněno 22 církevních řádů v českém, latinském a německém jazyce. Dokumenty jsou tu zastoupeny jediným výskytem, výjimkou je však řád pro

Velké Meziříčí (zařazen pod pořadovým číslem 8), u něhož byly do edice zahrnuty jak původní varianta (1576/1581), tak i německý a latinský tištěný překlad (oba z roku 1581) a pozdější německý překlad (1584), rovněž tištěný.

Edice evangelických církevních řádů českých zemí z předbělohorské doby představuje důležitý přínos hned v několika ohledech. Tím prvním je samotné zpřístupnění dokumentů k širšímu badatelskému využití. Kromě toho však kniha významně doplňuje obraz konfesně komplikované reality na našem území, a to jak z hlediska dějin konkrétních míst, tak i z pohledu snah o ustavení nových forem církevní správy mimo oficiální rámec horní a dolní konsistoře. Cenné jsou rovněž poznatky o sporech mezi konfesemi, které byly iniciovány mj. i vydáváním těchto řádů a jejich uplatňováním. Reflexe kritických postojů mimo evangelické prostředí, jejichž prameny pocházejí často z prostředí Jednoty bratrské, přispívají ke komplexnímu zasazení editovaných řádů a možností jejich reálného uplatnění a dopadů do rámce předbělohorské epochy.

Lukáš M. Vytlačil

Petr DANĚK – Martin HORYNA (ed.)
Dvojsborová moteta rudolfínské Prahy. Antologie osmihlasých motet z českých rukopisů a tisků

(= Clavis Monumentorum Musicorum Regni Bohemiae Series A VI)

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2020, XVI + 142 s., ISBN 978-80-87773-73-4.

Hranice zájmu kulturní historie jsou fluidní. Přinejmenším občas je třeba připomenout, že do tohoto rámce patří také

kultura hudební, která má samozřejmě vlastní bohatou, někdy úzce odbornickou publikační základnu – snad i proto většínou nepovšimnutou „skutečnými“ historiky. Jak ale jinak komplexně pojmut osobnosti, jako byl Jiří Karolides z Karlšperku (1569–1612), humanista, literát a skladatel? Právě z jeho knihovny se v Národní knihovně ČR v Praze dochoval konvolut Se 1337. Obsahuje čtyři hlasové knihy: dva díly dobové, nesmírně oblíbené antologie motet italských skladatelů *Sacrae cantiones* (Norimberk 1585) a *Continuatio Cantionum sacrarum* (Norimberk 1588) a především rukopis, postupně vzniknuvší na samém přelomu 16. a 17. století. V něm je zapsáno osmnáct převážně osmihlasých dvojsborových motet. „Carolidův konvolut tak představuje jeden z nejkompletněji dochovaných rukopisných pramenů k dějinám hudební kultury předbělohorského období.“ (s. VII)

Tato památka patří do kontextu módní hudební vlny konce 16. století, kdy z Itálie do Čech přicházela – jako hudební tisky nebo jako repertoár migrujících hudebníků – řada děl duchovní vokální polyfonie, určená pro více sborů. Dokládá velmi rychlou a muzikálně kvalitní recepci tohoto stylu. Editoři si cení především vlastních Carolidových kompozic (*Confitebor domino nimis in ore meo, Augustine sacros thalami intrature penates*) a nejstaršího dochovaného zápisu celoevropsky oblíbeného vánočního moteta varhaníka Rudolfova dvora Charlese Luythona *Dies est laetitiae*.

Carolidův rukopis obsahuje notaci jen části hlasů, ale zachycuje skladby v takové podobě, která umožňuje jejich doplnění z jiných pramenů nebo dokonce dokončení, které poté umožní provádění těchto skladeb. Dvěma dnes zřejmě nejzkušenějšími

znalci této hudební epochy připravená edice zachycuje devět z celkem osmnácti kompozic na duchovní, resp. moralistní texty. Převažuje latina, ale v konvolutu je podstatný, v edici poloviční, podíl písní v češtině, a to zejména s texty k památce Jana Husa a Jeronýma Pražského. K nim je do edičního svazku připojen osmihlasý *Dialogismus octo vocum de amore Christi sponsi* zpěváků císařské kapely Francisca Sale, skladba vydaná u Jiřího Nigrina v Praze roku 1598.

Cílem dvojjazyčně (česky a anglicky) vypravené edice není jen vědecké zpracování pozoruhodné památky, ale i provozování zpřístupněných skladeb. Martin Horyna proto do ediční části rekonstruoval též nedochované hlasy zpřístupňovaných skladeb. Podány byly i pokyny k jejich provedení. Skladby nebyly určeny pro masu zpěváků, nejlépe proto zní v komorním provedení. Spíše než na efektní polyfonní stereofonii dávali dávní komponisté důraz na hudební dialog, zvýrazňující textově klíčové pasáže písní.

Jiří Pešek

19. a 20. století

Rupert KLIEBER (Hrsg.)
*Die Bischöfe der Donaumonarchie
1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches
Lexikon*
**Band I. Die röm.-kath. Kirchenprovinzen
Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich
Ungarn**

Berlin, Duncker and Humblot 2020,
661 s., ISBN 978-3-428-15648-1.

Tento biografický historický velkoprojekt má své počátky už v osmdesátých letech 20. století, když dlouholetý rektor Collegio

Teutonico del Campo Santo v Římě Erwin Gatz vydal *Bischöfe der deutschsprachigen Länder von 1785/1803 bis 1945* a do roku 2003 dopsal hesla do dalších pěti dílů *Die Bischöfe des heiligen Römischen Reiches* pro léta 1803 až 2001. Na přelomu tisíciletí se k tomuto projektu připojilo Istituto di Storia Sociale e Religiosa v Gorizii, jmenovitě historik náboženských dějin Karl Heinz Frankl a s ním i 270 absolventů rakouských světských seminářů. Projekt byl posléze rozšířen na celou podunajskou monarchii a obdržel zastřešující jméno „Frintaneum“ na počest dvorního faráře a posléze arcibiskupa Jakoba Frinta, který v roce 1816 ve Vídni založil se souhlasem císaře Františka I. seminář pro vyšší vzdělávání duchovních (Frintaneum neboli Augustineum neslo oficiální název „K. u. K. höheres Weltpriesterbildungsinstitut zum hl. Augustin“).

Zapojení Frintanea do projektu mělo zásadní význam, neboť badatelům zajistilo bezproblémový přístup do Vatikánského tajného archivu. Do projektu byli posléze zapojeni historici náboženských dějin z „provincií“, jmenovitě pak Liliana Frarrari (Lombardie), Valentina Cicilot z Benátska, Ivana Horbec z Chorvatska, Emilia Hrabovec ze Slovenska, Jaroslav Šebek z Česka, Oleh Turij z Ukrajiny a Péter Tusor z Maďarska. Ti zorganizovali početné národní týmy, které začaly mapovat na padesát římsko-katolických diecézí a patnáct řecko-katolických patriarchátů bývalé habsburské monarchie.

Mezi výše zmíněnými Gatzovými biografickými lexikony a nyní vydaným prvním dílem Frintanea vězí nebetyčný odborný rozdíel, který spočívá v koncepci hesel, jejich archivním a historiografickým ukotvení a v neposlední řadě v pečlivé centralizované redakci. Z biogramu, který se podobal

historické skice, se stalo vědecké dílo, které se snaží srovnat národně historiografické a autorské stylistické rozdíly důkladnou nezávislou redakcí. Jak píše vydavatelé k úvodu prvního dílu: z povšechného „biskupského lexikonu“ se stal „amtsbiographisches Handbuch“, tedy úřední příručka, kde jsou životopisy jednotlivých biskupů řazeny podle příslušnosti k diecézi a zaštiťeny obsáhlou literaturou i prameny včetně vysokoškolských odborných prací. Každé heslo má stejnou vnitřní strukturu (sociální původ, církevní kariéra, spirituální pozadí, mimocírkevní zájmy, popřípadě církevní a světská vyznamenání).

První díl tohoto biografického lexikonu věnovaný třem uherským arcidiecézím (Ostřihom/Gran, Kalocsa-Bacs, Jager/Eger/Erlau) dává nahlédnout nejen do personálního profilu těchto diecézí a v úvodu i do jejich dějin, ale především do způsobu práce redakce lexikonu, ale i do polygrafické struktury díla, které se nebrání uveřejnit barevné fotografie biskupských protagonistů a černobílé fotografie intronizačních slavností. Jak už bylo výše zmíněno, česká historiografie má v tomto ambiciózním projektu zastoupení v osobě Jaroslava Šebka.

Milan Hlavačka

Dagmar WINKLEROVÁ –
Markéta KRÍŽOVÁ (eds.)

Alois Richard Nykl: Present-Day Mexico

Prague, National Museum 2019, 333 s.,
ISBN 978-80-7036-607-3.

Josef Ženka, největší znalec díla lingvisty světové pověsti známého zejména svými arabistickými pracemi, Aloise Richarda Nykla, nalezl při pořádání jeho písemností v archivu Náprstkova muzea rozsáhlý ruko-

pis, věnovaný problematice Mexika. Upozornil na něj pražské iberoamerikanisty, pro něž se tato informace okamžitě stala impulsem k rozhodnutí text prostudovat a pak vydat. Dagmar Winklerová a Markéta Křížová připravily jeho příkladnou edici, doplněnou třemi rozsáhlými studii. Autor první z nich, Josef Ženka, shrnul výsledky svého studia života a díla Aloise Richarda Nykla, autor druhé, mexický antropolog José Luis Escalona Victoria, připravil text o Nyklově pobytu v Mexiku a Markéta Křížová nakonec představila obraz Mexika v české společnosti devatenáctého a dvacátého století, jak ho nabízeli cestovatelé z českých zemí.

Nyklův popis Mexika není běžnou deskripcí cestovatele a už vůbec ne turisty. Český jazykovědec a polyglot se poprvé dostal do této latinskoamerické země ještě za porfirátu v roce 1907, kdy zde dva roky pracoval jako cizojazyčný korespondent zahraničních firem, přičemž se ovšem intenzivně věnoval svým jazykovým studiím jak v terénu, tak v místních kulturních institucích. Navštívil přitom řadu historických míst, jejichž dějiny si předem nastudoval a své zkušenosti a vědomosti potom zprostředkoval v článkách pro čechoamerické časopisy, s nimiž udržoval pravidelný kontakt jakožto s celou čechoamerickou komunitou.

Opakovaně pak navštěvoval Mexiko ve dvacátých letech, kdy kromě jiného studoval mayskou kulturu na Yucatanu, shromáždil zde také bohatou fotodokumentaci, pátral ale též po českých stopách v regionu. Pracoval navíc s přestávkami na rozsáhlém textu o Mexiku, který se posléze zachoval v několika verzích. Nykl je opakovaně nabízel různým nakladatelům, nikdy však neuspěl, a nakonec se jedna z podob rukopisu stala textem, jež vydaly v roce 2019 Winklerová a Křížová. Přestože

Nykl projedil téměř celý svět, měl zvláštní vztah k Mexiku, o čemž svědčí opakované návštěvy této země. Patrně zdravotní důvody jej však nakonec vedly k rozhodnutí zůstat natrvalo ve Spojených státech, kde také v roce 1958 zemřel. Dlouhodobý pobyt a pak smrt v emigraci přispěla k tomu, že Nykl i jeho dílo zůstalo české veřejnosti, dokonce i odborné, téměř úplně neznámé a tento stav v poslední době změnilo vlastně teprve neutuchající aktivity Josefa Ženky.

Editorky Nyklova spisu o Mexiku zařadily do publikace desítky fotografií z Nyklova archivu, a rozšířily tak informace pečlivého pozorovatele o další dimenzi. Celá edice potom jen potvrzuje známý fakt, že české archivy neobsahují jen nepřehledné množství materiálu k národním dějinám, či historii regionu, ale také důležité fondy k událostem a kultuře mimoevropského světa.

Josef Opatrný

Jiří ŠOUŠA jr.

Právní úprava amnestie v letech 1918–1953 v českých zemích

Pelhřimov, Nová tiskárna 2019, 432 s., ISBN 978-80-7415-192-7.

Práce je inspirativním pohledem na problematiku amnestie v Československu od vzniku republiky po počátek padesátých let. Nesleduje přitom jen právní úpravu či obsah amnestií, ale zejména jejich realizaci v historickém kontextu. Právě mimo-právním souvislostem věnuje autor velkou pozornost, a umožňuje tak lépe pochopit pohnutky vyhlášení jednotlivých amnestií a jejich reflexi společností či jejich segmenty v různých momentech dějinného vývoje a společenských souvislostech. Zařazení amnestií do časové linie a konkrétní histo-

rické situace je významnou pomocí čtenáři, jemuž možnost komparace otevírá možnost plastičtějšího chápání problému.

Šouša kombinuje závěry domácí i cizojazyčné odborné literatury s demonstrací konkrétních případů a analýzou příslušné právní a historické literatury odrážející odborné i laické diskuse o institutu amnestie. Činí tak jak pro období demokratického, tak nedemokratického režimu a inkorporuje do analýzy i situaci za protektorátu, který byl z hlediska práva, a nejen práva, vybočením z cesty, na niž vstoupilo Československo v roce 1918. Autor při uvažování o amnestii nevznáší jen často zejména publicisty prezentovanou pochybnost, zda institut amnestie není jen dědictvím monarchie, ale srovnává situaci v Československu se zahraničím. Práce tak není jenom dílem, které ocení právní historici a experti pro srovnávací studie v oblasti práva, ale jistě bude inspirací pro širší diskuse o užitečnosti zachovat institut amnestie i v budoucnosti.

Josef Opatrný

Tomáš NIGRIN

Od nepostradatelnosti ke stagnaci? Železniční odvětví v Československu v 70. a 80. letech 20. století

Praha, Dokořán 2020, 267 s., ISBN 978-80-7363-993-8.

Historik Tomáš Nigrin z Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy se intenzivně zabývá nejen německými dějinami (monografie *Izolovaný ostrov. Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi*), ale též dějinami dopravy a dějinami železnic (kolektivní monografie *Železniční reforma v Němec-*

ku). Kromě toho se specializuje na aktuální problematiku spojenou s vysokorychlostními tratěmi, přičemž analyzoval například protisoutěžní chování společnosti Deutsche Bahn, regionální železniční dopravu na českém, rakouském a německém dopravním trhu, metodiku hodnocení významu regionálních terminálů vysokorychlostních tratí či principy dopravní obslužnosti ve Spolkové republice Německo a v Rakousku.

V roce 2018 publikoval časopiseckou studii *Planned stagnation? The economic plan vs. reality in the Czechoslovak railway sector of the 1970s and 1980s*, ve které se zabýval pozicí železničního sektoru v centrálně plánované ekonomice v Československu v 70. a 80. letech 20. století. Ve studii zdůraznil, že sektor ztratil nadřazené postavení vůči silniční dopravě a vykazoval zjevné známky stagnace, přestože velká část ekonomiky byla na železniční dopravě závislá. Rovněž prokázal, že pozice železniční dopravy se během dvou desetiletí oslabila a země postupně ztratila iniciativu v modernizaci železničního sektoru.

Širší prostor této problematice věnoval T. Nigrin v odborné monografii *Od nepostradatelnosti ke stagnaci? Železniční odvětví v Československu v 70. a 80. letech 20. století*, která vyšla v roce 2020 v nakladatelství Dokořán. Cílem byla detailní analýza proměny hospodářských podmínek, nárůstu konkurence v podobě silniční dopravy a těžkostí československé ekonomiky, které odvětví přivedly na konci 80. let do hluboké stagnace. Analýza se soustředila na aktéry a instituce, vnitřní mechanismy odvětví a analýzu jeho stavu, respektive nejvýznamnější oblasti, kde se projevovaly slabiny systému. Cílem bylo potvrdit, že komunistická dopravní politika vyústila v ustrnutí želez-

ničního sektoru a k vyprázdnění jeho vnitřních rezerv.

Knihy je členěna na úvod, čtyři kapitoly a závěr. V úvodu autor obsáhle popisuje zvolené otázky i hypotézy a zmiňuje „bludný kruh“ zhoršující se efektivitu a klesající úroveň služeb železnice v pozdní komunistické éře. Za velmi důležitou část analýzy dopravní politiky považuje i detailní srovnání vývoje železnice a automobilové dopravy. Metodologicky se autor odvolává na analytický přístup a definici dopravní politiky jako souboru aktivit státu a aplikuje na ni teorii tří úrovní (dimenze) politiky – polity, policy a politics. V první kapitole je shrnuto hodnocení železniční dopravy v samostatném československém státě, tedy po roce 1918. Autor poté vysvětluje základní okolnosti, kterým čelil komunistický režim v dopravní politice po roce 1970. Cenná a velmi zajímavá je část hodnotící ostatní dopravní odvětví, včetně počtů motorových vozidel, motorizace společnosti a vývoje lodní a letecké dopravy.

Ve druhé kapitole Nigrin analyzuje aktéry a instituce dopravní politiky železničního odvětví, tedy aktéry a instituce, centrální plán a zahraniční železniční dopravní politiku. Autor mimo jiné konstatuje, že stranické orgány se železniční dopravou zabývaly stále méně, což mimo jiné souviselo i s federalizací státu a ustavením federálního ministerstva dopravy. Velmi zajímavé je i zjištění, že resort dopravy a ČSD vedly „svého druhu autonomní diplomacii“ vůči Spolkové republice Německo.

V další kapitole se autor věnuje vnitřním mechanismům železničního odvětví – především z pohledu na postup zefektivňování a racionalizace provozu na železnici a jejího zaostávání. Mimo jiné vysvětluje, proč se nepodařilo zrušit celou řadu velmi

málo využívaných tratí či jak mizely obrovské finanční prostředky v neefektivním a nedostatečně ohodnoceném provozu ČSD. V připojených případových studiích analyzuje logistické zajištění československé spartakiády a bezpečnostně-strategické úkoly v době mírového a válečného stavu (pro případnou mobilizaci).

V poslední kapitole o stavu železničního odvětví jsou zařazeny případové studie věnující se provozu, personální situaci a mezinárodní spolupráci. Analýza prokázala nedostatek personálu po celé sledované období a marné snahy vlády a ministerstva dopravy tuto situaci změnit. Dále bylo konstatováno, že špatný stav železnice se nevymykal z obecnějších trendů východního komunistického bloku. Toto srovnání doplňuje velmi erudovaná a cenná komparace stavu železnic v SRN.

V závěru autor zdůrazňuje strategickou úlohu železnice, především pro přepravu uhlí, a současně její přetíženost, nedostatek investic, nezvýšení jízdného v osobní dopravě, nárůst konkurence v silniční (dálniční) dopravě. Po závěru, který shrnuje hlavní výsledky analýz, jsou v knize zařazeny poznámky, seznam pramenů a literatury a seznam zkratk.

Autor pracoval s velkým množstvím nevydaných pramenů z Národního archivu České republiky, včetně materiálů z Předsednictva ÚV KSČ a Federálního ministerstva dopravy, dále analyzoval příslušné legislativní akty, dobový tisk, „internetové prameny a elektronické zdroje“ a v rámci orálních dějin zpracoval informace z rozhovorů se šesti odborníky a politiky. V rámci využití odborné literatury pracoval s díly z české, slovenské, německé, anglosaské a rakouské historiografie. Nakladatelství Dokořán a redaktor Marek Pečenka odved-

li vynikající ediční práci. Na obálce knihy, která je graficky velmi povedená, pojatá v národních barvách a s fotografií části dobové lokomotivy a vagonu, najdeme krátké resumé. Text je doplněn kvalitními tabulkami, grafy a černobílými fotografiemi, ze standardní výbavy odborných knih nebyly připojeny pouze rejstříky.

Odborná recenzovaná kniha je vynikající původní studií opírající se o analýzu velkého množství nevydaných a vydaných pramenů, jejich kritiku a analýzu. Představuje velmi hodnotnou analýzu dopravní politiky v komunistické éře, která originálně propojuje historické, politologické a ekonomické metody k analýze systému a zhodnocení jeho efektivity, nákladovosti a kvality a začleňuje hodnocení československé dopravní politiky i do širšího rámce komparací s ostatními komunistickými zeměmi a též se s SRN.

František Stellner

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Vlastislav Lacina

(27. července 1931 Blaženice – 30. prosince 2020 Praha)

Uplynul rok od úmrtí PhDr. Vlastislava Laciny, CSc., dlouholetého pracovníka Historického ústavu AV ČR a významného odborníka na novodobé hospodářské a sociální dějiny střední Evropy.

Narodil se 27. července 1931 v Blaženicích, nevelké vsi na Neveklovsku (asi 15 km západně od Benešova). V tomto kraji prožil větší část svého mládí, a to i přesto, že otec – státní zaměstnanec – se musel ze služebních důvodů několikrát krátkodobě přestěhovat (působil například krátce v Pošumaví či na Slovensku).¹ Dlouhodobější nucený odchod z Benešovska však přišel až v době nacistické okupace. Z důvodů rozšiřování výcvikového prostoru pro zbraně SS na Neveklovsku

1 Základní životopisná data přináší Josef HARNA, *Vlastislav Lacina jubilující*, in: Josef Harna – Petr Prokš (eds.), *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*, Praha 2001, s. 5–8.

byla Lacinova rodina donucena opustit svůj domov a v roce 1942 se musela vystěhovat. Lacinovi našli azyl u příbuzných v Rožďalovicích u Nymburka a právě v tomto městě začal V. Lacina svá středoškolská studia. Ty pak po válce – po návratu rodiny do rodného kraje – dokončil opět v Benešově.

Po maturitě jej prý kromě jiného lákalo studium chemie, nakonec se ale rozhodl pro historické vědy.² Snad se v tomto rozhodujícím životním kroku projevil *genius loci* Benešovska – kraje, s nímž je spjata celá řada významných českých historiků druhé poloviny 20. století. Při počátku svého studia na Filosofické fakultě v Praze jej zaujaly starší české dějiny (ještě o mnoho let později oceňoval Lacinovu nadprůměrnou znalost latiny i známý český medievalista Jiří Spěváček), ve vyšších ročnících se pak začal věnovat novějším dějinám a své studium dovršil roku 1955 diplomovou prací o pozemkové reformě ČSR ve dvacátých letech 20. století.

Poté působil několik let jako středoškolský profesor a od počátku šedesátých let začal pracovat v Historickém ústavu Československé akademie věd. Zanedlouho se stal tajemníkem redakční rady vrcholného periodika české historiografie – *Československého časopisu historického* – a postupně začaly vycházet i jeho první odborné práce.³ Navazoval v nich na tematiku zpracovávanou v závěru vysokoškolského studia a věnoval se v nich proměným československého zemědělství bezprostředně po druhé světové válce.

Po sovětské invazi v roce 1968 došlo k ideologicky podmíněné reorganizaci celého pracoviště. Období tzv. normalizace pak pro V. Lacinu znamenalo léta existenční nejistoty. Z ústavu sice neodešel, ale v důsledku svých politických stanovisek v průběhu Pražského jara a následného postoje k sovětské okupaci byl zaměstnáván pouze podmínečně, na základě krátkodobých pracovních smluv. Nezaručenost a jakási provizornost jeho působení ve vědeckém ústavu ale V. Lacinu nezlomila. Výrazně upozaděný odborník se o to více věnoval výzkumné práci, přičemž jeho zájem se přesunul hlouběji do minulosti. Hlavní oblastí Lacinova odborného zaměření se tak staly hospodářské dějiny českých zemí konce 19. a hlavně první poloviny 20. století.⁴ V rámci této své nové specializace zpracovával V. Lacina

2 V poněkud osobnější rovině rozepisuje Lacinovy životní osudy Jan HÁJEK, *Historik novodobých českých dějin (K sedmdesátinám Vlastislava Laciny)*, Zpravodaj Historického klubu. Časopis Sdružení historiků České republiky (Historického klubu) 12, 2001, č. 2, s. 94–99.

3 *Výběrovou bibliografii* Lacinových nejdůležitějších prací, sestavenou Jaroslavou BUCHAROVOU, přináší v poznámce č. 1 citovaný Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny, s. 9–19.

4 Chronologický posun jeho výzkumu souvisel nepochybně s tehdy dlouhé roky připravovanou publikační řadou akademického *Přehledu dějin Československa*, jehož první díl vyšel ve dvou svazcích v letech 1980–1982. Druhý díl měl zahrnovat období od poloviny 19. do půlky 20. století a jeho zpracováním bylo pověřeno oddělení novějších dějin, jehož členem byl právě V. Lacina. K vydání této publikace však nakonec nedošlo.

nepřehledné množství historického materiálu a prováděl i důležitý archivní výzkum. To pak v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let rezultovalo v celé řadě odborných článků i v několika knižních monografiích. Díky svým publikacím se tak V. Lacina postupně stával neformální autoritou v dané oblasti. Pozitivně oceňované pracovní výsledky mu však paradoxně v očích tehdejšího vedení ústavu příliš nepomohly. Přestože jeho pracovní-právní pozice se postupně stabilizovala, skutečnost, že o jeho publikacích příznivě referovala významná zahraniční periodika,⁵ zatímco o pracích některých čelných pracovníků instituce tyto prestižní časopisy mlčely, Lacinovu postavení v ústavu moc neprospěla.

Oč méně byl V. Lacina zapojován a zván do vedoucích orgánů pracoviště, o to více se účastnil méně oficiálních či neformálních aktivit pracovníků ústavu. Zapojoval se do úprav ústavní chaty v Novém Městě u Jáchymova, přičemž toto zařízení také nezřídka pro své turisticko-relaxační aktivity využíval. Jako prakticky jediný ze své generace se koncem sedmdesátých a v osmdesátých letech účastnil i nejrůznějších turnajů akademických pracovišť v různých míčovém sportech, kdy působil jako důstojný a obětavý spoluhráč kolegů narozených o dvě či tři desetiletí později. Snad právě časté působení a účast v těchto neformálních kolektivech mladších spolupracovníků, stojících mimo relativně strnulé řídicí struktury pracoviště, zapříčinily dlouhodobou svěžest jeho myšlení, neotřelý pohled na nejrůznější situace a přetrvávající smysl pro jeho typický laskavý a neagresivní humor.

Změněná společenská situace po pádu totalitního režimu a s tím spojená změna v pracovním klimatu pracoviště se zanedlouho zcela zásadně promítly do výsledků Lacinovy historické práce. Po překonání určitých zdravotních problémů na přelomu osmdesátých a devadesátých let v této době zhruba šedesátiletý Vlastislav Lacina znova duševně i tělesně rozkvetl, získal obrovskou chuť do práce i do života a začal opět oplývat neuvěřitelnou aktivitou a pro něj tolik příznačnou vitalitou. Všechny tyto okolnosti se téměř okamžitě projevíly v obrovském nárůstu jím publikovaných odborných prací a příspěvků.⁶

Při prezentaci svých vědeckých výsledků v řadě případů nepůsobil jen jako výzkumník-solitér, ale na mnoha publikačních projektech kooperoval se svými

5 Šlo například o Lacinovu práci *Krise československého zemědělství* (blíže viz pozn. 15), anotovanou v časopise *The American Historical Review* v roce 1977, či jeho stěžejní *Velkou hospodářskou krizi* (blíže viz pozn. 16), recenzovanou v *The English Historical Review* v roce 1988.

6 Dokládá to zřetelně *Výběrová bibliografie* Lacinových prací citovaná v poznámce č. 3, zejména s. 13nn.

nejbližšími spolupracovníky z Historického ústavu.⁷ Tak například s Lubomírem Slezákem, svým kolegou a přítelem z brněnské pobočky Historického ústavu, analyzoval státní hospodářskou politiku meziválečného Československa a několikrát kriticky shrnul vybrané úseky naší historiografie,⁸ s Josefem Harnou, tehdejším vedoucím Lacinova oddělení, připravili edici politických programů agrárních stran,⁹ nad historiografickou produkcí k meziválečné republice se zamýšlel i s Harnovým nástupcem v čele oddělení Janem Němečkem.¹⁰ Velkým množstvím kvalitně zpracovaných hesel také pravidelně přispíval i do prvních dílů celoustavních publikačních projektů *Biografický slovník českých zemí* a *Akademická encyklopedie českých dějin*.

Do devadesátých let spadá i těsná odborná spolupráce s autorem těchto řádků. V prvním z našich větších publikačních výstupů jsme analyzovali vývojové peripetie peněžnictví českých zemí ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století,¹¹ v dalším jsme se zase zabývali historickými kořeny tehdy aktuálních otázek politické a ekonomické integrace.¹² V. Lacina byl i neformální autoritou týmu, který zpracovával některé dosud méně zdůrazňované momenty vzniku samostatného československého státu.¹³

Při zpětném pohledu lze celý vývoj badatelského usilování a zrání Vlastislava Lacinu shrnout a rozdělit (byť velmi zhruba) do následujících časově tematických celků.

7 Úplná osobní bibliografie V. Lacinu, kterou zpracovala dr. Václava HORČÁKOVÁ z bibliografického oddělení Historického ústavu, bude uveřejněna v časopise *Hospodářské dějiny – Economic History* 36, 2021, č. 2 (v tisku). Z těchto důvodů přináší následující řádky odkazy jen na hlavní či nejdůležitější Lacinovy odborné práce.

8 Vlastislav LACINA – Lubomír SLEZÁK, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Práce Historického ústavu ČAV (Opera instituti historici Pragae), řada A – Monographia 11, Praha 1994. Dále například Vlastislav LACINA – Jan HÁJEK – Lubomír SLEZÁK, *Historiographie der modernen Wirtschaftsgeschichte der böhmischen Länder an der Wende vom 20. zum 21. Jahrhundert*, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 8, 2007–2008 (vydáno 2008), s. 197–221.

9 Josef HARNA – Vlastislav LACINA (eds.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí*. Edice politických programů, sv. 5, Praha 2007.

10 Například Jan NĚMEČEK – Vlastislav LACINA, *České dějiny 1918–1948 jako téma mezinárodního výzkumu*, in: *Reflexe dějin Československa 1918–1948 v historiografii na počátku 3. tisíciletí*, Praha, Historický ústav 2008, s. 183–205.

11 Jan HÁJEK – Vlastislav LACINA, *Od úvěrních družstev k bankovním koncernům*, Praha 1999.

12 Vlastislav LACINA – Jan HÁJEK, *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*, Praha 2002.

13 Jan HÁJEK – Ivan ŠEDIVÝ (et alii), *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918–1921)*, Praha 2008.

Šedesátá léta – analýza stavu a proměn československého zemědělství krátce po roce 1945 (například rozbor agrárních koncepcí některých politických stran, poválečná revize pozemkové reformy či počátky združstevňování zemědělství).¹⁴

Sedmdesátá léta – nejpalcivější problémy zemědělské produkce meziválečné ČSR (například vliv vleklého zadlužení zemědělských závodů, dopad hospodářské krize na zemědělství, celkové shrnutí historiografické produkce k vývoji zemědělství, ap.).¹⁵

Konec sedmdesátých a osmdesátá léta – celkové problémy ekonomiky meziválečného Československa (proměna odvětvové struktury, dynamika hospodářství a dlouhodobé vývojové trendy, způsob výpočtu národního důchodu, proces elektrifikace, hospodářská politika státu a postupně i vývoj peněžnictví).¹⁶

Od počátku devadesátých let až do závěru kariéry, Lacinovo nejplodnější období, lze rozdělit do čtyř okruhů: a) triáda monografií mapující celkový hospodářský vývoj českých zemí od konce 19. století do konce dvacátých let 20. století;¹⁷ b) návrat k zemědělským tématům bez dřívějších ideologických omezení (pozemková reforma, sociální struktura venkova, poválečná obnova zemědělské výroby);¹⁸ c) široce pojatá problematika dějin peněžnictví v nejširším smyslu (vývoj bank, zejména Živnobanky a České eskomptní banky, měnová politika státu a osudy některých jejích nositelů,¹⁹ otázky inflace a deflace, národního

14 Velmi hezky a hlavně výstižně shrnuje tuto etapu Lacinovy práce jeho blízký kolega Lubomír SLEZÁK, *Za Vlastislavem Lacinou*, Slovanský přehled 107, 2021, č. 2, s. 570–573. Za všechny Lacinovy publikace z tohoto období lze uvést namátkově například V. LACINA, *K agrárním koncepcím sociální demokracie a národních socialistů v letech 1945–1948*, Československý časopis historický (ČsČH) 17, 1969, s. 75–87.

15 V. LACINA, *Krise československého zemědělství 1928–1934*, Praha 1974; TÝŽ, *Zadlužení kapitalistického zemědělství v českých zemích v letech 1918–1930*, Praha 1978.

16 V. LACINA, *Problémy odvětvové struktury československého průmyslu v letech 1918–1930*, ČsČH 24, 1976, s. 821–850; TÝŽ, *K místu Československa v evropské a světové ekonomice v letech 1918–1938*, ČsČH 26, 1978, s. 821–843; TÝŽ, *Živnobanka a její koncern v letech velké hospodářské krize (1924–34)*, ČsČH 31, 1983, s. 350–377. Vše pak dovršil již zmíněnou monografií V. LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*, Praha 1984.

17 V. LACINA, *Hospodářství českých zemí 1880–1914*, Praha 1990; dále TÝŽ, *Formování československé ekonomiky 1918–1923*, Praha 1990 (práce dle mého soudu dosud nepřekonaná); a zmíněnou triádu dovršil po deseti letech TÝŽ, *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*, Praha 2000.

18 Hlavní Lacinovy práce k tomuto okruhu jsou uvedeny ve vzpomínce Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, *Vlastislav Lacina (1931–2020), významný historik moderních agrárních dějin*, in: *Prameny a studie* 67, Praha 2020, s. 153–159.

19 Například V. LACINA, *Alois Rašín*, Praha 1992.

důchodu, nostrifikační a repatriační akce apod.);²⁰ d) obecné otázky ekonomického vývoje střední Evropy a srovnávací studie (vliv politických přeměn – rozpadu habsburské říše či nacistické okupace – na ekonomiku, výzkum zahraničního obchodu, vztah československého hospodářství ve vztahu k Německu a Rakousku, integrační a dezintegrační tendence středoevropského regionu).²¹

Přes své enormní pracovní a publikační vytížení se V. Lacina nesoustřeďoval pouze na svůj vlastní výzkum, ale své síly a organizační schopnosti dával ve prospěch širší historické obce. V Historickém ústavu AV ČR zastával prakticky celá devadesátá léta funkci zástupce vedoucího oddělení novodobých českých dějin, byl členem redakční rady časopisů *Moderní dějiny* a také *Hospodářské dějiny – Economic History*, několik funkčních období neobyčejně agilně pracoval ve výboru *Společnosti pro hospodářské a sociální dějiny ČR*. Samostatnou kapitolou je jeho působení v oblasti agrárních dějin a v institucích jimi se zabývajících.²² Z celé řady dalších aktivit a vědecko-organizačních funkcí je ještě třeba zmínit jeho působení na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, zejména těsnou spolupráci se zdejším Ústavem hospodářských a sociálních dějin.²³ Účastnil se také několika významných mezinárodních projektů; byla to mimo jiné jeho letitá kooperace s Wirtshausuniversität Wien či dlouholetá spolupráce s univerzitou v Cambridge, zprostředkovaná dávnou přítelkyní a kolegyní z šedesátých let prof. Alicí Teichovou.

Vědecká preciznost Vlastislava Laciny, ochota podělit se o své poznatky a zkušenosti, respektování kolegiálních dohod i houževnatá pracovitost byly příčinou toho, že se nejednou stal vedoucí autoritou příslušných vědeckých týmů. Bylo jeho pracovním standardem, že své texty dodával včas, ba s předstihem, a své kolegy tak motivoval a směřoval k završení příslušného odborného projektu ve vytčeném

20 V. LACINA, *Měnová politika v prvním desetiletí Československé republiky*, Český časopis historický (ČČH) 91, 1993, s. 1–17; TÝŽ, *Nostrifikace podniků a bank v prvním desetiletí Československé republiky*, ČČH 92, 1994, s. 77–93; TÝŽ, *Tempo růstu a etapy rozvoje hospodářství v meziválečném Československu*, ČČH 93, 1995, s. 223–243; TÝŽ, *Dynamika průmyslového rozvoje v meziválečném Československu*, ČČH 94, 1996, s. 281–302; TÝŽ, *Zahraníční obchod v letech první Československé republiky*, ČČH 95, 1997, s. 110–139.

21 Viz výše uvedené poznámky 12 a 13. Dále např. Jan HÁJEK – Vlastislav LACINA, *The Economic Disintegration in the Central Europe and the new Czechoslovakia 1918-1923*, in: „Discourses – Diskurse“. Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichova, Prague – Vienna 2008, s. 173–186.

22 Rekapitulaci působení V. Laciny v této oblasti viz blíže E. KUBŮ – J. ŠOUŠA, *Vlastislav Lacina*, s. 153–159.

23 V těchto souvislostech viz Jan HÁJEK, *Der Jubilar Vlastislav Lacina*, Prager wirtschafts- und sozial-historische Mitteilungen – Prague Economic and Social History Papers 6, 2001–2002, s. 281–286.

publikačním cíli. Jeho autorské pasáže přitom zpravidla patřily k nejdůležitějším či profilujícím partiím příslušných kolektivních děl, nejednou tvořily jejich obsahovou páteř.²⁴

Přesto, že v průběhu doby dostal řadu nabídek od vysokých škol, zůstal Vlastislav Lacina věrný Historickému ústavu. Jeho pracovní úvazek se sice po přelomu tisíciletí postupně snižoval až na zlomkovou hodnotu, počtem publikovaných stránek se ale nejednou vyrovnal dvou či třem kolegům mladším. Koncem roku 2008 však již definitivně oslyšel naléhání svých nejbližších kolegů a s konečnou platností odešel do penze.²⁵

V posledním odstavci svého připomenutí osudů a díla Vlastislava Laciny si dovolím vymanit se z dosavadní roviny relativně objektivní historiografické analýzy, kterou jsem se s větším či menším úspěchem snažil v předchozím textu dodržovat, a neodpustím si tento závěr koncipovat v poněkud osobnější rovině. Dlouholetý přátelský vztah s Vlastislavem Lacinou mne k tomu snad dostatečně opravňuje.²⁶ Po několika letech v penzi – po odchodu jeho životní družky paní Dany, která mu celá dlouhá léta vytvářela materiální zázemí a rodinnou pohodu pro jeho bádání – se Vlastislav Lacina rozhodl opustit svůj domek na Spořilově i svou milovanou zahradu a přestěhoval se do Domova seniorů v pražském Chodově. Zde jsem jej pravidelně navštěvoval a hovořili jsme o celé řadě aktuálních celospolečenských otázek i o problémech týkajících se života historické obce. Na Vánoce roku 2020 jsme jej s mojí manželkou pozvali, aby – tak jako v několika posledních letech již každoročně – alespoň na jeden sváteční den opustil sociální zařízení a strávil jej v rodinném prostředí u nás. Pouhých několik dní před svátky však vedení Domova z epidemiologických důvodů všechny návštěvy i vycházky svých klientů zakázalo. Proto jsme se 29. prosince stavili u něj v Domově, abychom mu předali pár vánočních cetek a tradičních kousků cukroví. V důsledku proticovidových opatření jsme ale komunikovali jen audiálně, skrze otevřené balkónové dveře jeho pokoje v prvním patře. Zavolali jsme na sebe několik obvyklých vánočních pozdravů a já jsem již v duchu začal připravovat celebrační publikaci k jeho devadesátinám, jichž se měl – spolu

24 Jmenovat lze například tyto rozsáhlé týmové publikace: *Österreich und die Tschechoslowakei 1918–1938*, Wien – Köln – Weimar 1996; *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999; či *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000.

25 Jan HÁJEK, *Doyen historického ústavu předal štafetu mladším*, in: Akademický bulletin, 2009, č. 2, s. 25–26.

26 Výrazně osobní zabarvení má moje vzpomínka: Jan HÁJEK, *K nedožitým devadesátinám historika Vlastislava Laciny*, *Moderní dějiny* 29, 2021, č. 2, s. 269–282.

s dalšími dvěma významnými představiteli oboru hospodářských a sociálních dějin – dožít v nadcházejícím roce.²⁷ Den nato, 30. prosince 2020, doktor Vlastislav Lacina zemřel.

Jan Hájek

Portrét: Fototéka Historického ústavu AV ČR

27 Úctyhodný a vzhledem k tělesné i duševní svěžesti neuvěřitelný věk devadesáti let se v roce 2021 totiž chystali oslavit i další významní představitelé zmíněného oboru – prof. Zdeněk Jindra z FF UK a prof. Václav Průcha z VŠE. Životnímu jubileu těchto tří osobností (byť v případě V. Laciny jen jaksi „kondicionálně“) je tak věnováno samostatné číslo časopisu *Hospodářské dějiny – Economic History*, roč. 36, 2021, č. 2 (v tisku). K jejich předchozímu jubileu viz Jan HÁJEK – Ivan JAKUBEC – Aleš SKŘIVAN ml., *Hospodářsko-historičtí „jednatřicátníci“ stále v plné síle*, *Hospodářské dějiny – Economic History* 26, 2011, č. 1, s. 109–117.

Knihy a časopisy došlé redakci

Josef BENEŠ – Marie NOVÁKOVÁ, Německá příjmení u Čechů. Vydání druhé – upravené. Praha, Agentura Pankrác, s.r.o. 2020. 686 s.

Pavel BRODSKÝ – Stanislav PETR – Ila ŠEDO (edd.), Soupis rukopisných zlomků Západočeského muzea v Plzni = Catalogus fragmentorum manuscriptorum, quae in Museo Bohemiae occidentalis Plzuae asservantur. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2020. 107 s.

Jan RATAJ – Miloš DLOUHÝ – Antonín HÁKA, Proti systému! Český radikální konzervativismus, fašismus a nacionální socialismus 20. a 21. století. Praha, Auditorium 2020. 334 s.

Václav SMYČKA, Objevení dějin: dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století. Praha, Academia 2021. 556 s.

Marija WAKOUNIG – Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ, Habsburgischer Adel. Zwischen Nation – Nationalismus – Nationalsozialismus (1870–1938/1945). Wien, nap – new academic press 2021. 283 s.

Bibliografie Jiřího Uhlíře 1954–2017. Jaroměř, Město Jaroměř a Městská knihovna 2017. 409 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta onomastica. Roč. 62, 2021, č. 1:

Leonarda DACEWICZ, The polyonymy in the baptismal records of the Deanery Łunna (the north-eastern territory of the former Poland) in a cultural and sociological context, s. 7–17. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Z historie našeho onomastického časopisu, s. 18–34. – Olga CHESNOKOVA – Marija RADOVIĆ, Mexican inhabitant names (demonyms) as a lingua-cultural entity, s. 35–50. – Agnieszka MYSZKA, Nazwy ludowych zespołów tanecznych Województwa Podkarpackiego. Charakterystyka językowo-kulturowa, s. 51–63. – Ljubov OSTAŠ, Variantnist' vlasnoho osobovoho imeni Žofie v češ'kij antroponimiji, s. 84–98. – Jaroslav PRAISLER, Názvy sborů Církve československé husitské, s. 99–113. – Stefan RUHSTALLER, Name creation as an interpretation of the incomprehensible. Traditional popular names of cave art sites in Spanish speech communities, s. 114–129. – Marta ŠIMEČKOVÁ, Formální a motivační aspekty moravských a slezských anoikonym obsahujících osobní jméno Jan, s. 130–139. – Walter WENZEL, Ziel und Gestaltung eines

slawischen Ortsnamenatlasses, s. 140–150. – Wojciech WŁOSKOWICZ, Przekład nazw własnych austro-węgierskich jednostek i instytucji wojskowych na język polski, s. 151–171. – Harald BICHLMEIER, Zum Ortsnamen Schirnaidel (Lkr. Forchheim) und zu den Flurnamen Dölnitz (Gem. Weismain, Lkr. Lichtenfels und Gem. Uetzing, Lkr. Lichtenfels), s. 172–191. – Vladimír ŠMILAUER, Turistika s tátou aneb po třiceti letech znovu na Slovensku, s. 223–225. – Iwona NOBIS, Pamiěci profesor Barbary Czopek-Kopciuch (1952–2020), s. 226–229. – Źaneta DVOŘÁKOVÁ, Vzpomínka na Svatopluka Pastyříka, s. 230–232. – Źaneta DVOŘÁKOVÁ – Miloslava KNAPPOVÁ, Rozhovor s Miloslavou Knappovou, s. 232–239. – Źaneta DVOŘÁKOVÁ, On-line přednášky, s. 259–260. – Źaneta DVOŘÁKOVÁ, XXIX. kolokvium mladých jazykovedcov, s. 272–273. – Źaneta DVOŘÁKOVÁ, Hlavní data ve vývoji české onomastiky od roku 1975, s. 273–278.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 60, 2020, č. 2:

Ivo CERMAN, Konkurz na profesora přirozeného práva roku 1758, s. 11–22. – Ivana EBELOVÁ – Milada SEKYRKOVÁ, První absolventky – lékařky židovského původu z pražských univerzit a jejich kariérní možnosti mezi světovými válkami, s. 23–35. – Emilie TĚŠÍNSKÁ, Účast Československa na zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů (Dubna, Rusko) a zastoupení v jeho prvním ředitelství, s. 37–72. – Tereza KOPECKÁ – Zuzana SCHIEROVÁ – Renata FERKLOVÁ – Aleš MISAR, Po práci hladoví, na vlastních slovech si pochutnáváme aneb strážník Jiří Wolker, s. 75–86. – Marek BRČÁK – Roman ELNER, Zpráva z pracovního pobytu v Archivu Univerzity Komenského v Bratislavě (16. 2.–21. 2. 2020), s. 89–93. – Marek BRČÁK – Marek ĎURČANSKÝ, Konference Zdeněk Kalista mezi historiografií a literaturou, 24. září 2020, Benátky nad Jizerou, s. 94–96.

Archeologické rozhledy. Roč. 73, 2021, č. 1:

Miroslav ŠMÍD – Marek LEČBYCH – Jaromír ŠMERDA – Jiří KALA – Petr LIMBURSKÝ, Sídliště a pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů v Dambořicích, okr. Hodonín. Příspěvek k poznání pohřebiště s pohřby v natažené poloze, s. 3–47. – Eszter FEJÉR, Neue und wiederentdeckte Griffzungendolche mit Ringabschluss. Die Verbreitung einer spätbronzezeitlichen Innovation in Mitteleuropa, s. 48–71. – Vladimír VARSÍK – Ludmila ILLÁŠOVÁ – Ján ŠTUBŇA, Koráliky z germánskej rezidencie v Cíferi–Páci (juhozápadné Slovensko), s. 72–101. – Pavel DRNOVSKÝ – Petr HEJHAL – Erika PRŮCHOVÁ, Novověký vojenský tábor jako archeologická lokalita. Výzkum polního ležení v Semonicích u Jaroměře (okr. Náchod), s. 102–141.

Archivní časopis. Roč. 71, 2021, č. 1:

Jan ŠTĚPÁN, Olomoucký biskup Jan Grodecký z Brodu a jeho pečeti, s. 5–14. – Blanka HNULÍKOVÁ, Fotografické album Zemského vrchního soudu v Praze, s. 15–27. – Nikola MICHŇOVÁ – Jaroslav ŠULC, Zpřístupnění sčítacích operátů Státního okresního archivu Mělník veřejnosti prostřednictvím elektronické databáze, s. 28–46. – Jaroslava

KACETLOVÁ, Stovky kartonů osudů (v dějinách vědy a v životě člověka), s. 47–48. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Právně jisté – archivy a jejich právní rámec. Německý archivní sjezd v Suhlě v roce 2019, s. 49–76. – Karel ŘEHÁČEK, Karel Waska sedmdesátiletý, s. 77–79. – Jan ŠTĚPÁN, K výročí kolegy Stanislava Lapčíka, s. 79–81. – Bohdan KAŇÁK, In memoriam Miloslava Čermáka (* 1941 – † 2020), s. 81–85. – Vítězslav LISEC, Ivan Špatenka (* 19. 10. 1939 – † 30. 1. 2020), s. 85–86. – Vítězslav LISEC, Alena André (* 11. 10. 1945 – † 1. 2. 2021), s. 86. – Karel ŘEHÁČEK, Zemřel Vladimír Bystrický, s. 87–89.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 128, 2020, č. 3:

Petr CHOTĚBOR, Dvojice portálů v interiéru Vladislavského sálu Pražského hradu, jejich podoba a datování, s. 129–136. – Miroslav KOVÁŘ, Glosy k české gotické sakrální architektuře. I. Tochovice (okr. Příbram), kostel sv. Martina, s. 137–141. – Milan JANČO, Zřícenina hradu Talmberk na obraze Antonína Waldhausera z mobiliárních fondů zámku Hořovice, s. 142–148. – Patrik LÍBAL, Mlýnice životů v Šubertově ulici, s. 149–168. – Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Kostel nebo funerální kapele? Revizní výzkumy kostela Panny Marie na Pražském hradě, s. 169–177. – Petr CHOTĚBOR, Valdštejnské hospodářské dvory na panství Mnichovo Hradiště, s. 178–183. – Patrik LÍBAL, Jiří T. Kotalík zemřel, s. 184–185.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 128, 2020, č. 4:

Podobnost s Petrem Parlérem čistě náhodná? Rozhovor Jany Maříkové-Kubkové s Petrem Chotěborem o Pražském hradě, Tomáši Durdíkovi a životě v památkové péči, s. 193–208. – Petr CHOTĚBOR, Kamenická značka na střílně Prašné věže (Mihulky) v severním parkánovém opevnění Pražského hradu, s. 209–211. – Evžen ŠNAJDROVÁ, Práce pražských puškařů v Národním muzeu, s. 212–245. – Petr CHOTĚBOR, 400. výročí třetí pražské defenestrace, s. 246–249. – Michal LUTOVSKÝ, Za profesorem Jiřím Slámou (23. 11. 1934–26. 12. 2020), s. 250. – Vojtěch KAŠPAR, Předseda Společnosti přátel starožitností Ing. arch. Petr Chotěbor, CSc. sedmdesátiletý, s. 251–252.

Dějiny a současnost. Roč. 43, 2021, č. 7:

Ivo ŠTEFAN, Jak přesvědčit Bohemany. Dvojí život Ludmily, s. 10–13. – Milena BRAVERMANOVÁ – Václav ŽŮREK – Jan ROYT, Svatoludmilský kult a ikonografie, s. 14–17. – Sloužit muži a mlčet v kostele... Rozhovor s historičkou Marzenou Matlou nejen o ženách v raném středověku, s. 18–21. – Kamila REMIŠOVÁ – Ivo ŠTEFAN, Amazonky minulosti a archeologie genderu, s. 22–24. – Tomáš PETRÁČEK, Žena v církvi. Biblická a antropologická východiska postavení žen ve středověké křesťanské společnosti – z pohledu katolického kněze a historika, s. 26–28. – Václav BŮŽEK, Po bitvě na Bílé hoře. Kroky vítězů a poražených, s. 30–32. – Olga KOTKOVÁ, Lucas Cranach starší: Zákon a milost, s. 34–36. – Martina LEHMANNOVÁ, Svět se neustále mění. Proč je důležité definovat si muzeum?, s. 36–39. – Petr PAVELEC, „Nejkratší válka v lidských dějinách“. Očima poběžovického hraběte Hanse Coudenhova, s. 40–43.

Dějiny věd a techniky. Roč. 54, 2021, č. 2:

Josef SMOLKA, Fyzika v českých zemích v epoše osvícenství (1750–1850), s. 77–100. – Robert MATYÁŠ, Historický vývoj u barevně hořících ohněstrujných složí, používaných v Evropě od 17. do počátku 19. století, s. 101–121. – Petr SVOBODNÝ – Milada SEKYRKOVÁ, Konference Evropské společnosti pro dějiny vědy (ESHS), Londýn 2018 a Boloňa 2020, s. 124–127. – Helena DURNOVÁ, Společná konference HSS (History of Science Society) a SHOT (Society for History of Technology) se uskutečnila v říjnu 2020 virtuálně, s. 127–128.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 10, 2020, č. 3 (26):

Ryszard GRZESIK, Polska i węgierska tradycja historyczna w Kronice węgiersko-polskiej, s. 11–26. – Aleksander MAŁECKI, O szesnastowiecznym wizerunku Bolesława Chrobrego autorstwa Tomasza Tretera i wczesnym wyglądem grobowca tego władcy w poznańskiej katedrze, s. 27–53. – Grzegorz KUCHARCZYK, „Germański chaos”? Niemcy i Prusy w okresie Wiosny Ludów w ocenie Juana Donoso Cortesa, s. 54–67. – Małgorzata GUMPER, Podróże edukacyjne dziewcząt w Galicji w XIX i XX w. – studium przypadku rodziny Załuskich, s. 68–86. – Mariusz KORZENIOWSKI, Kwestia polska na łamach „Dziennika Mińskiego“ w latach 1917–1918, s. 87–102. – Małgorzata NOSSOWSKA, „Un Bourgeois“ w Kraju Rad. George’s Le Fèvre’s wrażenia z podróży do Związku Radzieckiego, s. 103–118.

Historica Olomucensia. Sv. 60, 2021:

Josef ŠRÁMEK, Sociální síť moravských benediktinských klášterů v době přemyslovské (Část 1. Hradiště u Olomouce), s. 13–29. – Michal JIRMAN, Jan Adolf II. ze Schwarzenberga jako cestovatel, s. 31–54. – Věra SLAVÍKOVÁ, Sonda do života spiritistů na příkladu Pěčina, obce v Orlických horách, s. 55–84. – Ivana KOUCKÁ, Pedagogická kariéra a působení prof. Josefa Dobiáše, s. 85–115. – Sabina MÁCHOVÁ, Symbolika orelských sletů v Brně 1922 a v Praze 1929, s. 117–142. – Aleš BINAR, Střetnutí u Sokolova a bitva u Lenina. První bojová vystoupení československých a polských ozbrojených sil na východní frontě za druhé světové války, s. 143–160. – Ladislav KUDRNA, Poslední rok československých letců v německém zajetí, s. 161–175. – Stanislav POLNAR – Bronislav PROKOP, Babrak Karmal v Československu a počátky afghánské války, s. 177–201. – Antonín KALOUS, Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2019/2020, s. 205–207. – Věra SLAVÍKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2019/2020, s. 209–215. – Pavlína KALÁBKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2019/2020, s. 217–220.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 12, 2021, č. 1:

Magdalena ŁANUSZKA, Hirsute Mary Magdalene. Some Late Gothic Examples from Lesser Poland and Contribution to Interpretation of Their Iconography, s. 1–22. – Josef SVOBODA, Prodej panství Kravaře Petrem Strážnickým z Kravaře v roce 1420, s. 23–

38. – Karel STANĚK, Válka v tropech. Konec portugalského monopolu v obchodě s Orientem a počátky nizozemské dominance (1621–1669), s. 39–70. – Luděk TOMAN, O implicitní přítomnosti kriticko–idealistické fáze Marxova myšlení ve fázi dialekticko–historicko materialistické, s. 71–90. – Jiří KNAPÍK, Jiskry v Pionýrské organizaci ČSM (1959–1967), s. 91–107.

Hospodářské dějiny = Economic History. Roč. 35, 2020 [vyd. 2021], č. 1:

Eduard KUBŮ – Barbora ŠTOLLEOVÁ, Workshop – tvůrčí platforma i rozcestí. Přítomnost a budoucnost české cesty business history, s. 7–12. – Eduard KUBŮ – Barbora ŠTOLLEOVÁ, Na cestě k moderní business history. Dějiny podnikání v badatelském poli pražské hospodářsko–historické školy, s. 13–30. – Ludovít HALLON, Stav historiografickej produkcie na poli business history na Slovensku po roku 1990, s. 31–46. – David BOHDÁLEK, Československé tužkárenství v období 1938–1968. Metodologické a heuristické možnosti výzkumu, s. 47–60. – Martin POLA, Ekonometrické modelování a možnosti jeho využití v dějinách podnikání. Úvaha o zkoumání hospodaření moderního velkostatku, s. 61–74. – Tomáš MAIER, Možnosti uplatnění kvantitativních metod při výzkumu odbytu piva v českých zemích meziválečného období, s. 75–84. – Jan SLAVÍČEK, Oficiální statistické prameny z období První republiky jako prostředek zkoumání historie družstevnictví, s. 85–92. – Tomáš JELÍNEK, Možnosti využití databáze vězňů terezínského ghetta pro dějiny podnikání, s. 93–101. – Tomáš GECKO, Imitace a inovace na trhu technologií meziválečného Československa: Teoreticko–metodologická východiska výzkumu optikou business history, s. 103–113. – Svatopluk HERC, Živnostenská banka a Elektrotechnická akciová společnost, dříve Kolben a spol. v Praze 1898–1914. Příklad analýzy zájmového společenství uvnitř bankovního koncernu, s. 115–135.

Judaica Bohemiae. Roč. 56, 2021, č. 1:

Daniel SOUKUP, Anti-Jewish Rhetoric of Canon Law: Ecclesiastical Legislation and Jews in the 14th-Century Bohemian Lands, s. 5–28. – Marie BUŇATOVÁ, Jewish Goldsmiths in Early Modern Prague: A Paper on Immigration, Labour Mobility, and Socio-Economic Relations in 16th-Century Prague Jewish Society, s. 29–60. – Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, Silent (In) Tolerance? Jewish Academics in the Office of Rector at the German University of Prague before 1933, s. 61–92. – Michaela SIDENBERG – Iveta CERMANOVÁ – Jana ŠPLÍCHALOVÁ, Jews in the Bohemian Lands, 19th–20th Centuries: New Permanent Exhibition of the Jewish Museum in Prague at the Spanish Synagogue, s. 93–111. – Arno PAŘÍK, Restoration of the Synagogue in Police (Pullitz), s. 113–123. – Lenka MATUŠÍKOVÁ, Exhibition, Translocation Plans of Jewish Settlements in the 18th Century, s. 125–128.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 22, 2021, č. 1:

Miroslav BENEŠ, John Knox a Christopher Goodman v (ne)smrtném boji proti ženám, panchartům a cizincům, s. 7–33. – Ondřej Lee STOLIČKA, Výběr střeoevropských rytířů do Řádu zlatého rouna za regentství španělské královny Marie Anny Habsburské (1665–1675), s. 34–52. – Matthieu MAGNE, Art in everyday life in the Habsburg

monarchy. Count Charles–Joseph de Clary–Aldringen (1777–1831), s. 53–70. – János UGRAL, Hungarian Consequences of the Toleration Missions to Bohemia and Moravia around 1800, s. 71–86. – Sean WILENTZ, The 1619 Project and Living in Truth, s. 87–101. – Ivo CERMAN, America’s Racist Founding? An East-European View, s. 102–126. – Anthony FLOOD, The History of Herbert Aptheker: Partisanship’s Threat to Truth-telling, s. 127–144. – Jonathan SINGERTON, Science, Revolution, and Monarchy in Two Letters of Joseph Donath to František Antonín Steinský, s. 145–165.

Památky středních Čech. Roč. 35, 2021, č. 1:

Jaroslav HORÁČEK, Tetín v hledáčku rané památkové péče, s. 1–7. – Jan VESELÝ – Alena NACHTMANNOVÁ – Jan KYPTA, Raně novověký hostinec v Kněževsi u Rakovníka, s. 8–36. – Jiří ÚLOVEC, Zaniklý zámek v Chlumu u Dolní Lomnice, s. 37–46. – Jan ŽIŽKA, K podobě dvora se zámek v Chlumu u Dolní Lomnice, s. 47–51. – Lukáš SLABÝ, Nové poznatky o novogotické přestavbě zámku Konopiště, s. 52–60. – Jan KYPTA – Filip LAVAL – Jiří MAROUNEK, Z průzkumů tvrzišť Vlašimska, s. 61–70. – Alena NACHTMANNOVÁ – Vladislav RAZÍM, Raný zánik městského opevnění v Žebráku, s. 71–76.

Sborník Archivu bezpečnostních složek. 2020, č. 18:

Stanislav POLNAR, Československé bezpečnostní složky a pátrání po materiálech Třetí říše, s. 13–41. – Radek SLABOTÍNSKÝ, Amnestie prezidenta republiky v letech 1960–1969. Přípravy, průběh, výsledky, s. 43–91. – Robert DITTMANN, „Příjezd do ČSR nebude napříště povolen.“ Jakobsonova druhá poválečná návštěva Československa v roce 1957 ve světle archivů StB, s. 93–154. – Josef VÁVRA, Než se svatí pohnuli aneb pohled do zákulisí příprav přesunu kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě. Část 1, s. 155–209. – Beáta HRENYOVÁ, Návrat pod dohled Bezpečnosti. Úvod do problematiky reemigrace v letech 1968–1989, s. 211–228. – Martin PULEC, Únos linkového autobusu na hraniční přechod ve Strážném dne 9. listopadu 1984, s. 229–270. – František PREPSL, František Hieke-Stoj. Voják tělem i duší, s. 273–296. – Tomáš HEMZA, Politická biografie komunistického funkcionáře Vítězslava Fuchse (1915–1993), s. 297–324. – Eduard HOŠEK, Vojenské výzvedné zpravodajství v první polovině 50. let 20. století, s. 327–358. – Pavel ŽÁČEK, Studijní ústav ministerstva vnitra proti okupaci II. Srpen a září 1968 ve fondech Archivu bezpečnostních složek, s. 359–430. – Jiří VÁLEK, Železná opona 1948–1989. Výstava k 30. výročí pádu železné opony (Technické muzeum v Brně 12. 11. 2019–3. 5. 2020, prodlouženo do 27. 9. 2020), s. 433–436. – Tomáš SLAVÍK, Mezinárodní konference Rok 1989 a ochrana státní hranice. Bezpečnostní poměry v pohraničí v 80. letech (Brno 20. – 21. listopadu 2019), s. 437–439. – Vlastimil ONDRÁK, Konference Ukrajinci a jejich sousedé v průběhu dějin: politika, ekonomika, náboženství, kultura a každodennost (Přemyšl, 11. – 12. září 2020), s. 440–443. – Pavel VANĚK, Konference policejních historiků (Praha 17. – 19. září 2020), s. 444–448. – Jan GEIER – Petr PETŘIVALSKÝ, Přepadení kapucínských klášterů v rámci akce K (Sušice 23. září 2020), s. 449–450. – Tomáš BURSÍK – Světlana PTÁČNÍKOVÁ, Agenda zákona č. 262/11 Sb.,

o účastnících odboje a odporu proti komunismu, v Archivu bezpečnostních složek v letech 2011–2020, s. 451–455. – Ondřej FIŠT – Jiří GARNCARZ – Jan KRATOCHVÍL – Radim KRUPICA – Pavel VANĚK, Archivní A–Ž, s. 471–479.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. Sv. 29, 2021:

Leoš MLČÁK, Olomoucký stavitel Jan Jakub Kniebandl (1665–1730) a kaple sv. Františka Xaverského v Kokorách, s. 7–23. – Jiří J. K. NEBESKÝ, Olšovec – nejmladší ves hranického panství, s. 24–36. – Jiří J. K. NEBESKÝ, K dějinám osídlení Zbrašova, s. 37–45. – Jan ŠTĚPÁN, Fotografické ateliéry v Lipníku nad Bečvou, s. 46–79. – Jan ŠTĚPÁN, Mezi lipenskými plachtaři 7. července 1945, s. 80–86. – Karel ŽUREK – Dagmar KOMÁRKOVÁ–VYKOUKALOVÁ, K stavebním dějinám domu č. p. 225 na náměstí T. G. Masaryka v Přerově, s. 87–98. – Miroslav MARADA, Přerovský městský fyzik Markus Rokotnitz a jeho rod, s. 99–106. – Eva TYDLAČKOVÁ, Vilímkovo mýdlo s poprsím. Historie mydlárny v Lipníku nad Bečvou, s. 107–122. – Petr JIRÁK, Internační tábor pro Němce a kolaboranty v Kojetíně, s. 123–153. – František VŠETIČKA, Pocitíš první radost a první strach, s. 154–156. – Jiří LAPÁČEK, Cukrář Miloš Sum a jeho život v ruských legiích, s. 157–237.

Slovácko. Společenskovední recenzovaný časopis pro moravsko-slovenské pomezí. Roč. 62, 2020 [vyd. 2021]:

Petra HRBÁČOVÁ, Ženský lidový oděv na jižním Kyjovsku, s. 11–29. – Luboš KAFKA, Lidová sakrální dřevorezba ve sbírkách Slovákého muzea, s. 31–45. – Martina BOCÁNOVÁ, Lúbstná mágia – magické predmety a mágia slova v archívnych materiáloch z Bošáckej doliny z druhej polovice 19. storočia, s. 47–63. – Pavol KRAJČOVIČ, Habáni na Záhorí ako súčasť nemeckého etnografického výskumu, s. 65–74. – Agáta PETRAKOVIČOVÁ ŠIKULOVÁ – Katarína SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Keramický slovník Heřmana Landsfelda ako sekundárny prameň poznania spoločenstva hrnčiarov a džbankárov v Modre, s. 75–86. – Lenka HAVLÍKOVÁ, Josef Kopecký – učitel. Osobnost kulturního, společenského a národopisného života na Podluží konce 19. a začátku 20. století, s. 87–101. – Ivo FROLEC, Jubileum Josefa Jančáře, s. 103. – Iveta MÁTLOVÁ, Josef Jančář – výběrová bibliografie (1996–2020), s. 104–110. – Petra HRBÁČOVÁ, Výstava „Když ruce pracují srdcem“. Mistři tradiční rukodělné výroby Zlínského kraje a Nositelé tradice lidových řemesel ze Zlínského kraje, s. 111–112. – Jiří JILÍK, Kunovice „Knihovna Fanka Jilíka“, s. 122–124. – Alžběta ČEREVKOVÁ – Alena HUMPOLOVÁ – Martin KUČA – Jaromír ŠMERDA, Výsledky výzkumu nového sídliště mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou v Hovoranech (okr. Hodonín), s. 127–162. – Jaroslav BARTÍK – Tomáš CHRÁSTEK – Klára AUGUSTINOVÁ – David HONS, Halštatské osídlení v povodí říčky Okluky na Uherskohradištsku ve světle nových archeologických výzkumů, s. 163–193. – Dana MENOŠKOVÁ, Opus lemovicense. Křížek s románskou plastikou ukřížovaného Krista ze Starého Města u Uherského Hradiště, s. 195–209. – Jiří JILÍK, Za Jiřím Pavelčíkem, s. 211–212. – Pavel KOUŘIL, Významné životní jubileum archeologa Ludka Galušky, s. 212–214. – Tomáš KNOZ, Stručné laudatio na Lumíra Poláčka,

s. 214–215. – Tomáš CHRÁSTEK – Jaroslav BARTÍK – Dana MENOŠKOVÁ – Jiří NOVOTNÝ, Záchrané archeologické výzkumy Slováckého muzea v roce 2020, s. 216–221. – Vojtěch NAVRÁTIL, Voliči a „experiment“ s přednostním hlasováním v obecních volbách na Slovácku v letech 1935–1938, s. 225–237. – Jiří GREGOR, Za tmy za oceán – příběh Jaroslava F. Stáry, Čecha a amerického vědce, s. 239–248. – Josef MALIVA, Cyril Mandel – k životu a předčasně ukončené malířské tvorbě, s. 257–273. – Vladislava ŘÍHOVÁ, Jano Köhler a Dominik Fey u zrodu prvních řezaných keramických mozaik na Moravě, s. 275–290. – Tereza HABARTOVÁ, (Ne)zapomenutá díla manželů Vaculkových, s. 291–305. – Lukáš MALINA, Pomník Marie Terezie v Praze od Jana Kovaříka a Jana Proksy, s. 307–309. – Ivo FROLEC – Iveta MÁTLOVÁ, Slovácké muzeum v roce 2020. Výroční zpráva, s. 313–331. – Jan KÁČER, Zděné a roubené zvonice na luhačovickém Zálesí, s. 359–382. – Jan KÁČER, Centrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje v roce 2020, s. 383–386.

Soudobé dějiny. Czech Journal of Contemporary History. Roč. 28, 2021, č. 1:

Adéla GJURICOVÁ – Tomáš ZAHRADNÍČEK, Skrytá prostorovost československé federace. Role národních rad v transformacích 1989–1992, s. 23–43. – Ivan SABLIN, Poslankyně neruského původu v sovětském parlamentu, 1989–1991. Intersekcionalita v imperiální situaci, s. 44–69. – Jure GAŠPARIČ, Rok 1989 jako začátek konce Jugoslávie – slovinská perspektiva. Slovinské veřejné mínění a povaha federace, s. 70–98. – Jan DVORÁK, Historie jedné hereze. Sourozenci Gerta a Harry Freundovi – oběti trockistického stigmatu, s. 99–160. – Bohumil MELICHAR, Ze země, kde zítra již znamenalo včera. Fučíkovy reportáže jako hold sovětskému experimentu, s. 161–182. – Františka SCHORMOVÁ, Stalinův černý apoštol. Afroamerický zpěvák Paul Robeson v Československu, s. 183–213.

Středočeský vlastivědný sborník. Sv. 38, 2020:

Ludmila FIEDLEROVÁ, Květiny pro Sidonii Nádhernou, s. 8–33. – Josef VELFL – Milan KARDA – Zdeněk KUNICKÝ, Z historie hutnictví stříbra a olova na Příbramsku, s. 34–52. – Lenka BLAŽKOVÁ, Podbrdští havíři ve vzpomínkách pamětníků, s. 53–78. – Karel DRVOLA, Nález slovanských záušnic u bouraného starého kladenského kostela v roce 1897, s. 79–97. – Archeologické výzkumy na území Středočeského regionu v roce 2019, s. 99–164. – Ivana KUBEČKOVÁ, Z historie kuchyněk a pokojíků pro panenky, s. 166–180. – Josef VELFL – Milan KARDA, Uranový důl Bytíz – nová pobočka Hornického muzea Příbram a historie těžby uranu v Čechách, s. 181–190. – Marcela ŠÁŠINKOVÁ, Výjimečný výkup historických předmětů, s. 191–200. – Výběrová regionální bibliografie za rok 2019, s. 201–207.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 68, 2020, č. 4:

Aleš MUDRA, K branám ráje a Jeruzaléma. Významy reliéfu na portálu klášterního kostela v Plasích, s. 350–364. – Lenka KERDOVÁ, 1920s and 1930s Prague Architecture with Special Focus on the German Cultural Circle: Adolf Foehr, Fritz Lehmann, Rudolf

Hildebrand, s. 365–377. – Markéta SVOBODOVÁ, New Stimuli for Optophonetic Works. Reflections of Science in the Theoretical Texts of the Architect František Kalivoda, s. 378–388. – Jana ZAPLETALOVÁ, Newly Discovered Drawings by the Architect Filiberto Lucchese, s. 389–398. – Petra WILLERTHOVÁ – Karel STIBRAL, „Přístupmež blíže!“ K umělecké kritice Miroslava Tyrše, s. 399–413. – Pavla MIKEŠOVÁ, Obrazárna Památníku odboje v letohrádku Hvězda v letech 1921–1930. Pohled administrativní a sbírkotvorný, s. 414–429.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 58, 2021, č. 1:

Jiří FRÖHLICH, Archeologické nálezy v kronikách okresu Písek, s. 3–14. – Tomáš STERNECK, Šelmovství ničemného troupa. Vodňansko–budějovické dopisování Jana Khula z Bögendorfu se Zdeňkem Lvem Libštejnským z Kolovrat na přelomu let 1619 a 1620, s. 15–28. – Vlastimil KOLDA, Dopravní nehody, přestupky a jiné prohršky způsobené automobilisty v Českých Budějovicích a povinnosti městských strážníků vůči motoristům ve 20. letech 20. století, s. 29–39. – Leoš NIKRMAJER, Výstava Vývoj vesmíru, Země a člověka v Krajském vlastivědném muzeu v Českých Budějovicích v roce 1953, s. 40–44. – Jan SOLPERA, Vajgar není jen rybník, s. 45–52. – Pavel KOBLASA, Bývalý dvůr Naděje u Klece, s. 53–56. – Vladimír ŠAVRDA, Ladislav Stehlík a Bělčice, s. 57–62.

Východočeské listy historické. Sv. 43, 2020:

Aleksandra MATCZYŃSKA, „Na koniec zwróćcie swoje oczy i serca w stronę nakrywy chrzcielnicy i patrzcie!“ Obraz i słowo w dekoracji luteránskich chrzcielnic drewnianych z lat 1580–1660 na Śląsku, s. 7–32. – Viktória RIGOVÁ, Problémová mládež a jej nejednotná terminológia v československom priestore medzi rokmi 1918–1945, s. 33–48. – Paweł A. LESZCZYŃSKI, Polsko–czesko–słowacka współpraca transgraniczna. Tło historyczne – aspekty prawne, s. 49–68. – Anna VÁCLAVÍKOVÁ, Období rozpadu pracovního trhu a řízeného pohybu pracovních sil (1949–1960), s. 69–90. – František MUSIL, Údělný kníže Emerich (Imrich) a problém „Sclavonie“, s. 93–101. – Martin ŠIKULA, Devětaosmdesátý na stránkách pamětních knih obcí jižních a východních Čech a Českomoravské vrchoviny, s. 103–128. – Pavel WAISSER, Uprostřed Koruny české – Kotěřův chrám se středověkým mobiliářem, s. 141–146. – Agata BRYŁKA-JESIONEK, Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej „Wojny i konflikty w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska. Aspekty społeczne i kulturowe“ (Zabrze, 14–15 XI 2019 r.), s. 147–149. – Ondřej FELCMAN, Mezinárodní konference Česko-polské pohraničí, s. 150–154.

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci. Společenské vědy. 2020, č. 320:

Hana DEHNEROVÁ, Nejstarší opevnění města Olomouce v archeologických pramenech, s. 5–18. – Lukáš HLUBEK, Neznámá kolekce středověkých nálezů z ulice 8. května čp. 504 v Olomouci, s. 19–36. – Miroslav MYŠÁK, Vinzenz Vetter von der Lilie – životopisná črta a znakové album k služebnímu jubileu arcibiskupského leníka, s. 37–58. – Robert ŠREK,

Zámecký park v Čechách pod Kosířem za hrabat Silva-Tarouců. Část II., s. 59–83. – Ondřej BLÁHA, Hundgasse, Greinergasse, Wagendrüssel: K etymologii jmen tří zaniklých olomouckých předměstí, s. 84–91. – Lukáš HLUBEK, Raně novověké nálezy z Jižní ulice v Olomouci-Slavoníně, s. 92–106. – Leoš MLČÁK, K dílům barokních malířů Jana Kryštofa Handkeho (1694–1774), Petra Hocheckera (1696–1748), Josefa Ignáce Sadlera (1725–1767), Josefa Františka Wickarta (1691–1729) a Ferdinanda Nabotha (asi 1664–1714), s. 107–121. – Martin PAVLÍČEK, Lublinský kreslí Buddhu, s. 122–130. – Jiří ČERNÝ – Silvie NOVOTNÁ, České encyklopedie v regále i pod lampou, s. 131–134. – Radim HIMMLER, Ohlédnutí za výstavou o olomouckém orloji, s. 135–137. – Radim HIMMLER, Zemřel olomoucký historik a dlouholetý odborný pracovník muzea Miloslav Čermák, s. 138–142. – Lukáš HLUBEK, Ohlédnutí za výstavou Věstonická venuše poprvé v Olomouci, s. 143–145. – Hana JAKŮBKOVÁ, Výstava Jiří Frait. Fotografie 1989–1990, s. 146–149. – Veronika SOVKOVÁ, Čertovy obrázky, s. 150–154. – Přehled publikační činnosti pracovníků Historického ústavu VMO v roce 2019, s. 155–157.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**doc. PhDr. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Ph.D.**

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Prosecká 76

CZ-190 00 Praha 9

dvorackova@hiu.cas.cz

Oleh IVANYUK

Candidate of Historical Sciences

Borys Grinchenko Kyiv University

UA-04053, Kyiv, Ukraine

o.ivaniuk@kubg.edu.ua

prof. Martin WERNISCH, Dr.

Katedra církevních dějin

Evangelická teologická fakulta

Univerzita Karlova

Černá 646/9, pošt. příhr. 529

CZ-115 55 Praha 1

wernisch@etf.cuni.cz

PhDr. Tomáš ZOUZAL

Ústav pro studium totalitních režimů

Dům Radost

nám. Winstona Churchilla 1800/2

CZ-130 00 Praha 3

info@zouzal.cz

REGESTA
BOHEMIAE
ET
MORAVIAE

aetatis Venceslai IV.
(1378 Dec. – 1419 Aug. 16.)

TOMUS IX
FONTES ARCHIVI PUBLICI ZÁMRSK
ET ARCHIVI PAROCHIALIS GLACENSIS

INSTITUTUM HISTORICUM
Academiae scientiarum Rei publicae Bohemicae

**REGESTA BOHEMIAE ET MORAVIAE AETATIS
VENCESLAI IV.**

(1378 Dec. – 1419 Aug. 16.)

Tomus IX: Fontes Archivi publici Zámorsk et Archivi
parochialis Glacensis.

Ediderunt: Lenka BLECHOVÁ – Petr SEDLÁČEK –
Vojtěch VEČEŘE

cooperantibus Alexandra KAAR – Pavel KRAFL.

Historický ústav 2020, 228 s.

ISBN 978-80-7286-373-0

Dostupné na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Edice pramenného materiálu, které převážně zastřešuje Historický ústav, jsou významným počinem české historiografie. Hlavní edice představují registry karlovské, tedy zpracování diplomatického materiálu z období vlády Karla IV., které mají dlouhou tradici. Svazek, který zde krátce představujeme, však patří k ediční řadě václavských regist, tedy písemností, které vznikly v období vlády Václava IV. Protože v tomto období prudce stoupl objem listinného a diplomatického materiálu, je tato řada rozdělena nikoliv podle datace, ale podle archivů, ve kterých se tento rozsáhlý materiál nachází. Dalším specifickým václavských regist je, že se jedná o výhradně registovou edici, neuvádějí se tedy plná znění listin. Fulltextovou podobu listin (přípustnou u karlovských edic) nahrazují registry v jazyce listiny, které aspirují na co největší podrobnost a sdělnost.

Svazek václavských regist shromažďuje diplomatický materiál, uložený ve východočeských archivech a v archivu dnes polského města Kladska, které v době Václavovy vlády bylo součástí Českého království a přestalo jím být až roku 1742. K začlenění zahraničního, kladského archivu došlo po zralé úvaze editorů v rámci václavských regist poprvé.

Svazek obsahuje 127 edičních položek. Z tohoto počtu je 98 originálů a 15 opisů. Z hlediska jazykového se jedná o písemnosti latinské (64 položek), německé (57 položek) a české (6 položek). Je zřejmé, že latina si už v této době udržovala jen těsnou převahu nad němčinou.

Petr Vorel
ŠMALKALDSKÁ VÁLKA V EVROPSKÝCH DĚJINÁCH
Pardubice, Univerzita Pardubice 2021, 538 s.
ISBN 978-80-7560-362-3

Kniha je novým původním příspěvkem české historiografie k interpretaci evropských dějin 16. století. Autor znovu otvírá zdánlivě jednoduché téma, kterým je tzv. Šmalkaldská válka (1546–1547). Na základě nového výzkumu přináší vlastní interpretaci, zohledňující kontext italský a český, který v německé historiografii není doceněn. Německo tehdy doplatilo na existenci personální unie španělsko-říšské, které vládl Karel V. Španělské impérium, rozkládající se na Pyrenejském i Apeninském poloostrově a rychle rozšiřující své zdroje v Latinské Americe, bylo tehdy hlavní evropskou velmocí. S cílem zničit luteránskou opozici, politicky organizovanou v tzv. Šmalkaldském spolku, vtrhla na německé území španělsko-habsburská vojska z Neapolska a Milánska, podporovaná italskými knížaty. Poprvé v dějinách také překročila Alpy velká armáda papežská, kterou po vyhlášení křížové výpravy proti luteránským heretikům vyslal do Německa papež Pavel III. Na bojišti nakonec rozhodly jednotky španělské, italské a nizozemské ve prospěch Habsburků v bitvě u Mühlberka 24. dubna 1547. V severním Německu však válka pokračovala a přerostla v další velký konflikt, který Karel V. prohrál, byl nucen vzdát se císařského trůnu a Německo opustit (1555). Římsko-německá říše tak nemohla být ani reformována jako absolutistický stát podle španělského vzoru, ani přetvořena v moderní stát spolkového typu, který formoval Šmalkaldský spolek. Zůstala na další staletí jen volně spojeným nadstátním útvarem, rozdrobeným politicky, ekonomicky i konfesijně. Fragmentovaná říše neměla k dispozici základní nástroje pro koloniální expanzi, jejímž prostřednictvím začaly v průběhu 16. a 17. století posilovat své mocenské pozice Španělsko, Portugalsko, Anglie, Francie i Nizozemí.

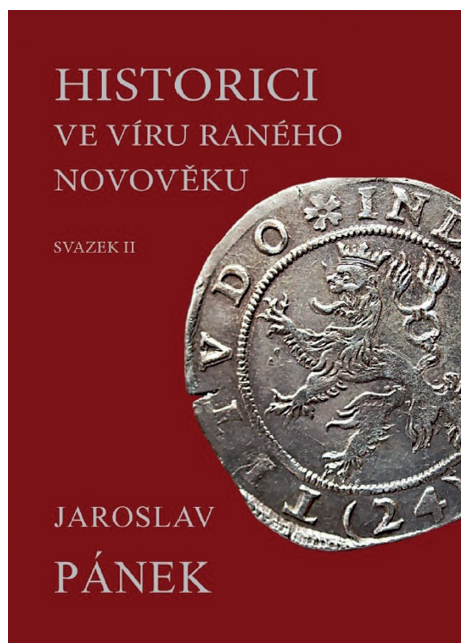
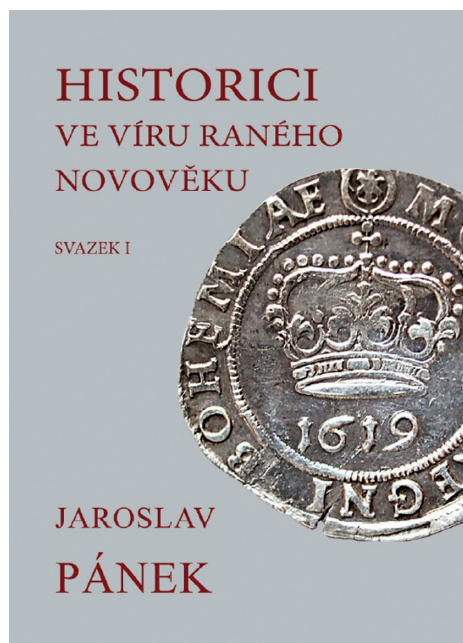
Jaroslav Pánek

HISTORICI VE VÍRU RANÉHO NOVOVĚKU I–II

Pardubice, Univerzita Pardubice 2021, 1137 s.

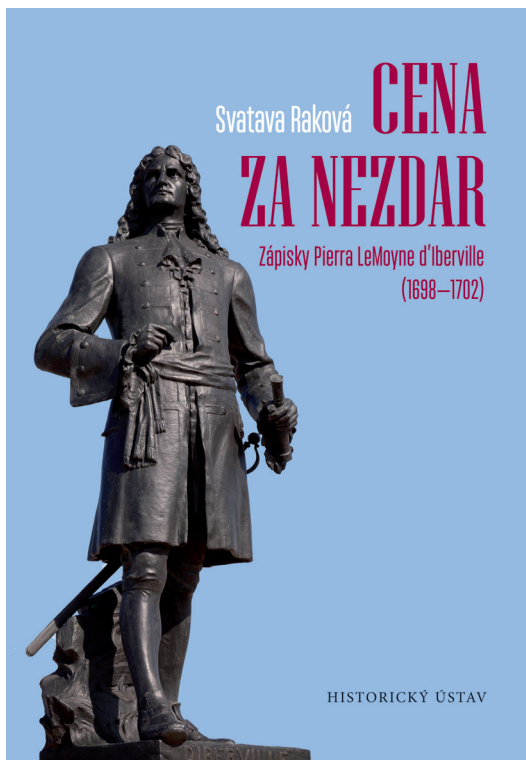
ISBN 978-80-7560-366-1

Dostupné na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Dvousvazková publikace uzavírá trilogii o historících a historiografii na přelomu 20. a 21. století. První dva rozsáhlé soubory studií a článků – *Historici mezi domovem a světem* (2013) a *Historici mezi vědou a vědní politikou* (2016) – pojednávají jednak o pozoruhodných osobnostech české a zahraniční bohemikální historiografie, jednak o strukturálních problémech a proměnách české historiografie od roku 1990 do současnosti. Kniha *Historici ve víru raného novověku* představuje výběr studií k dějinám 16.–18. století, které autor napsal v letech 1980–2020. Skládá se ze sedmi tematických oddílů: Historiografický obraz českých zemí; Kosmografický obraz světa; Stavovský stát a společnost; Šlechta a církev; Města a venkov; Náboženství a politika; Cestování, komunikace a kultura. Analytické a syntetizující studie jsou věnovány podstatným stránkám a problémům českých a středoevropských dějin raného novověku a posunům v jejich historiografické interpretaci.

Publikace představuje raně novověké období českých a středoevropských dějin jako dramatickou periodu, která byla naplněna napětím a konflikty mezi panovníkem a stavy, šlechtou a městy, vrchnostmi a nepřivilegovanými vrstvami, mezi stoupenci reformace a protireformace, mezi koalicemi států a mezi civilizačními okruhy; jako období budování a destrukce státních a sociálních struktur; jako čas kulturního rozmachu ve znamení renesance, manýrismu a baroka. A zároveň jako dobu, jejíž interpretace vyvolala od 19. do 21. století množství střetů mezi historiky, kteří se pokoušeli vystihnout její význam pro svou současnost i pro pochopení perspektiv vývoje moderního českého národa a státu.

SVATAVA RAKOVÁ

Cena za nezdar.

**Zápisky Pierra LeMoyné d'Iberville
(1698–1702)**

Historický ústav 2021, 200 s.

ISBN 978-80-7286-380-8

Dostupné na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Tajemní kreolští baroni, zálesáci, pařížské poběhlice, kněžky voodoo – kdo by takový svět chtěl vážně vědecky zkoumat? Tak uvedl Daniel Usner, jeden z předních znalců dějin Francouzské Louisiany, svou studii, která sama je svědectvím o ironické nadsázce. Historiků, kteří se tohoto úkolu podjali, je úctyhodné množství. Každý z nich si vzal za úkol potvrdit či vyvrátit klišé, která se kolem barvitě louisianské kultury navrstvila a jež jsou často vyjadřována právě jen turistickými zkratkami soustředěnými na černošský jazz, africká kouzla, svátek mardi gras a Francouzskou čtvrt v New Orleans.

Tato knížka přináší pohled na mocenské, politické, ekonomické a vojenské okolnosti, jež vedly francouzskou korunu k riskantnímu kroku založit v roce 1700 Louisianu – kolonii, k jejíž správě neměla dost sil, a osvětluje vazby mezi jednotlivými částmi francouzského panství v Severní Americe za vlády Ludvíka XIV. Se začátky Louisiany je spojeno jméno Pierra LeMoyné d'Iberville, velitele prvních výprav, jehož zápisky zachycují dramatický průzkum mississippské delty a četná setkání s domorodými kmeny.

JAROSLAV ČECHURA
Mikrosvětý jihočeského venkova:
Bošilec 1600–1750.

Tradiční společnost raného novověku
v Čechách

(= Práce Historického ústavu AV ČR, v.v.i. Řada A,
Monographia / Opera Institutii Historici Pragaе.

Series A, Monographia)

Historický ústav 2021, 496 s.

ISBN 978-80-7286-382-2

Dostupné na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Kniha vychází z nejmodernějších trendů historického bádání, tedy mikrohistorie jako zmenšeného obrazu obecných historických procesů a trendů. V centru poznávání tu stojí člověk – aktivní činitel dějin. Druhou stranu naplnění konceptu mikrohistorie představuje využití mimořádného bohatství jihočeských archivů, které v tomto ohledu mají světový význam. Centrem bádání je zde jedna ze vsí třeboňského panství – Bošilec. Cílem monografie nejsou však dějiny obce, ale dějiny lidí, kteří v této vsi žili: odkud do obce přicházeli, kam odcházeli, koho si vybírali za své životní partnery, jak se chovali vdovci a vdovy, jaké bylo postavení „zmrhaných“ žen, jak tito lidé vycházeli s vrchností, zkrátka jaká byla vůbec každodennost v pobělohorských Čechách. Monografie se zabývá jednotlivými sociálními vrstvami v Bošilci – sedláky, chalupníky a podruhy – a jejich životními strategiemi. Časový záběr práce sahá od pozdně rožmberského období až po konsolidované schwarzenberské panství v počínajících reformách kolem roku 1750. Takto koncipovaná monografie dosud v české ani evropské historiografii nevznikla.

MÍSTA PAMĚTI

V PROCESU FORMOVÁNÍ
MODERNÍHO ČESKÉHO NÁRODA

HISTORICKÝ
ÚSTAV

Petr Čornej – Václava Kofránková a kol.

PETR ČORNEJ - VÁCLAVA KOFRÁNKOVÁ A KOL.

**Místa paměti v procesu formování
moderního českého národa**

Historický ústav 2021, 507 s.

ISBN 978-80-7286-381-5

Dostupné na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Kniha sleduje proměny vnímání a interpretací profilových dějinných osobností (Přemysl Otakar II., Karel IV. a Jiří z Poděbrad, Jan Žižka, sv. Cyril a Metoděj, sv. Václav, rychtář Kubata) a fenoménů (vztah k monarchii, husitství, emancipace venkova, česko-německé vztahy, postoj české společnosti k církvi a jejím symbolům, rodinná paměť a její veřejné projevy) v české historické tradici od pozdního 18. století do první čtvrtiny 20. století. Text se zabývá především aktualizačním potenciálem těchto postav a fenoménů jako míst paměti v českém národně-emancipačním hnutí 19. století a v samotném procesu utváření moderního českého národa.

Redakce

Vědoucí redaktori | *Editors-in-chief:*

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | *Managing Editor:* Vojtěch Szajkó

Technický redaktor | *Administrative Editor:* Jaroslav Novotný

Vědecká rada | *Scientific Board:*

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | *with Editorial Board:*

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | *International Scientific Board:*

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Warszawa), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design:*

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*

Adresa | *Address:*

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýčká 751/60, Praha – Suchdol.

Přijímání objednávek | *Distribution:*

Distribuce pro ČR:

Distribuci předplatitelům zajišťuje jménem vydavatele společnost SEND Předplatné spol. s r.o. Předplatné lze objednat prostřednictvím webového formuláře www.send.cz/cch, telefonicky na číslech 225 985 225 a 777 333 370, emailem na adrese send@send.cz, písemně na adrese SEND Předplatné, Ve Žlábku 1800/77, 193 00 Praha 9.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111

1-4 | 2021

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 119/ Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- ZELENKA Jan
In memoria non habentur. K majetkoprávní terminologii
českého středověkého práva s. 7
*(In memoria non habentur. On the Terminology
of Property Rights in Czech Medieval Law)*
- NEJEDLÝ Martin
Otec české královny Blanky z Valois a jeho knížecí zrcadlo s. 32
(The Father of Bohemian Queen Blanche of Valois and his Princely Mirror)
- COUFAL Dušan
Kutná Hora pod vládou kazatele:
Husitská invektiva z roku 1416 a Heřman z Mindelheimu s. 74
*(Kutná Hora under the Reign of the Preacher:
Hussite Invective from 1416 and Hermann of Mindelheim)*
- PEŠEK Jiří
Jan Křen. Sedm desetiletí na cestách soudobých dějin s. 271
(Jan Křen. Seven Decades on the Paths of Contemporary History)
- LUKIN Pavel V.
Magna contumelia v Benátkách a „novgorodská revoluce“ roku 1136:
dvě epizody politického boje a jejich reflexe v pramenech s. 328
*(The Venetian Magna Contumelia and the „Novgorodian Revolution“ of 1136:
Two Episodes of Political Struggle in Source Accounts)*
- SMÍŠEK Rostislav
Leopold I. a Markéta Tereza Španělská v alegorické řeči
příležitostné poezie k jejich sňatku roku 1666 s. 353
*(Leopold I and Margaret Theresa of Spain in the Allegorical Speech
of the Occasional Poetry on their Marriage in 1666)*

ŠANDERA Martin
Zelenohorská jednota a císař Fridrich III. – spojenec, protektor i protivník
*(The League of Zelená Hora and the Emperor Friedrich III. –
The Ally, Protector and Adversary)* s. 537

BŮŽEK Václav
Sňatek Viléma z Rožmberka a Anny Marie Bádenské
(The Wedding of Vilém of Rosenberg and Anna Maria of Baden) s. 565

ZOUZAL Tomáš
Hospodářské dvory SS ve výcvikovém prostoru Böhmen
(Economic yards of the SS in the Böhmen training area) s. 775

Materiály | *Materials*

HÁLEK Jan
„Československá revoluce 1914–1918“ jako pokračování
sporu o smysl českých dějin
*(The „Czechoslovak Revolution of 1914–1918“
as a Continuation of the Dispute over the Sense of Czech History)* s. 103

IVANYUK Oleh
Česko na počátku 20. století v pohledu kyjevských novin „Rada“
*(Czechia at the beginning of the 20th century in the perspective
of the Kiev newspaper „Rada“)* s. 812

Diskuse | *Discussion*

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ Dana
František Palacký, české dějiny a dvorský výzkum.
Přehled a metodologie bádání
*(František Palacký, Czech history and court research:
An overview and the methodology of the research)* s. 826

Recenzní články

- HLAVAČKA Milan
Nová syntéza o společnosti v českých zemích v dlouhém 19. století
(*A new Synthesis about Society in the Czech Lands in the Long 19th Century*) s. 135
- BOJDA Martin
Isaak Iselin: *Gesammelte Schriften. 2014–2018*
(*Isaak Iselin: Gesammelte Schriften. 2014–2018*) s. 387
- ŠTAIF Jiří
Wacław Władiwoj Tomek
(*Wacław Władiwoj Tomek*) s. 394
- WERNISCH Martin
Nad výsledky mezinárodního bádání k 500. výročí reformace
(Část první) s. 612
- WERNISCH Martin
Nad výsledky mezinárodního bádání k 500. výročí reformace
(Dokončení z minulého čísla) s. 848
- Recenze*
- Jiří LOUDA
*Coat of Arms of the Knights of the Order of the Garter /
Erby rytířů Podvazkového řádu*
(Jan Županič) s. 149
- RATPERT / EKKEHARD IV.
Osudy svatohavelského kláštera
(Jana Zachová) s. 152
- Piotr PRANKE – Miloš ZEČEVIĆ
*Medieval Trade in Central Europe, Scandinavia and the Balkans
(10th – 12th Centuries), A Comparative Study*
(Peter Bučko) s. 155
- Marek BRČÁK – Jiří WOLF (eds.)
Pax et Bonum. Kapucíni v Čechách a na Moravě v raném novověku
(Ivana Čornejová) s. 159

- Werner PARAVICINI
*Adlig leben im 14. Jahrhundert. Weshalb sie fuhren:
 Die Preußenreisen des europäischen Adels. Teil 3*
 (Ivan Hlaváček) s. 162
- William D. GODSEY – Veronika HYDEN-HANSCHO (Hg.)
*Das Haus Arenberg und die Habsburgermonarchie.
 Eine transterritoriale Adelsfamilie zwischen Fürstendienst
 und Eigenständigkeit (16. – 20. Jahrhundert)*
 (Jiří Hrbek) s. 165
- Karel ČERNÝ
Ze zámoří do Čech. Čokoláda, čaj a káva v raném novověku
 (Martin Franc) s. 171
- Roger CHICKERING
Karl Lamprecht. Das Leben eines deutschen Historikers (1856–1915)
 (Bohumil Jiroušek) s. 175
- Alexander GOGUN
Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánské jednotky v letech 1941–1944
 (Bohdan Zilynskyj) s. 177
- Florin CURTA
Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)
 (Martin Wihoda) s. 405
- János M. BAK – Pavlína RYCHTEROVÁ
Cosmas of Prague. The Chronicle of the Czechs
 (Peter Bučko) s. 408
- Joachim von FIORE
Expositio super Apocalypsim et opuscula adiacentia. Teil 1
 (František Šmahel) s. 414
- František GRAUS
Mor, flagelanti a vraždění Židů. 14. století jako období krize
 (František Šmahel) s. 415
- Marek BUDAJ – Luboš POLANSKÝ
*Uherské středověké dukáty ze sbírky Národního muzea.
 Zlaté ražby od Karla I. Roberta z Anjou po Jana I. Zápolského (1325–1540)*
 (Robert Šimůnek) s. 419

- Eva CHODĚJOVSKÁ a kol.
Krajina v rukou barokního člověka. Lidé a krajina v 16.–18. století na východě Čech
(Michal Vokurka) s. 420
- Karel STANĚK – Michal WANNER
Císařský orel a vábení Orientu.
Zámořská obchodní expanze habsburské monarchie (1715–1789)
(Rudolf Manik) s. 424
- Christopher Alan BAYLY
Zrod moderního světa 1780–1914. Globální spojitosti a srovnání
(Miroslav Šedivý) s. 427
- Marian HOCHEL – Ondřej HANIČÁK – Jiří ŠÍL (ed.) – Romana ROSOVÁ a kol.
1820 – Opatavský kongres. Křížovatka evropské diplomacie
(Vojtěch Szajkó) s. 431
- Sebastian RAMISCH-PAUL
Fremde Peripherie – Peripherie der Unsicherheit? Sicherheitsdiskurse über die tschechoslowakische Provinz Podkarpatská Rus (1918–1938)
(Jan Rychlík) s. 434
- Emil VORÁČEK a kol.
V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918–1948
(Jan Rychlík) s. 439
- Jaroslava HOFFMANNOVÁ
Jaroslav Werstadt (1888–1970). O minulosti pro přítomnost
(Zdeněk Pousta) s. 444
- Eckart KRÖPLIN
Operntheater in der DDR. Zwischen neuer Ästhetik und politischen Dogmen
(Martin Bojda) s. 448
- Martin NODL – Piotr WĘCOWSKI (edd.)
Marxismus a medievistika: společné osudy?
(Vratislav Vaníček) s. 453
- Steffen PATZOLD
Wie regierte Karl der Große?
Listen und Politik in der frühen Karolingerzeit
(Martin Šenk) s. 662
- Josef ŽEMLIČKA
Konec Přemyslovců. Skladba a fungování jejich pozdní monarchie
(Petr Sommer) s. 665

- Wawrzyniec KOWALSKI
The King of the Slavs. The Image of a Ruler in the Latin Text of The Chronicle of Priest of Duklja
(Peter Bučko) s. 668
- Lucie DOLEŽALOVÁ – Karel PACOVSKÝ (edd.)
Lipnická bible. Štít víry v neklidných časech pozdního středověku
(František Šmahel) s. 674
- Vojtěch BAŽANT – Jiří DYNDÁ – David ŠIMEČEK – Martin ŠORM (edd.)
Staré baby. Ženy a čas ve středověké Evropě
(František Šmahel) s. 681
- Tilman HAUG – André KRISCHER (Hrsg.)
Höllische Ingenieure. Kriminalitätsgeschichte der Attentate und Verschwörungen zwischen Spätmittelalter und Moderne
(Petr Kreuz) s. 686
- Edvard BENEŠ
La Boemia contro L'Austria-Ungheria. La libert' a degli Zceco-Slovacchi e l'Italia. Con prefazione dell'on. Andrea Torre. Casa editrice Ausonia
(Jitka Jonová) s. 690
- Jana KASÍKOVÁ
Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947
(Lucie Felcan Rajlová) s. 693
- Ivo ČERMÁK – Radovan ŠIKL (eds.)
Příběh československé psychologie, I. Rozhovory s osobnostmi oboru
(Radmila Švaříčková Slabáková) s. 696
- Martin NODL
Na vlnách dějin. Minulost – přítomnost – budoucnost českého dějepisceví
(Petr Vorel) s. 700
- Miroslav BÁRTA
Sedm zákonů. Jak se civilizace rodí, rostou a upadají
(Jaroslav Pánek) s. 906
- Michal DRAGON – Jindřich MAREK – Kamil BOLDAN – Milada STUDNIČKOVÁ
Knižní kultura českého středověku
(Bořek Neškudla) s. 912

- Nathalie KALNÓKY
The Szekler Nation and Medieval Hungary. Politics, Law and Identity on the Frontier
(Peter Bučko) s. 916
- Stephen BENNETT
Elite Participation in the Third Crusade
(Mikuláš Netík) s. 919
- Jiří KUTHAN
Parléřovský mýtus. Rod Parléřů – dílo a jeho ohlas
(František Šmahel) s. 923
- Fanny MÜNNICH
Der sächsische Adel an den Universitäten Europas. Universitätsbesuch, Studienalltag und Lebenswege in Spätmittelalter und beginnender Frühneuzeit
(Ivan Hlaváček) s. 928
- Maria Antonietta VISCEGLIA
La Roma dei papi. La corte e la politica internazionale (secoli XV–XVII), a cura di Elena Valeri e Paola Völpini
(Tomáš Černušák) s. 933
- Paolo SACHET
Publishing for the Popes. The Roman Curia and the Use of Printing (1527–1555)
(Lenka Veselá) s. 935
- Pavel SLÁDEK
Jehuda Leva ben Besal'el – Maharal. Obrana uzavřeného světa v židovském myšlení raného novověku
(Jiřina Šedinová) s. 938
- Katharina ARNEGGER
Das Fürstentum Liechtenstein. Session und Votum im Reichsfürstennrat
(Jiří Hrbek) s. 945
- Martin KLEČACKÝ
Poslušný vládce okresu. Okresní hejtmán a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938
(Marie Macková) s. 948
- František BAUER
Život proti zkáze. Torzo paměti novináře 1925–1945
(Jaroslav Pánek) s. 951

- Tatiana V. VOLOKITINA – Anna R. LAGNO – Albina F. NOSKOVA –
Boris S. NOVOSELCEV (eds.)
1968 god. Pražskaja vesna: 50 let spustja. Očerki istorii
(Igor Zavorotchenko) s. 954
- Jiří KOCIAN – Jaroslav PAŽOUT – Tomáš VILÍMEK –
Stanislav BALÍK – Vít HLOUŠEK
Dějiny Komunistické strany Československa IV (1969–1993)
(Marek Skála) s. 959
- Jan RYCHLÍK
Československo v období socialismu 1945–1989
(Jiří Pešek) s. 963
- Vladimír ŠTEFKO a kol.
Dejiny slovenského divadla I. (do roku 1948)
(Lucie Felcan Rajlová) s. 969
- Vlasta VALEŠ
*Der Schulverein Komenský. 150 Jahre tschechisches Schulwesen in Wien /
Školský spolek Komenský. 150 let českého školství ve Vídni*
(Jaroslav Pánek) s. 977

Z vědeckého života | *Chronicle*

- HLAVÁČEK Ivan
200 let francouzské École Nationale des Chartes (1821–2021) s. 485
- PÁNEK Jaroslav
Thomas Winkelbauer – čestný člen Sdružení historiků ČR s. 728
*The Austrian Historian Thomas Winkelbauer –
a New Honorary Member of the Association of Historians of the Czech Republic*
- NĚMEČEK Jan
Medaile Františka Palackého za zásluhy v historických vědách s. 735
Piotru Macieji Majewskému
*The Polish Historian Piotr Maciej Majewski Awarded The František Palacký
Honorary Medal for Merit in the Historical Sciences*

Nekrology

- Zdeněk Šimeček (28. 2. 1929 – 4. 2. 2019) s. 228
(Daniel Kovář)
- Josef Blüml (3. 4. 1948 – 13. 11. 2020) s. 232
(Hana Kábová)
- Vladimír Bystrický (16. 1. 1934 – 11. 2. 2021) s. 236
(Radovan Lovčí)
- Jiří Sláma (23. 11. 1934 – 26. 12. 2020) s. 495
(Tomáš Klír)
- Franz Machilek (9. 1. 1934 – 5. 4. 2021) s. 498
(Ivan Hlaváček)
- Eduard Šimek (22. února 1936 Praha – 21. července 2021 Praha) s. 739
(Petr Vorel)
- Ivan Dorovský (30. července 1934 Čuka – 24. srpna 2021 Brno) s. 743
(Jaroslav Pánek)
- Jan Křen (22. srpna 1930 – 7. dubna 2020) s. 750
(Jiří Pešek)
- Vlastislav Lacina (27. července 1931 Blaženice – 30. prosince 2020 Praha) s. 1001
(Jan Hájek)
- Knihy a časopisy došlé redakci*** s. 239, 751, 1009
- Výtahy z českých časopisů a sborníků*** s. 239, 504, 751, 1009

český
časopis
historický

REJSTŘÍK | INDEX

autorů a editorů recenzovaných titulů
of Authors and Editors of Reviewed Publications

A

AMMER Christian 902
ARNEGGER Katharina 945

B

BAHLCKE Joachim 889
BAILEY Michael 714
BAK János M. 408
BALÍK Stanislav 959
BÁRTA Miroslav 906
BAUER František 951
BAUMEISTER Martin 482
BAYLY Christopher Alan 427
BAŽANT Vojtěch 681
BENDO VÁ Lenka 707
BENEŠ Edvard 690
BENEŠ Josef 459
BENNETT Stephen 919
BEUTEL Albrecht 615
BEYER Michael 902
BOER Roland 222
BOLDAN Kamil 912
BOROS Anikó 725
BRČÁK Marek 159
BRODSKÝ Martin 706
BUDAJ Marek 419
BURGER Glenn D. 200
BURNETT Amy Nelson 889

C

CAITLÍN RÁBOVÁ Šárka 214
CAMPI Emidio 889
CRITTEN Rory G. 200
CSENDES Peter 988

CURTA Florin 405
CZWOJDRAK Božena 478

Č

ČERMÁK Ivo 696
ČERNÝ Karel 171

D

DANĚK Petr 995
DINGEL Irene 866
DOLEŽALOVÁ Lucie 674
DRAGOUN Michal 912
DRNOVSKÝ Pavel 462
DYNDA Jiří 681

E

EIRE Carlos M. N. 866
ENGEL Richard 464
ERHARDT Elmar 212
ERHART Peter 188

F

FIORE Joachim von 414
FISCHER Robert-Tarek 990
FOLTÝN Dušan 986
FRANKL Stefan 464

G

GANTERT Klaus 186
GELZER Florian 387
GODSEY William D. 165
GOGUN Alexander 177
GOLIAN Ján 721
GÖRICH Knut 464, 466

GRAUS František 415
GREGOROWICZ Dorota 205
GRIFFEY Erin 202
GRUBHOFFER Václav 719

H

HALBICH Marek 985
HÁLEK Jan 218
HANIČÁK Ondřej 431
HARTMANN Martina 482
HAUG Tilman 686
HAUGER Martin 902
HECKEL Martin 863
HEIN Markus 898
HENNY Sundar 387
HERBST Klaus-Dieter 991
HINLICKY Paul R. 898
HIRTE Markus 208
HIRZEL Martin Ernst 889
HLOUŠEK Vít 959
HOFFMANNOVÁ Jaroslava 444
HOCHÉL Marian 431, 480
HORYNA Petr 995
HRDLIČKA Josef 993
HRUBÝ Petr 468
HUBBS WRIGHT Sharon 715
HYDEN-HANSCHO Veronika 165

Ch

CHICKERING Roger 175
CHODĚJOVSKÁ Eva 420
CHROMÝ Pavel 184

J

JINDRA Martin 190
JUST Jiří 993

K

KAAR Alexandra 476
KALISZUK Jerzy 192
KALNÓKY Nathalie 916
KASÍKOVÁ Jana 693

KAUFMANN Thomas 633, 651, 848, 857
KLAASEEN Frank 715
KLEČACKÝ Martin 948
KLIEBER Rupert 996
KOCIAN Jiří 959
KOHNLE Armin 633, 898
KOKESHOVÁ Helena 723
KÖPF Ulrich 633
KOWALSKI Wawrzyniec 668
KRISCHER André 686
KRÖPLIN Eckart 448
KŘEČKOVÁ Jitka 206
KŘÍŽOVÁ Markéta 997
KUČERA Zdeněk 184
KURATLI HUEBLIN Jakob 188
KUTHAN Jiří 923

L

LAGNO Anna R. 954
LEONCINI Francesco 690
LEPPIN Volker 633, 641, 902
LINDEMANN Andreas 902
LOUDA Jiří 149
LOUTHAN Howard 889
LÖWENSTEIN Šimona 982
LUKAS Jiří 191
LÜNEBURG Marie von 716

M

MARCINIAK-KAJZER Anna 460
MAREK Jindřich 912
MAŠKOVÁ Pavlína 986
MATHWIG Frank 889
MAZZI Maria Serena 194
MENTZEL-REUTERS Arno 482
MÖRKE Olaf 615
MOSKOVIĆ Boris 218
MRAČKOVÁ VAVROUŠOVÁ Petra 985
MÜLLER-MERTENS Eckhard 708
MÜNNICH Fanny 928
MURDOCK Graeme 889
MUSÍLEK Martin 195, 474

N

NAAS Marcel 387
NASS Klaus 193
NECHUTOVÁ Jana 152
NEKVAPIL Ladislav 181
NELSON Derek R. 898
NĚMEČKOVÁ Daniela 726
NEUBAUEROVÁ Michaela 209
NIGRIN Tomáš 998
NODL Martin 453, 700
NOSKOVA Albina F. 954
NOVOSELCEV Boris S. 954

O

OPLL Ferdinand 988

P

PACOVSKÝ Karel 674
PÁNKOVÁ Markéta 215
PARAVICINI Werner 162
PATŠCHOVSKÝ Alexander 198
PATZOLD Steffen 662
PAZDERSKÝ Roman 394
PAŽOUT Jaroslav 959
PETR Stanislav 706
PETTEGREE Andrew 848
PIENIĄDZ Aneta 192
POHLIG Matthias 615
POLANSKÝ Luboš 419
PRANKE Piotr 155

R

RAMISCH-PAUL Sebastian 434
RAMSBROCK Annelie 225
RATPERT / EKKEHARD IV. 152
REINHARDT Volker 620
ROPER Lyndal 620
ROSOVÁ Romana 431
RUBLACK Ulinka 881
RYCHLÍK Jan 963
RYCHTEROVÁ Pavlína 408

S

SACHET Paolo 935
SANDER-FAES Stephan 203
SEMOTANOVÁ Eva 184
SCHILLING Heinz 620
SCHNABEL-SCHÜLE Helga 881
SCHNEIDMÜLLER Bernd 470
SKWIERCZYŃSKI Krzysztof 192
SLÁDEK Pavel 938
SLADKOWSKI Marcel 190
SOMMER Petr 986
SPERKA Jerzy 478
STANĚK Karel 424
STÖRTKUHL Beate 889
STUDNIČKOVÁ Milada 912

Š

ŠEDO Ila 706
ŠIKL Radovan 696
ŠÍL Jiří 431
ŠIMEČEK David 681
ŠLOUF Jakub 726
ŠMAHEL František 472
ŠORM Martin 681
ŠOUŠA jr. Jiří 998
ŠTAIF Jiří 135
ŠTEFKO Vladimír 969

T

TARANT Zbyněk 220

V

VALEŠ Vlasta 977
VERCAMER Grischa 710
VILÍMEK Tomáš 959
VISCEGLIA Maria Antonietta 933
VOLOKITINA Tatiana V. 954
VORÁČEK Emil 439
VOREL Petr 226

W

WÁGNEROVÁ Valerie 226

WANNER Michal 424

WEBER Lina 387

WEBER Matthias 889

WECK Nadja 210

WĘCOWSKI Piotr 192, 453, 478

WIHODA Martin 464, 466

WINKLEROVÁ Dagmar 997

WOLF Jiří 159

WÜST Sabine 208

WÜST Wolfgang 208

Z

ZEČEVÍČ Miloš 155

ZEMEK Petr 993

Ž

ŽEMLIČKA Josef 665

český
časopis
historický

REJSTŘÍK | INDEX

autorů recenzí
of Authors of Reviews

B

Blechová Lenka 195
Bojda Martin 387, 448
Bosáková Zdenka 991
Bučko Peter 155, 408, 668, 916
Bůžek Václav 203

C

Cajthaml Jiří 184

Č

Černíková Sara 220
Černušák Tomáš 205, 933
Čornejová Ivana 159

D

Doležalová Eva 198
Dvořáčková-Malá Dana 200, 462

F

Franc Martin 171

H

Hlaváček Ivan 162, 186, 188, 192, 193, 199,
464, 466, 470, 482, 706, 710, 712, 928,
988, 990
Hlavačka Milan 135, 996
Hlaváčková Ludmila 723
Hrbek Jiří 165, 945

I

Irmanová Eva 725

J

Jiroušek Bohumil 175
Jonová Jitka 690
Juříčka Martin 474
Just Jiří 707

K

Kalhous David 468, 191
Kasperová Dana 215
Kessler Vojtěch 218, 480, 721
Kozák Vratislav 210
Kreuz Petr 194, 208, 209, 212, 225, 686,
714, 715, 716
Kyncl Vojtěch 726

M

Macková Marie 948
Manik Rudolf 424
Muchová Linda 202

N

Neškudla Bořek 912
Netík Mikuláš 919
Nodl Martin 460, 472, 476, 478, 708

O

Opatrný Josef 985, 997, 998

P

Pánek Jaroslav 190, 206, 226, 459, 906, 951,
977
Pešek Jiří 963, 986, 995

Petráček Tomáš 222

Pousta Zdeněk 444

R

Rajlová Lucie Felcan 693, 969

Rychlík Jan 434, 439

S

Skála Marek 959

Slabáková Radmila Švaříčková 696

Sommer Petr 665

Stellner František 998

Svobodný Petr 214

Szajkó Vojtěch 431

Š

Šedinová Jiřina 938

Šedivý Miroslav 427

Šenk Martin 662

Šimůnek Robert 419

Šmahel František 414, 415, 674, 681, 923

Štaif Jiří 394

T

Tomíček David 719

V

Vaníček Vratislav 453

Veselá Lenka 935

Vokurka Michal 420

Vorel Petr 700

Vošahlíková Pavla 982

Vytlačil Lukáš M. 993

W

Wernisch Martin 612, 848

Wihoda Martin 405

Z

Zahradník Zdeněk 181

Zachova Jana 152

Zavorotchenko Igor 954

Zilynskij Bohdan 177

Ž

Županič Jan 149

český
časopis
historický

REJSTŘÍK | INDEX

nakladatelů a vydavatelů recenzovaných knih
of Publishers of Reviewed Books

A

Abalon, Praha 419
Academia, Praha 171, 177, 214, 693, 726,
938, 959
Academic, Darmstadt 203
Agentura Pankrác, Praha 459
Amsterdam University Press, 202
Argo, Praha 135, 152, 415, 651, 700, 719
Archiv hlavního města Prahy, Praha 394
Arx Regia – Wydawnictwo Zamku
Królewskiego, Warszawa 199
Aschendorff Verlag, Münster 945

B

Bloomsbury, London 916
Böhlau Verlag, Wien et al. 188, 464, 466,
476, 716, 723, 988, 990
Brill, Boston et al. 155, 222, 405, 668, 889,
935

C

C. H. Beck, München 620, 633, 641, 651
Casablanca viz Václav Žák – Casablanca
Central European University Press, Budapest
et al. 408
Centrum mediévistických studií, Praha
453
Centrum pro studium demokracie a kultury,
Brno 427
CEU Press viz Central European University
Press
Církev československá husitská, Praha 190

D

De Gruyter – Saur, Berlin 186
De Gruyter Oldenbourg, Berlin et al. 615,
889
Divadelný ústav, Bratislava 969
Dokořán, Praha 998
Duncker & Humblot, Berlin 996

E

Editrice Storica, Treviso 690
EOS Verlag Erzabtei, Sankt Ottilien 208
Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 633, 902

F

Filosofia, Praha 191, 453
Franz Steiner Verlag, Stuttgart 175, 615, 928

G

Greven Verlag, Köln 662

H

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 193, 198,
210, 414, 482, 710, 712
Henschel Verlag, Leipzig 448
Historický ústav AV ČR, Praha 184, 439
Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské
univerzity, České Budějovice 993
Homini, Kraków 192

I

Insel, Berlin 848
Institut slavjanovedenija RAN, Moskva 954

- J**
 J. B. Metzler, Stuttgart 881
 Janos Stekovics Verlag, Wettin-Löbejün OT
 Dößel 898
 Jota, Brno 906
- K**
 Karolinum viz Nakladatelství Karolinum
 KLP – Koniasch Latin Press, Praha 995
 Kohlhammer Verlag, Stuttgart 212
 Koniasch Latin Press viz KLP – Koniasch
 Latin Press
- L**
 Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 708
- M**
 Manchester University Press, Manchester 200
 Masarykova univerzita, Filozofická fakulta,
 Brno 468
 Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 218,
 444, 948
 McGill-Queen's University Press, Montreal et
 al. 194
 Městská knihovna, Polička 719
 Ministerstvo vnitra, Praha 206
 Mohr Siebeck, Tübingen 615, 641, 848, 863
- N**
 Nakladatelství Karolinum, Praha 923
 Nakladatelství Lidové noviny, Praha 472,
 474, 665, 681, 923, 948, 986
 Nakladatelství Pavel Mervart viz Pavel
 Mervart
 Národní archiv, Praha 206, 951
 Národní muzeum, Praha 419, 997
 Národní památkový ústav, Josefov 420
 Národní pedagogické muzeum a knihovna
 J. A. Komenského, Praha 215
 National Museum, Prague viz Národní
 muzeum, Praha
- Nestor-Istorija, St. Peterburg 954
 NLN viz Nakladatelství Lidové noviny
 Nová tiskárna, Pelhřimov 998
 NPMK viz Národní pedagogické muzeum
 a knihovna J. A. Komenského
- O**
 Ommpress, Madrid 985
 Oxford University Press, Oxford et al. 881,
 898
- P**
 Pavel Mervart, Červený Kostelec 462
 Penguin Press, New York 848
 Penn State University Press, Pennsylvania
 714, 715
 Philipp Reclam jun., Stuttgart 633, 857
 Philipp von Zabern, Darmstadt 633
 Polska akademia umiejętności, Kraków 205
 Portál, Praha 696
- S**
 S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 225,
 620
 Scriptorium, Praha et al. 159, 424, 912
 Schnell & Steiner Verlag, Regensburg 165
 Schulverein Komenský, Wien 977
 Schwabe Verlag, Basel 387
 Slezská univerzita, Opava 480
 Societas Vistulana, Kraków 478
 Society for Human Studies, Ružomberok 721
 spolek Za záchranu rodného domu Jana
 Zrzavého, Okrouhlice 674
 Statutární město Opava, Opava 431
 Suhrkamp, Berlin 651
- T**
 The Bodley Head, London 620
 The Boydell Press, Woodbridge 919
 Theologischer Verlag, Zürich 889
 Togga, Praha 480, 985

U

Univerzita Palackého, Olomouc 149
Univerzita Pardubice, Pardubice 181, 226
UVK Verlag, München 686

V

Václav Žák – Casablanca, Praha 195
Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 162,
866, 902
Verlag Herder Institut, Marburg 434, 725
Verlag HKD, Jena 991
Verlagsbuchhandlung Sabat, Kulmbach 982
Viella, Roma 933
Vlastivědné muzeum, Olomouc 149
Vydavatelství Víkend, Líbeznice 209
Východočeské muzeum, Pardubice 191
Vyšehrad, Praha 444, 963

W

Wissenschaftliche Buchgesellschaft,
Darmstadt 470, 641
Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego,
Łódź 460

Y

Yale University Press, New Haven et al. 866

Z

Západočeská univerzita, Plzeň 220
Západočeské muzeum, Plzeň 706, 707

Zpracoval Jaroslav Novotný

český
časopis
historický